MEMORIILE
Principelui NICOLAE SUȚU

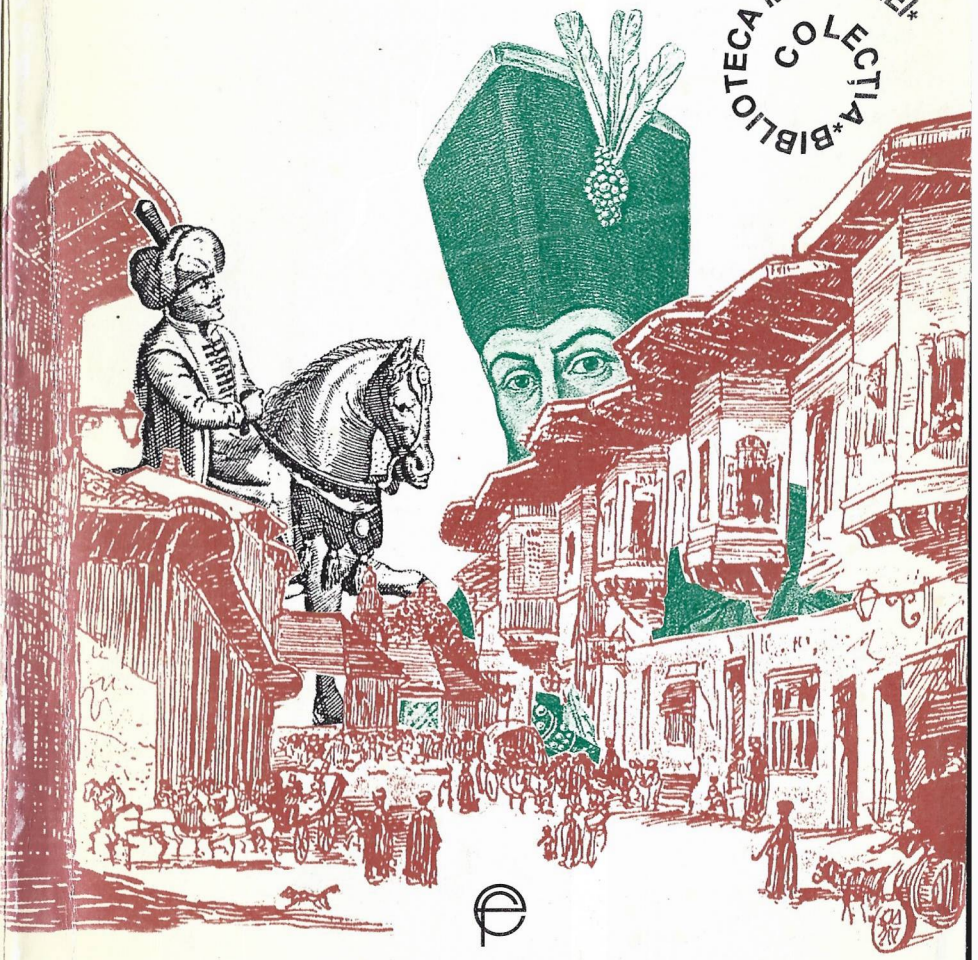

EDITURA FUNDAȚIEI CULTURALE ROMÂNE

Coperta: TUDOR JEBELEANU

Redactor: MARIANA AVANU

EDITURA FUNDAȚIEI CULTURALE ROMÂNE
Aleea Alexandru, nr. 38, sectorul 1
București 71273
ROMÂNIA
Tel: 230.25.43
Fax: 230.75.59
Email = fcr@tag.vsat.ro

ISBN 973-577-084-9

MEMORIILE
Principelui NICOLAE SUȚU

mare logofăt al Moldovei

1798–1871

Traducere din limba franceză,
introducere, note și comentarii
de
GEORGETA PENELEA FILITTI

EDITURA
FUNDAȚIEI CULTURALE ROMÂNE

BUCUREȘTI • 1997

UN FANARIOT ÎNTÂRZIAT

Reconstituirea trecutului s-ar dovedi searbădă dacă cei care-și asumă această sarcină ar utiliza doar acte oficiale, legislație, presă chiar. Abia corespondența, memoriile, jurnalele, însemnările zilnice fac să palpite peisajul istoric, îi conferă expresivitate și, trebuie să recunoaștem, incită la cercetări, confruntări de informații, dispute asupra veridicității cutărei relatări.

Pentru istoria modernă a României, cu un tezaur documentar generos, *Amintirile din pribegie* ale lui Ion Ghica, de o atât de cuceritoare formă literară, *Jurnalul* lui C.A. Rosetti, surprinzător de lapidar pentru firea năvalnică a revoluționarului, ori *Amintirile diplomatice* (încă inedite) ale lui Iancu Bălăceanu, de o incisivitate care te face să te gândești de două ori înainte de a le publica, reprezintă elementul cinetic, de însuflețire a trecutului, de implicare plină de curiozitate a cititorului în desfășurarea evenimentelor.

Memoriile marelui logofăt al Moldovei Nicolae Suțu au o virtute în plus. Dacă în epoca romantică se purtau *Fiziologiile* (a amorului, a dansului etc.), rândurile lăsate de principele cărturar pot forma o convingătoare *Fiziologie a fanariotului.* Căci unul din punctele de atracție ale istoriei noastre rămâne neîndoios epoca fanariotă. Fără a putea vorbi de xenofobie ca trăsătură dominantă a românilor, trebuie observat că istorici de mare vibrație sufletească cum au fost Nicolae Bălcescu sau Mihail Kogălniceanu, secondați de cercetători din afara hotarelor, ca doctorul Ph. Zallony, s-au grăbit să arunce anatema peste anii 1711 (1714)–1821, considerându-i ca perioada cea mai întunecată, cea mai fără perspectivă, de o exploatare abjectă a poporului și a bogățiilor țării, patronată de principii-arendași fanarioți. Disputele pro și contra fanarioților au continuat și după dispariția sistemului, adăugând contribuții documentare care, în cele din urmă, au dat la lumină un

adevăr: există un model, o tipologie extrem de interesantă care, dincolo de simpatie sau resentiment, merită să fie cercetată. Preocuparea românilor pentru fanarioți se explică și prin faptul că aceștia sunt altfel decât ei, că au o tenacitate care îi face să reușească. Pornind de la deosebirea funciară de structură sufletească, de la modul diferit în care înțeleg să urce pe scara socială și, nu în ultimul rând, de la stăruința unora și nepăsarea altora, fanariotul rămâne în atenția publicului larg românesc, fie că e vorba de cel din veacurile XVIII–XIX, cu care conviețuiește, fie de cel de mai târziu, care ia cunoștință de acest „om negru" din manualele de istorie.

Virtuțile și viciile fanarioților, subtila și solida lor cultură, uimitoarea arguție, disimularea perfectă, marea și statornica putere de muncă, rafinata școală a intrigii – toate acestea se regăsesc în *Memoriile* lui Nicolae Suțu. E poate imprudent să te apropii de istoria noastră luând în mână mai întâi aceste *Memorii*. Părțile lor inocente, atrăgătoarele descrieri cinegetice, de valoare antologică , critica de un perfect bun-simț a cutărei guvernări, te îndeamnă să-i acorzi credit nelimitat principelui, acest *raisonneur* ce observă detașat societatea românească. Or, înarmat cu o documentație scoasă din surse cât mai diferite, constați nu numai subiectivitatea autorului, proprie de altminteri oricărei scrieri de acest gen, ci și o cuceritoare eludare a faptelor. Totul este realizat cu atâta măiestrie, încât nu poți rezista tentației de a-i parcurge paginile, de a le corobora mereu cu alte texte, în așa fel încât să încerci a intra în laboratorul intim al creației sale. Problema nu se pune a despărți adevărul de minciună, ci de a vedea cum cele două ipostaze ale unui enunț se pot confunda grație argumentației. Pentru că ceea ce pasionează la Suțu e perfectul aticism, demonstrația dusă până la ultimele consecințe.

Că autorul le-a destinat, după moarte, publicității, pare indubitabil. Acuratețea textului, stăpânirea efuziunilor sentimentale, valoarea autonomă a unor capitole pledează în acest sens. Dacă e să-i dăm crezare, scrierea lor a început-o în 1853, ca un refugiu în fața agresiunii cotidianului. Cum mai toate lucrările sale, publicate sau nu, au numeroase ciorne, refaceri, reveniri, ne întrebăm dacă și în cazul *Memoriilor* nu vor fi existat pagini pe care, o dată textul definitivat, nu le va fi distrus. După ecouri contemporane, e de presupus că între dispariția autorului (1871) și încredințarea lor tiparului (1899) unele persoane au avut acces la ele sau măcar au știut de existența lor. Unul dintre acești iscoditori a fost Mihail Kogălniceanu, pe care, cum vom vedea, Suțu nu-l menajează.

În ședința Adunării Deputaților din 26 februarie 1872, Kogălniceanu semnala importanța arhivei celui dispărut: „Hârtiile care au rămas în familie după moartea sa au un întreit merit decât acelea care s-au publicat“[1].

Dacă lectura în sine a *Memoriilor* e incitantă, ea interesează deopotrivă prin alăturarea cu restul producției lui Suțu. Unul dintre editorii ce se ascund sub numele de împrumut Panaiot Rizos pare mai mult decât probabil a fi D. A. Sturdza. Afinitățile dintre ei – care l-au și determinat pe corifeul liberal să se ocupe de tipărirea textului, trădează o aceeași pasiune pentru munca migăloasă, aceeași gelozie pentru lucrul bine făcut. Titu Maiorescu, într-o conversație cu I.C. Filitti, în trenul care-i ducea în Germania, spunea despre Sturdza: „Cu o inteligență mediocră, dar cu o uriașă putere de muncă, el s-a impus. C'est un homme qui est arrivé par le travail dans un pays où l'on ne travaille pas“[2]. Caracterizarea i se potrivește oarecum și lui Suțu. Implicat, practic neîntrerupt, în rosturile administrației din 1831 până în 1862, Nicolae Suțu ar fi putut, ca atâția alți boieri, să peroreze, să fie monden, eventual să scrie articole vindicative, să fie cu guvernul sau cu opoziția, după cum i-ar fi cerut-o interesele. El însă e cuprins de morbul muncii. Miile de pagini cu proiecte, memorii, situații statistice, observații critice la texte de lege aflate în arhiva sa (însumând 30 de volume) trădează pe cel dornic să pună ordine în această societate moldovenească, unde încetineala face viața oamenilor lungă. În 1838, într-un scurt răgaz de câteva luni, când nu e demnitar, publică *Aperçu sur les causes de la gêne et de la stagnation du commerce et sur les besoins industriels de la Moldavie*. Peste zece ani, în 1849, o nouă vacanță politică îi îngăduie să dea la iveală *Notions statistiques sur la Moldavie*. Cele două lucrări, devenite clasice în literatura de specialitate, nu sunt originale în ceea ce privește enunțurile teoretice; la data elaborării însă au presupus un volum uriaș de muncă, au constituit o evidență indispensabilă pentru autoritatea centrală în ceea ce privește stadiul economiei Moldovei. Azi, ele au ajuns izvor unic pentru anumite compartimente ca statistica industrială ori starea agriculturii. Admirator statornic al lui Adam Smith, J. B. Say, A. Blanqui și Michel Chevalier, Nicolae Suțu se străduie să aplice principiile liberale profesate de aceștia realităților Moldovei. Pentru el „cheia de boltă a ordinii sociale“ este proprietatea. Din această perspectivă a respectului pentru proprietate, a rațiunii de a o păstra și

valorifica, a identificării ei cu un certificat de prestanță socială, își scrie deopotrivă opera economică și *Memoriile*.

Cele mai senine pagini, poate pentru că sunt și cele mai depărtate de momentul consemnării, apar cele consacrate copilăriei. În Fanarul plin de primejdii, ceata de copii Suțu-Aristarki cutreieră voioasă grădinile nesfârșite lăsate în paragină, împletește învățătura riguroasă cu șotii pline de inventivitate juvenilă. La tot pasul însă răsar semne amintitoare ale pericolelor ce-i pasc pe acești *graeculi* care au drept aspirație supremă, chiar dacă îndepărtată și îndoielnică, tronul Principatelor Române. Acestui vis mirific îi sunt de fapt consacrate toate acțiunile cotidiene; el îi călește când asistă la descăpățânarea, în Fanar, a unui tânăr din neamul lor numai pentru că, venind din străinătate, nu aflase de interdicția purtării turbanului. Îi face să considere drept „necesitate" distrugerea concurenților. La „pildele însângerate" din familia lor adaugă nesfârșitul convoi al celor din familiile competitoare: Moruzi, Callimaki, Ipsilanti, Mano. Să mai amintim propriile pățanii, care se puteau termina tragic – ca acel glonț rătăcit destinat tatălui său și care și-a greșit ținta numai pentru că în clipa aceea cel vizat s-a aplecat să ia ceva dintr-un coș. Nimic nu poate abate un fanariot de la destinul său.

Pentru Suțulești, „îndelungatele și crudele încercări" au fost în cele din urmă încununate de succes. Tatăl memorialistului, Alexandru, avea să ajungă în 1818 pe tronul Țării Românești (după o stăpânire doar nominală a lui în 1802). Pentru fiul său, noua domnie a fost realmente „ca un vis", încât nu-și ascunde satisfacția înfățișând până la cel mai mic detaliu ceremonia de conferire a domniei de către sultan și consacrarea la Patriarhia din Constantinopol. Suțu va declara însă că o dă după „o descriere", lăsând să se înțeleagă că altul ar fi autorul. E primul semn, inocent, din lungul șir al escamotărilor, explicațiilor ambigui, omisiunilor, dubiilor pe care le va lăsa să plutească în narațiunea sa.

Domnia ca atare a tatălui său o prezintă neutru, „căci nu era la curent cu politica". Știe doar că acesta s-a apropiat de Rusia, în dorința de a face să înainteze negocierile începute încă din 1812 și tergiversate de încăpățânarea Turciei de a nu ceda rușilor noi teritorii. Mai reține, fără să-l confirme, zvonul cu privire la otrăvirea tatălui său de către eteriști. Chiar pentru un neinițiat, această înfățișare lapidară a materializării unui vis pare suspectă. Trei ani în care familia Suțu, înconjurată

de un roi de creditori, curtezani, slujitori – clientela obișnuită a unei curți fanariote –, a fost atotstăpânitoare peste Țara Românească sunt expediați în câteva pagini. Or, indiferența față de scena politică e părelnică, dezmințită de fapte. Cifrarea corespondenței secrete a tatălui său, cum semnalează consulul austriac Fleischhakel von Hakenau, la 20 ianuarie 1820[3], schimbul de scrisori cu ambasadorul rus la Constantinopol, baronul Stroganov, care lăsa să transpară apetitul pentru posibilitatea succesiunii la tronul Țării Românești, în fine corespondența întreprinzătoarei sale mame, principesa Eufrosina, cu autoritățile chesaro-crăiești, începând cu cancelarul Metternich – toate trădează o activitate febrilă, o implicare, cum era și firesc, a întregii familii pentru menținerea pe tron a lui Alexandru și apoi pentru asigurarea continuității în domnie prin fiul acestuia[4].

E greu, firește, să deslușim de ce trece memorialistul cu atâta grabă peste un moment crucial din viața lui. Dacă lucrurile s-ar fi desfășurat după rețeta pusă în practică măcar de la Pacea de la Kuciuk Kainargi din 1774, normal ar fi fost ca pungile de galbeni trimise la Țarigrad, combinate cu intrigile lui Aristarki (capuchehaia domnului la Poartă), întărite de presiunile Rusiei, să ducă la urcarea beizadelei Nicolae pe tronul Țării Românești. Prăbușirea acestor planuri, odată cu a întregului sistem fanariot, îl face desigur să fie discret. Și mai târziu, cum vom vedea, Suțu omite sau abia amintește unele episoade lipsite de glorie pentru sine și ai săi.

După câteva cuvinte de suveran dispreț pentru oamenii lui Tudor Vladimirescu, ca și pentru eteriști de altfel, el mărturisește a fi luat calea bejeniei spre Transilvania, așa cum au făcut-o, în primăvara și vara anului 1821, mai toți marii boieri din Muntenia. Din ce a trăit la Brașov? Despre bogățiile Suțuleștilor s-a vorbit mult. Evident că beizadeaua nu era silită să trăiască din ajutorul oferit de magistratul orașului Brașov. Aici însă Suțu adoptă o prezentare transfigurată artistic. Te-ai crede în scene din *Decameron*. Undeva, în locul de baștină, e o revoltă, o epidemie și un grup de vânători voioși, ca să evite pericolul, s-au refugiat la Brașov. Îndemânarea lor într-ale vânătorii, contactul cu localnicii, câțiva *burger*-i sași bolovănoși, o hangiță ursuză, o corecție aplicată unui brașovean agasat de intruziunea refugiaților – totul denotă exilul tihnit, semănând mai mult a vilegiatură. Și din nou Suțu acoperă pudic unele realități. Imposibilitatea achitării unor datorii, reclamațiile

creditorilor, sechestrarea mobilelor, intervenția salutară a lui Metternich pentru menajarea familiei este fațeta pe care numai cititorul prea stăruitor o descoperă[5].

În ciuda izolării pe care o clamează, memorialistul e perfect informat de ce se întâmplă în Europa. Contactul cu marea nobilime maghiară, frecventată sporadic alături de fratele său, ca postulanți la guvernatorul Transilvaniei, parcurgerea ziarelor, în fine corespondența cu profesorii care-l însoțesc, ca și cea asiduă în afara hotarelor locuite de români îl pun în situația să răbufnească în fața noilor stări de lucruri pe care le constată pe continent. Dacă la începutul consemnării memoriilor deplânge dramatismul condiției de fanariot, expus continuu capriciilor Porții Otomane, „între tron și temniță", cum ar spune Iorga[6], acum Nicolae Suțu simte nevoia să justifice apropierea, care până la Războiul Crimeii nu va face decât să se accentueze, a grecilor de Rusia țaristă. Motivul? Dorința comună de zdrobire a Turciei. Suțu împrumută accente catilinare ca să condamne politica lordului Palmerston de sprijinire și revigorare a „omului bolnav" al Europei, pe care țarul Nicolae I se arătase atât de dispus să-l „termine".

Poate ca să șteargă impresia de nestăpânire, de furie galică ce l-a cuprins văzându-și din nou compatrioții abandonați în fața intereselor marilor puteri, Suțu se grăbește să-și tempereze tonul lansându-se în considerații banale despre credință, Dumnezeu, cosmos, creație, inocență. Totul de o ucigătoare platitudine și absolut în contrast cu măsura și realismul paginilor precedente. În același timp evadarea într-o lume evanescentă este poate forma de rămas-bun de la adolescența și tinerețea fericită, de la dezbaterea rafinată a ideilor, de la corespondența încântătoare cu rudele și prietenii. Căci la un moment dat, tânăr căsătorit (o uniune de conveniență, cum mărturisește cu oarecare melancolie), el trebuie să se decidă a veni să se rostuiască în noua patrie, unde Ecaterina Cantacuzino Pașcanu, soția sa, își avea moșiile. E multă resemnare în gestul său. În locul discuțiilor peripatetice cu profesorii, al competiției cu comilitonii pentru dobândirea unor cunoștințe cât mai aprofundate de limbă, religie ori economie, Suțu se vede silit a intra în societatea frustă, prozaică a boierimii moldovene. Refugiul în lectură și corespondență îi asigură aici, e adevărat, indispensabile ore de liniște și singurătate sufletească. Dar Moldova, după guvernarea „nedestoinică și rapace" a lui Ioniță Sandu Sturdza, depus de ruși în 1828, este un

câmp de afirmare virgin pentru acest „homo novus", cum îl caracterizează Pompiliu Eliade[7], bărbat instruit, entuziast și cu un avans considerabil față de pământeni, căci se bucură de încrederea autorităților militare rusești. Timp de șase ani, până în 1834, cât rușii au ocupat Principatele Române, președinții plenipotențiari ai Divanurilor, în rândul cărora avea să strălucească fără discuție contele Pavel Kiseleff, au făcut apel succesiv cu precădere la acești greci din Țara Românească și Moldova căsătoriți cu pământence. Să-i amintim, alături de Nicolae Suțu, doar pe Nicolae Mavros, ajuns inspector general al carantinelor (de aici și apelativul nejustificat de „general" care-i va însoți numele), socrul lui Ion Ghica, și pe doctorul Apostol Arsaki, cel atât de implicat în administrația Țării Românești până la a fi, la un moment dat, după moartea lui Barbu Catargiu (în 1862), prim-ministru. Toți trei organizează, legiferează, fac avere, se înrudesc cu marea boierime moldo-munteană în vremea Regulamentului Organic. Arhivele lor sunt la fel de discrete în legătură cu activitatea ce au desfășurat: contacte de vânzare-cumpărare, de arendare a unor venituri ale statului, memorii, reclamații, piese în procese, danii făcute unor așezăminte de binefacere din Grecia. Abia din informații mediate afli că au ținut corespondența particulară a domnilor, că într-o formă mai redusă sau mai întinsă au girat afacerile externe – într-un cuvânt, că s-au găsit în miezul lucrurilor într-o perioadă de mari și profunde transformări.

O dată cu redactarea Regulamentului Organic, pentru Nicolae Suțu începe o epocă creatoare, izvorâtă din sentimentul că e util. „Il travaille, il observe, il ne demande rien, il obtient tout, il devient indispensable", rezumă casant Pompiliu Eliade[8], care e un neprieten al fanarioților, rolul beizadelei Nicolae Suțu în vremea întocmirii Regulamentului Organic. Deși implicat plenar în redactarea noii legislații de drept public, el nu recunoaște fățiș acest lucru în *Memorii,* preferând să-i consacre pagini de laudă și admirație ce se vor obiective, căci înțelege să se devoteze acestei „revoluții în sens liberal", făcută „fără zguduiri și fără violență", cu toată capacitatea sa.

Ca toți oamenii siliți să trăiască în diaspora, pentru care sentimentul iubirii de patrie nu e născut, ci dobândit, Nicolae Suțu e fericit de colaborarea cu rușii, declarând cu emfază că „prețuiește binele de unde-i vine". El refuză să discute mobilurile politicii rusești în Principate, deși acestea erau transparente, și acuzei repetate de rusofilie îi

dă o justificare patriotică: țelul lui a fost să obțină cât mai mult pentru fericirea comună. Să nu uităm că Suțu începe scrierea *Memoriilor* în 1853, când tendințele anexioniste ale Rusiei în ceea ce privește Principatele Române avuseseră timp să se confirme la adevărata lor valoare. Apoi omul poate fi pasionat, nedrept, chiar pătimaș, dar nu naiv. De aceea pe bună dreptate entuziasmul fără rezerve în fața „savantei construcții constituționale", cum numește Nicolae Iorga Regulamentul Organic, stârnește sarcasmele acestuia. Începând din 1832, scrie savantul, „minciuna, ipocrizia, corupția au fost ridicate la rangul de politică de stat"[9]. Și, paradoxal, lăudând pe de o parte textul inițial, Nicolae Suțu însuși, chemat să interpoleze unele dispoziții luate ulterior, constată că a ieșit o lucrare „foarte defectuoasă ca logică și redactare". În această constatare trebuie văzut și puțin amor propriu rănit; cu ocazia necesarelor adaosuri el voise să rescrie întreaga lege. Imobilismul birocrației rusești ca și teama unor interpretări eretice blocaseră însă inițiativa tânărului postelnic sau, tradus din limba franceză, secretar de stat la departamentul străinelor pricini.

Neîndoios, Nicolae Suțu avusese în vedere o ordonare a materialului legislativ, care ar fi făcut poate mai coerentă înțelegerea unor dispoziții. Încolo este un apărător încăpățânat al acestor legi hibride, dovadă și felul cum reacționează față de articolul adițional. În Regulamentul Organic al Țării Românești acesta fusese trecut pe ultima pagină, rămasă trei sferturi goală, după mărturia lui Eliade Rădulescu, editorul textului, la porunca rușilor. El prevedea că nici o dispoziție nu va fi luată de Adunarea țării în colaborare cu domnul fără acordul prealabil al Curții protectoare (Rusia) și al celei suzerane (Turcia). Acest obstacol neașteptat, care în fond anula autonomia internă a țării, clămată retoric *urbi et orbi*, a declanșat în Adunarea Țării Românești proteste soldate cu surghiunirea a trei boieri, prorogarea Adunării și un firman cominatoriu trimis de la Constantinopol dar conceput la Petersburg[10]. Suțu însă pledează pentru articol și, implicit, pentru imixtiunea rusească, socotind că altminteri domnul și Adunarea obștească ar fi fost în stare să răstoarne instituțiile liberale cu atâta trudă înjghebate în Principate. Indiferent de contribuția pe care a avut-o la redactarea ori adăugirea Regulamentului Organic, Nicolae Suțu se afla în rosturile administrației, avea creditul rușilor, încât cooptarea lui în echipa guvernamentală a lui Mihail Sturdza, numit domn al Moldovei în 1834,

a apărut ca ceva de la sine înțeles. Însuși noul domn, cum observă Nicolae Iorga, din romantic, câtă vreme s-a aflat în opoziție ori a redactat articole ale Regulamentului Organic, a ajuns treptat realist-brutal atunci când a trebuit să se confrunte cu aplicarea acestei legi imposibile, vegheat de consulul rus și hărțuit de Adunarea obștească a Moldovei.

Domnia de 15 ani a lui Mihail Sturdza a beneficiat în istoriografie de prezentări marcate de patimă. Personajul însuși se preta la asemenea abordări. Dacă ar fi să ne oprim doar la descrieri mai ample – cea a lui Al. A.C. Sturdza[11] și la paginile *Memoriilor* lui Suțu – abundența de epitete, argumentele pro și contra cutărei măsuri ori act princiar sfârșesc prin a se anula reciproc, încât domnul Moldovei apare desigur ca un arghirofil fără egal, dar și un bun și sagace administrator. Intrigile perpetuate la Curtea lui nu-s mai numeroase și mai încâlcite decât în alte părți; oamenii de care s-a înconjurat nu-s mai păcătoși decât miniștrii din alte timpuri.

Dacă scenele din copilărie ori descrierile cinegetice au ceva căutat, o anume prețiozitate vădind repetate redactări, prezentarea atmosferei de la Curtea lui Mihail Sturdza, a administrației acestuia, îl incită evident pe Nicolae Suțu. Uitând că a ocupat în permanență posturi cheie, că a ținut corespondența lui vodă cu străinătatea și pe cea particulară (acea „parte gingașă a serviciului", cum o definește cu falsă modestie), că e autorul a nenumărate ofise domnești, texte de lege, jurnale ale Sfatului Administrativ, că a întocmit documentația unor „afaceri sau chestiuni deosebite", Nicolae Suțu scrie veninos că Sturdza și-a recrutat slujbașii „din tot ce era mai neisprăvit și prost văzut". Ieșind din rezerva seniorului, el se lansează cu deliciu în nesfârșite portretizări ale contemporanilor. „Model de ambiguitate", „de o zgârcenie abjectă", „sufletul cel mai negru și mai păcătos", „om de nimic" sunt caracterizări pe care le răspândește cu prodigalitate asupra colegilor săi. Și, ca și cum propriile încondeieri n-ar fi de ajuns, transcrie cu încântare nedisimulată „o piesă ciudată" – portretele vitriolate ale celor mai reprezentativi boieri ai Moldovei făcute de basarabeanul A. Valli, aflat în slujba rușilor.

Spațiul însă cel mai generos este consacrat lui vodă. După ardoarea cu care îi discută fiecare act, fiecare spusă, aflarea lui Suțu în slujba domnitorului pare a fi fost nu rezultatul unei înțelegeri între cei doi, ci

plasarea lui acolo în mod expres de către Dumnezeu spre a aduna dovezi pentru posteritate despre acest traficant de posturi, sofist excepțional, cupid, amoral, „caracter infect în persecuțiile și răzbunările ca și în interesele sale". Ambalându-se, Nicolae Suțu rezumă astfel moștenirea lăsată de Mihail Sturdza Moldovei: demoralizarea societății, anarhia, ignorarea legilor. Evident însă că această avalanșă de păcate ar fi putut provoca întrebarea justificată a cititorului: dacă a fost așa, cum ai putut tu, om integru, muncitor, cu experiență, să te pui în slujba acestui monstru? Ca s-o prevină, Nicolae Suțu concede că în noianul de păcate domnul Moldovei era subtil, cultivat, harnic, financiar de excepție – chiar dacă aceste însușiri și le punea aproape neîntrerupt în folosul persoanei sale. Mai avea vodă Sturdza o calitate recunoscută de Suțu și atât de rară la o fire autoritară ca a lui, încât merită să fie relevată: știa să asculte și nu se pripea în luarea hotărârilor. Aici probabil s-a aflat punctul de contact între cei doi. Suțu îi va fi spus, pe parcursul celor 15 ani de colaborare, cu tact și cu acea siguranță izvorâtă din cunoașterea temeinică a subiectelor, multe adevăruri. El admite că omul care ținea, de ochii rușilor, Regulamentul Organic pe birou ca pe o Evanghelie, călcându-l și răstălmăcindu-l la tot pasul, îi acordase „încrederea permanentă și de necontestat" în comparație cu restul confidenților. Aflându-se deci „în secretele politice ale principelui", trebuie admis că Nicolae Suțu a participat, într-un fel sau altul, la conturarea imaginii pe care contemporanii, și mai apoi posteritatea, și-au făcut-o despre Moldova. Pentru că, fără a încerca să inocentăm pe vreunul dintre ei, trebuie observat că între ferula rusească, aplicată cu brutalitate de consulii țariști și Adunarea obștească, turbulentă și opozițională, cu și fără justificare, era nu greu, ci imposibil cuiva să conducă Moldova. Metodele folosite de Mihail Sturdza, pe care Nicolae Suțu le amintește până la sațietate, fac parte din rețetarul unui om autoritar – să nu uităm însă secondat și povățuit de aproape de „le savant prince Nicolas Soutzo", cum îl numește respectuos un hagiograf al domnitorului[12].

Așa, vodă și-a neutralizat potrivnicii dându-le posturi cu nemiluita, și-a constituit o largă majoritate ancilară în Adunare care – procedeul avea să fie întâlnit în continuare în istoria noastră – îi compunea periodic adrese de mulțumire pentru înțelepciunea cu care guvernează Moldova. Era „o adunătură de indivizi aleși dintre nulități și subalterni de calitate inferioară", îi definește acru Suțu.

Acestea erau moravurile, și critica lor, după cum se vede, putea fi făcută doar în taina biroului propriu, menită pentru cine știe cât timp sertarului. Suțu însuși, ca demnitar, intră în acest joc al corupției când, în 1842, în absența lui vodă, trebuie să-l „astâmpere", cum comentează o notă contabilă, pe Sekib efendi. Acesta fusese trimis de la Țarigrad să asculte recriminările Adunării obștești a Valahiei împotriva domnului țării, Alexandru Ghica; o făcuse contra 30 000 de ducați și așa se pecetluise soarta munteanului. Trecut în Moldova, să-și „completeze recolta", zice Suțu, Sekib i-a pus pe locotenenții lui vodă (dus la băi), Constantin Sturdza și memorialistul însuși, în situația de a redacta un raport defăimător ori de a-i umple buzunarele. Suma la care s-au oprit cei doi a fost de 4 000 de ducați. Curierul trimis în grabă la vodă pentru dezlegare a adus răspunsul că acesta autoriza cel mult 400–500 de ducați...

Spuneam și mai sus că, pentru un specialist, *Memoriile* cuprind numeroase pete albe incitante. Una dintre ele o constituie relațiile autorului cu consulii ruși. Desigur prezența lor în Moldova era la ordinea zilei, toți o suportau greu – cu deosebire vodă și ministrul său de externe. Se pare însă că în cazul celui din urmă acomodarea s-a făcut mai ușor. Din puținele referiri și din zvonurile care au circulat în societatea ieșeană pe vremea aceea, se vede că Suțu găsise mijlocul să se înțeleagă cu ei „făcându-și datoria". Mai mult, le arăta deferență, după cum spune, evitând și neutralizând abuzuri, colaborând continuu cu reprezentanții țarului, demascând „unde trebuie" arbitrarul, „mai mult decât e îngăduit să se presupună". A ajuns chiar la un moment dat să accepte conducerea departamentului Justiției, „cu cea mai mare silă", numai ca să contracareze intervențiile abuzive ale lui vodă. Fără a putea fi acuzat de delațiune în favoarea protectorilor, e de constatat că N. Suțu s-a aflat tot timpul în raporturi convenabile cu ei – intermezzo-ul conflictual cu consulul Besak ținând doar de firea imposibilă a acestuia. Și se naște întrebarea dacă Mihail Sturdza, fin diplomat, nu l-a menținut pe Suțu în preajmă tocmai ca să placă Ministerului de la Petersburg. Când se vor deschide arhivele consulare rusești pentru această perioadă, personalitatea lui Nicolae Suțu, ca și a altor greci naturalizați la noi, va apărea într-o lumină mai clară și desigur mai corectă.

După tot ce știa despre vodă, era de așteptat ca Nicolae Suțu, în momentul când opoziția s-a dinamizat sfârșind prin a-l alunga de pe

tron, să treacă necondiționat de partea oamenilor noi. N-a făcut-o. Și justificarea lui ridică iar problema machiavelismului fanariot: era membru al guvernului și străin, încât moldovenii l-ar fi putut acuza că se amestecă în treburile lor! Evenimentele însă luau un curs ireversibil, chiar dacă nu pe placul memorialistului, încât o jumătate de atitudine era mai prudentă decât ralierea explicită la o tabără sau alta. Vede încercările furibunde și mijloacele neortodoxe folosite de Mihail Sturdza pentru reprimarea valului revoluționar: tentativa de lichidare fizică a opozanților ori tipărirea de broșuri incendiare incitând populația să se ridice, ca în Galiția, contra proprietarilor. În aceste împrejurări se mulțumește să nu contrasemneze măsurile de reprimare a mișcării revoluționare, încercând apoi, fără succes, să demisioneze. Va semna în casa lui Constantin Sturdza, alături de alți 50 de boieri, o petiție către vodă. Aici se oprește vocația revoluționară a lui Nicolae Suțu. Mihail Sturdza simte ezitările ministrului său și îl consemnează la moșia Pungești (Vaslui). Poate relegarea la țară s-ar fi prelungit dacă nu interveneau, din nou, în favoarea sa, rușii Kotzebue și generalul Duhamel din trupele de ocupație. Aici se interpune iar un moment dezagreabil, pe care preferă să-l treacă sub tăcere. Fuge, ca și după ridicarea panduriilor din 1821, la Brașov, unde rămâne până în anul 1849[13].

Considerațiile pe care le face *a posteriori* despre revoluție îi trădează spaima de o schimbare violentă. Pentru el ce se întâmpla nu era decât o prelungire în răsăritul continentului a Revoluției franceze. În același timp, chiar admițând legitimitatea unei revoluții, ea nu avea sorți de izbândă pe de o parte pentru că românii erau înconjurați de trei imperii autocrate, iar pe de alta din pricina neparticipării poporului la ea. Ca orice moldovean excedat de regimul sturzesc, tânjea și el după o schimbare. Numai că „alura" de „club revoluționar" luată de adunarea de la hotelul Petersburg din Iași, în care dezbăteau cei 1 000 de participanți, „îi făcea silă".

Vacanța domnească apărută în 1849 lasă din nou să circule, ca în 1821 la București, rumoarea despre posibilitatea urcării lui Nicolae Suțu pe tronul Moldovei. *Memoriile* o reține într-o formă lapidară: Capuchehaia țărilor române la Țarigrad, Nicolae Aristarki, fiul slujbașului cu aceleași însărcinări în timpul domniei tatălui său, se oferă să lucreze în acest sens pentru el. Și Nicolae Bălcescu, aflat la Paris, știa dintr-o sursă

supusă cauțiunii (Elena Sturdza, care era la Constantinopol și voia să se mărite cu virtualul candidat) că fiul ultimului domn fanariot ar fi dorit domnia Moldovei[14]. Cât a dorit personal acest lucru și cât au încercat să-l convingă alții, în folosul lor, ca să devină domn, e anevoie de spus. Avem senzația că răspunsul îl dă într-un capitol posterior prezentării domniei lui Grigore Ghica, cel consacrat fanarioților.

În 1849, prin urmare, el avea să decline oferta lui Nicolae Aristarki, recomandând pe Grigore Ghica, care a și fost numit de Poarta Otomană. Încearcă să se facă util și noului domn, asigurându-i corespondența particulară, fapt pentru care – asemenea notații abundă în *Memorii* – e invidiat de unii fruntași ai boierimii moldovene. Suțu considera că noua domnie începuse sub bune auspicii și Grigore Ghica, al zecelea din neam pe tronul unei țări românești, nu întreprindea nimic fără sfatul grecilor de care era înconjurat: memorialistul, fratele acestuia, Gheorghe, Alexandru Moruzi Zvorișteanu și ginerele domnesc Mavrocordat.

Mihail Sturdza are parte de o prezentare acidă, îndreptățită în mare măsură și de arghirofilia și lipsa de scrupul dovedite în atâtea împrejurări. Pe Grigore Ghica, Suțu îl socotea creația sa; de aceea, când a început să se emancipeze de tutelă, portretul său capătă tușe groase, aproape caricaturale. Lunga listă a reproșurilor cuprinde ura funciară a domnului față de ruși, spiritul cancanier (alimentat de femeile care mișunau la palat), lipsa de discernământ. Refuzând să se lase pilotat și dorind să conducă țara de unul singur, Grigore Ghica a îmbrățișat mai mult decât putea cuprinde, observă Suțu. Și aici intervin unele episoade pe care memorialistul le eludează sau le înfățișează *pro causa sua*.

Cea mai mare parte a domniei lui Grigore Ghica s-a consumat sub ocupație militară străină; la început rusească, în fața căreia s-a retras la Viena, apoi, o dată revenit, sub cea austriacă. În plus, fire hipersensibilă, vodă a făcut o depresiune nervoasă acută, care l-a silit un timp să lase frânele conducerii țării în mâna Sfatului Administrativ. Președintele acestui organism a fost Nicolae Suțu. Dincolo de nesfârșitele comentarii asupra fiecărei măsuri luate de domn – adevărate modele de sofistică – memorialistul dă propria sa versiune asupra rolului jucat în domnia atât de zbuciumată a lui Grigore Ghica. El s-ar rezuma la: fidelitate și devotament față de domnul suferind și servirea exemplară a țării. Această atitudine, menită să stârnească admirația cititorului, a

adoptat-o după ce s-a consultat cu diplomatul rus Giers. Mai mult, având numeroase afinități de vederi cu vodă, a înțeles să-i rămână credincios, chiar atunci când cei din preajmă îl socoteau cu mințile iremediabil rătăcite. În anul 1853 au fost momente ce „nu pot fi divulgate" și în care contribuția sa, decisivă, a fost ignorată – mărturisește el în *Memorii.*

Așa cum sunt înfățișate lucrurile, atitudinea lui Suțu nu poate provoca decât adeziunea și stima cititorului. Din păcate faptele îl contrazic, poate cele incluse pudic sub eticheta nedivulgării. O dată cu plecarea domnului la Viena (Suțu avea să-l însoțească), va fi mijit în mintea multora, se înțelege în primul rând a celor nemulțumiți de conducerea acestuia, ideea schimbării domniei. Că Suțu o râvnea pentru sine, e greu de spus. Că nu-l mai voia pe Ghica, e neîndoios de vreme ce întocmește memorii peste memorii către turci și ruși în care critica cea mai acerbă se împletește cu calomnia[15]. S-a vorbit de felonie. Termenul nu este exagerat, deoarece Nicolae Suțu nu era o persoană particulară, ci un demnitar în slujba domnitorului său și în plus acesta era suferind. Nerecunoscând trădarea, se înțelege că Suțu nici nu trebuie să o justifice. Antipatia progresivă față de vodă transpare la fiecare pas. Critica vehementă făcută guvernării principelui Ghica în toate domeniile, în special în partea a doua a domniei, își are explicația, pe lângă distanța pe care domnul și-a luat-o față de mentorii săi, și într-un gest la care desigur a fost silit de presiunea opiniei publice. Prezența grecilor, filoruși prin tradiție, în rosturile administrației românești, era o realitate. Calitățile lor îi impuneau; defectele îi făceau să fie detestați. În 1855, Nicolae Suțu ajunge victima acestei exasperări resimțite de societatea moldovenească. Vodă îl concediază, angajând în locul lui ca secretar particular pe Edouard Grenier, un francez despre care avea să se vorbească numai de bine. Vor fi contribuit poate la această demitere și informațiile ajunse la urechile lui vodă despre memoriile și reclamațiile puțin convenabile împotriva sa, întocmite de atât de abilul condei al lui Suțu. Oricum, critica guvernării principelui Grigore Ghica devine totală. Astfel, ca să fie în pas cu moda, să promoveze tineretul, vodă a numit în posturi de seamă din administrație și magistratură imberbi; libertatea presei și suprimarea cenzurii au fost simple himere; încercarea de introducere a juriului era sortită eșecului, ca instituție străină moravurilor noastre. În sfârșit, Suțu ridică problema emancipării

țiganilor. O făcuse și cu referire la domnia lui Mihail Sturdza; atunci declarase că a eșuat din marea lăcomie de bani a lui vodă, întrucât țiganii robi plăteau o taxă vistieriei. Acum le plânge soarta pentru că fiind liberi nu se mai ocupă nimeni de rostul lor. Trebuie observată de altfel marea încântare cu care Suțu face portretele antitetice ale celor doi domni ai Moldovei. Mai apropiat de momentul consemnării faptelor, cu orgoliul încă rănit de gestul lui Grigore Ghica, e tentat să-l înnegrească și ponegrească mai mult pe acesta pentru felul cum gestiona finanțele și să-l glorifice pe Mihail Sturdza pentru admirabila gospodărire a Moldovei – așa cum se dovedise la plecarea acestuia, când a lăsat vistieria doldora de bani. Citind cu grijă aceste comparații, te întorci în mod firesc la domnia lui Mihail Sturdza. Patima pe care o pune și într-un caz și într-altul face să pălească multe din criticile sale. Luate ca atare, unele au desigur și mult temei, dar când despre același om scrie că era risipitor și econom, bun gospodar și lăsător, dispus să facă totul după capul lui și plecând urechea la sfaturile unor răuvoitori, ele se anulează de la sine.

Rămâne totuși aici un element de valoare: discutarea aprofundată, cu argumente pro și contra, a celor două domnii îngăduie cititorului imparțial să-și facă o imagine nu numai despre anii 1834–1857, ci și despre marea și dificila artă a prezentării obiective a unei perioade istorice.

Nicolae Suțu considera pierdută ziua în care n-a scris trei-patru ore. Te așteptai de aceea ca și *Memoriile* să aibă continuitate. În 1855 se întâmplă însă ceva care le frânge cursul; o dată cu îndepărtarea din intimitatea lui vodă, el oprește firul amintirilor. La asamblare a simțit însă nevoia, din rațiuni de arhitectonică a lucrării, ori ca să-i fie mai bine înțeleasă starea de spirit din acel timp, să includă trei capitole, e adevărat sub formă de apendice. În cel dintâi, *Despre fanarioți*, răzbate ranchiuna pentru neîmplinirile sale, sentimentul că adesea a fost dat la o parte în fața unor pământeni numai pentru că era grec, nerecunoașterea pe potriva ambiției a tot ce a făcut pentru Moldova. E o disperată pledoarie pentru fanarioți. În concepția lui, aceștia au fost personalități din elita constantinopolitană care și-au asumat sarcina primejdioasă a conducerii politicii otomane vreme de două secole. Au făcut-o cu riscuri imense, animați doar de spirit patriotic. Mărturie stau școlile, așezămintele spitalicești, tiparnițele, apeductele, înzestrările de tot felul de

care a beneficiat lumea elenă și în subsidiar Principatele Române. Averea lor n-a provenit nicidecum din exploatarea sângeroasă a acestor mănoase țări, ci din foile de zestre, în urma căsătoriilor. Această apologie fără frâu devine comprehensibilă abia când pune problema viitoarei organizări a țărilor române. Căci prezentarea edulcorată a fanarioților nu e făcută pentru inocentarea unui trecut sinonim pentru majoritatea contemporanilor săi cu o epocă întunecată, ci ca un capital pentru viitoarea opțiune politică a locuitorilor acestei țări.

După Războiul Crimeii, încheiat cu tratatul de la Paris din 1856, și urmat de Convenția de la Paris din 1858, care dădea un nou statut Principatelor abolind Regulamentele Organice, modificarea regimului acestor provincii plutea în aer. Formula unirii era la ordinea zilei și spiritele erau împărțite între acceptarea unui principe străin (recomandată în Divanurile consultative ad-hoc de Mihail Kogălniceanu și propusă stăruitor prin repetate memorii de Grigore Ghica) sau proclamarea unuia pământean. Suțu se lasă și el prins de efervescența care stăpânea toată suflarea românească și-i consacră un capitol apendice, *Chestiunea unirii Principatelor*. Înclină și el pentru un principe străin, care să realizeze apoi unirea Principatelor, simțind totodată nevoia să-i facă, am zice, un portret robot: viitorul domn ar trebui să aibă geniu administrativ, fermitate, bunăvoință, abnegație pasionată, dezinteresare, integritate. E multă retorică în prezentarea lui Suțu și undeva transpare regretul că niciodată acest principe străin, ales de țară, nu va fi el, grecul, descendent al lui Alexandru Suțu, și despre care răutăcioșii spuneau că venise „gol ca un nap și din sudoarea moldovenilor a adunat milioane"[16].

Melancolia acestor oameni subtili – de mare elevație intelectuală și ai căror străbuni, trebuie să recunoaștem, exploataseră țările române cu mare artă, cu rafinament chiar – se regăsește și în corespondența ușor ambiguă a altui membru al familiei Suțu, Alexandru Gheorghe. El îi scrie principelui Alexandru Moruzi Zvorișteanu, confidentul lui Grigore Ghica pomenit mai sus, descendent la rându-i din doi domni ai țărilor române, Constantin și Alexandru Moruzi. Celălalt Suțu s-a dus la Paris în nădejdea de a afla mai multe despre disponibilitatea reprezentanților puterilor garante față de români. În iunie 1858, el expediază în țară trei scrisori extrem de interesante deopotrivă pentru cele constatate în capitala Franței, cât și pentru starea de spirit a acestor

fanarioți întârziați. În drum spre Paris trece prin Constantinopol, unde baronul Thouvenel, ambasadorul Franței, e asaltat de pretendenți la tronul Principatelor, încât îi vine să-și scrie pe ușă: „Entrée interdite aux candidats aux hospodarats de Valachie et de Moldavie". Din toată această pepinieră doritoare de tron românesc, Suțu e convins că cei mai inteligenți sunt grecii, dar a te opri azi asupra unuia dintre ei ar însemna să jignești grav sentimentele opiniei publice, scrie el realist[17].

Revenind însă la memorialistul nostru, el mărturisește că „nu respectă nimic mai mult decât opinia publică, atunci când are dreptate"; e o definiție care se anulează prin ea însăși! Or, această opinie publică, îndreptățită sau nu, dar care se manifesta în chipuri diferite, cerea în primul rând unirea Principatelor și, mergând mai departe cu construcția logică, întrevedea un „sistem panromânesc" care lui Suțu i se pare un vis patriotic imposibil. El însuși apare ca o voce a acestei opinii publice când adaugă în *Memorii* al treilea capitol apendice cu considerații asupra *Problemei orientale*. Temă de aprins interes în secolul trecut și de bogată exegeză în veacul nostru, chestiunea orientală, schematic, privea restructurarea Imperiului otoman, factorii care s-ar fi însărcinat cu această operație, ca și consecințele pentru conglomeratul de popoare care-l compuneau și pentru marile puteri europene din această modernizare în viziune europeană a unui imperiu eminamente asiatic.

Dincolo de libertatea de exprimare care se poate materializa în pagini memorialistice, Nicolae Suțu se consideră autorizat să-și spună cuvântul în această atât de controversată problemă ca victimă a turcilor, ca prețuitor al rușilor, ca cetățean al celei de-a doua patrii a sa în curs de desprindere de suzeranitatea turcească. O face cu vehemență, cu acel aticism convingător care explică de ce au condus grecii totdeauna politica externă a Imperiului otoman, de ce diplomația acestuia s-a întemeiat pe soluțiile și combinațiile lor politice. Formulele preconizate din interior de acei *alafranga efendi* – oameni de modă franceză – sau cele oferite de puterile occidentale care au constat mai ales în ajutor militar împotriva Rusiei, nu pot moderniza lumea Islamului, profetizează Suțu. Sau în orice caz nu o pot aduce la stadiul de dialog cu lumea creștină. Nu e deajuns să se trocheze ceacșârii pe pantaloni și turbanul pe fes ca principiile Evangheliei și ale Coranului să poată fi puse de acord, constată Suțu cu amărăciune. Punctele de incompatibilitate între cele două culturi, puncte nevralgice și cu consecințe dramatice pentru

popoarele implicate, înfățișate cu eleganță retorică, devin un subiect obsedant de meditație.

În 1862, după nouă ani de tăcere, Nicolae Suțu reia memoriile ocupându-se de o perioadă extrem de frământată și contradictorie, dominată de demagogie și la capătul căreia avea să se realizeze unirea Principatelor. Când areopagul european a hotărât, după 1856, să intervină în organizarea Principatelor prin consultarea unor adunări ieșite din sânul lor – Divanurile ad-hoc – s-a produs „o revărsare de aspirații drepte sau pătimașe", comisarii puterilor garante fiind asaltați de o avalanșă de sugestii, memorii, plângeri și denunțuri. Suțu însuși va adresa baronului Talleyrand Périgord, comisarul francez, câteva memorii în care acesta mărturisea a fi găsit „observații savante". Așa cum stăteau lucrurile atunci, când toată lumea aștepta o schimbare, tot ce reprezenta un condei în Principate s-a grăbit să-și exprime părerile. Comozi, ori în imposibilitate de a discerne valoarea de vorbărie, comisarii au preferat să-și facă raportul despre starea Principatelor consultând doar legislația țării, dar în esență le-au lăsat la cheremul Turciei. O dovadă în acest sens a constituit-o și numirea caimacamilor, numire de fiecare dată nefericită, făcută în funcție de creditul lichid al postulanților la Țarigrad și nu de valoarea lor reală. După Theodor Balș, în goană după tronul Moldovei încă din 1849, secondat de o nevastă intrigantă peste fire, a urmat căimăcămia lui Nicolae Vogoridi, care pentru Nicolae Suțu a echivalat cu „o epocă de rușine și de umilință pentru Moldova". Într-adevăr guvernarea tânărului filfizon nu poate fi explicată decât prin vremurile tulburi pe care le traversau Principatele și prin acest ultim efort pe care-l făcea Poarta Otomană de a-și impune voința în administrația lor. Trebuie adăugat că ascensiunea i-a fost înlesnită și de credulul Victor Place, agentul diplomatic al Franței la Iași, convins că noul caimacam va da o orientare profrancezâ Principatelor, contribuind așa, o dată în plus, la sporirea prestigiului lui Napoleon al III-lea, arbitrul Europei după Războiul Crimeii.

Tatăl acestui caimacam fantast, cu o uimitoare carieră în nomenklatura, ca să folosim un termen *avant la lettre*, constantinopolitană, era Ștefan Vogoridi. Într-o vreme când, chiar dacă nu mai cădeau așa lesne capete de greci, exista destulă rezervă față de ei, acesta se menținuse în posturi-cheie, socotind Moldova drept fief-ul electoral al familiei

sale. Păienjenișul de intrigi țesute la Constantinopol de acest virtuos al genului, oglindite de arhiva sa, ar fi putut desigur constitui o palpitantă *istoria arcana* pe multe zeci de ani. Din păcate, după moartea lui, survenită în 1859, când avea alături de sine doar pe fiul cel mare, Ion, sărac cu duhul, toate hârtiile i-au fost vândute de slugi negustorilor din Bebec și Arnăutkioi care împachetau apoi în ele scorțișoară și piper[18].

Căsătoria cu Cocuța, fiica bogatului boier cărturar Costache Conachi, i-a ușurat lui Nicolae o dată în plus ascensiunea spre scaunul de caimacam. A urmat „un amestec caraghios de neglijență, arbitrariu, confuzie și abuzuri" în care tânărul pașă, ieșit parcă din „scutecele haremului", a creat Moldovei o situație imposibilă. Cele 3 000 de decrete de boierire și înaintare în grad, făcute la întâmplare, stau mărturie în această privință.

Nicolae Suțu, cu prestigiul de care se bucura și cu experiența pe care o avea, a fost stăruitor rugat de Vogoridi bătrânul să-i tuteleze odrasla; acestei rugăminți i s-a asociat și Basily, comisarul rus, care i-a oferit administrația Basarabiei. A refuzat cu demnitate, criticându-i cu asprime pe cei doi care au acceptat colaborarea cu această fantoșă guvernamentală.

Dispariția lui Vogoridi de pe scena politică nu a adus calmul în societatea moldoveană. Între radicali, pe care-i detestă ca demagogi, ca urmași infami ai iacobinilor francezi, și conservatori, ridiculizați de toată lumea ca „strigoi", Suțu se înregistrează la liberalii moderați, conduși de echilibratul și destoinicul Petre Mavrogheni. Urmărește amuzat competiția pentru tronul Moldovei între Mihail Sturdza, fostul domn regulamentar și fiul acestuia, Grigore, mirându-se că cel dintâi, „cu tot tactul și inteligența lui", a acceptat provocarea.

Pentru el, propunerea ca domn a lui Alexandru Ioan Cuza, care a întrunit, fără discuție, toate adeziunile, a fost improvizată. A iscălit-o însă alături de alți 31 de liberali căci cel desemnat „nu avea în antecedentele sale nici o însușire care să inspire invidia, lipsa de stimă sau antipatia". Trebuie admis că e greu de găsit o formulă mai răsucită de a-ți exprima simpatia față de cineva! Să nu uităm însă că rândurile erau scrise în 1862, când divorțul lui Nicolae Suțu de domnitorul Cuza și principiile sale de guvernare era total.

Fără a fi fost marginalizat, bucurându-se în continuare de reputația unui om învățat și excelent slujbaș al statului, se simte la principele

Suțu, dincolo de detașarea afișată, marea părere de rău că nu se află la dreapta lui Cuza, că nu el, ci Kogălniceanu a ajuns sfetnicul principal. Singura lui manifestare publică în acești ani va fi apartenența la Comisia Centrală de la Focșani, organism ce a funcționat între 1859 și 1862, pentru armonizarea și unificarea portofoliului legislativ al tânărului stat român. Cu pedanteria care l-a caracterizat de-a lungul întregii cariere, își notează meticulos la ce proiecte a participat (ciornele ori diferitele lor variante se regăsesc în arhiva sa), creionând în același timp portretele colaboratorilor de care a avut parte, unii mai incompetenți decât alții, cu excepția doctorului sas Ludovic Steege și a doctorului grec Apostol Arsaki.

Întrând în acest for legislativ, Suțu se gândea cu încântare că i se deschide un câmp larg de activitate, în care putea să-și fructifice solida și vasta experiență în materie de legi, în interpretarea și aplicarea judicioasă a unor măsuri, în ponderarea capetelor înfierbântate. Din susceptibilitatea lui exagerată ori din reticențele lui Cuza de a-i încredința un rol proeminent, participarea la Comisia Centrală i-a rămas mai mult în cartoanele acesteia. Nemaifiind legat de acest organism, Suțu îl va ataca fără menajamente în paginile *Memoriilor*, pentru „elucubrațiile" pe care le-a putut vota.

Retragerea din viața publică îi dă putința să urmărească fără patimă, susține el, evoluția României, înscrisă pe calea reformelor, concepute și impuse de principele Cuza, în colaborare cu primul său ministru Mihail Kogălniceanu. Tabloul pe care-l face este atrăgător și în același timp îngrijorător, căci descrie fără cruțare racilele unei societăți care iese din letargia orientală spre a păși pe calea reformelor, adoptate nu totdeauna cu înțelepciune. Teoretic, Suțu e permeabil la progres, chiar îl susține, în fapt însă nu admite restructurarea socială dacă ea presupune afectarea proprietății. Or, în această privință Cuza „s-a aruncat în brațele radicalilor" iar când a fost criticat a invocat constituționalismul. Între „liberalismul intempestiv" al unora, animați de intenții bune dar fanteziști, și nevoile reale ale țării, Suțu vrea reforme treptate, îndelung gândite, care să nu provoace comoții. Cu incomparabilul talent al celui care a redactat nenumărate variante pe aceeași temă, care găsește o adevărată voluptate în a întoarce o problemă pe toate fețele, el reia la nesfârșit critica societății românești în care totul trebuia făcut dar unde „s-a construit din umplutură", încât edificiul social nu există.

În genere, peste anii de domnie ai principelui Cuza stăruie o aură care ne face refractari la critică. Atunci intențiile erau atât de generoase, tot ce se întreprindea purta pecetea ineditului, încât chiar lucrurile reprobabile sunt judecate în context și li se găsește o justificare. Principele Suțu nu are inhibițiile istoricului de mai târziu. Dimpotrivă. El e tentat să umble cu bisturiul încât la un moment dat se întreabă chiar dacă „din pana lui nu se prelinge cumva o culoare pesimistă". Descrierea adeseori neîndurătoare pe care o face, caracterizările nemiloase invită însă la reflecție. De la critica generală a unor măsuri privind relațiile sociale, edilitatea, fiscalitatea, industria, el trece la atacarea unor persoane. Și cel ales e mai puțin principele Cuza – căruia îi reproșează în primul rând lipsa de încredere în liberalii moderați – cât Mihail Kogălniceanu, oaia neagră a tuturor contemporanilor mari în intenții și lipsiți de șansă în aplicarea lor. La capătul unei lungi liste de păcate ce-i pot fi atribuite atotputernicului ministru, Suțu declară sentențios că acesta a făcut „operă de răsturnare socială". În ciuda subiectivismului cu care vorbește, el ajunge la o soluție asemănătoare cu Kogălniceanu în ceea ce privește mersul înainte al societății românești: în fața unei opoziții zgomotoase, care respinge *de plano* dialogul cu guvernul, rămâne alternativa loviturii de stat ori intervenția străină, „două extreme la fel de funeste". Faptul însă că gândește în termeni analogi cu Kogălniceanu trebuie socotit ca un gir moral, chiar dacă oferit *a posteriori* și după toate probabilitățile rămas necunoscut celui care, după propria mărturisire, avea să-și calce jurământul, să-și pună ștreangul de gât și să provoace lovitura de stat de la 2 mai 1864. Căci amândoi convin asupra mobilurilor opoziției, numită de Cezar Bolliac „monstruoasa coaliție" din cauza alăturării nefirești a unor persoane reprezentând tot spectrul politic: o dată scopul realizat, acela al răsturnării principelui Cuza, era îndoielnic că „își vor găsi opinii, vederi și aspirații comune".

E interesant de observat că Kogălniceanu, care nu era un blând, care nu-și menaja dușmanii, nu are nicăieri în opera sa scrisă sau orală caracterizări atât de denigratoare cum a avut el parte de la Nicolae Suțu sau de la Iancu Bălăceanu. Acesta din urmă, diplomat de carieră, îl încondeiază pe marele bărbat de stat ca pe ultimul răufăcător. Și dacă Kogălniceanu are cuvinte de caldă prețuire pentru amândoi iar în ceea ce îl privește pe Suțu se va lupta cu încăpățânarea deputaților până va dobândi și o pensie convenabilă pentru cea de-a doua soție a lui, nu

putem vedea aici doar gestul creștinului care întoarce obrazul. La data când Kogălniceanu îl elogia public, *Memoriile* lui Suțu nu apăruseră.

Lovitura de stat din 1864, prin care se inaugurează regimul dictatorial al principelui Cuza, pus în practică prin măsurile luate de primul său ministru Mihail Kogălniceanu, a devenit un subiect de referință în dezbaterile parlamentare, în presa de după răsturnarea lui vodă. Cu acea inegalabilă calitate de a întoarce o temă pe toate părțile, spre a-i descoperi cea mai mică fisură, orice element contrazicător, Suțu analizează cu vădită plăcere consecințele loviturii de stat. Proprietar și apărător fervent al principiului proprietății, singurul care, după el, poate asigura echilibrul societății, memorialistul făurește o schemă simplă pe care apoi lasă elocința să brodeze. Lovitura de stat s-a făcut pentru soluționarea chestiunii sociale și aceasta în favoarea țăranilor; Kogălniceanu a modelat în așa fel noua lege rurală încât i-a distrus pe proprietari. Acest program „draconic" își propune Suțu să analizeze din claustrarea conacului său de la Făurei (Putna) unde, e adevărat, orizontul îi e considerabil îngustat, dar unde poate în același timp medita nestingherit la tabloul dezolant al României: proprietarii sunt ruinați din cauza despăgubirilor inechitabile oferite de stat; țăranii, după un prim moment de euforie că au devenit proprietari, sunt striviți sub povara ratelor pentru plata loturilor, cu perspectiva de a-și vedea propria proprietate mărunțită la apariția urmașilor. Și aceasta când soluția este la îndemână, crede Suțu, ca și alți oameni politici și economiști contemporani: proprietarul trebuie să rămână stăpân absolut asupra pământului iar țăranul stăpân absolut asupra brațelor sale. De la acest punct social zero trebuie pornit pentru încheierea învoielilor agricole. Se mai adaugă deficitul financiar, lipsa de credit, sporirea sufocantă a impozitelor, pervertirea spiritului public – toate învelite în coaja demagogiei patriotice.

Acesta este pentru Nicolae Suțu bilanțul guvernării principelui Cuza, care a apelat permanent la oameni din grupări politice extreme, asmuțindu-i mereu pe unii împotriva altora căci în alegerea lor n-a avut în vedere valoarea individuală, ci comandamentul politic de moment.

Nicolae Suțu își croiește cariera în societatea moldoveană beneficiind de protecția rusească, de calitatea de pământean dobândită prin căsătorie, dar în primul rând grație însușirilor sale: hărnicia, vocația

continuării lucrului început, arta relațiilor cu oamenii, interesul pentru buna desfășurare a serviciului public. Resentimentele – și acestea sunt numeroase – le încredințează în cea mai mare parte sertarului. Spre deosebire de strămoșii săi, care luptau pentru tronurile țărilor române până la ultima picătură de vlagă, el își înțelege în mod superior epoca. Când în locul manevrării mai tuturor afacerilor statului, al ținerii corespondenței particulare domnești și a celei cu străinătatea, în vremea lui Mihail Sturdza și Grigore Ghica, i se oferă sub principele Alexandru Ioan Cuza locul de deputat și perspectiva de a fi doar parte dintr-un corp nu legiuitorul însuși, Nicolae Suțu se retrage cu demnitate. Epicurian, el își însușește cu trufie filosofia unui moralist: De ce să-mi stric buna dispoziție, să-mi scurtez zilele și să fiu în loc de cel mai fericit dintre înțelepți, cel mai păcătos dintre nebuni?

Să știi să te retragi la timp e poate o virtute mai mare decât să te cramponezi de o situație în nădejdea că vei realiza *opus vitae*. Prin felul în care s-a manifestat în viața publică românească, cum și-a împărtășit gândul tainic *Memoriilor*, Nicolae Suțu rămâne una dintre vocile de mare disponibilitate ale secolului trecut. S-o ascultăm.

GEORGETA PENELEA FILITTI

NOTE

[1] M. Kogălniceanu, *Opere*, vol. IV, *Oratorie*, III, partea a III-a, *1870–1874*, București, 1982, p. 200. Ediția noastră.

[2] *Jurnalul* istoricului, sub data Semmering, 8/21 septembrie 1913, publicat de noi în „Revista istorică", I, nr. 7–8/1990, p. 773.

[3] Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, serie nouă, vol. II, p. 569.

[4] Cititorul interesat își poate satisface în întregime curiozitatea asupra momentului domniei lui Alexandru Suțu și a agitațiilor pentru păstrarea tronului în familie cu ajutorul excelentului articol al lui Andrei Pippidi, *Nicolas Soutzo (1798–1871) et la faillite du régime phanariote dans les principautés roumaines*, în „Revue des études sud-est européennes", VI, nr. 2, 1968, p. 313 și urm., republicat

în vol. *Hommes et idées du sud-est européen à l'aube de l'âge moderne*, București/Paris, 1980, p. 315 și urm. (cu titlul ușor modificat: în loc de *faillite*, *fin*).

[5] Vezi articolul lui A. Pippidi deja citat.

[6] *Opinions pernicieuses d'un mauvais patriote. À propos des mémoires du logothète Nicolas Soutzo*, București, 1900, p. 67.

[7] Vezi *La Roumanie au XIX-e siècle, vol. II, Les trois Présidents plénipotentiaires, 1828–1834*, Paris, 1914, p. 225.

[8] *Op. cit.*, p. 230.

[9] *Op. cit.*, p. 88.

[10] Vezi mai mult la A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. X, *Istoria politică a țărilor române de la 1822 la 1848*, ediția a III-a, București, 1930; I.C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic (1834–1848)*, București, 1915.

[11] *Michel Sturdza, prince régnant de Moldavie (1834–1849)*, Paris, 1907.

[12] Al. A.C. Sturdza, *op.cit.*, p. 53.

[13] *Anul 1848 în Principatele române*, vol. V, 1904, p. 111–112.

[14] Scrisoare către Ion Ghica, publicată în *Amintiri din pribegie*, București, 1889, p. 562; apud Victor Slăvescu, *Viața și opera economistului Nicolae Suțu (1798–1871)*, București, 1941, p. 45.

[15] Vezi amănunte în lucrarea lui Leonid Boicu, evocată de altfel și în cuprinsul notelor noastre, *Adevărul despre un destin politic*, Iași, 1973.

[16] V. Slăvescu, *op.cit.*, p. 38.

[17] *Documents greco-roumains.* Le fonds Mourouzi d'Athènes, vol. îngrijit de F. Marinescu, Georgeta Penelea Filitti, Anna Tabaki, Atena, 1991, p. 262.

[18] Cf. I.C. Filitti, *Notices sur les Vogoridi*, în „Revue historique du sud-est européen", IV, 1927, nr. 7–8, p. 320.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Traducerea de față s-a făcut după *Mémoires du prince Nicolas Soutzo, grand logothète de Moldavie, 1798–1871*, XII + 434 p, publicate în 1899 la Viena de Panaioti Rizos.

În legătură cu acest editor precizăm că anumite afinități spirituale, ca și colaborarea în diferite organisme guvernamentale cu N. S. au îndrituit părerea că sub numele lui P. R. s-ar ascunde Dimitrie A. Sturdza, prieten devotat al economistului (V. Slăvescu, *Viața și opera economistului Nicolae Suțu, 1798–1871*, București, 1941, p. 82–83). Se pare că cel care s-a ocupat efectiv de ediție a fost Cezar Colescu Vartic (1864–1900), colaborator discret al lui D.A. Sturdza. Astfel, manuscrisul românesc nr. 1023 de la Biblioteca Academiei ar fi fost pregătit de acesta și prefațat de D.A. Sturdza. Lucrarea celor doi a apărut sub un nume de împrumut poate datorită faptului că cel dintâi era excesiv de modest iar celălalt, la data tipăririi, era prim-ministru și prin urmare reticent în a publica un text al cărui conținut, fie și *a posteriori*, putea da naștere la discuții.

Față de ediția în limba franceză textul nostru prezintă următoarele deosebiri:

– Am renunțat la prefața lui Panaioti Rizos, ale cărui informații despre N. S. se regăsesc în *Memorii*. În plus, el avertizează că la un moment dat autorul însuși intenționase să publice textul dar l-a reținut faptul că aprecierile sale puteau deranja unele persoane. După moartea lui N. S. însă și scurgerea a 28 de ani, editorul a considerat că *Memoriile* puteau fi publicate, aceasta cu atât mai mult cu cât se temea ca hârtiile rămase de la el să nu se piardă, așa cum s-a întâmplat cu arhiva altor contemporani.

– Tabla de materii a fost mutată la sfârșitul volumului.

– Anexele de documente, ca și scrisorile primite de N. S. și incluse în text au fost date sub formă de rezumat în note.

– Capitolul LV, care formează cel dintâi apendice al primei părți, a fost reținut numai în rezumat, deoarece majoritatea aserțiunilor cuprinse acolo

se regăsesc în alte capitole. Apoi el cupriunde și pasaje din lucrările unor autori cu care N.S. intră în polemică sau din cronicile țării care prin urmare nu constituie texte ale acestuia.

– Notele autorului poartă mențiunea necesară.

Cât privește traducerea, pentru unii termeni am dat echivalentul care circula în secolul al XIX-lea: așa, de pildă, *Adunare obștească* pentru *Assemblée nationale, Sfat administrativ* pentru *Conseil de ministres* etc.

G. P. F.

PREFAȚA AUTORULUI

1853

Să încerci la vârsta de 54 ani să arunci o privire retrospectivă asupra acelor evenimente care au marcat cu câteva jaloane răzlețe scurgerea vieții, să aduni amintirile și să le consemnezi într-o culegere ce poate oferi oarecare ordine, e o sarcină pe cât de grea pe atât de ingrată.

Îi previn deci pe acei care ar putea citi vreodată aceste pagini că nu vor găsi în ele nici interes istoric, nici hrana oferită adesea amatorilor de necunoscut la lectura memoriilor. Sfera mea limitată de acțiune nu mi-ar da dreptul să sper la această curiozitate.

De altminteri, pentru a scrie memorii, trebuie să fi avut acest lucru în minte de mai mult timp și să fi ținut evidența împrejurărilor celor mai de seamă la care ai fost martor. Nefăcând-o, am recurs pur și simplu la amintirile mele, pentru a extrage câteva note cu caracter anecdotic care, dincolo de cercul îngust al familiei, prezintă cu atât mai puțin interes cu cât o mare parte din fapte s-ar putea să-mi fi scăpat sau să le fi reținut într-o formă confuză.

E firesc să trec rapid peste epocile îndepărtate și să mă ocup cu prezentarea mai amplă a faptelor din ultimii ani.

Printre însușirile cu care Providența a fost zgârcită față de mine, cea pe care am regretat-o cel mai adesea a fost memoria.

Din fericire, prima jumătate a secolului nostru a fost rodnică în evenimente de seamă, de care se leagă mai mult sau mai puțin existența tuturor contemporanilor, oricât de departe s-ar fi aflat locul lor de desfășurare.

După ce ai văzut scurgându-se o jumătate de veac pe acest pământ, unde nimic nu e sigur, ce plăcere încerci să-ți întorci gândurile dinspre viitor, să le îndrepți spre trecut, să mergi pe firul timpului ca să regăsești

senzațiile unei vârste îndepărtate de noi, să revezi în gând locuri și imagini ce ți-au fost dragi!

Aceste amintiri de suflet, făcând să dispară distanțele parcurse, trezesc în inima noastră emoții care poartă încă tot fiorul bucuriei ori melancolia fericirii sau nefericirii de care au fost străbătute vremurile trecute. E plăcut, în fine, ca înregistrând fapte pe care memoria le-a reținut doar confuz, să-ți înțelegi acțiunile și să le privești la rece și independent de cauzele care le-au determinat în timp.

Acesta e principalul mobil care m-a făcut să găsesc o plăcere deosebită de a-mi aduna memoriile.

PARTEA I

1798–1854

I

M-am născut în orașul Arnăutchioi[1] pe Bosfor, spre sfârșitul anului 1798[2]. Mă precedaseră două surori[3], dar au fost smulse vieții la vârsta cea mai fragedă, înainte ca eu să fi avut sentimentul că le-am cunoscut.

Familia mea e originară din Epir[4]. Pe la sfârșitul secolului al XVII-lea, numitul Draco și-a părăsit locurile natale ca să se stabilească la Constantinopol; valorificându-și acolo meșteșugul, a putut da copiilor săi o educație convenabilă și o situație solidă. Nepoții săi au fost: Mihai Suțu[5], domn al Țării Românești, bunicul omonimului său[6], care în 1819 a avut domnia Moldovei, Nicolae[7], bunicul meu, dragoman al Porții și alți doi frați al căror nume îmi scapă[8]. Această ramură a avut numeroși descendenți; mai mult de 70 sunt în viață[9].

Tatăl meu, principele Alexandru Suțu[10], era fiul lui Nicolae și nepotul principelui Mihai Suțu (cel bătrân). Mama mea, domnița Eufrosina[11], era fata principelui Alexandru Callimaki, sora principilor Scarlat și Ion Callimaki, masacrați la începutul revoluției din 1821.

Tatăl meu fusese numit principe al Moldovei în 1800. Urcarea pe tronul Principatelor era țelul la care aspirau fără încetare aleșii familiilor grecești stabilite la Constantinopol și cunoscute mai ales sub denumirea de familii din Fanar sau fanariote[12].

În jurul acestor familii predestinate roiau o mulțime de indivizi care formau curtea lor prezumtivă. Să-ți distrugi concurenții și, pentru a ajunge la țintă, să folosești mijloace necinstite, a căror utilizare turcii nu făceau decât s-o încurajeze — aceasta era îndeletnicirea permanentă a grecilor din Fanar; luptă neîncetată a cărei miză era totdeauna averea și, foarte adesea, viața lor. Cei care fuseseră într-atât de norocoși ca să-și atingă, trecând peste mii de primejdii, țelul mult dorit al sacrificiilor lor, nu erau defel siguri că se vor împărtăși din el; o influență din afară,

o răsturnare politică, o schimbare de guvern, o intrigă când nu te așteptai provocau rechemarea principelui și înlocuirea lui cu fericitul zilei.

În timpul domniei lor trecătoare, principii căutau, pe bună dreptate, să se despăgubească de sacrificiile făcute și să se căpătuiască îndeajuns pentru a face față nenorocirilor lor viitoare. Asta era trista existență a grecilor la Constantinopol, determinată de viclenia, sălbăticia, rapacitatea și slăbiciunea turcilor. Ca principi, erau despuiați înainte de învestitură și după cădere; ca dragomani ai Porții, aveau sabia lui Damocles deasupra capului. Influențele din afară, la a căror remorcă era atașată politica Porții și pe care o bătălie sau un tratat le făcea atât de des schimbătoare, provocau la Constantinopol frământări al căror preț era viața dragomanului.

Constantin[13] și Grigore Ghica[14], bunicul meu dinspre tată, Ion[15] și Alexandru Suțu[16], principii Panaiot[17] și Dimitrie[18] Moruzi sunt în acest sens pilde însângerate, a căror amintire am păstrat-o. Nu vorbesc încă de măcelul de la 1821.

În ciuda puterii precare, dar absolute, cu care principii greci erau învestiți, în ciuda constrângerii ce-i apăsa, au fost totuși unii care au lăsat în Principate monumente nepieritoare; mai multe așezăminte pioase ori de utilitate publică invită încă la recunoștința celor imparțiali față de principii care au avut meritul să le ridice cu fonduri de care puteau dispune după plac.

Numit domn al Moldovei, tatăl meu s-a grăbit să ajungă la destinație cu părinții săi, suita și familia lui formată din mama, eu și o soră mai mică cu un an decât mine. Rumelia era atunci prădată de bande de hoți, a căror îndrăzneală egala neputința Porții de a-i stârpi.

Una din căpeteniile de tâlhari, având 500 de voluntari în subordine, numitul Carafeize, s-a hotărât să atace caravana noastră în timpul călătoriei; se bănuia că fusese plătit pentru aceasta de o mână dușmană.

Tatăl meu, prinzând de veste, a hotărât să călătorească pe mare; ne-am îmbarcat pe vase cu patru perechi de vâsle urmând coastele Mării Negre. Când marea era agitată, trăgeam la mal datorită înțelegerilor pe care tatăl meu le avea cu autoritățile învecinate litoralului. Ca să nu-i alerteze pe banditi, aceste popasuri tainice aveau loc cu toate precauțiile imaginabile; ne adăposteam în corturi pe câte o plajă pustie, unde domnea liniștea cea mai adâncă; noaptea nu se făcea nici un foc, de frică

să nu ni se descopere ascunzătoarea; ne culcam îmbrăcați pe nisip, gata să fugim la primul semn.

Într-o dimineață, tata a fost informat de o față bisericească ce locuia pe litoral, că acel tâlhar Carafeize era pe urmele noastre. Trebuia să ne îmbarcăm imediat, dar marea era agitată. Pericolul era la fel de mare și în față și în spate; era nehotărât.

Mama se resemnase prima să se ducă în radă, unde se aflau adăpostite ambarcațiunile noastre. S-a urcat pe vas, lăsându-se în voia lui Dumnezeu, în vreme ce toți ceilalți rămăseseră spectatori muți ai încercării sale curajoase.

– Gândește-te, îmi spunea, mulți ani mai târziu, mătușa mea, gândește-te la spaima și la disperarea noastră de atunci când, la câțiva pași de mal, la intrarea în radă, am văzut dispărând ambarcațiunea pe care se aventurase. A fost un moment de stupoare generală, urmat de altul de bucurie când am văzut vasul reapărând pe culmea valului care ni-l ascunsese până atunci.

Mama era femeia cea mai virtuoasă. La Arnăutchioi, locul de reședință al familiei mele, i se zicea sfânta Eufrosina. Fricoasă, de o abnegație desăvârșită, devotată practicilor religioase, dar fără ostentație, nenorocirea o găsea resemnată iar bunăstarea nu-i scădea cu nimic modestia și cu atât mai puțin natura optimistă și seninătatea chipului.

Domnia tatălui meu n-a durat decât doi ani, dar s-a remarcat prin aceea că unchiului său, Mihai Suțu, domnul Țării Românești, plecând în străinătate, conducerea acestei țări i-a fost încredințată în același timp cu cea a Moldovei. De atunci și-a pus pe pecete însemnele celor două Principate.

În 1804, tatăl meu a fost numit din nou domn al Moldovei. S-a dus acolo cu toată familia, dar n-a rămas decât câteva zile, evenimente din afară determinând înlocuirea lui cu principele Moruzi[19]. Am păstrat vag în minte întoarcerea noastră la Constantinopol, în timpul căreia am fost escortați de o gardă nedisciplinată ce ne fusese dată de faimosul Cara Mustafa[20], pe atunci pașă de Silistra și prieten credincios al tatălui meu.

Tatăl meu a ocupat tronul Țării Românești în 1806, în momentul izbucnirii războiului între Rusia și Poartă. A plecat singur și s-a dus în tabăra turcească de pe malul drept al Dunării, Principatele fiind deja ocupate de trupele rusești.

Familia noastră era atunci compusă din șapte copii, cinci băieți și două fete. Trec sub tăcere o perioadă de șase ani care n-a lăsat nimic deosebit în mintea mea, dacă n-ar fi decât suferințele morale pe care nu-mi era încă dat să le împărtășesc și – ca fapt grăitor – revoluția care l-a pus pe sultanul Mahmud[21] pe tronul destinat lui Selim[22]. Acest sultan, autorul reformei care avea drept scop distrugerea ienicerilor, fusese depus de această gardă pretoriană atotputernică. Pașa Cara Mustafa, de care a fost deja vorba, devotat lui Selim, venise la Constantinopol cu un contingent puternic ca să-și neutralizeze dușmanii, dar a fost zdrobit de numărul lor. Împresurat fără șansă de scăpare, Cara Mustafa a sărit în aer cu ai săi, dând foc unui butoi cu pulbere iar Selim a fost sugrumat în închisoarea din serai. De altminteri, în liniștitul oraș Arnăutchioi noi n-am resimțit de fel contralovitura acestei revoluții.

NOTE

[1] Așezare între Curu Cești și Bebec, pe malul Bosforului.

[2] Nicolae Suțu s-a născut la 25 octombrie 1789 (cf. V. Slăvescu, *Viața și opera economistului Nicolae Suțu, 1798–1871*, București, 1941, p. 8 și urm.).

[3] Vezi mai departe.

[4] Pentru familia Suțu vezi în primul rând M.D. Sturdza, *Dictionnaire historique et généalogique des grandes familles de Grèce et d'Albanie et de Constantinopole*, Paris, 1983. Draco s-a ocupat la Constantinopol cu aprovizionarea cu apă, lapte și alimente a seraiului imperial. *Marea Enciclopedie Elenică*, fără a cita sursa, consideră familia ca atestată documentar după 1453. Originea familiei Suțu e prezentată și în acel opuscul vitriolat care rămâne *Arhondologia Moldovei* a lui Constantin Sion (cf. ediția Rodica Rotaru, note Șt. Gorovei, București, 1973).

[5] Mihai Suțu cel Bătrân a domnit în Țara Românească între 1783–1786, 1791–1793; a fost căsătorit cu Sevastia Callimaki.

[6] Mihai Suțu a domnit în Moldova între 1819 și 1821. Ulterior a fost ministru al Greciei la Paris și Petersburg. A murit în 1864.

[7] Nicolae Suțu, mare dragoman, a fost decapitat la Constantinopol la 29 iulie 1769. A fost căsătorit cu Ana Hrisoscoleu.

[8] Alexandru, cca. 1715–1759, spânzurat de turci, și Ion, mort ante 1774. Cf. M.D. Sturdza, op.cit., sub voce.

[9] Întreg arborele familiei Suțu, *ibidem*.

[10] Alexandru Suțu a domnit în Țara Românească în 1802 (caimacam) și 1806 (cu întreruperi, în decembrie, neocupând efectiv tronul) și apoi între 1818 și 1821. În Moldova a domnit între 1801 și 1802.

[11] Eufrosina Callimaki (1776–1835), fiica principelui Alexandru, era soră cu Scarlat și Ion. Cel dintâi a fost numit domn al Moldovei în 1807, fără a ocupa efectiv tronul; a domnit apoi între 1812 și 1819. Exilat la Boli, în Asia Mică, a fost asasinat la 26 octombrie 1821. Ion (1781–1821), mare dragoman în 1807, a fost capuchehaie a fratelui său Scarlat și a murit asasinat tot la Boli. Pentru familia Callimaki vezi A.D. Xenopol, *Istoria și genealogia casei Callimaki*, București, 1897; N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimaki*, București, 1902.

[12] Vezi infra, cap. LIII, nota 2.

[13] Constantin Ghica, spânzurat în 1757.

[14] Grigore Ghica, domnul Moldovei, ucis în 1777.

[15] Bunicul autorului dinspre tată era Nicolae Suțu!

[16] Pentru Alexandru Suțu vezi *supra*, nota 8.

[17] Panaiot Moruzi, mare dragoman între 1809 și 1812, decapitat în 1812.

[18] Dimitrie Moruzi, mare dragoman, spânzurat în 1812.

[19] Alexandru Moruzi a domnit în Țara Românească între 1793 și 1796 și în 1801; în Moldova în 1792, 1802–1806. Pentru Moruzești vezi F. Marinescu, *Etude généalogique sur la famille Mourouzi*, Atena, 1987.

[20] Cara Mustafa, aian de Rusciuk, pașă de Silistra, ucis de ieniceri în 1808.

[21] Mahmud al II-lea, sultan între 1808 și 1839. I-a masacrat pe ieniceri în 1826.

[22] Selim al III-lea, sultan între 1789 și 1807.

II

În 1812, pacea fiind încheiată[1], i-au făcut tatălui meu răul – care până atunci nu avusese parte decât de ostenelile și primejdiile funcției – de a-l chema la Constantinopol. Principele Caradja[2], ajutat de Halet efendi, a cărui putere începea să se întească în mijlocul acelei aureole în

care avea mai târziu să strălucească, a fost numit domn al Țării Românești. Tatăl meu s-a întors acasă noaptea. I-am fost înfățișați de mama; era emoționat. Șase ani de despărțire ne schimbaseră într-atât încât am făcut, ca să spun așa, cunoștință ca și cum nu ne-am fi văzut vreodată. Tatăl meu avea o ținută severă, care oglindea un caracter ferm și un suflet nestăpânit; barba deasă îi albise de suferințe și din cauza sorții schimbătoare. Pe atunci avea cam 54 de ani.

Abia venit în sânul familiei, a început să se îngrijească atent de învățătura noastră; asista adesea la lecțiile noastre de limba greacă și franceză și preda el însuși celor doi copii mai mari limbile orientale, pe care le cunoștea perfect.

Nu departe de apa Arnăutchioiului (zisă Curentul Diavolului) aveam grădini vaste în terasă, înfrumusețate atât de mâna omului, cât și de natură și care erau terenul nostru de joacă; dar locul de odinioară al casei era pustiu; focul, atât de des la Constantinopol, trecuse peste ea.

La câtva timp după întoarcerea tatălui meu, ne-am mutat în spațioasa casă a vărului său Costache Suțu[3] (supranumit Chiebapi), aflată în cealaltă extremitate a orașului.

Costache Suțu, legat printr-o strânsă prietenie de tatăl meu, dependent de averea acestuia, fiindu-i și agent oficial, dobândise, datorită meritelor sale, o influență considerabilă la Constantinopol; la vremea de care vorbesc murise. Soția lui, dovedind prin comportarea sa ciudată că se smintise, fusese închisă într-o mănăstire.

Casa nu era prin urmare ocupată decât de copii, în număr de nouă, patru băieți și cinci fete. Cel mai mare trebuie să fi avut atunci 20–23 de ani; eu aveam 14–15 ani.

După ce terminam lecțiile, eram liberi să facem ce vrem și să ne jucăm în grădinile imense ale casei. Conviețuirea a două familii numeroase ne-a folosit de două ori: ne-a stimulat la învățătură ca și la exercițiile fizice care ne mențineau sănătatea. Dimitraki[4], al doilea fiu al lui Costache Suțu, același care avea să moară în Batalionul sacru, în Țara Românească, martir al Revoluției din 1821, făcea alături de noi lecții cu Gheorghe Seruius. Era cel mai mare dintre noi și prin urmare cel mai puternic; lovea cu succes mai ales cu piciorul, spre disperarea noastră. Neputându-i rezista, ne răzbunam prin mii de farse sau șotii tinerești, care ne erau întoarse cu dobândă, după metoda pomenită mai sus.

Stătea într-o cameră izolată în mansarda casei, având-l drept vecin pe profesorul nostru de care am vorbit. Într-o zi, unuia dintre noi i-a venit ideea să ascundă calpacul[5] lui Dimitraki sub cuvertura patului, în nădejdea că, așezându-se pe el, îl va turti; dar farsa a avut o urmare mult mai caraghioasă, care ne-a făcut să ne amuzăm pe seama lui mai multe zile de-a rândul.

Dimitraki a intrat în cameră să se culce. După ce s-a dezbrăcat, și-a ferecat ușa, a stins lumânarea și s-a pregătit să se bage în pat; dar abia a atins cu vârful picioarelor partea îmblănită a calpacului și-nchipuindu-și că are de-a face cu un animal mai mult sau mai puțin sălbatic – a sărit în sus îngrămădind, cât de strâns a putut, cuvertura în jurul animalului, ca să-i taie orice posibilitate de mișcare.

O dată treaba asta făcută, cu brațul rămas liber, a început să-l croiască spre a-l doborî, dar pielea burdușită revenea la loc, scoțând un muget surd care i-a întărit o dată în plus ideea ce i se năzărise. Loviturile s-au întețit, dar animalul avea viață în el, nu glumă. Istovit de această luptă stearpă, a început să strige după ajutor; chemarea a fost auzită de profesorul nostru, care i-a alergat în sprijin. Ajuns la ușă, a întrebat:

– Ce e?

– Un animal în patul meu!

– Cum?

– Nu-i pot veni de hac!

– Deschide-mi atunci ușa!

– Îl țin sub cuvertură și nu-l pot slăbi!

– Și atunci?

– Forțați ușa, grăbiți-vă!

Ușa a fost forțată, s-a aprins lumânarea și ridicând cu infinită grijă un colț al cuverturii, s-a găsit calpacul stâlcit tot de lupta inegală pe care o dusese. Inutil să mai spun cât de exploatată a fost această farsă în detrimentul amorului propriu al bietului Dimitraki.

Zilnic, dinspre mare, care scălda zidurile casei, se desfășurau o sumedenie de scene, înveselind momentele noastre de odihnă. Rada de la Arnăutchioi era totdeauna plină de o mulțime de vase de comerț, ancorate adesea la doi pași de ferestrele noastre. Ancorarea, plecările, rafalele de vânt, izbiturile, odihna marinarilor nu erau singurele lucruri care ne interesau; pescuitul care se făcea într-o mie de feluri, sub ochii noștri, ne atrăgea de asemeni atenția; când un năvod acoperind un spațiu uriaș

în care se prindeau cantități apreciabile, când plase așezate vertical în calea scrumbiilor unde în fiecare ochi se zbătea câte un pește. Sau pescuitul tonului: fie că se făcea cu undița în plină mare, fie că se folosea harponul, atunci când vântul puternic dădea un fel de amețeală acestor pești, ridicându-i la suprafață și aruncându-i pe mal aproape fără cunoștință. Pescarii erau totdeauna la concurență cu mulțimea de pescărușii ce scoteau strigăte ascuțite sau cu cohortele de cormorani care se năpusteau asupra mării în căutarea prăzii.

Pescuitul era de altfel o distracție preferată căreia ne consacram, când vremea o îngăduia, fără să ieșim din casă. Cu o bucată de plasă făceam rost de crevete ce slujeau ca momeală și limpezimea apei ne îngăduia să urmărim cu privirea mișcările peștelui până în clipa fatală pentru el.

Pe atunci în orașul Arnăutchioi nu locuiau decât creștini. La fel în vecinătatea strâmtorii, spre Marea Neagră. Religia se putea deci practica cu mai multă libertate și adesea se depășea limita de toleranță căreia orice guvern înțelept ar fi trebuit să-i pună stavilă. Evreii frecventau puțin orașele nelocuite de turci, căci ajungeau obiectul a tot felul de jigniri care, după credința poporului, treceau drept lucru meritoriu: de pildă, dacă un evreu, negustor de pește, purtând pe cap panerul plin cu marfă, trecea pe chei, era bombardat cu bulgări de zăpadă sau alte proiectile lansate de la bordul navelor și nu scăpa până când toți peștii nu erau împrăștiați pe caldarâm.

În timpul Săptămânii Patimilor nici un evreu nu îndrăznea să se arate. Ștrengarii din Arnăutchioi, prinzând un contravenient, i-au uns barba cu smoală și i-au dat foc; nenorocitul a alergat să se arunce în mare ca să scape de arsură. Aceste pușlamale, cunoscute în întregul Bosfor, dobândiseră dreptul de a arde în efigie un evreu în noaptea de Vinerea Mare. Pentru aceasta împopoțonau un manechin cu un costum evreiesc din cele mai rufoase, îi spânzurau de umăr o traistă prăpădită și-l plimbau în procesiune prin oraș toată ziua de Vinerea Mare, psalmodiind o grămadă de invective dintre cele mai grosolane contra poporului lui Izrael. Astfel adunau bani pentru lemnele necesare rugului, dar la căderea serii puneau mâna pe orice obiect aflat la îndemână ca să întrețină focul. Am văzut așa o dată târând în goană pe străzi un vas eșuat la mal și a cărui șterpelire proprietarul desigur n-o putea bănui. În felul acesta o pălălaie uriașă era întreținută până în zorii

zilei în piața mare a bisericii și arderea manechinului, care se făcea în aclamațiile poporenilor, răzbuna creștinătatea de păcatul originar al națiunii evreiești.

NOTE

[1] Vezi *infra*, cap. VIII.

[2] I.G. Caradja a domnit în Țara Românească între 1812 și 1818. Vezi, între altele, pentru el P.A. Arghiropulo, *Correspondance de l'hospodar Jean Caradja avec le baron de Stroganov*, Atena, 1963. Numeroase documente referitoare la domnia lui se găsesc la V.A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. X A. Apoi, același, *Domnia lui Ioan Caragea, 1812–1818. Biserica. Școlile. Cultura publică*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice", seria a II-a, tom. XX, p. 87 și urm.

[3] Costache Suțu Chiebapi a murit în 1820.

[4] Dimitrache Suțu Chiebapi (1795–1821), eterist, a murit în lupta de la Drăgășani.

[5] Pălărie în formă de balon acoperită cu o piele de vițel (n. aut.).

III

Dar nu toate scenele care se petreceau pe mare erau la fel de distractive; unele erau lugubre. Într-o vreme când poliția era inexistentă la Constantinopol, iar slăbiciunea guvernului se vădea în toate împrejurările, aveau adeseori loc încăierări între mateloți și localnici – mai totdeauna între ionieni și muntenegreni sau bulgari, care-și aveau o așezare nu departe de Arnăutchioi. Era o luptă de la om la om care uneori dura două sau trei zile. Marinarii se împrăștiau pe străzi, se ascundeau pe după ziduri ca să-și pândească dușmanii; îndată ce-i vedeau,

se aruncau asupra indivizilor izolați și neînarmați și începeau să mânuiască pumnalele. Poliția nu se ostenea de fel să oprească sau să reprime aceste dezordini; diplomația se amesteca uneori și atunci vinovații erau iertați și se îmbarcau ca să-și continue drumul sub protecția unui pavilion puternic.

Într-o zi, pe când priveam de la fereastra mea un bric grecesc acostat nu departe de țărm, l-am văzut alergând într-o uliță care trecea pe sub arcada casei noastre și gonind apoi pe plajă pe căpitanul navei, urmat de o mulțime dezlănțuită care arunca cu pietre și cu tot felul de obiecte în el. A strigat după barcă, dar văzându-se încolțit din toate părțile, s-a aruncat îmbrăcat în apă, tot în bătaia proiectilelor, și a atins scara navei. Odată pe punte:

– La arme, copii, a strigat el.

Într-o clipită, armele erau îndreptate spre agresori. După ce i-a somat în zadar să se retragă, a tras o salvă în aer, ale cărei proiectile au ciuruit ferestrele casei noastre. Îmi schimbasem locul ca să fiu mai aproape de desfășurarea scenei; fereastra pe care o părăsisem a fost lovită de trei proiectile din care unul a trecut prin geamul aflat în partea opusă și a căzut în camera alăturată.

Casa noastră, ale cărei temelii erau sub apă, se afla de altfel, datorită poziției ei, expusă unor asemenea necazuri; ba un catarg trecea printr-un geam, ba o izbitură dărâma o parte din zid. În mod obișnuit tatăl meu își petrecea dimineața așezat la o fereastră care dădea spre mare și ale cărei perdele erau de obicei trase. De câteva zile o navă grecească era ancorată în fața geamurilor noastre. Căpitanul și echipajul fiind coborâți pe uscat, un mus, rămas singur, s-a apucat să mânuiască o armă de foc; lovitura pornește și un glonte trece prin fereastra lângă care se afla tatăl meu, la distanță de o șchioapă de el. Convins că n-a fost un lucru premeditat, tata a interzis să se vorbească de acest incident, dar căpitanul, când s-a întors la bord, aflând de la ai lui ce s-a întâmplat, s-a apucat să-și facă datoria croind cu frânghia pe musul imprudent; au fost necesare insistențele noastre ca să înceteze pedeapsa.

Cu mulți ani în urmă, i se întâmplase tatălui meu același accident, dar atunci cu toate semnele unui gest intenționat. Era tot așa, așezat la fereastra unei case pe care o aveam la Therapia. S-a auzit un foc de armă, nu se știe de unde, și glontele a spart geamul în dreptul capului tatei, în clipa când, printr-o întâmplare providențială, se aplecase să caute ceva într-un coș de hârtii aflat în fața lui.

În timpul campaniei terminate cu pacea din 1812, aflându-se în tabăra turcească, cortul său a fost găurit în mai multe rânduri de proiectile trase chiar dinlăuntrul taberei. Pe atunci debandada era totală în această adunătură de bandiți căreia i se zicea armată. Căpeteniile, care la vreme de pace se declarau independente și îngrozeau Rumelia cu prădăciunile lor, până când erau doborâte prin viclesug sau forță, răspundeau acum la chemarea steagului sfânt (singiagi șerif) cu trupele lor nedisciplinate, formând o masă pestriță, pe care neștiința într-ale strategiei, a celor care le comandau, o făcea și mai nepotrivită pentru război, dacă se afla în spatele întăriturilor. Mi s-a povestit că, într-o noapte, o cămilă care ducea bucătăria unui pașă, speriată de cine știe ce, a luat-o la goană de-a lungul taberei. Fuga cămilei, la care se adăuga zăngănitul vaselor de aramă, a fost luată drept un atac improvizat al dușmanului. S-a auzit un țipăt de alarmă și debandada, în care fiecare încerca să scape, a devenit generală.

Printre guvernatorii de provincii adunați în tabără cu trupele lor, se găsea și numitul Hagi Bechir, om crud și sângeros când i se ivea prilejul. De la unul din oamenii aflați pe lângă tata și care mai înainte fusese în serviciul acestui pașă, am aflat mai multe anecdote pe seama lui. Când poruncea un supliciu, lua înfățișarea unui tigru setos de sânge: fața i se îngălbenea, vinele i se umflau, ochii îi ieșeau din orbite. Îndată ce vedea sângele curgând, o bucurie năpraznică venea să-i potolească surescitarea; își simțea inima liniștită și cerea ciubucul și cafeaua. Anarhia care domnea în Rumelia justifica oarecum rigoarea excesivă; dar când această rigoare, în loc să fie urmarea legii, nu era decât capriciul atotputernic al unui călău consacrat, remediul era mai nociv decât răul.

– Vreau, spunea el ca să-și motiveze cruzimile, ca o femeie încărcată de aur și de bijuterii să poată traversa singură Rumelia în deplină siguranță, fără să fie tulburată.

Într-o zi au fost aduși în fața lui 15 inși învinuiți de furt. A poruncit să li se taie capetele ; i-a înșirat în curte, s-a așezat la fereastră și gâdele și-a început treaba sângeroasă. Ultimele două victime erau doi frați în floarea vârstei care, văzând că li se apropie sfârșitul, se țineau îmbrățișați. Când le-a venit rândul, unul din ei a început să-l roage fierbinte pe pașă să cruțe viața fratelui său.

– Avem, spune el, o mamă bătrână și frați de vârstă fragedă; eram sprijinul familiei noastre, dacă îi suntem răpiți amândoi, e pierdută. Tăiați-mi capul, dar lăsați-l să trăiască pe fratele meu!

– Nu, zicea celălalt, iertare pentru fratele meu! E cel mai în măsură să ne susțină familia! Mânia voastră să se abată doar asupra mea.

Toți martorii acestei scene erau înduioșați, dar pașa rămânea neclintit. Tata, care se afla întâmplător acolo, a pus toată stăruința ca să obțină iertarea celor doi frați, dar cu cât insista mai mult, cu atât sporea turbarea pașei. Nu i-a iertat și ultimele două capete s-au rostogolit pe caldarâm. Tata i-a atras atenția că mergea prea departe cu asprimea.

– Ei, principe, a răspuns el, dacă n-aș proceda așa, nici dumneata, nici eu n-am mai purta pe umeri blănurile noastre!

Tatăl meu avea în tabăra turcească un dușman puternic, pe nume Ali bei (dacă nu mă înșel), guvernator de Rusciuk. Având legături puternice cu rușii, acest bei îl bănuia probabil pe tata că l-a denunțat Porții și nu se gândea decât la răzbunare. Războiul se apropia de sfârșit; temându-se de streang, Ali bei s-a decis să se predea rușilor. Cum nimeni nu se îndoia că acolo rămânea singura lui scăpare, acesta se ferea continuu de mânia Porții. În cele din urmă, socotind că era cu totul compromis, și-a făcut pregătirile ca să treacă noaptea Dunărea; dar, când să-și pună planul în aplicare, a trimis după tatăl meu, sub pretext că avea să-i comunice ceva important. Tata s-a ferit să dea curs invitației; s-a prefăcut bolnav și s-a înconjurat de garda de arnăuți credincioși, comandați de faimosul Taco. În acest timp mesajele lui Ali se succedau, repetându-și în zadar stăruințele, până s-a crăpat de ziuă; atunci Ali, dezamăgit și grăbit să părăsească tabăra, s-a îmbarcat și a trecut Dunărea.

Dar o asociație de idei m-a făcut să mă abat de la povestire; să ne întoarcem la orașul Arnăutchioi.

IV

Jocurile noastre zilnice erau lipsite de orice supraveghere. După terminarea lecțiilor, ne răspândeam, așa cum am spus, ca un stol de păsări căruia îi dai drumul în grădini și pe dealuri, ca să ne zbenguim în toate chipurile, ceea ce adesea ne aducea vânătăi și supărări pe care încercam să le ascundem cum puteam mai bine.

Drept tovarăși de învățătură aveam un tânăr dintr-o familie săracă și care se lipise de casa noastră ajungând măgăreața întregii bande. Era peste măsură de întreprinzător și se resemna cu stoicism în fața oricărui lucru; dacă era vorba de prins păsărele, se ducea, înainte de a se lumina de ziuă, cu o duzină de colivii și ustensile trebuitoare și punea crengile unse cu clei la locul lor; el se certa cu bostangiii sau polițiștii turci care ne căutau gâlceavă, ca să ne jumulească. Era primul la atac și în apărare. Într-o zi ne-am bătut cu crengi de brad; a încasat atâtea lovituri peste față încât, rășina pătrunzând în piele prin tăieturi invizibile, i-a apărut un tatuaj oribil care a durat mai multe săptămâni. Ne îmboldea pe toți prin curaj și prin dovezi de îndrăzneală mai presus de vârsta lui.

Voi cita două exemple:

Își făcuse rost de o pușcă amărâtă cu o singură țeavă cu care adesea cutreiera dealurile și viile ca să împuște câte un sturz sau o turturea. Pe atunci vânătoarea nu era lipsită de primejdii din cauza conflictelor plicticoase ce puteau interveni cu paznicii turci. Însărcinați cu poliția la țară, aceștia erau cei dintâi în comiterea blestămățiilor de tot felul. În plus, trebuia să ai permis, de care lui Alexandru (acesta era numele tânărului) puțin îi păsa. Într-o zi, aflându-se la vânătoare într-o vie unde pătrunsese sărind gardul, a văzut venind spre el un bostangiu; să fugă era peste putință, căci ar fi trebuit să se oprească în fața gardului unde turcul ar fi pus mâna pe el și singurul lucru care i s-ar fi putut întâmpla era să-i confiște arma. Îl așteptă deci, sigur pe el, și când acesta fu destul de aproape, îl pocni în cap cu patul puștii, încât îi îndesă până la bărbie chipiul de carton; dar lovitura a făcut țăndări patul puștii; mai avu timp doar să adune resturile armei și, în vreme ce turcul se zbătea ca să scape de menghinea ce-l ținuia locului, Alexandru, ajuns la gard, l-a sărit și a luat-o la sănătoasa cât îl țineau picioarele.

O dată i-a venit în cap să schimbe locul crengilor unse pentru prins păsări și să le ducă într-altul mai ferit, departe de orice așezare; în ziua aceea era singur. Plimbându-se prin împrejurimi, a ajuns la marginea unui șant în fundul căruia a avut surpriza să găsească trupul unui om asasinat; n-avu nimic mai grabnic de făcut decât să-și adune ustensilele și să se întoarcă acasă, nu de frică, ci gândindu-se că, o dată cadavrul descoperit și el aflându-se prin preajmă, să nu fie arestat, căci felul în care erau administrate dreptatea și poliția nu era răul cel mai mic ce i se putea întâmpla. Seara, desigur, conversația s-a învârtit oarecum în

jurul evenimentului care ne înspăimântase; noaptea era întunecoasă și bântuită de furtună. Am întrebat:

– Cine se simte destul de curajos să se ducă singur la ora asta până la șanțul unde zace omul asasinat?

Alexandru a primit provocarea. La început a fost o glumă, apoi o chestiune de onoare; am pariat, i-am dat un cuțit pe care trebuia să-l înfigă pe marginea șanțului, ca să servească drept dovadă, și s-a dus. I-au trebuit aproape trei ore să se ducă și să se întoarcă; a doua zi am găsit cuțitul la locul indicat.

Ros de boală, în urma tulburărilor sale mintale, acest tânăr a murit mai târziu la București, în floarea vârstei.

Via întinsă ce domina grădinile casei Chiebapi fusese îngrădită de proprietarii ei, aflați, ca mai toate familiile din Fanar, la mare nevoie. Ce uimit pot fi azi aducându-mi aminte de aceste palate uriașe de lemn cu câte 40 sau 50 de camere, nelocuite și fără mobile, cu săli imense unde niciodată n-a fost aprinsă o lampă și unde nu s-a adunat vreodată lume, de aceste grădini cu șase sau șapte terase necultivate și neîngrijite – totul dovedind poate o bunăstare vremelnică de mult apusă – și locuite de familii care erau mereu silite la expediente ca să-și plătească pâinea de toate zilele. Era imaginea cea mai relevantă a instabilității lucrurilor la Constantinopol și a sorții rezervate celor care, negândindu-se la ziua de mâine, se grăbeau să se bucure de cea de azi, chiar cu prețul sacrificării viitorului. Via fusese deci arendată și încredințată de administrator unui muntean înarmat până-n dinți, care-și făcuse coliba pe o ridicătură ce domina locul. Plăcerea noastră era să-l sâcâim pe acest om jumătate sălbatic, de care ne era frică. Împărțisem banda în două și în vreme ce o parte reușea prin vicleșug să-i abată atenția, cealaltă dădea iama în vie și ne întorceam acasă încărcați de pradă.

Ne ambiționasem mai ales să șterpelim un ciorchine uriaș, un ciorchine biblic, care atârna chiar lângă coliba paznicului; dar nu era lucru ușor. Promisesem totuși că voi pune mâna pe el în trei zile ; mi-am adunat tovarășii și, plimbându-ne pașnici și incapabili de vreun gând rău, l-am oprit pe muntenegrean și am început să discutăm cu el; l-am făcut să ne vorbească de isprăvile lui și ne prefăceam că ne minunăm de ce povestea, dar el era tot timpul cu ochii la ciorchine; în sfârșit, unind fapta cu vorba, a vrut să ne dea o probă de îndemânarea sa; după câteva salturi executate greoi, s-a agățat cu picioarele de un pom. Am socotit

momentul potrivit și, apropiindu-mă de-a-ndărătelea de ciorchine, cu mâinile la spate, m-am arătat uimit de dibăcia lui, îndemnându-l să continue. Abia l-am văzut că-și lasă capul în jos că, rupând ciorchinele, am făcut semn prietenilor mei și am luat-o la picior, lăsându-l pe eroul nostru să-și revină pe ale sale.

Casa în care locuia familia Aristarki[1] era situată peste drum de-a noastră, la o depărtare de vreo 60 de metri. Fiul cel mare[2], ajuns apoi logofăt al bisericii și capuchehaia domnului Țării Românești, era cu un an mai mic decât mine; sora lui mai mică era o tânără destul de atrăgătoare, dovedind precocitate în forme și ardoare în priviri, proprii climei din sud. Relațiile noastre cu această familie erau de altă natură; ele însemnau reuniuni de seară, unde jucam și dansam – dansul fără muzică – sau, fapt puțin obișnuit, însoțit de o vioară ale cărei sunete le înăbușeam cu o surdină, ca nimeni să nu creadă că tinerii erau pe cale să se distreze. Comunicam de la o casă la alta cu ajutorul unui limbaj convențional, format din semne telegrafice amestecate cu cele din degete. Așa plănuiam programul zilei și întâlnirile de seară.

Numai Dumnezeu știe cu câte precauții trebuiau înconjurate chiar distracțiile copiilor în vremea aspră și sângeroasă a începutului domniei sultanului Mahmud. Într-o seară de vară, ne făceam că dansăm fără muzică într-unul din vastele saloane ale casei Chiebapi, care avea vedere spre mare. Ferestrele erau deschise și balul nostru era luminat doar de o amărâtă de lumânare. Bostangi bașa (șeful poliției), trecând în larg, a văzut jocul nostru și l-a găsit scandalos. Acostează, cheamă pe șeful pazei orașului și-i poruncește să-l ducă a doua zi la cancelaria poliției din Constantinopol pe proprietarul casei unde se desfășurase scena descrisă. Paznicul s-a scuzat arătând că puterea sa nu se întindea până la a aresta un bei și că bostangi bașa n-avea decât s-o facă singur. Lucrurile s-au oprit aici. Cred chiar că tata a dat explicații la Poartă care n-au fost în favoarea bostangiului.

Adeseori sultanul venea să-și petreacă ziua în pavilionul sultanei valide, aflat în orașul nostru, pe o înălțime care domina Curentul Diavolului. Acolo făcea exerciții de tragere cu arcul sau cu carabina, ori se amuza într-alt fel, la îndemnurile lui Halet, care voia să-l facă să uite că domnește și să-și rezerve sieși exercitarea puterii. Cel mai adesea padișahul venea la Arnăutchioi pe mare, în galionul său superb, urmat de

o mulțime de alte ambarcațiuni, cu tot dichisul asiatic al acestei ființe supraomenești numită sultan.

Atunci pentru noi era o zi de sărbătoare, dar nu profitam de ea decât după perdele, care trebuiau să fie trase cu grijă. Precauțiunile erau și mai mari când sultanul avea fantezia să vină călare. Casa noastră forma o arcadă peste uliță și ferestrele care o dominau erau, prin urmare, la nivelul călărețului. În acest caz, orice mișcare în casă era interzisă, ferestrele erau cercetate cu atenție și orice privire profană oprită. Se știa că un ghiaur, când i se întâmpla să se afle în calea sultanului, trebuia să rămână nemișcat și cu ochii plecați, fără să-și îngăduie a saluta; asemenea cinste, care implica îndrăzneala de a fi privit persoana sacră a căpeteniei credincioșilor, nu era permisă unui necredincios. Or, într-o zi s-a întâmplat ca sultanul Mahmud să se ducă la pavilionul său călare, însoțit de un cortegiu pompos. În vreme ce toate măsurile obișnuite fuseseră luate, un preot, duhovnicul tatălui meu, s-a strecurat cu fratele meu Grigore[3], în vârstă de trei-patru ani, chiar în camera de deasupra uliței, în care n-avea nimeni voie să intre. Acolo a deschis larg fereastra, l-a așezat pe Grigore pe fereastră și s-a ascuns cât a putut mai bine. Când Sultanul s-a apropiat, l-a învățat pe fratele meu să-i facă *o temenea* (salut după moda turcească) adâncă, pe care copilul a executat-o de minune. Sultanul s-a uitat la el, i-a zâmbit și l-a făcut *măscărici*[4] (ghiduș mic). Emoția a fost mare: s-a văzut privirea sultanului îndreptată spre fereastră, s-a auzit cuvântul, dar nimeni nu știa ce s-a întâmplat. Îndrăzneala preotului a avut – ca orice act curajos care nu-și pierde efectul – scuza succesului.

NOTE

[1] Familia Aristarki pretindea că descinde din împăratul bizantin Ioan Tzimiskes. Cf. M.D. Sturdza, *op.cit.*, p. 219 și urm. Casa familiei de la Ienichioi a ars în 1871.

[2] Nicolae Aristarki (1799–1866), mare logofăt al Patriarhiei din Constantinopol timp de 40 de ani; capuchehaie a lui Gheorghe Bibescu, domnul Țării Românești (1842–1848). Bei al Imperiului otoman în 1856.

[3] Grigore Suțu (1813–1848), căsătorit cu Ecaterina Mavrogheni.

[4] În text.

V

Arareori plecam de acasă. Tata nu ieșea aproape niciodată. Ar fi însemnat să contravină regulilor de circumspecție impuse domnilor maziliți. Uneori se plimba călare pe platourile care dominau Arnăutchioi, însoțit, pe rând, de unul din fiii săi mai mari. Pentru noi era o sărbătoare să încălecăm pe *midili* (cal de statură măruntă), pe cât de vioi și sprinten, pe atât de sigur și ascultător.

Duzoglu, o familie armeană din cele mai înstărite, având în grijă baterea monedelor, locuia nu departe de noi, la Curu Cești. Această familie, formată din șase frați, etala un lux cu totul imprudent pentru epoca de care vorbesc. Grajdurile lor erau pline cu cei mai frumoși cai arabi care se văzuseră vreodată la Constantinopol. Majoritatea fraților îi încălecau și-i struneau minunat. Îi întâlneam adesea în plimbările noastre și ne era imposibil, la vederea cailor, să nu le admirăm puritatea, finețea formelor, suplețea și vioiciunea mișcărilor, mersul semeț, freamătul galopului, încheieturile viguroase, atunci când stăteau pe loc. Familia Duzoglu introdusese la Constantinopol emailatul, ornamentarea ceasurilor și alte meșteșuguri de lux; toate lucrările de aurărie și bijuterie îi fuseseră încredințate. Dar când, datorită ostentației lor, li s-a părut turcilor că se îmbogățiseră prea mult, le-au tăiat capul și au pus mâna pe averea lor. Mi se pare că cei doi frați mai mici au scăpat acestui masacru.

Pe cursul apei Arnăutchioi se afla casa lui Durri zade, personaj foarte însemnat odinioară și care avea un singur urmaș, un tânăr de 21–22 de ani, pe care-l întâlneam adesea călare pe un bătrân cal arab. Era un prostănac pe care lingușitorii îl convinseseră că seamănă perfect

cu sultanul Mahmud; de aceea era totdeauna țanțoș și arăta creștinilor un profund dispreț. Era pornit mai ales contra fraților Duzoglu, care erau incompatibil mai bine situați decât el; ori de câte ori îl întâlnea pe cel mai mic dintre frați, un diavol îndrăzneț de 15–16 ani, îl întreba ce crede despre calul său. Cu cele mai alese semne de respect acela îi răspundea că era o mârțoagă pe care i-ar fi fost rușine să încalece. Turcul îl apostrofa cu epitete injurioase. Adesea adăuga:

– Nu găsești că semăn cu stăpânul nostru sultanul?

– Defel, domnule.

Și turcul lovea în scări iar pe deasupra îl mai împroșca cu înjurături murdare.

Întorcându-mă într-o zi pe jos de la plimbare cu fratele meu și un servitor, l-am întâlnit pe tânărul bei călare la pas; ne-am lipit de zid, iar el a trecut atât de aproape, încât crupa calului ne apăsa pieptul și n-a depins decât de el – care într-adins înfigea scara în animal – ca o zvâcnitură să lase mort pe unul din noi.

Și trebuia să înghiți asemenea insulte, care se repetau zilnic. Pe străzile din Constantinopol grecii erau expuși jignirii și batjocurii din partea femeilor bătrâne și a copiilor; înjurăturile, pietrele erau lucru obișnuit, mai ales când te aflai pe o stradă pustie. Grecii nu îndrăzneau să răspundă decât cu cuvintele enigmatice „tha elthé to rhōmaïko" (literal: o să vină romaica![1]), al căror înțeles ascultătorii nu-l deslușeau totdeauna, precum nici cei care le lansau, valoarea, cuvinte inofensive, pline însă de răzbunări dospite.

Capuchehaia tatălui meu, domnul Stavraki Aristarki[2], trebuia să se ducă la un turc locuind pe o stradă depărtată din Constantinopol; s-a dus pe jos. Când să ajungă, niște puștamale ce se jucau în piața din apropiere s-au apucat să facă bulgări de zăpadă în care vârau pietre și să dea în el; a grăbit pasul și a bătut la ușă, tot încercând să se apere de proiectile. Portarul a deschis, dar văzând scena, a trântit ușa în nas musafirului, fără a-i lăsa timp să intre și l-a ținut așa prins între canaturi câteva secunde, ca să facă plăcere derbedeilor să-l lapideze și să se bucure de priveliște. Dar ce însemnau aceste scene de umilire față de cele de masacrare și despuiere care, umplând sufletele de ură neîmpăcată, prevesteau deja deznodământul din 1821, la care în mod fatal avea să se ajungă! În felul ăsta turcii stârneau dispreț și ură în sufletele din care jignirea nu se ștergea niciodată, adunând deasupra capetelor lor

dușmănii, în vreme ce grecii, răbdători, dar tenaci în urmărirea țelului, își pregăteau victoria, animați de fervoare religioasă, dezvoltându-și cultura iluministă și industria.

Dreptul de viață și de moarte, pe care sultanul îl contestă azi pașei din Egipt[3], era exercitat pe atunci de fiecare guvernator de provincie, iar în mijlocul capitalei chiar de persoanele investite cu autoritate superioară. Astfel capudan pașa (amiralul) îndeplinea, pretutindeni unde se aflau vasele sale, jurisdicția polițienească, ea întinzându-se pe o anumită rază și pe uscat, pe care o aplica după toane. Pe când se afla în tabăra turcească, tatăl meu a trimis la Constantinopol în chip de curier pentru treburi importante pe una din rudele sale și om de încredere, pe numitul Aleco Vlahuți, tânăr de mare valoare, care era pe punctul de a se căsători. Pe atunci vasul amiral era ancorat la Buiuk dere sub comanda sângerosului Hukrev pașa. Acesta interzisese portul *sarik*-ului, adică a șalului răsucit pe cap în chip de turban. Vlahuți, abia venit și neștiind de această opreliște, se afla la fereastra unei case din Therapia, în mijlocul familiei, cu un șal pe cap, așa cum purtase pe drum, când o patrulă a amiralității a trecut pe acolo. Contraamiralul care o conducea a făcut semn lui Vlahuți să coboare; nebănuind nimic, acesta a răspuns invitației lui riala bei, dar abia ajuns în stradă a fost arestat și dus în fața lui capudan pașa care-și făcea siesta și nu-și recăpătase încă buna dispoziție de la ciubuc și cafea. Abia și-a aruncat ochii pe creștin și, fără cel mai mic interogatoriu, a poruncit să i se taie capul, ceea ce s-a și făcut pe dată. Acest act neașteptat de cruzime a produs o stupoare generală și mare disperare în familia noastră. Cred că riala bei a fost pedepsit, după reclamația făcută de tatăl meu, dar pașa a sacrificat un ghiaur, așteptându-și filigeana cu cafea.

NOTE

[1] Amintim că romaica e un dans popular grecesc. Cf. o scenă pictată de J.B. Vanmour (1671–1737) în Catalogul expoziției organizate la Ankara și Istanbul, 1978: *Les peintures de... conservées au Rijskmuseum d'Amsterdam.*

[2] Stavraki Aristarki, mare dragoman al Porții după uciderea lui Dimitrie Moruzi, figurează doar drept capuchehaia lui Scarlat Callimaki. A fost exilat la Boli, apoi asasinat. Agentul oficial al lui Alexandru Suțu era vărul acestuia, Costache Suțu Chiebapi (cf. și *supra*, cap. II, nota 3).

[3] Egiptul a fost condus între 1805 și 1852 de familia Mehmed Ali care s-a apropiat sistematic de puterile occidentale, reușind să se desprindă de Imperiul Otoman. Said (1854–1863) a parvenit în cea mai mare măsură să modernizeze Egiptul.

VI

Pot spune că eu și fratele meu Gheorghe[1] atinsesem vârsta judecății pe care educația sumară de acasă și de la Constantinopol o întârziau totdeauna. Ceilalți frați ai mei, începând cu Ion, nu depășiseră încă vârsta copilăriei. Ghinionist, Ion[2] atrăgea asupră-și, din nenorocire, mai toate necazurile care ne amărau adesea viața. Într-o zi, venind în fugă cu mai multe furculițe decât îi cerusem ca să mâncăm nu știu ce prăjitură, cade jos și colții furculiței îi intră pe lângă ochi; altă dată, un pantof cu talpa grea, aruncat cu stângăcie, îl pocnește dintr-o parte în ochi și-l face să sufere mai multe zile ; ba „decanul" nostru, Dimitraki, care voia să-l urce în spinare, pe ceafă, îl lasă să cadă în cap cât era de lung și rămâne câtva timp fără cunoștință; ba e scos pe jumătate mort din iaz unde se aruncase cu capul înainte ca să prindă broaște. Tata avea în serviciu un bărbier român care o rupea caraghios pe grecește; era un nătărău, iar noi ne băteam joc cu plăcere de prostia lui. A crezut necesar să ne spună că era amorezat de sprâncenele uneia dintre slujnicele mamei într-așa hal, încât își pierdea cumpătul numai când se pronunța cuvântul sprânceană. N-am scăpat prilejul să-l aducem în asemenea stare: într-o zi, când trebuia să-l radă în cap pe Ion, o sprânceană[3] i-a fost așezată nepotrivit pe față; bietul om, nemaifiind stăpân pe el, în loc să folosească șervetul ca să înlăture firele de păr rămase după ras, a luat briciul și tăind o bucată zdravănă de piele a provocat o hemoragie care din fericire n-a avut urmări.

Am mai spus că tata ne preda – în special lui Gheorghe și mie – limbile orientale; dar turca, mai mult decât altă limbă, dacă o deprinzi doar din cărți, nu ajunge să fie vorbită. Limba scrisă, care se apropie mai mult sau mai puțin de arabă și de persană, de la care poate lua toate cuvintele cu excepția verbelor și a câtorva particule, diferă în mod esențial de cea vorbită; trebuie să te familiarizezi cu ea ca s-o poți vorbi. De aceea, învățându-ne turcește, tata voia să ne dea ocazia să și vorbim. Era prieten cu o notabilitate numit Raif bei, care trăia retras într-o casă la țară aflată pe țărmul asiatic, într-un golfuleț cunoscut sub numele de Chiorfezi; loc încântător, unde se oglindeau în unda veșnic calmă pavilioane maure și copaci mereu verzi, podoabe cu care turcii știau atât de bine să-și orneze limpezimea apelor și transparența aerului. Ne ducea acolo de două-trei ori pe săptămână, de fiecare dată tot mai încântați, ca să petrecem câteva ceasuri în compania beiului și să vorbim turcește. Am avut în același timp hogi anume, dintre cei mai reputați profesori de limbă la vremea aceea.

Ostenelile și aplicația mea la învățarea limbii turce nu erau însă menite să dea roade. După patru ani de muncă asiduă am ajuns să o posed îndeajuns ca s-o vorbesc curent și să fac chiar modele de scrisori; dar curând după aceea, părăsind Constantinopolul și izbucnind revoluția grecească, mi-am schimbat gândurile și n-am mai avut prilejul să cultiv de fel noțiuni care nu avuseseră timp să se fixeze și în cele din urmă am uitat-o cu totul. Azi, spre marele meu necaz, mi-e greu nu numai să înțeleg, dar chiar să descifrez sensul conversației în această limbă, mi-e imposibil să leg două vorbe ca să exprim cel mai simplu gând; de aceea nu știu ce trebuie să deplâng mai mult: faptul de a fi lăsat să-mi iasă din minte cunoștințe deja dobândite sau de a-mi fi irosit pentru ele cei mai prețioși ani de învățătură.

Vara anului 1817 am petrecut-o pe insula Halki, în mijlocul familiei capuchehaiei tatălui meu, Stavraki Aristarki, care locuia la mânăstirea Sf. Fecioare. Aerul îmbălsămat pe care-l respiram, libertatea de care ne bucuram, locurile încântătoare pe care le vedeam ne făceau șederea minunată, mai ales la vârsta aceea când natura părea să se înfrumusețeze pentru a mări sensibilitatea noastră crescândă. Boschetele de pini, câmpurile parfumate, apele cu unda limpede și liniștită odihnind pe nisipuri curate erau martorii de fiecare zi ai jocurilor, simțămintelor și dorințelor noastre.

Am înfățișat într-o povestire scrisă în greceşte priveliștea splendidă pe care o aveai dintr-un loc mai înalt al insulei, acolo unde fusese construit un pavilion pe locul bisericii cu hramul Sf. Treime; e una din acele emoții care nu se șterge niciodată din memorie, căci n-o întâlnești de două ori în viață.

Ca să exprim în puține cuvinte ce avea poetic imaginea acestui pavilion nu voi aminti decât panorama care se deschidea pe rând din cele patru colțuri ale sale. Spre nord, se profila sub cerul limpede cetatea Bizanțului, dublată pe suprafața mării, cu palatele, turnulețele, săgețile minaretelor – întrețesute cu siluetele navelor care se înghesuiau la țărmurile ei; la apus, plajele nisipoase ale Traciei se pierdeau în zare; la sud, privirea străbătea neîngrădită până la marea Propontidei[4], deosebind cu greu la marginea orizontului, ca niște nori de aburi, două insule și uscatul care formează strâmtoarea Dardanelelor; la răsărit, privirea se odihnea asupra unui peisaj fantastic, așa cum numai imaginației aflate în extaz îi place să făurească: țărmurile Asiei, năpădite de vegetație luxuriantă coborau până la nivelul mării, amestecându-și în unde verdele strălucitor, ce oglindeau în apa limpede tonurile viguroase și formele ondulate ale copacilor. Nimic mai fermecător decât acest surâs al naturii și frumusețea locului străduindu-se să-ți ofere priveliști de la care nu-ți puteai dezlipi ochii.

Mama era pe cale să nască; vedeam cu părere de rău preparativele făcute pentru plecarea noastră de la Halki atunci când, înainte de vreme, a fost cuprinsă de durerile facerii. A trebuit să rămânem pe loc. Moașa în care mama avea încredere locuia la Buiuk-dere, la șase leghe distanță de mers cu barca cu vâsle; cu toate acestea, un vas a fost trimis s-o aducă. N-a venit decât a doua zi, dar a putut totuși ajuta la naștere, căci fătul a apărut abia după 36 de ore de dureri continui, care ne-au produs mare îngrijorare. După patruzeci de ore navigam spre Bosfor. Nu pot uita seara minunată pe care am petrecut-o trecând dinspre insulele principilor în canalul de Constantinopol: marea calmă, netedă ca oglinda, nu era tulburată decât de mișcarea vâslelor noastre. Soarele cobora spre asfințit, în vreme ce luna se ivea de la răsărit, pe un cer de cel mai pur azur. A fost o clipă când discurile celor doi aștri au atins în același timp suprafața mării la marginile extreme ale orizontului. Mai târziu aveam să mă bucur de același spectacol, în cu totul altă formă, pe culmea de la Righi[5].

NOTE

[1] Gheorghe Suțu (1800–1870), căsătorit cu Maria Cantacuzino Pașcanu. Despre el și despre Nicolae va scrie răutăcios C. Sion: „Un ceas n-au fost fără slujbe și fără lefi mari și tot felul de ajutoare le-au făcut Mihai vodă Sturdza; și la sfârșit, fiind înțeleși cu consulul rusesc, ca spioni, spre mulțumire, s-au unit cu boierii în contra făcătorului de bine, de l-au doborât de pe Scaun. Prin influența ce au avut aceștia la acel domn mulțime de boieri au făcut din mazili și din negustori patentari; mulțime de ispravnici, prezidenți pe la judecătorii, cilenuri și-n divanuri au făcut și le-au luat banii" (cf. sub voce).

[2] Ion Suțu (1803–1890). Profesor de economie politică la Universitatea din Atena între 1837 și 1890. Căsătorit cu Elena Suțu.

[3] Pe atunci era moda sprâncenelor de catifea la femei!

[4] Propontida, denumire antică a Mării Marmara.

[5] Mic masiv muntos în centrul Elveției.

VII

În sfârșit, iată-ne ajunși la momentul așteptat cu atâta nerăbdare, moment pregătit de îndelungate și crude încercări. Pe la sfârșitul anului 1818, principele Caragea părăsind Țara Românească spre a se refugia în străinătate, tatăl meu a fost desemnat să-i urmeze la tron. Ne-am stabilit reședința într-o casă din Fanar, ca să fim în apropierea locului unde avea să se desfășoare protocolul complicat ce trebuia să preceadă plecarea spre noua destinație. Traduc cuvânt cu cuvânt o relatare a ceremonialului găsită întâmplător între hârtiile mele și care, deși cam confuză, ar putea avea oarecare interes prin aceea că aproape toate amănuntele cuprinse acolo nu mai sunt în uzanță de la abolirea regimului ienicerilor.

„Un vas de paradă cu cinci perechi de rame (*beștehifte*) vine din ajun ca să fie la dispoziția domnului. A doua zi, la oră fixă, domnul se duce cu boierii din suita lui la *vizir skelessi* (scara vizirală), unde îl

așteaptă caii înșeuați pe care *capuchehaia* (agentul domnului) a avut grijă să-i ceară de la înalții demnitari ai Porții. Cortegiul se duce călare spre *pașa capussân* (palatul viziral) îndreptându-se spre scara lui *chehaia bei* (însărcinatul cu afaceri interne în subordinea marelui vizir). Domnul coboară de pe cal și urcă în camera de așteptare a sus-numitului *chehaia bei*, unde adjunctul maestrului de ceremonii vine să-i notifice că e autorizat să se prezinte la marele vizir. Acolo, domnul e investit de marele maestru de ceremonii cu *seraser*-ul (manta țesută cu aur – semn al demnității) și boierii mari și mici din suita sa sunt îmbrăcați cu *caftan* (mantie de calitate ordinară). O dată acest ceremonial îndeplinit, domnul coboară la *chehaia bei* și de acolo la *reis efendi* (ministrul Afacerilor Străine), apoi la *ceaușbașa* (șeful portăreilor sau al Departamentului Justiției). Coborând în continuare pe scara mare, încalecă pe calul înșeuat pregătit de *capuchehaie* și însoțit de același cortegiu, urmând drumul de centură al orașului, intră prin poarta Fanarului și se duce la biserica patriarhală. La ușa ei este primit de Patriarh, îmbrăcat în odăjdii și cu cârjă. Îl ia de mână și îl duce în mijlocul naosului, urmat de prapuri, de sfânta cruce și de 12 preoți slujitori, învestmântați în hainele lor sacerdotale și care intonează cântarea «Axios esti». Acolo domnul se descoperă și se închină în fața icoanelor, după care, tot cu capul descoperit, se oprește în mijlocul bisericii unde doi din episcopii de seamă, unul la dreapta și altul la stânga lui, îl ating cu mâna și îl prezintă Patriarhului care-l așteaptă la picioarele tronului și-i dă binecuvântarea. Domnul, după ce a sărutat mâna Preafericitului, se așază, acoperindu-se, în strana domnească; în același timp Patriarhul revine pe scaunul său și episcopii în stranele lor. Cu excepția fiilor domnului, nimeni nu se așază în strane. Atunci un preot sau un episcop mai puțin însemnat rostește o predică de ocazie. După aceea, dascălii din dreapta intonează urări pentru Patriarh, adică «Dă, Doamne, viață lungă Preafericirii Sale!» iar cei din stânga pentru domn. Apoi Patriarhul îl petrece pe domn până la ușa bisericii, de unde, însoțit de același alai, se duce la reședința ce i s-a pregătit. De observat că încă din ajun a trebuit să întocmească lista persoanelor destinate a fi îmbrăcate cu caftan și a desemnat locul pe care fiecare îl va ocupa la ceremonie. Această listă, pecetluită cu sigiliul domnesc, e dată unui boier de clasa a doua care trebuie să vegheze la menținerea ordinii stabilite pe traseu, fie de la *Bahce capussân* la *pașa capussân*, fie din acest loc la Patriarhie

sau de la Patriarhie la reședință. După sosirea domnului la reședință și îndeplinirea ceremonialului față de personalul Porții care i s-a aflat în cortegiu, Patriarhul, însoțit de toți episcopii, vine să-l felicite pe domn, care trebuie să-i iasă în întâmpinare până la capul scării; acolo se descoperă, sărută mâna Patriarhului și, acoperindu-se, îl însoțește în sală, unde fiecare ia loc după rangul său. Li se aduc dulcețuri, cafea și parfum – rezervat numai pentru Patriarh și domn, pipa și *pan*-ul (una din cinstirile obișnuite pentru personajele de marcă și care constă din întinderea pe genunchii lor a unei stofe mai mult sau mai puțin prețioase înainte de a se servi dulcețurile și cafeaua; e ceea ce se numea literal *pan*). La plecarea Patriarhului, domnul îl petrece din nou până în capul scării, îi sărută mâna, se înclină în fața episcopilor și se întoarce în sală. Același ceremonial e urmat pentru primirea Patriarhului de Ierusalim, care are loc în aceeași zi.

În ceea ce privește ceremonia de primire sau *pentru cucă* (un fel de pălărie înaltă ornată cu pene, obișnuită la ieniceri) se face, de asemenea, încă din ajun lista pentru ordinea cortegiului. În timpul nopții vin la reședință companiile de ieniceri desemnate ad-hoc, cu căpeteniile lor și restul membrilor cortegiului, urmați de *tabla baș* (așa se numea calul ieșit din grajdurile seraiului pe care Poarta îl dăruia domnului și care din acel moment ocupa primul loc în grajd). Dacă vrea, domnul încalecă cu tot alaiul încă de la reședință; dacă nu, își trimite înainte toată escorta la *Baḥce capussân* (poarta grădinii) și se duce și el cu un vas cu cinci perechi de vâsle. Acolo încalecă spre a merge direct la *Capu conac* (apartament rezervat înainte de intrarea în serai) unde își pune *cabanița* (blană de ceremonie de o formă deosebită rezervată primelor pașale) peste caftanul de satin alb îmbrăcat încă de la reședință. Încalecă alături de cortegiul său, care rămâne aliniat la trecerea marelui vizir. Domnul îl salută și se îndreaptă după el spre serai; ajuns la a doua ușă, descalecă. Sub portal se află așezat la dreapta *chehaia bei* care, după ce a fost salutat de domn, se duce și el spre palatul sultanului.

Însoțit de dragoman, domnul așteaptă tot acolo, în stânga, îngăduința să intre. Atunci domnul, dragomanul și tot cortegiul intră prin ușa a doua și trecând prin fața *cube alti* (marele salon al vizirului) ca să se ducă la *eschi divan hane* (vechea sală a Divanului), cel dintâi îngenunchează pe peronul de la *cube alti*, unde se află vizirul. Ajuns la *eschi divan hane*, domnul ia loc împreună cu dragomanul; li se servește o

gustare și o cafea, trimisă de notabilitățile din incinta seraiului. Marele cămăraș oferă daruri celor care i-au servit; apoi, la un moment dat, domnul, dragomanul și boierii din cortegiu coboară și se opresc pe peron unde domnul primește *seraser*-ul iar ceilalți caftanul. *Muhzur aga* pune *cuca* pe capul domnului; atunci vine înaintea lor marele vizir, salută pe domn, care face o plecăciune și intră prin *Babii saade* (ușa sfântă) ca să se prezinte Înălțimii sale. Puțin după aceea, domnul e invitat să se înfățișeze în audiență la sultan, însoțit de dragoman și de acei membri din suita lui desemnați dinainte. După ce au primit caftanul, aceștia se așază în dreptul ușii sfinte; fiecare e însoțit de un *capugi baș*, care îi pune mâna pe umăr ca să-l prezinte; domnul e însoțit de doi capugi bași. O dată ceremonialul audienței terminat, domnul iese și marele cămăraș ridică gulerul de blană al *cabaniței*, care rămăsese deschis în fața sultanului, și îl răsfrânge peste *seraser*. Ajuns la a doua ușă, încalecă pe tabla baș, restul cortegiului face la fel și toți se înșiră în partea dreaptă a palatului pe unde trec pe rând toate marile personalități ale Imperiului salutându-l pe domn și cortegiul său și fiind la rându-le salutați. După ce a trecut marele vizir, care e cel din urmă, domnul se îndreaptă cu suita lui spre *hastalar odasi* (infirmerie), escortat de patru *paici* (rândași în serai), iese prin *Babii humaium* (poarta imperială) ca să se întoarcă la reședință. În fața corpurilor de gardă, ienicerii se înfățișează cu *chiece* (pălărie de postav căzând pe spate); domnul îi salută și le face daruri. După ce au trecut de *Alai chiosc*, marele cămăraș împarte mărunțiș, de o parte și de alta a străzii, până la reședință. Acolo domnul intră în camera lui, își scoate *cuca* și *cabanița*, își pune pălăria de zibelină și mantaua de sezon și își ia rămas-bun cu ceremonialul obișnuit de la ostașii palatului care l-au însoțit. *Cuca*, acoperită cu un văl roșu, *cabanița* și *seraser*-ul sunt puse la loc de cinste; apoi domnul îi primește pe Patriarh și pe episcopi în același fel în care s-a arătat mai sus.

Pentru ceremonia *tuiurilor*, lista cortegiului fiind, de asemenea, întocmită dinainte și caii procurați de către *capuchehaia* domnului, persoanele desemnate pe listă încalecă împreună cu omul anume al domnului și se duc la *Babii humaium* unde, fără să descalece, se întâlnesc cu *mirialem*, care duce *tuiurile*, urmat de steag. Atunci pornesc toți, urmându-l pe *mirialem*, care duce *tuiurile* până la reședință. La apropierea lui, câteva slugi îi ies înainte cu tămâierniță; domnul împreună cu boierii care n-au făcut parte din cortegiu îi ies în

întâmpinare dincolo de poartă și, după ce-l salută pe *mirialem*, îl urmează până în apartamentul de sus, unde primește *tuiurile*, le sărută și i le dă unui boier, care le pune în cameră. După ceremonia de rigoare și plecarea *mirialem*-ului și a celor ce l-au însoțit, domnul îmbracă *cuca* și *cabanița* care a fost cusută de *seraser*, se așază pe tron și în sunetul muzicii de onoare (*mehter hane*) îmbracă cu caftan pe câțiva din turcii care l-au însoțit pe *mirialem*[1]. Apoi, după ce *cuca, cabanița* și *tuiurile* au fost așezate la loc de cinste, domnul primește din nou, în felul în care am arătat, pe Patriarh și pe episcopi.

În ziua stabilită pentru vizitele de rămas-bun, domnul, cu câțiva boieri din suită, se duce la *pașa capussân*; acolo coboară în fața scării mari și intră la marele vizir, apoi la *chehaia bei*, la *reis efendi* și la *ceaușbaș* și, coborând pe aceeași scară, încalecă un cal înșeuat, dăruit de marele vizir ca să meargă la *șeic*-ul *islam* și la *enicer agassi*, care îi oferă și el un cal de paradă și în cele din urmă se duce la *Tefterdar capussân*, la *tefterdar*. Dacă mai are timp, în aceeași zi se duce la *capudan pașa*, care îi dă și el un cal de paradă; dacă nu, amână vizita pe a doua zi.

În fine, după primirea *tuiurilor*, domnul trebuie să se ducă la Patriarhie să asiste la slujbă și cum a treia zi a ceremoniei *tuiurilor* coincide cu duminica, alege chiar această zi pentru slujbă. După aceea domnul se duce la Patriarhul de Constantinopol și la cel de Ierusalim".

O dată acest ceremonial îndeplinit, am plecat din Constantinopol pe la mijlocul lui decembrie 1818. În regiunea Bosforului iarna fusese extraordinar de aspră, pământul era acoperit cu un strat gros de zăpadă de mai multe picioare și temperatura era de -16°. Înaintam cu greu pe drumurile înfundate, apropiindu-ne încet, încet de Balcani. Călătorii pe care-i întâlneam ne spuneau, spre marea satisfacție a grupului nostru, că dincolo de Balcani aveam să găsim o temperatură blândă și uscăciune. Informația s-a verificat, spre bucuria servitorilor noștri, aflați la capătul puterilor. Caravana s-a adunat la Turtucaia, pe malul Dunării, dar nivelul apelor nu îngăduia să începem traversarea. Eram la sfârșitul lui ianuarie; gheața care acoperea Dunărea, subțiată de temperatura de primăvară timpurie, crăpa deja și era fisurată în mai multe locuri; dar tata n-a vrut să aștepte dezghețul, care ne-ar fi ținut mai multe zile pe loc. S-au improvizat deci luntrișoare pe patine; patru sau cinci oameni înhămați la mare distanță la fiecare din aceste vehicule și înarmați cu țapine și cângi, ca să preîntâmpine pericolul ruperii gheții sub picioarele

lor, trăgeau cu toată viteza luntrișoarele de sub care uneori țâșnea apa. Am efectuat așa fără probleme această trecere periculoasă și am debarcat pe malul românesc, unde ne așteptau, într-un cort, reprezentanții și autoritățile principatului.

Familia noastră era atunci formată din nouă frați și surori. Iată extrasele lor de naștere, pe care le copiez după o notă scrisă de mâna mamei.

În 1796, în luna noiembrie, s-a născut o fată care a primit numele de Ruxandra, botezată de principele Mihai Ghica (a trăit trei ani).

În 1797, în luna decembrie, o fată, care a primit numele de Ecaterina, botezată de mătușa ei, doamna Maria (a trăit un an).

În 1798, la 25 octombrie, la ora 6 dimineața, fiul Nicolae, naș, unchiul său, Scarlat Callimaki.

În 1799, la 25 octombrie, la ora 6 dimineața, fiica Ralù[2], nașă, bunica ei, principesa Ruxandra.

În 1800, la 12 noiembrie, la ora 6 dimineața, fiul Gheorghe, nașă, mătușa sa, doamna Ralù.

În 1801, la 14 decembrie, la ora 5 dimineața, fiica Ruxandra[3], naș, mitropolitul Moldovei, Iacob[4].

În 1803, la 2 decembrie, la ora 5 dimineața, fiul Ion, naș, principele Mihail Ghica.

În 1806, la 20 iulie, la ora 4 dimineața, fiul Scarlat[5], naș, fratele său, Nicolae.

În 1807, la 6 octombrie, la ora 5 dimineața, fiul Dimitrie[6], nașă, sora lui, Ralù.

În 1813, la 16 decembrie, la ora 4 dimineața, fiul Grigore, naș, fratele lui, Gheorghe.

În 1817, la 22 august, pe la 8 dimineața, fiica Maria, nașă, principesa Ruxandra Callimaki, bunica ei[7].

NOTE

[1] Cu ocazia acestei ceremonii îmi amintesc că tata s-a împiedicat călcând pe a doua treaptă a tronului, care fusese prost fixată, și căzând în genunchi

și-a ținut cu greu *cuca* ce i s-a clătinat pe cap; turcii au aclamat într-un glas ca pe un semn de bun augur. Mai târziu credulii n-au lipsit să considere acest incident ca o prevestire a catastrofei întâmplată la începutul celui de al doilea an de domnie a tatălui meu (n. aut.).

[2] Ralù Suțu (1799–1822), căsătorită cu Gheorghe Meitani.

[3] Ruxandra Suțu (1801–1822), căsătorită cu Emanuel Arghiropol.

[4] Iacob Stamati, mitropolit al Moldovei între 1792 și 1803.

[5] Scarlat Suțu, mort în 1887, general în armata greacă, ministru de război; căsătorit cu Nadine Cantacuzino.

[6] Dimitrie Suțu, mort în 1871, colonel în armata greacă. A fost căsătorit cu Elisa Krupenski.

[7] Autorul observă mai departe că aproape toți frații săi s-au căsătorit cu verișoare; constatarea e valabilă pentru toate familiile fanariote și urmărirea arborilor genealogici atestă strânse înrudiri între ele, determinate în primul rând de rațiuni economice, păstrarea patrimoniului, întărirea sau consolidarea influenței politice. Oricum, căsătoria din dragoste e o noțiune necunoscută la acești oameni. Pe lângă *Dicționarul* lui M.D. Sturdza, mai sus citat, vezi și A. Pippidi, *op. cit.*

VIII

Să ne oprim aici un moment pentru a arunca o privire asupra situației politice din epocă atât cât avea în vedere poziția familiei mele. E adevărat că eram prea puțin la curent cu ceea ce aș putea numi politica tatălui meu. Eram tânăr și mă ocupam mult cu învățătura și prea puțin cu treburile cotidiene. Mă refer deci la câteva amintiri vagi și la câteva note păstrate din întâmplare.

Tratatul din 1812[1], care trebuia să pecetluiască pacea dintre Turcia și Rusia, lăsase în suspensie multe chestiuni importante, dar în aparență de amănunt, a căror discutare trena la nesfârșit; pe de o parte era un câmp deschis pentru pretențiile Rusiei, formulate la fiecare prilej nimerit spre a motiva o nouă plângere, pe de alta erau tărăgănelile Porții, a cărei politică consta din a câștiga timp. Ratificarea tratatului a fost amânată în principiu de sultanul Mahmud, care a condiționat-o de dărâmarea

cetății Izmail, cedată Rusiei. Alexandru[2] a acceptat propunerea, dar a cerut în schimb cetățile Kembal[3] și Anacra[4]. O convenție suplimentară, bazată pe aceste condiții, a fost semnată de plenipotențiarul turc Galib efendi[5], dar Poarta refuza să-și dea consimțământul. În fine, ca să nu se întârzie încheierea păcii, articolele tratatului principal au fost ratificate de o parte și de alta, iar convențiile suplimentare rezervate. Un termen de trei luni a fost stipulat pentru evacuarea forturilor Anapa[6], Sohun[7], Anacra și Kembal. După trecerea termenului, rușii nu cedaseră decât fortul Anapa, după ce l-au demolat. Cedarea celorlalte a tot fost amânată sub diferite pretexte de la o zi la alta. Turcia își lua revanșa călcând tratatele de comerț și atacând Serbia, ceea ce sporea tot mai mult răceala de care erau marcate relațiile dintre cele două puteri.

Stroganov[8] a primit misiunea de a face să înceteze contestațiile. Într-o notă adresată Porții, el a rezumat cele cinci puncte principale ce trebuiau să constituie obiectul negocierilor ulterioare. Acestea erau:

– frontierele din Europa
– frontierele din Asia
– stipulațiile privind Moldo-Valahia
– cele privind Serbia
– în fine, problemele de comerț și de contabilitate.

De la început Turcia a urmat sistemul ei favorit de tărăgănare și temporizare, ultima rezervă a celui slab, care lasă întâmplării să-l scoată de sub apăsarea de care nu poate scăpa prin propriile-i puteri. Spera de altminteri, după semne înșelătoare, să provoace un război european contra Rusiei. Au trecut mai multe luni până când nota lui Stroganov a fost tradusă și a obținut un răspuns. S-au deschis conferințe reluate la intervale mari și care n-au dus la nici un rezultat hotărâtor. În fine, după multe insistențe, primul punct privitor la frontierele Rumeliei a fost rezolvat și insuccesul lui a căzut asupra dragomanului Porții. Dragomanatul a fost dat de Halet efendi spătarului Mihai, mai târziu principele Mihai Suțu, care a fost socotit mai potrivit decât predecesorul lui, Iacob Arghiropol[9], ca să găsească drumul pieziș pentru lungirea negocierilor. La urcarea pe tron a tatălui meu, adică la șase ani de la încheierea păcii, continuau încă dezbaterile asupra mai tuturor punctelor în litigiu.

Chiar din primele zile ale venirii sale în Țara Românească, tatăl meu a căutat să se apropie de Rusia; a intrat fără întârziere în legătură cu contele Capo d'Istria[10] și s-a amestecat în negocierile aflate în curs între cele două Curți. Până unde a fost admisă intervenția sa și ce influență a putut avea asupra desfășurării lucrurilor, n-aș putea spune, fiind pe atunci străin de dedesubturile politice. Mă mărginesc deci să anexez aici textul câtorva documente pe care le-am găsit în copie și care sunt de natură să arunce o lumină asupra evenimentelor din epocă[11].

Înainte de a părăsi Constantinopolul, tata încheiase o înțelegere cu familia Moruzi, logodind-o pe sora mea Ralù cu principele Nicolae, cel mai tânăr dintre cei trei fii ai principelui Alexandru. Atunci a decretat Poarta faimosul *canun name*[12] sau regulament care era sortit să nu fie aplicat cu trecerea timpului. Acest regulament restrângea succesiunea pentru Principate la un cerc de patru familii din Fanar: cea a tatălui meu, a unchiului meu, principele Scarlat Callimaki, a lui Mihai Suțu și a Moruzeștilor, cu excluderea totuși a celui mai mare dintre frați, Constantin[13]. Boierii din Fanar erau repartizați între aceste patru familii și erau subvenționați de principii domnitori. Acestea erau dispozițiile principale ale *canun name*-ului.

Totdeauna m-am întrebat cum a putut tata să-și facă iluzii asupra valorii unui asemenea act și să nu-și dea seama că era la fel de ușor primului venit aflat în grațiile Porții să reducă la zero rodul acestor stipulații și, fără îndoială, al sacrificiilor care făcuseră posibil să fie ridicate la rangul de lege. În fapt, *canun name* a fost spulberat doi ani mai târziu, în vâltoarea revoluției grecești. În anexe consemnez o notă adresată Porții de ambasada Rusiei, cu ocazia promulgării lui[14]; dar urmările pe care ar fi putut să le aibă nu-mi sunt cunoscute.

Domnia tatălui meu n-a durat decât doi ani, moartea i-a curmat cursul. A urmat revoluția grecească.

În acest răstimp tânăra noastră soră, Maria, ne-a fost răpită de boală; a doua soră a fost căsătorită cu domnul Manuil Arghiropol. La rândul meu am încheiat o căsătorie de conveniență cu Ecaterina Cantacuzino, dintr-una din cele dintâi familii ale Moldovei. Soția mea, pe care n-o cunoșteam, a venit la București însoțită de părinții ei și nunta a avut loc la București în luna iulie 1820[15]. Cât despre logodna sorei mele Ralù, nu era sortită să se împlinească. Să fi fost rivalitatea și divergențele politice care despărțeau familiile Moruzi și Suțu și pe care o

alianță factice nu le-ar fi putut șterge? Să fi fost purtarea ușuratică a viitorului soț, ce nu prevestea nimic bun pentru soarta pe care tata o visase pentru el? Fapt este că, de la o zi la alta, această legătură a slăbit, răcindu-se, până în momentul când a fost fatal ruptă de coasa morții.

Cei doi ani de domnie ai tatălui meu nu oferă nimic special memoriei mele în ceea ce privește viața noastră particulară, care să merite să fie consemnat aici. Perioada aceea s-a scurs pentru noi ca un vis; deznodământul neprevăzut ne-a luat pe toți prin surprindere; iluziile tinereții, care ascund totdeauna viitorul, erau departe de a ne preveni contra unei întâmplări neașteptate. Ne bucuram de prezent ca și cum a doua zi ar fi depins mereu de noi. N-aș pomeni aici de prietenia și interesul pe care ni le-au arătat toți boierii munteni aflați în relații cu noi, dacă aceste sentimente nu s-ar fi păstrat neatinse și în vremurile de restriște ce au urmat efemerei noastre bunăstări și dacă, după mai bine de treizeci de ani de despărțire, nu mi-ar fi fost dat să culeg dovezile lor prețioase[16].

NOTE

[1] Tratatul din 1812 de la București a pus capăt războiului dintre ruși și turci, declanșat, fără declarație prealabilă, de cei dintâi în 1806. În afara disputei pentru teritoriile din Asia, la care se referă autorul, prin acest tratat s-a hotărât cedarea către Rusia a Moldovei dintre Prut și Nistru. Pentru desfășurarea preliminariilor de la Iași și Giurgiu, ca și pentru încheierea propriu-zisă a păcii, intrigile insinuate de diferitele părți interesate în conflict, tergiversările mareșalului M.I. Kutuzov, comandantul suprem al trupelor de ocupație, și în cele din urmă succesul nesperat al rușilor, vezi, între altele, relatarea generalului A. de Langeron. Francez de origine, ofițer în armata rusă, spirit justițiar, acesta îi socotea pe fanarioți drept principalii instigatori ai războiului. Ei au convins cabinetul de la Petersburg de slăbiciunea extremă a Turciei și prin urmare de imposibilitatea în care se afla de a rezista pretențiilor teritoriale rusești. Tot ei ar fi stat și în spatele soluției la care s-a ajuns în 1812, căci în cele din urmă rușii ar fi fost victorioși și Principatele române ar fi intrat nemijlocit în sfera rusească de influență. Or, aceasta ar fi însemnat pierderea pentru fanarioți a beneficiilor pe care le trăgeau din aceste țări în calitate de hospodari. Cesiunea Basarabiei a fost formula oferită de ei pentru a mulțumi oarecum

Rusia (care de fapt nu mai putea continua războiul de la Dunăre din cauza iminenței conflictului cu Franța napoleoniană) și a-și păstra în fond neștirbite avantajele rezultate din exploatarea în continuare a țărilor române. Vezi jurnalul său de campanie în Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, III, supl. I, p. 108 și urm.

La fel este elocventă opinia celui trimis să-l înlocuiască pe mareșalul Kutuzov, amiralul P.V. Ciceagov. Acesta fusese împuternicit să încheie pacea fără întârziere. Ca să nu-i ofere succesorului lui gloria acestui act, Kutuzov a manevrat în așa fel încât pacea s-a semnat în preziua sosirii nenorocosului amiral. *Vezi Mémoires de l'amiral Paul Tchitcheagof, commandant en chef de l'armée du Danube, guvernneur des Principautés de Moldavie et de Valachie en 1812*, ediție de Scarlat Gr. Lahovary, Paris/București, 1909, p. 359–396.

Pentru ocupația rusă dintre anii 1806–1812, în afara observațiilor pertinente din jurnalul generalului Langeron deja amintit, cititorul poate consulta cu folos lucrarea lui V.A. Urechia, pomenită mai sus, vol. IX, București, 1896.

[2] Alexandru I, țar al Rusiei între 1801 și 1825.

[3] Kembal, mic fort pe malul estic al Mării Negre.

[4] Anacra, mic fort pe malul estic al Mării Negre

[5] Galib Seyyid Mehmed, reis efendi între anii 1806–1807, 1808–1811 și în 1814.

[6] Anapa, port pe malul estic al Mării Negre, la gura Cubanului, întemeiat de turci în 1781.

[7] Sohun, Sohumi-kale (azi Suhumi, oraș în Rusia).

[8] Grigore Alexandrovici Stroganov (1770–1857), ambasador rus la Madrid, Stockholm și Constantinopol.

[9] Iacob Arghiropol (1774–1850), dragoman între 1812 și 1817.

[10] Ioan Capo d'Istria (1766–1831), doctor în medicină de la Padova. Secretar de stat al insulelor Ioniene. După intrarea acestora sub protectorat francez (1807), a fost invitat să intre în diplomația franceză; a preferat să intre în serviciul diplomatic rus. A fost ministru de externe al Rusiei între 1816 și 1822. A murit asasinat după ce ocupase funcția de președinte al Greciei între 1827 și 1831.

[11] Iată rezumatul celor cinci documente aflate la p. 307–126 ale *Memoriilor*:

1. 1820. *Scrisoarea unui personaj rus către domnul Țării Românești Alexandru Suțu.* Îi cere să studieze cu atenție copiile celor două documente următoare. În relațiile cu Poarta otomană Rusia merge pe ideea „discuției colective a nemulțumirilor reciproce". Avertizează că Tratatul din 1812 „va rămâne neatins și în întregime valabil". Rusia dorește să-și păstreze posesiunile de pe litoralul Mării Negre „întemeiate pe dreptate", ca și protejarea creștinilor

din Imperiul otoman. Alexandru Suțu e îndemnat să-și folosească influența pe lângă Poartă spre a face înțeleasă atitudinea Rusiei din acest punct de vedere.

2. 3/5 noiembrie 1818. Aix-la-Chapelle. *Scrisoare a țarului Rusiei Alexandru I către sultanul Mahmud.* Îi cere pe un ton cominatoriu respectarea clauzelor tratatului secret, atașat celui din 1812, prin care litoralul asiatic al Mării Negre revenea Rusiei. În cazul când Poarta otomană continua să tergiverseze, vor apărea complicații prejudiciabile „menținerii unei păci durabile și permanente".

3. 9 ianuarie 1819. *Nota baronului G.A. Stroganov, ambasadorul Rusiei la Constantinopol, către Poarta otomană.* Respinge acuzele formulate de Poartă că Rusia ar fi zădărnicit aplicarea Tratatului de la București. Amintește de indignarea țarului, aflat la Aix-la-Chapelle, pe cale de a realiza o înțelegere durabilă privind pacea Europei, blocat de tensiunea ruso-turcă, imputabilă în exclusivitate Porții otomane. Aceasta refuză ratificarea articolului separat și secret al Tratatului de la București cu privire la litoralul asiatic, continuând acolo „speculația cu sclavi", împodobită cu numele de „trafic". Concomitent, prevederile asupra „imunităților Moldovei și Țării Românești", amnistiei generale și asupra independenței Serbiei sunt permanent călcate de partea turcă. Ambasadorul amintește apoi că pavilionul rus a fost insultat în rada Constantinopolului fără ca făptașul să fi fost pedepsit. Supușii ruși sunt expuși vexațiunilor de tot felul în Imperiul otoman. În Principatele Române continuă regimul de „intrigi și persecuții", explicând astfel defecțiunea principelui Caradja. Consulii ruși sunt împiedicați să-și exercite supravegherea asupra conduitei domnilor acestor țări, așa cum prevăd tratatele bilaterale.

4. 3 ianuarie 1821. St. Petersburg. *Depeșă adresată ambasadorului G.A. Stroganov la Constantinopol.* E autorizat să prezinte Porții otomane pretențiile Curții rusești sub formă de ultimatum, deoarece aceasta evită să discute problema litoralului asiatic, tergiversează soluționarea statutului Serbiei, refuză orice discuție constructivă pentru rezolvarea aspectelor litigioase intervenite între ea și Rusia.

5. 3 ianuarie 1821. St.Petersburg. *Expunere sumară a relațiilor dintre Rusia și Poarta otomană începând din anul 1812 și opiniile țarului Alexandru I asupra stadiului actual al negocierilor, transmise baronului G.A. Stroganov.*

[12] Vezi *infra*, nota 14.

[13] Constantin Moruzi (1786–1821), mare dragoman, decapitat la 4 aprilie.

[14] Iată rezumatul notei trimisă din Constantinopol la 18 februarie 1819 de către baronul G.A. Stroganov asupra regulamentului privind succesiunea la tronul Principatelor: a aflat din zvon public de emanarea regulamentului și dacă Rusia nu poate ridica obiecții la modul general, unele paragrafe o vizează direct. E vorba de pensiunile fixate unor indivizi. Rusia dorește să știe dacă acestea se vor prevala din veniturile Principatelor sau din averea personală a

domnitorilor. Și într-un caz și într-altul plata e neconvenabilă: pe de o parte, e contrară privilegiilor de care se bucură Principatele ca ele să plătească unor supuși ai Porții otomane asemenea pensii. Pe de alta, e nedrept a diminua averea domnilor; în același timp e de presupus că aceștia „le vor recupera asupra poporului". Stroganov invită Poarta să precizeze care sunt veniturile și cheltuielile tezaurului public și care ale listei civile (*Memorii*, p. 334–335).

Prin noul regulament Poarta excludea din competiție familiile Hangerli și Iacovachi Arghiropol. Pentru a le despăgubi, le-a făcut pensii (60 000 și respectiv 40 000 de piaștri pe an), care trebuiau plătite două treimi de Țara Românească și o treime de Moldova. De aici nemulțumirea Rusiei. În plus, cele patru familii trebuiau să ajute pe toți fanarioții ajunși în nevoie. Textul a fost comentat de A. Oțetea (*Un cartel fanariot pentru exploatarea Țărilor Române*, în „Studii", XIII, 1959, nr. 3, p. 111 și urm.). Citind în grabă textul, acesta atribuie lui Alexandru Suțu paternitatea regulamentului invocând *Memoriile* în felul următor: „Înainte de a părăsi Constantinopolul, tata încheiase o înțelegere – omite fraza cu logodna – pentru decretarea regulamentului..." (p. 117).

[15] Vezi la V.A. Urechia, *op.cit.*, vol. XII, p. 488–490: „ Orânduiala alaiului la aducerea spre cununie a prea iubitei noastre nore în domneasca noastră curte"; Hurmuzaki, serie nouă, vol. II, p. 528, 582–583.

[16] La p. 326–333 ale *Memoriilor* mai figurează o piesă, fără referire la text, și anume o notă a baronului Stroganov către Poartă din 18 februarie 1819. Ea privește depunerea principelui I.G. Caradja și numirea lui Alexandru Suțu, tatăl memorialistului, în locul lui pe tronul Țării Românești. Rusia nu poate accepta depunerea fără stabilirea culpei prin cercetări bilaterale ruso-turce și încheierea unui acord. Același procedeu îl pretinde și pentru desemnarea lui Alexandru Suțu. Asemenea exigențe se întemeiază pe tratate, declară ambasadorul.

IX

Pe la începutul lui decembrie (1820) tata a început să simtă primele semne ale bolii care l-a dus în mormânt. Incertitudini, zvonuri premergătoare revoluției ce era pe punctul de a izbucni îi făceau pe neinițiații în misterele Eteriei[1] să intuiască un incident neașteptat în sfera politică, așa cum rafalele de vânt anunță furtuna. Asociația care pregătea soarta

noii Grecii dobândise o asemenea extindere, încât era peste putință să nu lase să răzbată taina de care era înconjurată. Ba o grămadă de muniții era descoperită de poliția din București, al căror rost se străduia să-l ascundă; ba unul din *apostoli* era arestat la Vidin având un pașaport suspect, iscălit de tatăl meu și asupra căruia se găseau hârtii ce dezvăluiau planurile Eteriei; ba o trupă de arnăuți aflată sub conducerea unuia din oamenii tatei, anticipând evenimentele, se ducea să ocupe cu forța o mânăstire în munți și împotriva ei erau trimise alte trupe inițiate ele însele în secret.

Tata nu știa nimic de planurile a căror realizare era atât de iminentă[2]. Unul din credincioșii săi, secretarul intim[3], primise, se zice, misiunea delicată de a-i afla gândurile în cazul ridicării națiunii grecești; la insinuările vagi ce i-au fost făcute, tata ar fi răspuns că în situația actuală succesul nu-i părea cu putință; n-au îndrăznit să meargă mai departe și tata nu se îndoia de fel de apropiata erupție a vulcanului. Boala care a durat o lună l-a împiedicat de altfel să fie la curent cu ce se întâmpla. Contau pe sfârșitul lui și îndoindu-se de sentimentele sale îi așteptau moartea pentru a da semnalul de atac. S-a spus că moartea tatălui meu a fost grăbită sau prilejuită chiar de medicii care-l îngrijeau[4] și care aparțineau cu toții Eteriei. N-aș putea nici susține, nici nega probabilitatea acestei alegațiuni. Boala era un erizipel galopant care a rămas rebel la tratament. După un consult, s-au hotărât să folosească un toxic extern care, după sistemul homeopatic, ar fi fixat erizipelul provocând o ulcerație de natură să producă o derivație. Fapt este că pe o leziune deschisă au pus un praf alb, căruia mai târziu i s-au atribuit proprietăți nocive. După câteva zile tatăl meu a murit, în urma unei paralizii a aparatului digestiv și a fost îngropat cu toată pompa datorată rangului său în biserica Sf. Spiridon din București[5]. Era în vârstă de 63 de ani.

Eram în luna ianuarie 1821. Poarta desemnase drept urmaș al tatălui meu pe principele Scarlat Callimaki[6], când Alexandru Ipsilanti[7] a intrat în Moldova și a proclamat revoluția grecească. Însoțit de câțiva greci devotați și de arnăuții care îndeplineau funcția de gărzi în Principate, el contase neîndoios pe ridicarea populației românești; în afară însă de câteva mii de oameni din Oltenia, antrenați de căpetenia lor[8], națiunea a rămas spectatoare liniștită a dramei ce se pregătea pe teritoriul ei. Boierimea, cu puține excepții, nu putea fi decât potrivnică unei

mișcări care crea tulburări în țară și lovea toate interesele; dar s-a ferit să-și manifeste un atare sentiment în scurtul răstimp cât a îndurat legea hoardelor nedisciplinate ce puseseră mâna pe cârma țării. S-a răzbunat trimițând mai târziu deputății de bătrâni boieri moldoveni la pașa de Silistra cu liste de proscriere[9], care atunci nu erau altceva decât sentințe de condamnare la moarte.

În acea vreme, Bucureștii erau cufundați în anarhie. Mai târziu aceleași împrejurări ar fi adus cea mai cumplită catastrofă, dar atunci toți erau stăpâniți de frica a ceea ce se întâmpla și nu făceau decât să-și pună persoana și averea la adăpost de orice eventualitate; bisericile și mânăstirile ajunseseră depozite de mobile și azil pentru familiile care nu-și căutaseră siguranța în fugă. La rândul nostru, fără să fi făcut vreun proiect pentru viitor, ne-am retras la mânăstirea Antim, înconjurați de câteva gărzi. În acest timp certitudinea unei viitoare invazii a turcilor determinase o emigrare în masă a familiilor boierești, care căutaseră refugiu în Transilvania[10]. Am fost sfătuiți să facem la fel cât mai curând, ca să nu fim expuși pe de o parte fanatismului trupelor turcești și pe de alta, brutalității bandelor ce se asociaseră mișcării revoluționare. Am urmat calea bătută a emigrării și bine am făcut.

Furia turcilor nu cunoștea margini; vă amintiți torturile îngrozitoare cărora clerul le-a căzut victimă în masă, masacrele[11] care au exterminat familii întregi din Fanar și au făcut-o multă vreme pe mama să deplângă pierderea crudă a fraților și a tatălui ei, bătrân orb de aproape o sută de ani, închis și silit să-și cerșească pâinea de toate zilele.

La mijlocul lui februarie am luat drumul spre granița Transilvaniei, urmați de întregul nostru personal și de bagaje și escortați de vreo 30 de arnăuți din gărzile tatălui meu.

Această mică trupă, credincioasă jurământului ei, s-ar fi lăsat ucisă până la ultimul om ca să ne scoată din primejdie; totuși, nu-și făcea scrupule, la drum, să-și manifeste înclinarea spre jaf. Însuflețită cum era de sentimente de independență și înflăcărare războinică, provoca încăierări cu arma în mână pe care influența morală a foștilor stăpâni cu greu le puteau potoli. Unul din acești arnăuți, până de curând în serviciul nostru particular, era pe cale să-și descarce pistolul într-unul din servitorii noștri care făcuse imprudența să-l enerveze; mi-am vârât calul între ei și abia după o manevră de câteva minute și după ce am spus că-l voi pedepsi pe servitor, am reușit să potolesc furia arnăutului.

Altul a vrut să pună mâna pe calul încălecat de un țăran, care trecea la oarecare distanță, pe motiv că al lui căzuse. La refuzul acestuia, a tras cu pistolul în el; din fericire nu l-a atins. Temându-se de o nouă lovitură, după ce auzise șuierându-i glonțul pe la ureche, țăranul a lăsat obiectul în litigiu și a căutat să scape; am intervenit și am fost fericit să pot restitui calul stăpânului său legitim.

Toate acestea n-au încetat să ne îngrijoreze până ce am atins frontiera austriacă și – lucru de mirare – concediind trupa, am vrut să-i acordăm o răsplată pe care a refuzat-o categoric:

– Dacă ne-am fi gândit la vreun profit, a spus unul din ei, nu depindea decât de noi să punem mâna pe lucrurile dumneavoastră.

Această naivă mărturisire cuprindea un adevăr izbitor și gestul era cu atât mai merituos cu cât eram bănuiți a dispune de o bogată moștenire. Din nenorocire, afară de câteva obiecte de preț, împărțite mai târziu între creditorii tatei, nu duceam cu noi, după o domnie de doi ani, nici o valoare.

Am ajuns astfel la bariera de la carantina austriacă, unde echipajele și suita ne-au părăsit. La ora aceea bariera era închisă. Eram înțepeniți de frig și fără adăpost; femeile noastre, silite să coboare mereu din trăsură din cauza drumului prost, erau cu picioarele ude și ciorapii înghețați pe ele. Era de nesuportat. În zadar am încercat, printre zăbrele, să înmuiem apatia crudă a funcționarilor de la carantină; a trebuit să așteptăm la cheremul lor două ore interminabile, îngrijați permanent de sănătatea femeilor, expuse la toată asprimea nemiloasă a unei temperaturi hibernale.

Ne-am dus la Brașov unde, împreună cu toți boierii munteni, ne-am stabilit reședința[12] în așteptarea evenimentelor, cu excepția câtorva familii care s-au dus să se instaleze la Sibiu.

NOTE

[1] Filiki Hetaireia s-a fondat la Odesa în 1814 de către trei negustori greci: Athanasie Tzakalof, Nicolae Scufa și Emanuel Xanto, pentru eliberarea grecilor de sub jugul turcesc și dezvoltarea națiunii elene. Organizatorii i-au oferit

președinția lui Capo d'Istria care a refuzat-o; apoi a fost ales Alexandru Ipsilanti care a organizat pe teritoriul românesc Batalionul sacru. Avatarurile acestei organizații în Moldova se regăsesc în lucrarea *Eteria sau jalnicele scene prilejuite în Moldova din răzvrătirile grecilor prin șeful lor Alexandru Ipsilanti venit din Rusia la anul 1821*, Iași, 1861 (ed. A. Balica); republicată de M. Kogălniceanu în *Cronicile României*, vol. III, București, 1874. Mai vezi: N. Botzaris, *Vision balkanique dans la préparation de la révolution grecque, 1787–1821*, Geneva–Paris, 1962; A. Oțetea, *L'Hetairie il y a 150 ans*, în „Balkan studies", 1971, p. 249–264; D. Dakin, *The Greek struggle for independance, 1821–1833*, Londra, 1973. O prezentare succintă a țelurilor Eteriei și a relațiilor acestei organizații cu mediul românesc la I.C. Filitti, *Frământările politice și sociale în Principatele Române de la 1821 la 1828*, în vol. de *Opere alese*, îngrijit de noi, București, 1985, p. 67 și urm.

Deopotrivă cititorul găsește acolo materialul lămuritor pentru înțelegerea plenară a evenimentelor de rezonanță petrecute în anul 1821 pe teritoriul românesc.

[2] Pentru domnia lui Alexandru Suțu cf. *ibidem*, p. 75. Apoi Robert Ker Porter, *Travels in Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylon... during the years 1817, 1818, 1819 and 1820*, II, Londra, 1822, p. 780 și urm. De asemenea, M. L. de Martin du Tyrac, conte de Marcellus, *Souvenirs de l'Orient*, Paris, 1861, p. 596 și urm.; V.A. Urechia, *op.cit.*, vol. XII.

[3] M. Christari, pentru care vezi V.A. Urechia, *op.cit.*, vol. IX, p. 903; N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. II, p. 45–50; același, *Relațiile culturale franco-române*, în „Revista istorică", V. 1919, p. 71.

[4] În afara dr. Christari între suspecți s-a numărat și Alphonsato Tipaldo, originar din Cefalonia, om de casă al lui Alexandru Suțu, căsătorit cu Ralù Scanavi. Vezi pentru el Hurmuzaki, *Documente*, serie nouă, vol. II, p. 512, 582. Motivarea suspiciunii la A. Pippidi, *op.. cit.*, p. 328, nota 63. Ultimul doctor al domnitorului a fost A.S.J. Messitz, aflat în slujba consulului rus (cf. V. A. Urechia, *op.cit.*, vol. XA, p. 1061–1062. Apoi I. Veverca, *Nicolae Suțu. Viața și opera întâiului economist ideolog din România, 1798–1871*, București, 1936, p. 11).

[5] Vezi G.D. Florescu, *Alaiul înmormântării lui Alexandru N. Suțu, voevod, la 20 ianuarie 1821*, București, 1932.

[6] Fostul domn al Moldovei.

[7] Alexandru Ipsilanti (1792–1828), fiul lui Constantin, domnul Țării Românești de la 1802–1806 și al Moldovei în anii 1799–1801. Aghiotant al țarului Alexandru I și președinte al Eteriei. Pentru demersul lui vezi în primul rând C. Hatzopulos, *Cauzele izbucnirii revoluției grecești din 1821 în Principatele Române*, București, 1980 (teză de doctorat la Universitatea din București, Institutul de Istorie „N. Iorga"):

[8] Cititorul a remarcat desigur că N. Suțu e departe de a fi un adept al revoluției ca soluție pentru schimbările de care face atâta caz că ar fi necesare societății drept condiție a progresului. Nu e de mirare astfel că, fiu al ultimului domn fanariot, el a păstrat un resentiment nedomolit față de cei care au provocat dispariția acestuia și au precipitat prăbușirea regimului al cărui beneficiar plenar fusese el însuși. Zvonul stăruitor care a circulat în epocă despre strădaniile Eufrosinei Suțu de a-și ridica pe tronul Țării Românești pe fiul cel mare nu erau desigur total lipsite de consistență. Mișcarea declanșată de Tudor Vladimirescu a însemnat spulberarea brutală a acestor planuri și fără îndoială, deși n-o mărturisește, Nicolae Suțu se simte frustrat a posteriori. Aceasta explică o dată în plus lipsa de înțelegere cu care înfățișează acțiunea eroului român. Istoria însă a dat dreptate celui nenumit de Suțu. În jurul revoluției lui Tudor și a personalității sale s-a constituit o istoriografie impresionantă, mulți cercetători ajungând la o adevărată specializare în acest domeniu. Pentru orientarea cititorului amintim aici, în afara lucrării lui I.C. Filitti, mai sus pomenită, titlurile cele mai reprezentative apărute după război: E. Vârtosu, *Pagini de revoltă*, ed. a II-a, București, 1944; A. Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în țările românești, 1821–1822*, București, 1945; I. Neacșu, *Lista cu numele pandurilor și căpeteniilor lor care au participat la răscoală sub conducerea lui Tudor Vladimirescu...*, în „Studii și materiale de istorie modernă", I, 1957; *Documente privitoare la istoria românilor. Răscoala din 1821*, 5 volume, București, 1959–1962; Hurmuzaki, *Documente privind istoria României* (serie nouă, vol. III: *Solidaritatea românilor din Transilvania cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu*), București, 1967; A. Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, București, 1971; același, *Tudor Vladimirescu, 1821*, București, 1971; D. Berindei, *L'année révolutionnaire 1821 dans les Pays Roumains*, București, 1973; M.T. Radu, *1821. Tudor Vladimirescu și revoluția din Țara Românească*, Craiova, 1978; *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*, București, 1980.

[9] La sfârșitul lunii martie 1821, o parte din boierii moldoveni rămași la Iași, după fuga lui Mihai Suțu, trimite Porții un arz prin pașa de Silistra cerând să-i scape de eteriști. La întoarcere, mesagerii (Ghenadie Rosetti și Teodor Balș) au căzut în mâinile eteriștilor (cf. I.C. Filitti *op.cit.*, p. 93).

[10] Vezi C. Göllner, *Refugiații din Țara Românească la Sibiu în anul 1821*, în „Studii și comunicări. Muzeul Brukenthal", Sibiu, 1956, nr. 1; Georgeta Penelea, T.N. Hașdeu, *Lista refugiaților din Țara Românească în districtul Brașov în timpul mișcării revoluționare condusă de Tudor Vladimirescu*, în „Cumidava", VII, 1973, p. 293–336.

[11] Lista celor sacrificați, în lucrarea lui Th. Blancard, *Les Mavroyeni*, II, p. 179–184.

[12] Vezi N. Iorga, *Inventariu de acte relative la familia lui Alexandru vodă Suțu (1755–1853)*, în „Revista istorică", X, 1924, p. 130–131 (corespondență a Eufrosinei Callimaki din timpul refugiului la Brașov); același, *Studii și documente*, vol. X, *Brașovul și românii*, București, 1905, p. 248–249; *Cum își petreceau timpul boierii refugiați la Brașov în urma revoluției lui Tudor Vladimirescu*, în „Drumul nou" din 17 octombrie 1931, Cluj (amintirile contelui L. Giulay).

X

Părăsisem Țara Românească, dar nu și pe munteni. Emigrația – așa cum am spus – strânsese la Brașov toată societatea care era în relații cu familia mea. Românii au deprinderi blânde, sunt primitori, comunicativi, deschiși și leagă lesne prietenii. Trăiam în intimitatea majorității acestor persoane și împărțeam timpul între învățătura obișnuită, realizată în cercul familiei și petreceri, plimbări și partide de vânătoare în compania câtorva prieteni. Obiceiurile și felul nostru de trai erau incompatibile cu cele ale localnicilor, încât formam un fel de colonie aparte printre ei. În general aceștia ne priveau cu ochi bănuitori, deși le adusesem îndestularea. Având moravuri simple, legați de obiceiurile lor de ordine și calm, nu-și ascundeau teama ca o dată cu banii să nu aducem printre ei luxul și dezmățul.

Brașovul se află între două lanțuri de munți care îmbrățișează o vale uriașă scăldată de două râuri. În această câmpie cultivată și mișunând de vânat prindeam prepelițe, potârnichi, iepuri, rațe și sitari. Afară de câteva altercații cu paznicii lanurilor, care uneori ne căutau pricină, vânătorile noastre erau pline de încântare și aproape totdeauna cu rezultate fabuloase. Cariera mea cinegetică, începută efectiv la Brașov, a continuat până azi vreme de mai bine de 30 de ani, cu aceeași plăcere, chiar dacă nu și cu un succes asemănător. Nu pun la socoteală primele focuri de pușcă trase în Țara Românească în chip de ucenicie, dar îmi amintesc mereu că fiind la Halki, în luna august 1817, Nicolae Aristarki își îngăduia să folosească o pușcă a tatălui său ca să hoinărească fără

câine pe coastele insulei, unde la fiecare pas țâșnea o prepeliță, o dată cu răbufnirea parfumată a acelor ierburi înmiresmate, specifice locului. Ajungea în felul acesta să tragă de câteva ori, cu mai mult sau mai puțin succes; uneori îl însoțeam și eram foarte interesat de acest simulacru de vânătoare. Într-o zi mi-a încredințat pușca pentru o clipă. O prepeliță mi-a țâșnit la picior; era atât de grasă, mergea atât de încet și de drept, mi-a dat cu atâta bunăvoință timp să ochesc, încât am împușcat-o. Mare mi-a fost bucuria; era focul sacru al vânătorului care punea stăpânire pe mine, acest foc care mai pâlpâie chiar atunci când toate celelalte s-au stins; această pasiune pe cât de dragă poetului, pe atât de priincioasă sănătății, care ne înalță spiritul și ne dezvoltă facultățile fizice, care ne pune față în față cu natura, eliberându-ne de mizeriile pământești și care ne mlădiază, ne tămăduiește, ne fortifică obișnuindu-ne cu intemperiile atmosferice și cu peripețiile inerente vânătorii; în fine, această pasiune pe care sufletul nostru continuă s-o resimtă chiar atunci când epuizarea puterilor fizice nu ne mai îngăduie s-o satisfacem. Să nu vă mirați dacă revin adesea asupra unui subiect care mi-a umplut cele mai frumoase momente din viață.

Din partea mamei aveam un unchi mare, Mihai Ghica. Nu s-a căsătorit niciodată, pasiunea care i-a dominat întreaga viață a fost vânătoarea. Pe atunci, în vârstă de mai bine de 95 de ani, îi plăcea încă să ia pușca în mână și, însoțit de cei doi frați mai mici ai mei, în vârstă de 15 și 16 ani, să se ducă cu trăsura pe câmpiile ce se întindeau în fața Brașovului. Acolo cobora și, măsurându-și pașii după puteri sau oprindu-se pe loc, era fericit dacă i se întâmpla să împuște o prepeliță și-i făcea totdeauna plăcere să-i învețe să vâneze pe frații mei. În timpul iernii a avut un atac de apoplexie care i-a paralizat aproape în întregime brațul stâng, mâna i-a rămas vânătă și chircită. Ei bine! Pe măsură ce tratamentul pe care-l urma îi dădea ceva speranțe, ce-și dorea?

– Dacă ajung, spunea el, ca până vara viitoare să ridic mâna până la ochi, o să mai împușc câteva prepelițe!

Dorințele sale nici nu erau exagerate. O vindecare completă ar fi fost un lux. Dumnezeu n-a întrecut măsura fericirii pentru el: a murit în urma unui alt atac de apoplexie înainte de sezonul prepelițelor.

În Transilvania[1], satele săsești își împărțeau provincia cu satele ungurești; primele, curate, îngrijite, având casele aliniate, cu clopotniță cu ceas la biserica din piață; celelalte erau în mod obișnuit o îngrămă-

dire de colibe dezordonate, fără simetrie, în contrast cu castelul seniorial înconjurat de grădini. De o parte meșteșugul liber, libertățile municipale, dreptul de proprietate; de alta, aristocrația în prezența servituții, opulența în contrast cu mizeria.

Spre mulțumirea noastră, în satele săsești totdeauna găseam găzduire comodă, paturi curate, pâine bună, alimente; cu bani și cu grijă să nu supărăm ordinea existentă, ne descurcam. În satele ungurești, că eram cunoscuți sau nu, că stăpânul lipsea sau nu, eram totdeauna bine primiți la castel, ospătați și găzduiți uneori magnific și totdeauna fără să cheltuim un ban[2]. Uneori se întâmpla ca proprietarul să nu fie bogat, cu toate acestea împărțea cu noi masa și așternutul său, cu cea mai mare cordialitate și făcea totul ca să ne fie agreabil; de aceea aveam o mulțime de cunoștințe printre unguri și eram foarte încântați de relațiile cu ei. De o ospitalitate desăvârșită și firească, cu un caracter care dovedea sinceritate, lealitate și sentimente nobile, ungurii se deosebesc din punct de vedere fizic și moral printr-o pecete specială de națiune dominantă. La ei femeia l-a făcut pe bărbat părtaș la înfrumusețarea rasei, iar el pe ea la instinctele generoase și patriotice. Relațiile noastre cu ei, oricât de trecătoare au fost, ne-au lăsat amintiri durabile.

În timpul primului an al ședерii noastre la Brașov, sora mea Ruxandra a murit la prima naștere; mama, care o iubea nespus, a rămas neconsolată. Pe la sfârșitul aceluiași an s-a născut fiul meu, Alexandru[3]; la interval de un an a fost urmat de un al doilea fiu care n-a trăit mult timp.

NOTE

[1] N. Suțu se apropie cu superficialitate de realitățile Transilvaniei. Instalat confortabil la Brașov, el rămâne preocupat doar de petrecerea agreabilă a timpului. Situația adevărată a acestei provincii cu populație majoritară românească îi rămâne străină. Cât de false și unilaterale sunt impresiile sale se vede chiar din descrierea raporturilor cu nobilii unguri. Vezi nota următoare.

[2] Fără îndoială e o imagine idilică ce contravine adevărului în mod flagrant. Dovada cea mai grăitoare o oferă călătoria efectuată în același timp (1821) de Széchenyi István în Transilvania și care indubitabil nu poate fi acuzat

de părtinire. Spicuim, pentru orientarea cititorului, din relatarea contelui, publicată în limba maghiară la Cluj în 1941 și reluată în traducere românească în seria *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, vol. I. Accesul la text, în curs de apariție, ne-a fost înlesnit de editorii Démeny Lajos și Paul Cernovodeanu, cărora la exprimăm gratitudinea noastră.

Contele Battyányi de la Aleșd și nevastă-sa „sunt nemaipomenit de zgârciți, sunt aspri și fără milă față de iobagii lor, care îi urăsc ca păcatul". Banffy Farkas din Huedin: „... am fost cuprins de o mirare foarte mare din pricina murdăriei gazdei și a slugilor... /B.F./ arăta ca un renegat turc, nemaipăstrând nimic din credința și portul său, pus pe vrăjmășie. Gospodina, fată drăguță de vreo 19 ani, zăcea cu fierbințeală, pe jumătate goală, cu totul familiar, în camera vecină, pe un cearceaf nespus de murdar..."

Singurul pe care-l vorbește de bine e Ioan Josika, dintr-o familie română maghiarizată, guvernator al Transilvaniei (între 11 septembrie 1822 și 15 octombrie 1834), la care a prânzit „cu argintărie nezgâriată". „Sunt oameni excelenți și iubitori de oaspeți", scrie Szechényi încântat.

La Aiud îl întâlnește pe Eszterházy Dénes, „ungur atât de original", pe care la început l-a îndrăgit, „mai târziu m-a dezgustat, la sfârșit mi-ar fi plăcut să-l bat, poate chiar să-l ucid, căci e atât de egoist, de nedrept, cum n-a mai fost altul zămislit pe fața pământului. A stabilit că trebuie să se poarte cu românii ca și cum ar fi animale... că afară de ungurii transilvăneni toată lumea e tâmpită ș.a.m.d., cu o încăpățânare și o prostie de catâr!"

Despre magnații unguri în general: „La toți cei pe care i-am cunoscut în Transilvania am observat că în primele clipe omul se împrietenește bucuros cu ei, fiind primitori; mai târziu sunt insuportabili din pricina ideilor reduse, a ignoranței și a prejudecăților".

[3] Alexandru Suțu (1822–1865), căsătorit cu Maria Ghica Trifești.

XI

La Constantinopol mă apucasem să învăț cu ardoare. Tata îi scrisese lui N. Manu[1], care era însărcinatul cu afaceri al Porții la Paris, să ne trimită câteva cărți pe alese; ne-a trimis între altele lucrările lui La Harpe[2] și prima ediție în două volume a *Economiei politice* a lui Say[3], recomandându-ne să le studiem temeinic. Ne-am apucat, într-adevăr, de ele

cu un sârg neobosit; de altfel păstrez încă analizele și citatele din toate cărțile instructive și științifice care mi-au fost obiect de studiu. Cursul acestor lecturi a fost întrerupt, e adevărat, de urcarea tatălui meu pe tronul Principatului; le-am reluat la Brașov sub supravegherea profesorului Seruius, cu care am lucrat autorii greci, și a profesorului de franceză Vassan, care ne punea să facem compoziții ample; dar cel mai mult am profitat de pe urma lecturii și analizei pe care le făceam împreună a celor mai bune lucrări pe care le puteam procura în materie de filosofie, drept și economie politică.

Pe vremea aceea poezia mă încânta foarte mult. Aprecierile prietenilor mei mă încurajau. Am compus pe rând câteva drame și câteva piese în genul elegiac. Dar de când am început să mă ocup de treburile politice, verva a secat și atracția a încetat. Dacă aș putea aduna tot ce am scris începând din 1832 ca memorii, proiecte de reformă, dispoziții legislative, corespondență oficială etc., socot că aș aduna o sută de volume. Am regretat totdeauna lipsa de memorie, această facultate care înlocuiește atât de lesne învățătura. Sârguința la lucru mi-ar fi economisit două treimi din necazuri dacă și memoria mi-ar fi venit în ajutor. Dacă am putut culege câteva roade ale învățăturii, aceasta am făcut-o cu prețul rezumării pe hârtie a ceea ce am citit. Încolo munca este pentru mine o hrană indispensabilă, mă face să iubesc singurătatea și ziua când n-am consacrat trei sau patru ore scrisului o socot pierdută.

Frații mei, Scarlat și Dimitrie, datorită protecției pe care au găsit-o din partea domnului Thiersch, profesor filo-elen din München, au putut să se ducă în această capitală[4], unde au fost admiși la școala de cadeți. După ce și-au terminat studiile, s-au stabilit în Grecia sub Capo d'Istria și au îmbrățișat cariera militară. Fratele meu Ioan s-a dus mai târziu la Geneva, unde a fost urmat de cel mai tânăr dintre noi, Grigore. Amândoi s-au dus apoi la Paris să-și completeze studiile.

O vreme am avut la Brașov opera italiană. Mica trupă din care era formată fusese chemată la București, când evenimentele din 1821 au făcut-o să urmeze emigrația generală. Într-o sală destinată balurilor, la primul etaj al unei case, s-a improvizat o scenă. Opera nu s-a putut menține mult timp; nu era frecventată decât de noi, străinii; localnici se vedeau prea puțini. Eram prieteni cu un colonel italian de dragoni numit Vilatta, persoană foarte amabilă și de mare merit, care curând a fost înaintat la gradul de general. Acesta – e lesne de înțeles – nu

lipsea niciodată de la vreo reprezentație. Adesea era indignat de numărul redus de spectatori, care lăsa să se prevadă închiderea teatrului.

– E oribil, ne spunea el. Făceți să joace un urs pe scenă și o să vedeți tot Brașovul alergând!

Iarna, aceeași sală era folosită pentru baluri mascate. Ca să-și facă cineva o idee despre aceste baluri, imaginați-vă o sală prost luminată cu câteva capete de lumânare; o gloată formată în cea mai mare parte din meșteșugari dansând cu un aer imperturbabil veșnicul vals, cu pălăria pe cap și umbrela în mână; ca decor, matroane murdare, ca răcoritoare, cârnați și bere. Am introdus măștile și amestecul nostru a slujit încet, încet la ameliorarea acestor moravuri naive, poate spre paguba burghezilor cuminți și liniștiți ai Brașovului, care până atunci nu cunoscuseră luxul. De aceea ne priveau în general cu ochi răuvoitori și invidioși. Oameni din popor, văzându-ne trecând călare sau în trăsură, ne apostrofau adesea cu aceste cuvinte:

– Du-te în țara ta!

La vânătoare ne căutau uneori pricină fără rost; în oraș nu ni se trecea cu vederea nici o umbră de contravenție la regulamentele polițienești. Nu pregetam la rându-ne să ne facem dreptate, fie singuri, fie recurgând la autorități.

Într-o seară, unul dintre noi a fost atacat în oraș de câțiva indivizi beți, care l-au bătut; a doua zi, cinci sau șase dintre noi, înarmați fiecare cu câte un ciomag zdravăn, ne-am dus la șeful poliției. Mirat de echipamentul nostru, ne-a întrebat care era pricina.

– E o armă, am spus noi, de care am hotărât ca pe viitor să nu ne mai despărțim ca să nu fim expuși atacurilor nocturne.

A râs și a pus să fie căutați vinovații.

Un mic boiernaș, după ce pocnise într-o încăierare pe un burghez localnic, a fost, la reclamația acestuia din urmă, condamnat de poliție la o amendă de 25 de florini. A dat 50.

– Nu trebuie atâta, i s-a spus.

– Mă scuzați, a spus el, dau dublu ca să mă duc să-i dau a doua ciomăgeală.

Pe străzile orașului fumatul era interzis și oricine se credea îndreptățit să smulgă pipa contravenienților. Într-o seară, mă aflam într-un grup de prieteni ale căror locuințe erau toate situate în preajma pieții centrale a Brașovului; petrecusem seara la Al.B., care stătea în afara incintei orașului, în cartierul Schei. La miezul nopții, luându-ne

rămas-bun de la gazdă, am coborât în grup. Dar cum aveam pipa aprinsă, m-am oprit o clipă în poartă s-o golesc înainte de a ieși pe stradă; deodată am simțit că mi-e smulsă din mâini de un paznic de noapte care stătuse tupilat în spatele porții. Nu ne-a fost greu să-l facem să ne-o dea înapoi, dar paznicul n-a scăpat prilejul să se încaiere cu noi. A urmat o altercație pe care, ca să nu-i stârnim pe locuitorii din cartier, am consimțit s-o rezolvăm la poliție; ne-am dus deci împreună cu paznicul, pe care-l înghionteam fără încetare, în timp ce ne făgăduia că avea să se răzbune. Ajunși în centru, care de altminteri nu era niciodată luminat, fiecare din noi l-a salutat și, mai iuți de picior ca el, am intrat în casă, închizând ușa.

NOTE

[1] N. Manu (1788–1824), ambasadorul Turciei la Paris.

[2] Lucrarea *Lycée ou cours de littérature ancienne et moderne* (1799) a lui Jean François La Harpe (1739–1803) e socotită prima istorie a literaturii de expresie franceză. Probabil la ea se referă autorul. În 1791 mai dăduse *Correspondance littéraire de 1774 à 1791.* Amintim că La Harpe începuse ca voltairean și după o ședere în pușcărie de câțiva ani s-a convertit (1794) la catolicism.

[3] *Traité d'économie politique* (Paris, 2 vol., 1803) a lui J.B. Say a cunoscut o vogă deosebită; până în 1826 lucrarea a avut cinci ediții. În 1847 a fost tradusă în românește de Ianache Dragoș.

[4] München a devenit capitala Bavariei în anul 1806.

XII

Cetele noastre de vânătoare erau formate cel mai adesea din șase-opt persoane; un bătrân vânător de casă, numit Mario, Al. Racoviță și

uneori câțiva prieteni ni se alăturau nouă, celor cinci frați mai mult sau mai puțin începători, care formam nucleul, fără a-l mai socoti pe cel mai mic, prea tânăr încă. Apoi soarta ne-a împrăștiat și în cele din urmă a hărăzit fiecăruia o carieră deosebită. Ei bine, mulți ani mai târziu, am avut nespusa plăcere să ne revedem toți frații – cu excepția lui Ioan, care de când se stabilise la Atena nu se mai mișcase de acolo – adunați într-o haraba, la întoarcerea de la o vânătoare la Găești, la fratele meu, Gheorghe.

Mario era un servitor bătrân al familiei noastre; făcuse braconaj la Constantinopol și îl formase pe fratele meu, Scarlat, după chipul său. Adesea plecau amândoi pe jos de acasă la ora trei noaptea și nu se întorceau decât la zece seara, încărcat fiecare cu câte 30–40 de prepelițe, o jumătate de duzină de potârnichi, un iepure-doi sau rațe.

În sezonul prepelițelor, ne despărțeam la ieșirea din oraș ca să cercetăm vastele câmpii ce se întindeau în fața Brașovului cât vezi cu ochii, dându-ne întâlnire la amiază la vreuna din micile ferme care străjuiau râul Zeiden[1], dacă nu mă-nșel. Acolo luam informații despre locurile cu potârnichi, ceea ce nu erau prea greu de găsit; o dată depistate, până seara erau exterminate.

À propos de asta, n-aș putea uita ciudățeniile unuia dintr-ai noștri, vărul meu Alexandru Racoviță. Băiat bun și foarte politicos de altfel, la vânătoare era arțăgos, certăreț, insuportabil; în general evitam să avem de-a face cu el. La rândul său, dacă i se întâmpla să aibă nevoie de ceva, încerca să se descurce cum putea ca să nu apeleze la vreunul din noi. Într-o zi, pe la sfârșitul sezonului de prepelițe, când începusem să căutăm locurile cele mai depărtate de oraș, am fost asigurați că la marginea unui sat, la două leghe de Brașov, erau încă o mulțime de prepelițe, ca și numeroase cuiburi de potârnichi. Ne-am dus acolo în zori și am vânat mult fără însă să întâlnim potârnichi. Împușcăturile începeau să fie tot mai rare, când, la marginea câmpului unde mă aflam și aproape de mărăcinișe, despărțit de niște tufe de arbuști, am auzit o împușcătură dublă; l-am recunoscut de departe pe Alexandru Racoviță și am bănuit că a avut norocul să găsească potârnichi. M-am îndreptat spre el și după o bună bucată de mers l-am întâlnit în același loc, ocupat să-și descarce și să-și încerce pușca, deoarece, în grabă, amestecase alicele cu pulberea și o înfundase înainte de a o încărca. Chiar țeava îi era plesnită ceea ce-l silise s-o întărească legând-o cu o curea. Nu și-a ridicat ochii de la treabă ca să se uite la mine; păstra o tăcere morocănoasă,

mustățile lungi îi atârnau până la cravată. Asta nu prevestea nimic bun. Mai mult, ratase lovitura și amestecase încărcătura. Momentul era dintre cele mai nepotrivite ca să te apropii de el. După câteva clipe de tăcere, m-am încumetat totuși să-l întreb, cât mai scurt și mai respectuos posibil, dacă trăsese asupra potârnichilor... Nici un răspuns. Aceeași întrebare, după un răstimp, urmată de un *da* dintre cele mai seci.

– Și în ce parte s-au dus?

– Încolo, mi-a spus el, dar fără să miște capul sau să facă vreun gest, așa că eram la fel de nelămurit ca și mai înainte.

Am băgat de seamă că se înfierbântase și, lăsând să treacă oarecare timp, am repetat întrebarea, folosind tonul cel mai dulceag din lume.

– Ei, ți-am spus, încolo, și a făcut cu țeava ținută încă în mână un semn de nerăbdare, sfârșind prin a o rupe în două. Cum am văzut bucata pe jos, fără să mai aștept urmările catastrofei al cărei autor fusesem, am luat-o la goană spre potârnichi; le-am văzut îndată. Cât despre el, a trebuit să se ducă într-un tufiș din apropiere și să-și facă o vergea lungă. A ținut-o tot restul zilei la centură ca pe o sabie, pradă hohotelor noastre de râs și răutăților pe care i le aruncam de departe.

Printre vânătorii paraziți care ne însoțeau adesea, nu trebuie să uit a-l pomeni pe M., decanul nostru de studii, tovarăș hazliu, spiritual dar distrat, cum sunt de obicei caracterele prea vioaie. Deși la vânătoare era un încurcă-lume, compensa acest cusur printr-o veselie atâtătoare, puzderie de glume și arta deosebită de a da o întorsătură comică necazurilor noastre, chiar celor mai neplăcute – calități care-i făceau tovărășia prețioasă pentru noi. Într-o zi vânam cu câini iepuri într-un crâng; câinii erau departe și noi stăteam la distanță în marginea unei râpe. Ceasul rău l-a adus pe M. în dreapta mea; incapabil să stea locului și chiar nevăzând noima pentru așa ceva, și-a pus pușca alături, ca pe o sculă inutilă și a început, cu toate observațiile mele repetate, să se zbenguie, să fredoneze, să se veselească, așa cum îl îndemna natura lui minunată. Vânatul se apropia rapid de noi; mi-am încordat atenția și întorcându-mă spre M., ca să-i fac semn să fie la pândă, îl văd scotocind cu indiferență perfectă în tabacheră, fără să se intereseze câtuși de puțin de ce se întâmpla. Totuși, printr-o șansă des întâlnită la ageamii, iepurele i-a apărut în față; văzându-l, își pierde capul, ia arma, trage două focuri fără să-l nimerească și aruncând-o o ia la goană după iepure strigând:

– L-am nimerit în cap, l-am nimerit în cap!

Cum era peste putință să prinzi din goană un iepure sănătos, pe picioarele lui, s-a întors printre noi repetându-și când și când exclamația. O dată trecut acest moment de entuziasm, am văzut producându-se o schimbare îngrijorătoare în fizionomia lui M.: prezenta toate simptomele unui om cuprins brusc de greață. Curând l-a apucat un râs nebun și întrebările noastre nu făceau decât să-i sporească veselia. Și iată explicația: când a fost surprins de apariția iepurelui, ținea între degete o priză de tutun. Simțind în mod instinctiv că trebuie s-o lase ca să-și ia pușca, n-a găsit ceva mai bun de făcut decât s-o vâre în gură. Fără greața care a urmat, nu și-ar fi dat seama ce s-a întâmplat.

Toți câinii noștri fuseseră făcuți de un splendid câine flocos de vânătoare, care acum nu mai era bun de așa ceva, cu o cățea ordinară procurată chiar la Brașov. Unii din această familie canină aveau trăsături ieșite din comun. În primul rând îl amintesc, fără vanitate, pe Lion al meu, care pentru finețea nasului, docilitate și deșteptăciune n-a fost egalat de nici unul din numeroșii săi urmași. I l-am dat lui Mario să-l dreseze; într-o zi l-a dus la vânătoare; a doua zi mi-a spus că-l puteam folosi. În 12 ani neîntrerupți Lion mi-a dat adesea prilejul să-i admir instinctul minunat. Avea în cel mai înalt grad această însușire prețioasă, pe care chiar cei mai buni câini n-o au totdeauna, capacitatea de a lucra doar pentru stăpânul său și nu ca să-și satisfacă instinctele. Cu cât mă aflam mai departe de el, cu atât era mai atent să nu sperie vânatul și lăsa o distanță mai mare față de *aret*-ul lui; dacă mă apropiam, nu mișca dar părea că mă întreabă din priviri; era de ajuns să tac ca să-l fac să nu iasă din nemișcare. Mi se întâmpla adeseori să încarc așa de două ori arma; îi făceam semn și înainta iar vânatul nu pornea uneori decât după al treilea *aret*. Când plecam mai mulți în căutarea prepelițelor, Lion la zburătăcea cel dintâi; când pornea prima lovitură, trasă de cine se nimerea dintre noi, Lion îmi aducea totdeauna potârnichea împușcată. În apă, neputându-se îndrepta spre o rață atinsă, se întorcea ca și cum m-ar fi întrebat și o lua după cum îi arătam cu degetul.

Fazan, al fratelui meu Scarlat, avea un instinct extraordinar; se scufunda în apă la patru picioare adâncime și aducea, fără să se înșele vreodată, piatra care fusese aruncată, după ce o mirosise. Găsea în iarbă o cheie sau un cocoș de armă. Într-o seară, târziu în noapte, ne întorceam de la o partidă de vânătoare. Eram la o leghe de Brașov, înghesuiți

într-un fel de șaraba. Scarlat era în spate de tot, așezat pe scurta lui îmblănită. Se răcorise și fiecare voia să se înveselească cu haina proprie. Scarlat nu-și mai găsea scurta, îi lunecase printre picioare. Ne-am oprit; noaptea era foarte întunecoasă, încât cu toții am fost de părere că e timp pierdut să mai căutăm obiectul rătăcit, când ne-am amintit de calitățile lui Fazan. La prima poruncă a stăpânului său a plecat ca din praștie; i-a trebuit jumătate de oră, dar s-a întors cu scurta. La vânătoare totuși era de nestăpânit; sprinten și de o vioiciune exagerată, alerga cât vedeai cu ochii. Stăpânul îl căuta neîncetat și ni se întâmpla adesea să-l prevenim că prepelicarul lui e în cutare loc. Fazan i-a făcut lui Scarlat mușchii excelenți pe care-i are.

Din mijlocul acestei societăți de tineri aplecați spre vânătoare și mânuirea armelor, fără să ne dăm seama încă la ce se poate ajunge, ni se întâmpla adesea să vedem pornind împușcături care, din fericire, n-au provocat nici un accident. Aceste motive de neatenție sau de stângăcie n-au făcut totuși atâta impresie asupra mea ca accidentul ce putea aduce o nenorocire și pe care-l voi povesti. Prin 1822 sistemul capselor nu fusese inventat sau cel puțin nu i se generalizase întrebuințarea. Aveam în dulap o pereche de pistoale cu cremene încărcate de mult timp; i-am poruncit servitorului meu să le descarce și să le spele; le-a curățat și le-a pus pe masă. Seara ne-am adunat în camera mea și pistoalele au trecut din mână în mână. S-a propus un simulacru de duel. Iau unul din pistoale și Florescu, unul din tovarășii noștri de vânătoare, boier muntean, altul. Ne așezăm unul în fața altuia la distanță de 5 până la 8 pași. La semnal armăm, dau drumul la piedică, dar Florescu, în loc să tragă, lasă arma în jos.

– Ei bine, îi spun, de ce nu tragi?

– Am un precept, răspunde el, să nu slobod niciodată piedica în fața cuiva.

– Dar pistoalele au fost descărcate.

– Indiferent, nu mă abat de la principiile mele.

Controlăm atunci pistolul și-l găsim încărcat cu glonț și amorsat. Am tresărit la această descoperire și am rămas stupefiat. Dacă întâmplarea ar fi pus pistolul încărcat în mâinile mele, l-aș fi ucis pe Florescu în camera mea; dacă acesta n-ar fi fost excesiv de prudent, eram mort. A trebuit ca servitorul, care a încărcat pistolul fără știrea mea, să n-aibă timp să facă la fel cu al doilea, ca mâna mea să-l ia pe cel neîncărcat și, în sfârșit,

ca un scrupul ce mi s-a părut exagerat din partea lui Florescu, să rețină mișcarea degetului pus pe trăgaci. A trebuit, zic eu, tot acest concurs de împrejurări fericite sau providențiale pentru ca să nu regretăm o nenorocire ireparabilă. Am profitat de lecție și cu cât eram mai circumspect în manevrarea armelor, cu atât simțeam că nu sunt îndeajuns.

NOTE

[1] Codlea.

XIII

Familia socrului meu locuia la Suceava, în Bucovina. Soacra mea, purtând primele semne ale bolii de ficat de care avea să moară cam peste 20 de ani, a aranjat o călătorie la băile de la Mehadia în vara anului 1823; ne-a poftit să petrecem vacanța cu ea. Când am ajuns acolo, familia soției mele era deja instalată. Ca toate apele termale, băile de la Mehadia sunt înconjurate de locuri sălbatice, munți abrupți și păduri. Ca în toate stabilimentele de acest fel, întâlnești bolnavi veniți să se îngrijească și persoane sănătoase și bine dispuse care nu caută decât plăcerea. Numărul acestora din urmă era cu mult mai mare la Mehadia. În mijlocul acestei mulțimi fără treabă și care se vede pentru prima dată, ajungi să te împrietenești din prima clipă; nu erau decât plimbări, joc de cărți și dans fără nici un fel de pretenție sau de etichetă. Totuși, cum de 2–3 ani sufeream de dureri reumatice la umărul drept, de care nu mă îngrijisem până atunci, am profitat de șederea la Mehadia ca să fac 30 de băi, ce au avut ca efect dispariția totală a răului. Am văzut de altfel persoane complet betege care, la sfârșitul curei, puteau să se miște.

Ne-am împrietenit cu o contesă Bethlen, dizgrațioasă la trup, dar cu chip plăcut și de un mare rafinament spiritual. Mai mulți unguri distinși, Ürmeny, guvernatorul orașului Fiume, baroana Hammer cu fiica ei, de o naivitate exuberantă, o domnișoară Lazar, pe cât de veselă, pe atât de atrăgătoare și alte tinere doamne inteligente făceau parte din grupul nostru. Seara când ne despărțeam, fie în salonul comun, fie în piața centrală, unde clarul de lună ne ținea până la miezul nopții, timp de câteva minute nu era decât o zumzăială de *Gute Nacht*, repetat de o sută de ori, de o sută de guri, pe toate tonurile de care era în stare vocea omenească. Pe scurt, am petrecut foarte plăcut la Mehadia.

În decembrie anul următor, am fost siliți să adresăm o plângere guvernului de la Cluj, cerând ridicarea sechestrului pus pe nedrept de tribunalul din Brașov pe mobilele noastre[1]. Pentru aceasta, fratele meu Gheorghe și cu mine ne-am hotărât să ne ducem la Cluj; eram însoțiți de un vechi servitor al tatălui meu, companion excepțional, care ne înveselea cu vorbele, glumele, anecdotele sale și cu o dispoziție mereu jovială. După ce ne-am instalat într-un han din oraș, am început să ne gândim cum să rezolvăm treaba și cum să intrăm în legătură cu persoane care ne erau cu totul necunoscute. Mi-am amintit de contesa mea de la Mehadia și am început s-o caut. Nu era în oraș, dar am descoperit-o pe maică-sa. Fie și maică-sa, ne-am zis noi și ne-am dus la ea. Ne-a primit cu brațele deschise îndată ce i-am spus cine suntem; bunăvoința ei nu s-a mărginit la îmbrățișări mirosind a tutun; ne-a adus lucrurile de la han și ne-a pus la dispoziție o casă întreagă care era nelocuită, cai și o trăsură. După aceea totul a mers strună. Această doamnă era sora baronului Banffy, bătrân respectabil și de treabă, înconjurat de o familie numeroasă și simpatică. Fiicele baronului erau înrudite cu cele mai de seamă familii ungurești iar fiul său era primul secretar al guvernatorului. Încă din prima zi am făcut parte din familie și mesele, mai ales cele de seară, se luau numai la baronul Banffy, în mijlocul unei societăți încântătoare. Fiind prezentați guvernatorului, baronul Józsika, am fost invitați de el la masă, ca și la o petrecere dată în cinstea noastră. Din acel moment am fost zilnic poftiți la masă de oamenii cei mai de seamă, dintre care voi pomeni mai ales pe contele Banffy, a cărui încântătoare soție, înzestrată cu o politețe aleasă și de o mare distincție, făcea onorurile casei cu o grație pariziană. De altfel, pretutindeni mesele erau somptuoase și vinurile atât de vestite ale Ungariei servite din belșug.

Pe atunci domnea printre unguri un entuziasm general pentru cauza grecilor. Animați de sentimentele cele mai generoase, ungurii nu puteau privi cu indiferență lupta unei națiuni care-și risca existența pentru a scăpa de umilință și sclavie. Nu erau înzestrați, e adevărat, cu capacitatea de gândire care-l face azi pe bravul campion Pacifico[2] să spună că turcii au făcut progrese pe calea civilizației pentru că și-au schimbat șalvarii pe pantaloni și că grecii sunt înapoiați și sălbatici. Ministrul englez a studiat Turcia în persoana lui Ali[3] sau a lui Reșid[4], familiarizați puțin cu moravurile și cu felul de a fi al europenilor și care, în relațiile cu străinii, afectau tonul acestora din urmă; a crezut că Turcia e o națiune formată din Ali și din Reșizi. Cât despre greci, n-a văzut în ei decât concurenți ce trebuiau slăbiți. E lesne să greșești pornind de la asemenea premise. Rațiunea de stat, adică interesul, n-are nevoie să fie sprijinită de alte argumente, dar în acest caz e mai bine să eviți absurdități nedemne de un om de stat. Să-i pui alături pe greci și pe turci, știința și ignoranța, religia civilizației, a libertății și a păcii cu principiile exclusiviste și distrugătoare ale Coranului, activitatea laborioasă cu moliciunea și apatia, spiritul public, care face forța națiunilor cu prostrația slăbiciunii și a decadenței, să dezminți faptele și istoria, să calci în picioare adevăruri pe care copiii au învățat să le venereze în școală, nu e culmea neghiobiei? Grecii s-au făcut vinovați de a nu renunța la sentimentele lor patriotice în fața politicii dominante a marilor puteri. S-au întâlnit pe același plan cu rușii în urmărirea unui țel asemănător și au căutat în forța unui mare imperiu auxiliarul puternic pentru interesul lor național. Merită pentru aceasta blamul? Dimpotrivă. Interesul european a cerut ca Turcia să fie cruțată de catastrofa care o amenința; aici nu se mai poate spune nimic. Dar, cu acest prilej, să te dezlănțui prin presă și de la tribună contra grecilor, care n-au făcut decât să dea curs instinctului lor curajos și patriotic și să te lauzi în loc să te justifici pentru cruciada în favoarea islamismului, nu înseamnă să întorci pe dos toate noțiunile de dreptate, de umanitate, de rațiune pe care bunul-simț le-a statornicit de secole?

În America și în Anglia mai ales s-au văzut manifestații fanatice pentru o religie, pentru pacea universală, pentru personaje celebre, cântărețe și dansatoare, chiar pentru costume, dar numai lordul Palmerston[5] s-a putut entuziasma pentru barbarie! Se cade ca ministrul unei națiuni care trimite misiuni în toate colțurile globului să devină campionul

elocvent al dușmanilor creștinătății? Ce s-ar întâmpla dacă i-aș face lordului Palmerston injuria să-l socot de bună-credință? Crede el cu adevărat că turcii sunt civilizați sau măcar capabili de a deveni? Nu știe el mai bine decât oricine că fiecare națiune își are principiul ei de vitalitate care o face să trăiască, să progreseze când acționează și care îi provoacă decadența atunci când e abandonat? Sabia și Coranul, fanatismul și dominația, disprețul și subjugarea creștinilor, iată ce a făcut forța și măreția turcilor, până în momentul când strategia și civilizația europeană le-au putut stăpâni instinctele feroce și antisociale. De atunci Turcia n-a făcut decât să se istovească, să-și vadă viața irosindu-se în lupte și încercări neizbutite, iar teritoriul frământat bucată cu bucată. Acesta e destinul pe care creștinismul l-a făcut sălbăticiei. Se zice că Turcia trebuie civilizată pentru a fi prezervată. Dar în locul acestei sarcini anevoioase, gigantice, imposibile, n-ar fi mai înțelept politicește să se prevină o catastrofă inevitabilă, căci ea este consecința legilor imuabile care guvernează lumea, națiunile și indivizii și să se așeze pe baze noi, mai solide, echilibrul european? A încerca să civilizezi Turcia nu înseamnă decât să vrei anihilarea principiului ei de vitalitate, să sapi în întregime temeliile pe care s-a clădit imperiul, să înăbuși credințele, moravurile, instinctele, religia, să te îndoiești de la un capăt la altul de sistemul social care înseamnă esența islamismului; într-un cuvânt, să-i convertești pe turci la creștinism și apoi să le începi educația. Lordul Canning[6] a cântărit mai bine aceste adevăruri decât o face azi lordul Redcliffe[7] și va veni vremea când urmașii lordului Palmerston vor roși pentru spusele înaintașilor lor și se vor căi, prea târziu, pentru politica mioapă urmată de oamenii de stat ai națiunii care se consideră cea mai mare din univers.

NOTE

[1] Pentru datoriile de la Brașov către dr. Kohlmayer, M.N. Cantacuzino, G. Sakelarie, negustorul Jipa ș.a. ca și intervenția lui Metternich de anulare a lor, vezi amănunte la A. Pippidi, *op.cit.*, p. 335.

[2] Cetățeanul britanic David Pacifico, consul al Portugaliei în Grecia între 1837 și 1842, a fost prădat în timpul unei răscoale la Atena. A cerut autorităților grecești despăgubiri; ca să-l sprijine, lordul Palmerston a trimis o escadră engleză în portul Pireu. Grecii au cedat dar incidentul a avut un răsunet deosebit.

[3] Ali pașa, Mehmed Emin (1815–1871), ministru de externe, prim-ministru, mare vizir în mai multe rânduri. Unul din inițiatorii Tanzimatului. A reprezentat Turcia la Conferințele de la Viena și a contribuit la introducerea hatti humaium-ului din 1856 (vezi *infra* partea a II-a). Plenipotențiar al Turciei la Congresul de la Paris.

[4] Reșid pașa, Mustafa (1802–1858), secretarul lui Ali pașa. Ambasador la Paris și la Londra. Aici a încheiat cu lord Stratford alianța anglo-turcă contra Rusiei (1838).

Socotiți drept *alafranga efendi* (oameni de modă franceză) cei doi au contribuit plenar la introducerea reformelor pe care Suțu, în paginile următoare, le minimalizează. Vezi mai mult la R. Davison, *Reform in the Ottoman Empire*, 1856–1876, Princeton, 1963.

[5] Henry John Temple Palmerston (1784–1865), ministru de externe al Marii Britanii între 1830–1841 și 1846–1851. Prin Tratatul de la Unkiar Iskelessi (1833) Rusia obținuse un ascendent politic asupra Turciei. Palmerston s-a străduit să-l anihileze profitând de conflictul turco-egiptean (1839–1840) și a reușit să impună restrângerea drepturilor Rusiei de a trece prin Dardanele.

[6] George Canning (1770–1827), ministru de externe al Marii Britanii între 1807–1809. A fost favorabil războiului de independență a Greciei.

[7] Stratford Canning, lord Redcliffe (1786–1880), ambasador al Marii Britanii la Constantinopol între 1842 și 1858. A participat la opera de reformare a Imperiului otoman.

XIV

Entuziasmul ungurilor pentru greci izbucnea mai ales în întâlnirile noastre familiare; erau toasturi și urări care nu se mai terminau. Polyxenia, soția secretarului guvernatorului, fiind atunci însărcinată, ne-a cerut o listă cu cele mai frumoase nume grecești pentru a da unul

copilului pe care urma să-l aducă pe lume. Nobila doamnă nu putea înțelege cum noi, grecii aflați îi străinătate, stăteam liniștiți în timp ce Grecia lupta pentru libertate. Rugându-mă la plecare să-i procur câteva lucruri din Levant, i le-am expediat îndată ce am ajuns la Brașov; mi-a trimis în schimb o mică broderie făcută de mâna ei, însoțită de o scrisoare drăguță, încheiată cu aceste cuvinte: „Să ne vedem în Grecia".

Într-o zi, Polyxenia și cumnata ei, contesa Wesselenyi, care doreau să-i învețe pe copiii lor grecește, m-au rugat să examinez pe un tânăr ce se prezentase ca să predea limba, pretinzând c-o învățase chiar în Grecia unde, spunea el, stătuse o vreme. A venit când eram la masă; l-au așezat lângă mine. I-am pus în grecește o primă întrebare, a bâlbâit ceva de neînțeles. A doua întrebare a avut aceeași soartă. Crezând că nu e familiarizat cu limba modernă și că înțelege mai bine greaca literară, m-am străduit să-i pun a treia întrebare în termeni aleși; a reținut ultimul cuvânt pe care-l repeta ca pe un ecou, dar stâlcindu-l; am mai făcut o încercare și rezultatul a fost același. Tot timpul discuției abia m-am ținut să nu pufnesc în râs. Doamnele, curioase să afle rezultatul examenului, nu încetau să mă chestioneze. M-am ferit să măresc încurcătura bietului om, care roșise până-n albul ochilor; dar după ce ne-am întors în salon, nemaioprindu-mi hohotele de râs, le-am spus că pretinsul lor profesor – care între timp se grăbise să se facă nevăzut – nu știa o boabă grecește; au fost atât de indignate, încât mi-au reproșat amarnic că n-am spus-o de față cu el, ca să fi fost izgonit cu ocară.

Demersul care ne-a dus la Cluj a avut succes complet și prompt, mulțumită amabilității și atitudinii prevenitoare cu care am fost înconjurați. De aceea, după o scurtă ședere de opt zile, a trebuit să ne gândim la plecare. Scuzându-ne pentru numeroasele invitații neonorate, care ne-ar fi reținut acolo la nesfârșit, ne-am luat rămas-bun de la gazdele noastre. Vărsând lacrimi, bravul baron Banffy ne-a copleșit cu binecuvântări încât ne-am despărțit înduioșați de cunoștințele noastre de o săptămână ca și cum ne-am fi rupt de propria familie. Aceste binecuvântări venite din inima unui bătrân venerabil mi-au produs un fel de reculegere religioasă și n-am încetat de atunci să le prețuiesc, mult mai mult decât pe altele, de porunceală.

Nu e, desigur, o blasfemie. Îmi iubesc religia, dar nu așa cum e practicată de oamenii de rând sau interpretată de preoții noștri. Un sentiment nobil, un elan generos izvorâte dintr-o inimă cinstită îmi par

că oglindesc lumina divină mai bine decât fastul care se adresează doar simțurilor; ele îmi produc mai mult respect decât practicile banale care adesea înjosesc sfinția religiei. Adevărata credință n-are nevoie de ostentație zadarnică; în fenomenele mărunte, ca și în cele mari ale naturii, ea adoră atotputernicia sau înțelepciunea Creatorului. Tăiați o lămâie sau un elefant, cercetați o plantă, urmăriți unul din acele spectacole cumplite sau admirabile oferite de nemărginirea oceanului sau priveliștea necuprinsă ce se desfășoară de pe culmea muntelui și nu veți fi demn să viețuiți dacă inima voastră nu va aduce un prinos de umilință și de pocăință Providenței cerești. Ce lăcaș mai cuprinzător, mai măreț, mai impregnat de maiestatea divină și nesfârșit ca și ea decât bolta cerului atunci când omul, în tihna singurătății, se află față în față cu marea operă a Creatorului, cu legile ei imuabile care-i copleșesc spiritul și a cărei taină va rămâne neînțeleasă cugetului său până când substanța sa intimă va fi purificată și desăvârșită într-o altă lume! Lăcaș minunat, ale cărui arcade sunt formate de cupola cerească, ale cărui făclii sunt soarele și astrele, ale cărui cântări sunt intonate de toate făpturile, a cărui orgă, în sfârșit, înseamnă armonia universului. Acolo, sufletul, eliberat de orice greutate pământească, se prosternă în adorarea ființei supreme și dispare în fața puterii sale nemărginite.

XV

În 1825 m-am dus la Suceava, în Bucovina, unde locuiau părinții soției mele, ca să fiu mai aproape de moșiile ei de zestre aflate în Moldova. Familia mea era formată din doi băieți, Alexandru și Constantin[1], născuți la Suceava; Eufrosina[2] s-a născut pe la sfârșitul aceluiași an, tot la Suceava.

Familia socrului meu era numeroasă, în ciuda pierderilor pe care le suferise. Bunicul, logofătul Gheorghe Cantacuzino, trăia încă, deși ajunsese la o vârstă foarte înaintată. S-a stins pe nesimțite la câteva luni după ce am venit eu în casă. Despărțirea de mama și de frații mei m-a

durut mult la început; până la 26 de ani nu părăsisem acoperișul părintesc. Abandonam cu regret acea comunitate de idei, de sentimente și de obiceiuri care formează viața morală. M-am aflat pe neașteptate în altă lume, care era departe de a o compensa pe cea pe care o părăsisem. Boierul moldovean mi-a părut mai presus de toate realist. Subiectele de conversație nu-mi plăceau; mi-era greu să intru într-o atmosferă ale cărei elemente nu erau cele la care aspirasem până atunci. Într-un cuvânt, viața morală și intelectuală cu care fusesem obișnuit a fost curmată brusc în existența mea. Am încercat s-o înlocuiesc prin studiu și printr-o corespondență susținută cu familia și cu prietenii de la Brașov.

La Suceava locuiau puțini boieri moldoveni, majoritatea se stabiliseră provizoriu la Cernăuți[3].

După pilda multora dintre ei, familia socrului meu a hotărât să se întoarcă acasă. Cât despre mine, am părăsit Suceava în 1826 ca să mă statornicesc la Cernăuți, până când ar fi fost cu putință să trec în deplină siguranță în Moldova. În cursul aceluiași an am făcut singur o călătorie la Brașov ca să-mi văd familia. La întoarcere am fost însoțit de fratele meu, Dimitraki; după o lună de ședere la mine, el s-a întors la Brașov și mai târziu s-a dus la München și apoi în Grecia, unde a intrat în armată, la cavalerie.

Drumul de la Brașov la Cernăuți se întinde de-a lungul frontierei muntene și moldovene și traversează orașele Sighișoara, Târgu-Mureș, Bistrița, Gura Humorului și cuptoarele de la Iacobeni. Pentru această călătorie de la Târgu-Mureș la Bistrița am părăsit drumul de poștă și am luat-o pe unul lăturalnic, care străbate sate ungurești și câmpii de toată frumusețea. La căderea nopții, ajunși într-un sat unde am văzut două castele nobiliare foarte arătoase, ne-am oprit, la întâmplare, la poarta celui ce ni s-a părut mai primitor ca să întrebăm dacă ne e îngăduit să înnoptăm acolo. Porțile au fost deschise fără măcar să ne întrebe cum ne cheamă și ce suntem. Am fost întâmpinați de o pleiadă gentilă de șapte domnișoare însoțite de o guvernantă franțuzoaică și ai căror părinți lipseau; era familia Bethlen. După un sfert de ceas de conversație s-a dovedit că numele noastre le aflaseră de la numeroasele cunoștințe pe care le aveam printre rudele lor. Am fost tratați amical și am luat masa cu familia. Ne-am despărțit foarte buni prieteni; deși nu ne cunoșteam decât de câteva ceasuri și foarte probabil nu aveam să ne

mai vedem vreodată. Ei bine, în ce țară mai găsești această ospitalitate cordială plină de încredere, de franchețe și de simplitate? Unde, în altă parte, domnișoare lăsate de părinții lor sub supravegherea unei guvernante n-ar socoti o necuviință să găzduiască sub acoperișul lor, pentru a petrece noaptea, doi tineri necunoscuți, pe care să-i admită în societatea lor? Pretutindeni refuzul ar fi fost scuzabil; dar aici găzduirea e o datorie care vine din inimă, e îndeplinită cu dăruire, cu mulțumire și implică conștiința binelui într-un suflet curat și virtutea într-un caracter încrezător.

Încrederea — s-a spus — e tinerețea sufletului. Cinste celor care știu s-o prelungească.

Vâna mea poetică nu m-a exaltat niciodată până într-acolo încât să invidiez starea copilăriei, acest timp al inocenței sau mai curând al goliciunii pe care inimile sensibile au convenit, fără să se gândească, să-l considere ca fiind cel mai fericit. Viața intelectuală, senzațiile felurite ale sufletului, care ne deosebesc de animal, nu sunt inerente copilăriei; or, eu nu fac parte dintre acei ce socot fericirea în insensibilitate. Altceva e cu tinerețea: e acea sursă limpede a existenței nepângărită încă de alcov; atunci viața e o bucurie, o beție permanentă sorbită din chiar curățenia senzațiilor noastre născânde; atunci seva existenței revărsându-se în toate părțile, ne învăluie în delicii. Prieteniile ne sunt intime și sincere; dragostele noastre sunt înveșmântate în idealul perfecțiunii. Visele ambițiilor noastre, ale dorințelor noastre ne măresc orizontul și ne fac să plutim mândri spre viitorul necuprins. Poți uita această scurtă primăvară a existenței, mai ales când ai petrecut-o sub auspicii binevoitoare, în prezența unei naturi pline de încântare, în mijlocul boschetelor fermecate și al câmpiilor parfumate, în fața unei mări a cărei priveliște n-are pereche?

Tinerețea e încrezătoare pentru că sufletul mai are încă acea neprihănire pe care a primit-o din mâinile Creatorului. Nefericit e tânărul bănuitor; îi lipsește conștiința virtuții și a cinstei. Ca să înduri lașitatea trebuie să fii capabil de ea și scepticismul mi se va părea totdeauna un semn de șiretenie. Un om neîncrezător nu face decât să disprețuiască specia omenească, nu vede decât înșelați și înșelători. Respectul bărbatului și al femeii îi sunt la fel de necunoscute. Totuși, pentru cei care cultivă asemenea sentimente, ce decepție amară să le vadă atât de puțin confirmate în viața reală! Când părul a albit și iluziile s-au dus, o dată

cu spulberarea viselor, când ai simțit mârșăvia, absurditatea, nerecunoștința, egoismul, josnicia, răutatea unor înclinări, lipsa de judecată care formează substanța acestui corp numit societate, în mijlocul căreia ai trăit, poți să te împiedici să nu devii mizantrop? E greu să nu arunci asupra lumii întregi vina de a nu fi răspuns așteptării noastre și de a nu sfârși prin a te izola tot mai mult. Pentru mine, dacă mai aspir la ceva, aceasta e singurătatea. Îndată ce voi ajunge să mă desfac de lanțurile ce mă leagă încă de îndatoriri pe cât de fade, pe atât de sterpe, nu-i voi cere lui Dumnezeu pentru anii ce va voi să mi-i mai dea, decât societatea limitată, dar intimă a celor apropiați mie.

Datorez ospitalității doamnelor unguroaice această digresiune despre farmecele încrederii, care mi-a pricinuit o întoarcere și un rămas-bun amintirilor tinereții.

Să reintrăm în făgașul neliniștit al vieții reale.

NOTE

[1] Constantin Suțu (1820–1869), ministru, vicepreședinte al Camerei deputaților.

[2] Eufrosina (1826–1909), căsătorită cu Constantin Caradja.

[3] Refugiați în urma revoluției din 1821. Cf. I.C. Filitti, *op. cit.*, passim.

XVI

A doua zi după întoarcerea la Cernăuți, soția mea a adus pe lume un băiat care n-a trăit decât doi ani.

Pe la începutul anului 1827, boierii moldoveni au revenit pe rând acasă, cu toată sila de a intra în legătură cu guvernul nedestoinic și rapace al lui Ioniță Sturdza[1]. Ajunsesem la Cernăuți singura rămășiță

a emigrației. După o călătorie a soției mele în Moldova, cerută de câteva aranjamente prealabile, am trecut și eu granița cu familia și m-am stabilit provizoriu la Domnești, la două leghe de capitală.

La câteva zile după ce m-am instalat la moșie, aflându-mă în fața ferestrei alături de cumnatul meu Gheorghe, am zărit o coloană groasă de fum care se înălța în spatele unei coline. Atrăgând atenția cumnatului meu, acesta a strigat că focul era la Iași. Era în ajun de Sf. Ilie. Ne-am dus către un loc de unde se vedea orașul; de acolo se desfășura în fața noastră spectacolul îngrozitor al unui incendiu. Toată ulița mare, începând de la clădirile unde se află acum Academia și până la palatul domnesc, era o vâlvătaie. Un vânt turbat împrăștiase într-o clipită tăciunii de pe acoperișul unde începuse focul și aprinsese o suprafață între 100 și 1000 de stânjeni. S-a întâmplat ca în această învălmășeală, case aflate la mijloc să rămână neatinse, deși focul s-a întins peste acoperișurile lor, în vreme ce altele, ai căror proprietari se credeau departe de primejdie, s-au mistuit pe negândite, abia lăsând locatarilor vremea să le părăsească.

La Domnești îndeletnicirea mea de căpetenie era vânătoarea. Aveam un cuib de potârnici, care-și alesese adăpost într-o vie, nu departe de casă; era format din 35 de păsări, ieșite din două clociri. Numărul e exact pentru că le-am ținut socoteala. De fiecare dată când n-aveam timp să fac o excursie mai îndepărtată, mă abăteam pe la potârnichile din vie; trăgeam două sau trei focuri; după care stolul își lua zborul, ceea ce nu mă îngrijora, fiind sigur că-l voi regăsi la locul lui preferat. Primele mele lovituri uciseseră pe cei doi cocoși și femeiuștile încât, lipsiți de orice semnal de adunare, puii nu părăseau pentru mult timp locul unde fuseseră crescuți. Așa am ucis pe rând 30 ; când au mai rămas doar cinci, nu i-am mai urmărit.

După mai multe zile a venit în vizită un profesor de italiană, vânător pasionat, dar a cărui îndemânare slăbise cu vârsta. M-a rugat să-i găsesc cele cinci potârnichi; am refuzat, cu atât mai mult cu cât câinele meu, grav rănit, nu mergea decât în trei picioare. A insistat atât, că m-am dus. Am luat-o încet spre vie, urmați de Lion. După o adulmecare ușoară, câinele s-a oprit.

– N-o să trag, domnule Pezzola, i-am spus, puteți trage dumneavoastră.

Cele cinci potârnichi se mișcă, ochește mult timp, apoi lasă arma în jos.

– Ei bine, strig, nu trageți?

Supărat că dăduse în zadar atâta de lucru câinelui meu, am tras; o potârniche a fost atinsă și a rămas în urmă.

– E a noastră, îi spun tovarășului meu.

– Oh, nu, răspunde el, n-a fost atinsă, distanța era prea mare!

Câinele, care așteptase urmărind din ochi potârnichea, s-a luat după ea șchiopătând până s-a vârât într-un tufiș des. L-am lăsat, încrezător în instinctul lui. Câine și potârniche au dispărut din fața ochilor noștri; am rămas pe loc să fumăm și să stăm de vorbă. După un sfert de oră de așteptare, am chemat câinele de mai multe ori, în zadar. Se înnopta rapid și a trebuit să ne întoarcem acasă. Ajunși la ieșirea din vie, l-am văzut de departe pe Lion culcat, abia răsuflând lângă poartă; potârnichea zăcea în fața lui. Pezzola își amintește mereu de această dublă dovadă de inteligență a câinelui meu; înțelesese mai bine ca el că potârnichea era rănită și după ce-și istovise forțele urmărind-o, socotise inutil să se întoarcă la noi, pentru că oricum trebuia să trecem pe la poarta unde-și alesese locul de odihnă.

Pe la sfârșitul toamnei m-am stabilit la Iași; în primăvara următoare (1828) trupele rusești au intrat în țară[2] și hospodarul Ioniță Sturdza a fost dus dincolo de Prut. Conducerea Principatelor a trecut pe rând de la contele Pahlen[3], la generalul Jeltuhin[4] și la urmă la generalul Kiseleff[5]; vicepreședinția Moldovei, încredințată întâi domnului Minciaki, a fost dată apoi generalului Mirkovici. Înainte de a primi această misiune, a locuit la socrul meu. Eram prin urmare în relații strânse și zilnice cu el.

Pacea se încheiase în 1829[6], dar Principatele continuau să fie ocupate și conduse de ruși. Atunci s-au pus bazele Regulamentului Organic[7]. Orice s-ar spune, a fost pur și simplu o revoluție în sens liberal, făcută fără zguduiri și fără violență. Principiile alegerii domnului, ale autonomiei regimului intern, comunitatea de interese și de drepturi între moldoveni și munteni au fost proclamate pentru prima dată după două veacuri; administrația și sectorul judiciar au dobândit o organizare regulată; în orașe au fost instituite municipalitățile; contabilitatea a fost ordonată; regimul reprezentativ a venit să contrabalanseze puterea executivă. Au fost create o miliție și o

jandarmerie; privilegiile și servituțile au fost în mare parte abolite și obligațiile țăranilor restrânse și puse pe baze echitabile. Iată ce a fost Regulamentul. A organizat ceea ce nu fusese decât debandadă și abuz, în vreme ce Tratatul de la Adrianopol dărâma cetățile aflate pe teritoriul Principatelor, îi arunca pe turci dincolo de Dunăre și deschidea câmp larg comerțului, îngrădit până atunci, și industriei care s-a dezvoltat corespunzător materiilor prime ce i-au fost oferite.

Adeseori s-a abuzat în Moldova de expresiile *rusism și turcism*. Cei care le folosesc nu pricep în general că poți fi pur și simplu *moldovean* și să-ți îndeplinești conștiincios îndatoririle de cetățean, prețuind binele de acolo de unde-ți vine. Dacă ar fi fost vorba să trădezi interesele generale ale țării pentru a place cutărei sau cutărei puteri, aș înțelege un calificativ care are un caracter de reproș. Dar nu! Turcia, națiune barbară, despotică, asupritoare și exclusivistă prin excelență, s-a însărcinat să se fălească cu unele idei numai pentru că acestea displac Rusiei; e deci de *bon ton* să fii turc sau antirus. Mulțumesc lui Dumnezeu că nu suntem siliți să-i cunoaștem mai bine pe turci! Eu care, mai ales din 1848, sunt departe de a fi demagog, deși mare prieten al progresului, eu pe care experiența vârstei m-a învățat să apreciez lucrurile la valoarea lor reală, numărând mai bine de jumătate de secol de existență, nu pot face abstracție de faptul că Moldova, guvernată odinioară de un fel de pașale și supusă, o bună bucată de vreme, unui regim arbitrar și necontrolat, se află acum sub imperiul unei organizări legale, regulate și progresiste. Că industria și comerțul ei erau inexistente, că trimișii Porții veneau să pună mâna, la prețuri fixe și minime, pe grânele, pe vitele și pe lemnul ei și că acum comerțul nu e limitat decât de mijloacele de producție; că extinderea succesivă a agriculturii de la intrarea în vigoare a Regulamentului Organic a triplat și a împătrit venitul național și că întorcându-ne cu câțiva ani înapoi în analele trecutului te poți convinge că pământuri arendate pentru câteva ocale[8] de ceară sau ulei produc azi sute și poate mii de ducați; că progresul adevărat în toate ramurile a mers paralel cu independența administrației și că toate aceste avantaje prețioase am fi încercat în zadar să le dobândim dacă n-ar fi intervenit clauzele proteguitoare ale tratatelor succesive pe care Rusia le-a impus Turciei ca și legile organice pe care inițiativa rusească le-a introdus și consolidat în țară. Iată ce ne-a eliberat de dominația ruinătoare sub care gemeau Principatele. Aici e pur și simplu istorie, la care toate persoanele de vârsta mea au fost martore. Când constat fapte care

impun Moldovei o obligație de recunoștință față de Rusia, atunci sunt rus, și nu mă dezic. Nu încerc, e adevărat, să caut în combinațiile politice rusești mobilurile sau efectele probabile ale binefacerilor ei, pentru a justifica o ingratitudine prematură; când aș vedea sau aș simți răul, nu m-aș da în lături să-l dezvălui. Ar fi fost poate mai bine ca în locul Rusiei să fi fost altă putere, mai progresistă, care să ne fi protejat împotriva barbariei, așa cum aș fi dorit ca Moldova să producă bumbac, cafea sau stafide de Corint; dar noi înșine nu putem nici schimba cursul evenimentelor necuprinse în sfera noastră de acțiune, nici să ne împotrivim mersului lucrurilor. Să obții cât mai mult posibil pentru fericirea comună așa cum încerci ca pământul moșiilor tale să producă cât mai mult, aceasta e o datorie patriotică, restul e curată himeră.

Reiau firul povestirii mele.

NOTE

[1] Ioniță Sandu Sturdza a fost numit domn al Moldovei la 1 iulie 1822. Boierimea conservatoare, refugiată la Cernăuți, a pornit o campanie vajnică împotriva lui sub formă de memorii, reclamații, audiențe la Curțile austriacă și rusă. Acuzându-l de pactizare cu „cărbunarii", cu „ciocoii" care militau pentru egalizarea diferitelor trepte boierești, refugiații l-au avut ca principal purtător de cuvânt pe Mihail Sturdza, viitorul domn. Punctul de vedere al acestuia și-l însușește și N. Suțu, care-i va fi, așa cum se poate vedea mai departe, slujitor credincios până în preajma părăsirii domniei. O analiză a istoriei Moldovei în vremea lui Ioniță Sturdza, cu înfățișarea deziderateloor boierimii mici și mijlocii, a programului ei revendicativ, a textelor lui Ionică Tăutu și a acțiunii de subminare dusă de emigrația de la Cernăuți, la I.C. Filitti, *op.cit.*, p. 160 și urm. Mai vezi: P. Eliade, *L'occupation turque et les premiers princes indigènes 1821–1828*, Paris, 1905; N. Iorga, *Plângerea lui Ioan Sandu Sturdza voievod împotriva sudiților străini în Moldova*, București, 1912; Gh. Ungureanu, *Documente relative la începutul domniei lui Ioan Sandu Sturdza vodă*, în „Revista arhivelor", VI, 1944, nr. 1, p. 47–59; V. Popovici, *Cu privire la opoziția marilor boieri moldoveni împotriva lui Ioan Sandu Sturdza, „domnul cărbunarilor"*, în „Studii și cercetări științifice Iași. Istorie", VIII,

1957, facs. 1, p. 87–120; Stela Mărieș, *Din abuzurile consulilor în Moldova în anii 1822–1828*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol» din Iași", VII, 1970, p. 291–300; A. Iordache și A. Stan, *Apărarea autonomiei Principatelor Române, 1821–1859*, București, 1987, p. 30–40.

[2] Trupele rusești conduse de mareșalul Wittgenstein au trecut Prutul la 25 aprilie/7 mai 1828. Proclamația dată de mareșal cu acel prilej îl numea pe generalul Pahlen președinte plenipotențiar al divanurilor celor două Principate. Pentru ocupația rusă vezi I.C. Filitti, *Les Principautés roumaines sous l'occupation russe (1828–1834). Le règlement organique. Etude de droit public et d'histoire diplomatique*, București, 1904; (versiune rom., București 1934); P. Eliade, *Histoire de l'esprit public en Roumanie au XIX-e siècle. II. Les trois présidents plénipotentiaires (1828–1834)*, Paris, 1914.

[3] Vezi lucrarea lui P. Eliade de la nota precedentă.

[4] *Ibidem.*

[5] P.D. Kiseleff a ocupat funcția de președinte plenipotențiar al divanurilor celor două Principate din noiembrie 1829 până în 1834. El făcea parte din elita nobilimii ruse cuprinsă în rosturi administrative, avea o cultură vastă și un orizont iluminist care i-au îngăduit să aprecieze obiectiv situația Principatelor. Ca să înțeleagă resorturile intime ale structurii sociale, statutul fiecărui grup social, capacitatea reală și virtuală economică a țării a adunat o uriașă documentație a cărei prelucrare avea s-o folosească drept expunere de motive la numeroasele acte legislative adoptate în timpul guvernării sale. Problema centrală ce trebuia rezolvată o considera a fi cea a raporturilor dintre stăpânii de moșii și clăcași. Această convingere l-a aruncat, după expresia unui contemporan, într-un perpetuu „proces" cu boierii munteni și moldoveni. Partizan al unui liberalism moderat, Kiseleff a intuit că prosperitatea provinciilor pe care fusese însărcinat să le administreze era condiționată de schimbarea relațiilor agrare, de transformarea țăranilor în chiriași. Noul statut al țăranului urma să confirme abolirea rumâniei edictată de Constantin Mavrocordat în 1746 și, respectiv, 1749. Animat de un excepțional spirit gospodăresc, Kiseleff a administrat cu pricepere cele două Principate. Legislația pe care a introdus-o, cu numeroasele instrucțiuni aferente, înnoirile impuse societății românești, recent desprinsă din sfera de influență politică și economică a Turciei, au contribuit la conturarea structurilor burgheze, au creat cadrul viitoarei orientări spre unirea Principatelor.

Ca și predecesorii săi, Kiseleff și-a înfăptuit programul cu ajutorul a numeroși boieri pământeni. Preocupările sale imediate s-au îndreptat spre înlăturarea efectelor războiului, combaterea ciumei și a holerei, ameliorarea

transporturilor, asigurarea alimentării populației, refacerea șeptelului, redresarea financiară, introducerea ordinii în administrație. Măsurile întreprinse de el vor fi parțial codificate de Regulamentul Organic. Spre a desluși complicatul sistem administrativ făurit de fanarioți și păstrat în mare parte de primii domni pământeni, Kiseleff a instituit comisii de revizie în județe. Ele primeau și plângerile țăranilor împotriva abuzurilor stăpânilor de moșii. Un subiect frecvent al acestora l-a constituit existența poslușnicilor și a scutelnicilor – grup social sustras obligațiilor fiscale. Desființarea lor și a vorniciei de pripas, cât și publicitatea făcută în jurul obligațiilor bănești și în muncă pe care țăranii le aveau față de stăpânii de moșii și autoritatea centrală au dus, dacă nu la îmbunătățirea condiției materiale a acestora, oricum la instaurarea unui climat de ordine.

Pentru evidențierea potențialului uman al Principatelor și aplicarea reformelor administrative, judecătorești și financiare, Kiseleff a dispus, în 1831, întocmirea unui recensământ.

Și în epocă și mai târziu, administrația lui Kiseleff a fost în cea mai mare parte apreciată favorabil. Dacă zvonurile răuvoitoare, colportate în primul rând de ofițerii din anturajul lui, despre intențiile generalului de a deveni un Bernadotte la Dunărea de Jos nu s-au adeverit, principiile generale în numele cărora acționa nu pot fi ignorate. Capacitatea economică a Principatelor a fost riguros stabilită în vederea transformării lor în bază de aprovizionare a armatelor țariste. Întregul mecanism administrativ a fost subordonat acestei sarcini majore. Posibilitățile de exprimare ale pământenilor au fost limitate de cenzură, instituție introdusă în țările române de generalul rus. Astfel ordinea și disciplina impuse de președintele plenipotențiar tindeau către depersonalizarea Principatelor, dincolo de care încorporarea ar fi apărut ca o consecință firească.

Despre Kiseleff vezi N. Piccolo, *Paul Kiseleff et les Principautés de Valachie et de Moldavie*, Paris, 1841; A.P. Zablotsky Dessiatowsky, *Le comte P. de Kiseleff et son époque*, Petersburg, 1882, 4 vol. Rezumat de Al. Papadopol Callimaki, *Generalul Pavel Kiseleff în Moldova și Țara Românească, 1829–1834. După documente rusești*, București, 1887.

[6] Tratatul de la Adrianopol s-a încheiat la 14 septembrie 1829. Pentru prevederile generale vezi I.C. Filitti, *op.cit.*, passim. Clauzele privitoare la Principate, în D.A. Sturdza și colab., *Acte și documente referitoare la istoria renașterii României*, I, București, 1900, p. 326–329.

[7] Participant direct la această operă legislativă și filorus convins, N. Suțu judecă lucrurile cu un exces de subiectivism care se cere amendat. O voce autorizată ca cea a lui N. Bălcescu scria: „Le premier effet du Règlement est d'avoir partagé le pays: en paysans, travailleurs, producteurs, contribuables; en boyars, oisifs, consommateurs, privilegiés; en paysans qui ont de devoirs sans aucun

droit. Le second effet du Règlement a été, en détruisant l'égalité des droits entre boyars au moyens d'habiles dispositions qui les divisent en diverses catégories, de concentrer tout le pouvoir de l'état entre les mains de quelques familles de grands boyars; et puis, par d'autres dispositions tout aussi habiles, de mettre cette oligarchie dans la dépendance de la Russie" (*Question économique des Principautés danubiennes*, Paris, 1850, p. 25–26). P. Eliade, mai drastic, stabilește paternitatea noii legi astfel: „Une œuvre législative qui suprime en fait la liberté politique d'une Assemblée politique de controle, qui asservit une classe sociale à l'autre, qui maintient les anciens privilèges et qui leur en ajoute de nouveaux, qui ajoute une classe nouvelle de privilegiés à une ancienne, une œuvre enfin qui fait surgir, à chaque instant, l'image du prêtre, cet éternel «président», a beau avoir été redigée par des gens connaissant à fond la législation française de 1791 ou de 1810; elle n'émane point de l'esprit législatif française, elle est plutot la négation de cet esprit. Le Règlement organique est en premier lieu une œuvre valaque; en second lieu une œuvre russe" (*op.cit.*, p. 121).

De fapt, Regulamentul Organic are serioase carențe de fond. Astfel conceptele fundamentale pe care se întemeia statutul internațional al Principatelor Române: autonomia, suzeranitatea, protectoratul nu erau destul de limpede definite, permițând ingerința permanentă a Rusiei care, prin consulii ei, ajunge pur și simplu să patroneze viața publică românească. Toate compartimentele vieții statale au fost reformate dar privilegiile s-au menținut. În sfârșit, reglementarea raporturilor agrare a însemnat în realitate o agravare a sarcinilor țărănești. Toți acești factori au contribuit la întreținerea unei stări de tensiune în anii 1834–1848, mai accentuată în Țara Românească, și care explică ridicarea de la 1848 împotriva legii organice.

Regulamentul Organic al Moldovei s-a publicat parțial în anii 1835, 1836 și 1847. În 1847 a apărut o ediție având drept loc de apariție New York și datorată lui Mihail Kogălniceanu. Textul Regulamentelor se află în „Analele parlamentare", vol. I, partea I, p. 100 și urm. și partea a II-a, p. 29 și urm. și în ediția din 1944 datorată lui George Alexianu. O ediție critică care înglobează și toată legislația derivată din prevederile generale ale Regulamentului se află la Institutul de Istorie „N. Iorga" în mss, lucrată de o echipă de cercetători ai colectivului de vechi drept românesc. O analiză amănunțită a Regulamentului, cu evidențierea elementelor extrase din vechile texte românești, intervențiile rusești și disputele boierilor cu generalul Kiseleff, la I.C. Filitti, *op.cit.*

[8] Oca, măsură de capacitate (1,520 l); de greutate (1,291 kg) (n. aut.).

XVII

În 1829, contactul cu armatele beligerante a adus ciuma. Ravagiile ei se făceau simțite mai ales printre soldații ruși, care nu știau nici să se apere, nici să oprească întinderea flagelului. Abia o comisie formată din greci, familiarizați cu caracterul acestei contagiuni, a reușit s-o stăvilească. Până atunci, am căutat adăpost, cu familia mea, la moșia Ceplenița, unde unchiul soției mele ne-a oferit ospitalitate. Era în pragul iernii de neuitat 1829, iarnă care a început în luna octombrie și s-a prelungit până în aprilie cu o asprime neobișnuită. Spre a avea o idee, am să amintesc un singur fapt: în dimineața de 12 decembrie un termometru Réaumur așezat între geamuri duble, marcat doar până la 30° sub zero, nu mai arăta nici o linie de mercur.

Îmi aduc aminte de un drum nenorocit pe care l-am făcut atunci împreună cu cumnatul meu Nicolae. Am plecat pe la 12 noiembrie de la Ceplenița cu o brișcă pentru a ne duce la moșia mea de la Schineni, unde aveam ceva treburi de rezolvat. Curând a trebuit să renunțăm la brișcă și să ne obișnuim, de bine, de rău, cu două sănii de poștă, din care una pentru servitor și bagaje. Casa de la Schineni era atât de dărăpănată, că primul etaj era de nelocuit. Ne-am adăpostit într-o cameră de la parter. În noaptea de 14 noiembrie, pe la patru dimineața, am fost treziți brusc de un zgomot neașteptat subteran, urmat de un cutremur de pământ care, timp de 30 până la 40 de secunde, a făcut să se prăbușească bucăți de perete de la etajul de sus, amenințând să ne îngroape sub zidurile casei. Zguduiturile ne stinseseră lampa și am încercat în zadar să ieșim, cheia de la ușa principală fiind de altfel luată de administrator. În fine, am plecat din casă și ne-am înghesuit într-o cameră fără foc. Ziua următoare, după ce am dormit la Bacău, m-am grăbit să mă întorc la Ceplenița, dar între timp căzuse un strat de zăpadă de două picioare și drumul abia era croit. Am ajuns la poșta de la Târgu-Frumos pe la patru după-masă; ne rămăsese mai mult de o poștă de drum ca să ajungem la destinație. Surugiii au protestat când le-am spus să înhame caii.

— Nici un câine n-ar merge pe drumul ăsta, ne-au spus ei, se lasă noaptea și o să ne fie peste putință să înaintăm ori să ne călăuzim.

— Ei, lăsați, m-am gândit eu, până la căderea nopții vom fi parcurs o bună bucată de drum și pe urmă o să ne putem călăuzi după terenul accidentat, care ne e cunoscut.

Am pus să se înhame, cu toată împotrivirea surugiilor; nu trecuse nici un sfert de oră și într-adevăr am băgat de seamă că nu era nici urmă de drum în direcția noastră; o ceață deasă amestecată cu chiciură și noaptea care ne-a învăluit curând au făcut ca din acel moment să rătăcim la întâmplare; când ne afundam în nămeți de zăpadă de nestrăbătut, de unde ieșeam anevoie, când treceam peste iazuri fără să fim siguri că gheața e de ajuns de tare ca să ne susțină. Totul fără să știm încotro mergem. Era aproape de miezul nopții; caii, după aproape opt ore de mers obositor, erau sfârșiți; eram rebegiți de frig și nemâncați de la plecare. În starea asta, mă resemnasem să petrec noaptea în câmp, fără adăpost și expus la atacul lupilor, când un strigăt de bucurie al surugiilor ne-a redat speranța: eram pe un șleau de drum, cel al Iașilor. Peste un sfert de oră eram la casele noastre. După țurțurii care-mi acopereau barba și mustățile, m-au luat drept un popă de țară și nu mică le-a fost mirarea când am apărut la o oră atât de târzie din noapte.

Șederea la Ceplenița ne-a prilejuit un necaz și mai mare: Alexandru a făcut peritonită. Neputând dibui natura răului, ne-am mărginit la început la tratamentul obișnuit a cărui ineficiență s-a văzut curând din recrudescența bolii. Din nenorocire, cum doctorilor nu le era îngăduit să părăsească Iașii, din cauza epidemiei de acolo, a fost imposibil să vină vreunul; degeaba am folosit leacurile indicate de la distanță, în necunoștință de cauză. S-au scurs așa șapte zile și infecția urcându-se la cap, copilul aiura continuu. Foarte îngrijorat, am trimis din nou pe cineva la Iași cu descrierea amănunțită a simptomelor bolii, descriere care a făcut posibilă recunoașterea maladiei. Abia a doua zi, mulțumită intervenției unor rude, a putut veni un doctor, însoțit de mătușa soției mele, doamna Elena Sturdza, cu câteva lipitori și medicamentele necesare. L-am primit ca pe un înger salvator. De la primul consult nu ne-a ascuns că erau puține speranțe să salveze bolnavul. I-a pus cinci lipitori în partea de jos a burții și două după ureche. Starea copilului a continuat timp de câteva ore să fie la fel de alarmantă; încet, încet delirul s-a potolit ca să facă loc unei toropeli profunde ; în același timp însă, obrazul băiatului a pălit de tot, buzele i s-au învinețit și pulsul a devenit din ce în ce mai slab. Doamna Elena, pentru a ne cruța de o

priveliște îngrozitoare, a băgat mâna sub cuvertura bolnavului ca să-l întoarcă cu fața la perete și a simțit că intră într-o baie de sânge; s-au grăbit să închidă mușcăturile făcute de lipitori și, cu toată gravitatea accidentului, nu m-am îndoit că Alexandru și-a datorat, ca să spun așa, reînvierea acestei împrejurări. Totuși, după pierderea aproape totală a sângelui pe care o suferise, doctorul era neliniștit în privința lui. Prevedea o stare nervoasă, cu atât mai periculoasă, cu cât febra copilului era mare. N-a fost nimic. A petrecut, e adevărat, o lungă și anevoioasă convalescență, supus îngrijirilor celor mai atente, mai ales în ceea ce privește hrănirea treptată. Pofta de mâncare fiind mai mare decât ritmul de recăpătare a forțelor, s-a întâmplat că, aflându-se singur în pat, în timp ce noi eram la masă, a găsit în soba din cameră o pâine neagră pusă acolo de servitoare pentru câinele meu și a rontăit-o cu lăcomie. Din fericire această excentricitate n-a avut urmări prea supărătoare.

În primăvara lui 1830 eram înapoi la Iași, când și-a făcut apariția holera. Răspândirea ei a fost rapidă și înspăimântătoare. Nimic nu poate descrie frica și disperarea care domneau în oraș. După ce că populația fusese redusă la 20–30 000 de locuitori, după fuga a două treimi din ei, zilnic se numărau sute de victime. Am fost martorul acestei încremeniri de moarte a unui oraș odinioară atât de animat, unde nu se mai vedea circulând nici o trăsură, unde cel care traversa străzile pustii nu auzea decât gemete și horcăitul agoniei în spatele obloanelor închise ale prăvăliilor și caselor. Un prieten, care venea să ne vadă la intervale mari – eu însumi influențat de atmosferă nu-mi mai părăseam casa – ne-a spus într-o zi înspăimântat de ce văzuse:

– Plouă cu morți! Oamenii cad pe străzi ca mușteleI

Curând, cumnatul meu Gheorghe, bărbat tânăr, plin de vigoare, a murit în câteva ore, atins de boală. După această lovitură cruntă am părăsit în grabă orașul și ne-am stabilit la Domnești, unde o dată cu stingerea epidemiei mi-am reluat cursele cinegetice.

În acest răstimp mama s-a statornicit la București, unde sora mea Ruxandra s-a căsătorit cu baronul Meitani. Sora mea a fost una din acele făpturi venite pe lume ca să fie încercată de soartă. Logodită, așa cum am spus, cu principele Nicolae Moruzi, a datorat eșecul acestei alianțe în primul rând destinului care, într-un moment de mânie, a aruncat doliul peste casele din Fanar și a dus la împrăștierea celor ce au supraviețuit catastrofei. Având la dispoziție cele mai bune partide din

București, nu i-au plăcut moravurile locului și poate nici caracterul celor care aspirau la mâna ei. Când nenorocirea s-a abătut asupra familiei, a simțit că se cerea un sacrificiu din partea ei și pentru liniștea mamei s-a resemnat până la sfârșit, cum se va vedea îndată.

Înainte de a aborda subiectul arid al carierei mele politice, nu pot rezista ispitei de a intercala aici o digresiune despre vânătoarea în Moldova.

XVIII

Moldova abundă în vânat de tot felul, cu toate că acesta nu e protejat prin legi sau regulamente și nici nu este păzit de gărzi special constituite. De la Haleuca până la malurile Dunării, de la Comănești până la Prut, munții, văile, pădurile și șesurile oferă vânătorului toate felurile de vânat cu păr și cu pene cunoscut în Europa.

Lanțul Carpaților care mărginește frontierele spre Austria e populat cu urși, mistreți și cerbi, iar pe unele creste viețuiește ierunca și chiar capra neagră.

Cocoșul de mesteacăn, cocoșul de munte și ierunca foiesc în pădurile de mesteacăn și brad dincolo de Siret.

Căprioarele populează pădurile până în preajma Iașilor.

Dropia e des întâlnită în câmpie.

Dropia mică sau rața bășinoasă se găsesc de preferință pe colinele despădurite din preajma Galaților.

Potârnichea cenușie ca și iepurele se află pe aproape toată suprafața țării.

Lupul, vulpea și bursucul sunt, de asemenea, foarte des întâlniți.

Prepelița sosește primăvara și nu mai pleacă decât în luna octombrie.

Sitarul se vânează de două ori pe an, în timpul pasajelor.

Smârcurile care băltesc abundă în becaține de tot felul, gaițe, nagâți, fluerari etc.

Lacurile și iazurile sunt pline de rațe, bâtlani, lișițe, gâște sălbatice, lebede și numeroase alte păsări de apă.

Vânătoarea călare ca și regulile ei de bază au fost, cred eu, dintotdeauna necunoscute în Moldova; animalele sălbatice, roșcate sau negre, trăiesc în stare de libertate; nu sunt țărcuite, nici aduse în cuști pe terenurile de vânătoare. De altfel, chiar cu riscul de a jigni susceptibilitatea marilor crescători și conducători de liote de câini, mărturisesc că m-am întrebat mereu dacă în hăituirea vânatului, chiar cu respectarea regulilor ei de bază, ceea ce precumpănea era vânătoarea în sine sau mai degrabă goana cu peripețiile ei care genera emoțiile și plăcerile așteptate. Esențialul în această desfătare regală este dibăcia acelora care urmăresc călare animalul fugărit de câini, siguranța câinelui de vârf, mâna vânătorului, perfecțiunea liotei, calitatea cailor, ținuta frumoasă și îndrăzneață a călăreților, felul lor de a mânui caii și a suna fanfara, pofta de mâncare de după cavalcadă... Chiar numind acest ansamblu cu cuvântul de vânătoare, în ceea ce mă privește, nu văd vânătorul.

Eu nu concep vânătoarea ca o pasiune decât în măsura în care individul participă direct la ea și satisfacțiile pe care le resimte sunt rezultatul propriei dibăcii și a îndemânării spre a învinge obstacolele. De aceea n-am gustat niciodată vânătoarea cu ogari sau șoimi, ambele practicate în Moldova, deși în mică măsură și tot mai rar. Relieful este atât de accidentat, încât vânătoarea cu ogari mai pretutindeni este aproape imposibilă; ea nu mai constituie de altfel decât un accesoriu fără însemnătate. Vânătoarea de prepelițe cu șoimi este un carnaj pe care și-l mai permit câțiva amatori, neurmărind decât să-și umple cămările. Dar de fapt cei care se dedau la astfel de acte ca să pună mâna pe un vânat, ce piere datorită agilității câinelui sau rapacității unei păsări de pradă, vânează sau asistă ca simpli spectatori la un divertisment respingător, dacă e să judec după mine. Ce plăcere poate egala încântarea vânătorului pasionat care, însoțit de un câine bun de *aret,* se însingurează în spațiile oferite de natură, se bucură de farmecul aurorei sau al asfințitului, luptă cu abilitate și inteligență alături de credinciosul său tovarăș canin și se îmbată de succesele și chiar de oboseala zilei!

Când am venit în Moldova (în 1827), vânătoarea cu arma la picior era foarte rară; în mod obișnuit iepurii se vânau cu câini iar vânatul mare cu gonași. La Iași am fost unul dintre primii – exceptând doi sau trei străini – care am folosit câinele de *aret,* cercetând împrejurimile.

Vânatul nu se retrăsese încă în fața numărului crescând de vânători sau a devastării pădurilor. Îmi voi reaminti totdeauna cu încântare zilele fericite petrecute la vânătoare în acea epocă a vieții mele. Lacul Cristești, aflat la o leghe de Iași, era populat cu o mare varietate de palmipede și de picioroange. Lebăda, gâsca sălbatică, bâtlanul, lopătarul, pescărelul, lișița, rațe de toate soiurile erau fără număr.

Să ne închipuim o partidă de vânătoare pe acest lac care este de fapt un helești natural cuprins între Prut și Jijia, primind revărsările ambelor râuri. Pe mari porțiuni, malurile lui sunt acoperite cu un stufăriș des prin care ambarcațiuni pescărești ușoare și-au croit canale unde câteva degete de apă stătută și acoperite de plante putrezite le îngăduie să lunece. Pe măsura înaintării apa devine tot mai adâncă, canalul se lărgește, trestiile par cufundate și luminișurile devin tot mai dese; în cele din urmă descoperi o pânză de apă, mărginită din toate părțile de un brâu de trestii, pe luciul căreia plutește ori se agită mulțimea de păsări ce populează această rezidență acvatică.

Vom petrece noaptea la Cristești. Compania e formată din patru sau cinci vânători. Prima noastră grijă este să ne asigurăm mijloacele de deplasare; apar pescarii și fiecare dintre noi își alege însoțitorul. Le cerem să ne trezească cu două ore înainte de a se lumina fiindcă zorile trebuie să ne găsească la pândă și pentru aceasta două ore abia ajung. Începem să ne facem preparativele. În vreme ce puștile sunt curățate cu cea mai mare grijă, fiecare își așază munițiile așa fel, încât să piardă cât mai puțin timp cu putință cu reîncărcarea; ne facem rezerva de bure, preparăm masa de a doua zi și toate le îndesăm într-o tolbă care se umflă peste măsură. Aceste pregătiri ne iau aproape toată seara, restul nopții stăm la taclale, moțăim, facem tot felul de nebunii. La auzul pașilor pescarilor, cei care apucaseră să doarmă se trezesc, îmbrăcăm haine călduroase și după ce fiecare dintre noi și-a încărcat vâslașul cu una sau două puști, cu tolba cu cele de-ale gurii și cu o manta în plus, o pornim pe întuneric spre locul unde sunt legate ambarcațiunile.

Acestea constau dintr-un trunchi foarte ușor de copac scobit, căruia conducătorul îi imprimă cu ajutorul unei singure vâsle o mișcare șerpuitoare. În barcă nu poate intra decât un singur vânător, care se așază pe un maldăr de fân cu spatele la vâslaș, îndoindu-și în așa fel picioarele, încât să ajungă cu genunchii sprijiniți de capătul bărcii. Își pune apoi cartușele dinainte, ca să le aibă la îndemână, încarcă arma pe

care o așază în direcția de mers, își aprinde pipa sau țigara de foi și așteaptă cu răbdare.

Când apele sunt scăzute, drumul pe canale devine uneori destul de anevoios pentru vâslaș; barca nu înaintează decât frecându-se de fundul bălții, vâsla ține loc de beldie și uneori conducătorul se vede obligat să coboare în canal și să împingă din răsputeri ambarcațiunea. Totul se petrece într-un întuneric străpuns doar de lumina stelelor. Retragerea apelor stătute ale canalului îngust, stârnirea miasmelor acumulate provoacă împrăștierea unor duhori puțin recomandabile pentru cei lipsiți de focul sacru; în plus bărcuța care înaintează pe făgașul umed scoate la suprafață capete de trestie aflate în apă, care te plesnesc peste față la tot pasul și te pătrund, pe tine, pușca și munițiile cu un fluid care te identifică până la urmă cu sălbăticiunile ce locuiesc în mlaștină. În sfârșit, începi să respiri mai liber, pe măsura înaintării în oglinzile de apă; acolo, dacă lumina zorilor ți-o îngăduie, ai prilejul să împuști câteva rațe surprinse făcându-și toaleta de dimineață[1]. Dacă nu, le auzi în jurul tău luându-și zgomotos zborul fără să le vezi. Foarte curând vei pătrunde pe marele luciu al apei, aflat în mijlocul unei lumi deosebite. În adevăr, acest lac e o lume aparte și n-are nimic comun cu cea din afară. Orizontul îți este închis de un perete de stuf, vietățile pe care le adăpostește sunt specifice acestui spațiu, zgomotele percepute sunt necunoscute dincolo de această barieră. Strigătele bâtlanului de stuf, ale pescărelului care planează, ale găinușei de baltă care trece abia atingând suprafața apei, ale lișiței care bate apa cu labele ei dantelate ca să se ascundă în stufăriș, ale gâștei care-și ia zborul, ale raței care cheamă; apoi ciripitul acestor păsărele frumoase, specifice bălților, care zboară neîncetat din trestie în trestie în căutarea insectelor. În sfârșit, sunt mii de zgomote ciudate a căror origine îți e necunoscută.

De câte ori n-am fost peste măsură de bucuros, despicând apa în zori de zi, înconjurat de liniștea unei frumoase dimineți de septembrie; lacul era ca oglinda, aburi ușori îi acopereau suprafața cu un văl care se ridica luând cele mai diverse forme în contact cu primele raze ale dimineții sau cu suflarea abia simțită a brizei; estompând conturul îndepărtat al stufărișului, vălul depărta în închipuirea mea limitele suprafeței lichide, făcând spectacolul și mai impunător printr-o iluzie de perspectivă. Trei, patru lebede dansau în mijlocul lacului și imaginea lor, sporită de miraj, le făcea să semene cu niște corăbioare odihnindu-se

pe apă. Le contemplam atâta timp cât le puteam distinge, ferindu-mă să tulbur cu un foc de armă această scenă atât de frumoasă, ca toate cele în care armonia naturii joacă rolul principal.

Pescarii se înțeleseseră dinainte asupra locului unde fiecare urma să se așeze la pândă. După ce te-a plimbat pe mii de canale numai de el știute, așa cum citadinul cunoaște străzile orașului în care locuiește, pescarul se oprește și pitește barca în stufăriș, așa fel încât privirea vânătorului să poată cuprinde o suprafață mai mare sau mai mică din oglinda de apă ce-i stă dinainte.

Primul foc de armă a ridicat de la suprafața lacului stoluri de păsări acvatice care despică văzduhul scoțând strigăte de spaimă, dar care, după ce s-au rotit câteva clipe, revin să se așeze iarăși cu precădere pe oglinda apei. Cu ajutorul unei trestii înfipte în fundul apei, vâslașul îți arată, la câțiva stânjeni depărtare de locul tău de pândă, una din rațele împușcate ca să le atragă pe cele care trec. Curând focurile se succed, vânatul e mânat de la un vânător la altul, se trage la zbor sau la culcuș[2]; dacă un stol de rațe s-a așezat în față, încerci să împuști două sau trei dintr-un foc și uneori reușești lovituri cu adevărat fericite. Totuși se pierde mult vânat; o rață rănită, dacă ai doborât-o cu a doua sau a treia împușcătură, adesea e pierdută, ca în cazul în care se refugiază în păpuriș, unde n-o mai poți atinge sau se scufundă agățându-se de ierburile din fundul apei și nu mai reapare.

Încet, încet focurile devin tot mai rare și așteptarea tot mai lungă; fiecare își părăsește atunci adăpostul. Dibaciul vâslaș te duce apoi din loc în loc, din luminiș în luminiș, când de-a lungul, când străbătând desișul, fără să facă cel mai mic zgomot, oferindu-ți adesea prilejul să surprinzi câteva rațe care n-au fost tulburate în culcușul lor sau să tragi la zbor în cele care se înalță din mijlocul trestiilor. Când acest tur începe să nu mai dea roade, pătrunzi din nou pe lac. Rațele aflate acolo, speriate deja, se țin la mare distanță și numai arareori le poți trimite o încărcătură de alice; mai rămâne pescărelul care, încrezător în talentul lui de scufundător, se lasă adeseori în bătaia puștii.

Aceste peripeții ale vânătorii pe lac nu sunt cele mai puțin distractive. Să ne închipuim patru sau cinci bărci care se văd una pe alta și care parcurg lacul în toate sensurile, în urmărirea pescărelului. Când cufundătorul nu e ucis din primul foc sau când e doar rănit, într-o clipă dispare în apă; atunci aștepți să iasă la suprafață, fiindcă nu poate sta

prea mult cufundat; dar nu-i mai apare decât gâtul: ca să respire, profită de clipele de care ai nevoie ca să-l zărești, să pregătești arma și să ochești și când apeși pe trăgaci e din nou pe fundul apei. Am văzut așa pescărei hărțuiți care, după câteva focuri de armă trase asupra lor, au scos doar capetele la suprafață; numai ochiul exersat al pescarului îl poate deosebi, rătăcit cum se află printre plantele acvatice care garnisesc uneori suprafața lacului. Ba am văzut o astfel de pasăre care, disperată, s-a întors spre vânător și a venit cu pieptul expus pentru lovitura de grație ce trebuie să-i curme chinul.

Bilanțul unei dimineți de vânătoare la Cristești a fost adeseori de 100 de rațe, împărțite inegal între patru vânători. Nu pun la socoteală înțepeneala mai mult sau mai puțin serioasă cu care se alegea fiecare vânător părăsind barca, după ce fusese silit să petreacă patru, cinci ore într-o poziție dintre cele mai incomode.

Acum vânătoarea nu mai e nici atât de rodnică, nici atât de variată. Unii pescari și-au procurat puști speriind zilnic vânatul, care se arată tot mai temător și devine tot mai rar.

Să ne mutăm din câmpiile lichide ale Cristeștilor până pe crestele Carpaților, în pădurile montane de la Slatina și Râșca – de la comedie la drama de mare spectacol. Acolo scenariul impunător al naturii se înfățișează în toată maiestatea lui. Munți cu versante gigantice, cu creste care străpung norii, un orizont nemărginit, văi imense și în plus 200 de gonași, 100 de vânători, care cu provizii, gloanțe și carabine în loc de alice și puști pentru vânătoarea de baltă. Acesta e tabloul ce îmbată pe iubitorul naturii înainte chiar să înceapă să fie părtaș la peripețiile emoționante ale vânătorii.

Toată lumea e prezentă la întâlnire; cum n-au fost semnalate urme și nici nu s-au făcut recunoașteri prealabile – nu este de ascultat nici un raport. Distanțele dintre vânători n-au fost fixate dinainte; nici cele față de vânat; văi adânci de străbătut, păduri imense de cercetat vor pune cu siguranță față în față vânat și vânători. Aceștia urcă pe poteci povârnite pentru a ajunge la creasta semicirculară care formează o potecă în lanțul muntos, în timp ce gonașii parcurg un drum mult mai lung pentru ca să cuprindă două sau trei văi ducând la creastă. Vânătorii își ocupă locurile în tăcere în linie și uneori așteaptă o oră sau două până ce gonașii pot începe bătaia.

Câtă solemnitate e cuprinsă în această așteptare, în acest spectacol!

Primul strigăt scos din depărtare provoacă un scurtcircuit pe toată linia de vânători: fiecare își încarcă arma, se așază cât mai potrivit și soarbe din ochi porțiunea de teren pe care i-o poate cuprinde vederea. Pe creastă domnește cea mai desăvârșită liniște. Saltul unei veverițe, freamătul unei adieri de vânt, căderea unei frunze, zborul vreunei păsări provoacă multe bătăi de inimă. Lătratul a trei sau patru câini sloboziți în incintă ne parvine la intervale repetate de ecou, prevestind ieșirea fiarei, fără să știm însă ce e. Vocile se apropie, toate simțurile sunt încordate de emoția așteptării, emoție firească ce precede orice posibilitate de surpriză; ea dă pasiunii vânătorului o intensitate de care numai nepăsătorii sunt scutiți. Deodată un foc de armă răsună în pădure... Sunt vânător bătrân, vârsta și practica meseriei mi-au asigurat cel mai mare sânge rece la vânătoare și totuși nu pot scăpa de emoția irezistibilă provocată de primul foc de armă tras într-o bătaie, mai cu seamă dacă a fost tras în apropiere. Exploziile se succed; căprioarele înspăimântate trec în salturi disperate; lupul, urmând o linie dreaptă, în goană mărunță, cu gura căscată, cu ochii injectați, cade și mușcă pământul de furie; iepurele, temător și buimăcit, se duce de colo-colo, se oprește și reține atenția vânătorului numai după ce marele vânat nu se mai arată. Dacă e vorba de împresurarea unui urs sau a unui mistreț, vânătoarea e mai palpitantă, zelul sporește, urmărirea e tot mai înverșunată și victoria mai glorioasă.

În sfârșit, gonașii îi ajung pe vânători și cu toții se îndreaptă din toate părțile spre același punct, acolo unde îi cheamă cornul de vânătoare. Este înfățișat rezultatul bătăii și fiecare povestește întâmplările al căror martor sau autor a fost; se sfătuiesc cu privire la direcția bătăii următoare și totul se reia de la început. La căderea serii se alege o poiană unde se face un cerc mare, oamenii se adună, se aprind trunchiuri de brazi doborâți sau chiar în picioare, care răspândesc o lumină vie, încălzind bivuacul și folosind totodată la frigerea câtorva căprioare pentru masa de seară. Fiecare se adăpostește cum poate ca să se ferească de răcoarea nopții, așezându-se așa fel, încât să fie în bătaia focului ce este întreținut până-n zori și adoarme de oboseală visând la isprăvile zilei sau la norocul de a doua zi.

Rezultatele unei astfel de vânători, continuată de-a lungul unei întregi săptămâni, a însumat adesea 40–50 de căprioare, 1–2 cerbi și câteva sute de iepuri.

Amândoi băieții mei vânează regulat o dată pe an în munți, iarna. Folosesc cei mai buni câini, care s-au deprins să fugărească orice fel de vânat mare, ceea ce până la urmă a însemnat lovitura de grație pentru liotă: în fiecare an trei sau patru dintre cei mai valoroși câini, dintre cei mai înverșunați în urmărirea vânatului, nu se mai întorc, fie că depărtându-se nu mai pot, după 12 sau 24 de ore de goană, să regăsească locul de adunare al vânătorilor, fie că sătui în cele din urmă de vreo căprioară pe care o doboară, cad la rândul lor pradă lupilor.

Vânătoarea de urși se face începând din septembrie până la căderea zăpezii. Comănești este unul din locurile privilegiate unde ești sigur că vei afla vânat mare, adică urși, porci mistreți sau cerbi; cât despre căprioare, ele mișună ca iepurii la șes. Într-o zi, proprietarul Comăneștilor se plimba împreună cu soția și copilul său; își luase pușca gândind că s-ar putea întâlni cu o căprioară, dar s-a pomenit cu un urs care i-a ieșit în întâmpinare. E ușor de închipuit cât a fost de speriat; de teamă să nu-l înfurie pe plimbăreț, s-a adăpostit împreună cu ai săi și fără să sufle l-a lăsat să treacă.

O dată s-a pus la cale o vânătoare la Dobrovăț, la patru, cinci leghe de Iași. Ne era făgăduită o vânătoare de căprioare. Toate autoritățile, în frunte cu domnul, erau poftite. Ne așteptau trei sute de gonași și peste o sută de țărani vânători. La drept vorbind, era o partidă în care adevăratul vânător nu e în largul său alături de simplul amator și cu atât mai mult alături de un ageamiu care nu vine decât cu gândul să petreacă și încurcă vânătoarea. De altfel, nimic nu e mai neplăcut decât o vânătoare la care participă autoritățile, când personajele cele mai importante se așază pe scaune, înconjurate de un personal slugarnic ce se foiește continuu și care te face să-ți pierzi orice iluzie și uneori tot rodul vânătorii. Fratele meu, cu mine și cu alți câțiva vânători am convenit să facem un grup aparte, așezându-ne de fiecare dată cât mai departe cu putință de paraziți; am fost găzduiți împreună și ne-am pus armele și muniția la adăpost de atingeri profane. Seara a trecut în joc de cărți și conversații. La deșteptare am fost întâmpinați de o ploaie mărunță și stăruitoare, ceea ce a înlăturat orice gând de vânătoare; fiecare s-a resemnat și partidele de cărți au reînceput. Priveam cu mare dezamăgire la mulțimea de țărani care bivuacau în curte, gata să ne asigure plăcerile făgăduite.

Către prânz însă ploaia a încetat și cerul a început să se lumineze; am întrebat pe cei din partea locului dacă nu se afla prin preajmă un

loc unde se puteau vâna iepuri; am aflat că da, m-am sfătuit cu fratele meu și am ales 20 de vânători de elită și vreo 30 de gonași ca să facem o încercare. Majoritatea tovarășilor noștri erau prinși de jocul de cărți, dar pregătirile noastre, oricât le-am grăbit, n-au putut scăpa atenției câtorva paraziți fără treabă care s-au fofilat după noi.

N-am luat cu mine decât o pușcă ușoară cu ac, fabricată la Viena, și câteva cartușe cu alice pentru iepuri; majoritatea celorlalți vânători nu erau mai bine pregătiți. Am pornit pe un platou care ducea la poalele unui povârniș împădurit; gonașii au dat ocol și noi ne-am instalat dincoace de liziera care domina pădurea; m-am rezemat de un trunchi gros și, ca de obicei, am început să examinez poziția fiecăruia dintre vecinii mei. În dreapta, se afla fratele meu, în stânga, am descoperit pe unul din aceia îmbrăcați în haine de oraș, care ca să se amuze vin mai degrabă ca la un spectacol necunoscut decât ca să participe la vânătoare. Stătea pe vine, pușca era așezată pe genunchi și nimic nu arăta vreo dorință s-o folosească. Dar cum la toate există excepții și neprevăzutul ar fi putut să facă vreun iepure să treacă printre noi, neîncrederea pe care mi-au inspirat-o totdeauna novicii m-a determinat să-mi schimb poziția, în așa fel, încât să nu fiu preocupat de instinctul meu de conservare. M-am dus spre dreapta, punând trunchiul de copac între vecinul din stânga și mine. Pierdeam așa jumătate din spațiul pe care privirea mea putea să-l cuprindă, dar eram scutit de grijă. Abia am auzit strigătele hăitașilor, că un lup, după ce a trecut pe lângă amatorul meu în haine de oraș, care desigur nu l-a luat în seamă, s-a înapoiat spre gonași după ce s-a apropiat de trunchiul unde eram rezemat; când l-am văzut era la 20 de pași de mine, urmând calea dreaptă înapoi. O clipă am ezitat, convins că focul meu doar o să-l atâțe. Am tras totuși. Lovitura l-a făcut să-și îndoaie genunchii dar și-a continuat drumul. În aceeași clipă l-am văzut pe al doilea care trecea la vreo 70–80 de pași. Atunci mi-am dat seama că arma pe care o aveam era inutilă; după ce am pus-o pe genunchi, m-am bucurat de scena încântătoare al cărei martor eram: în ocol se aflau 10 sau 12 lupi, risipiți, cum se întâmplă totdeauna, încă de la primele strigăte ale hăitașilor. Fugeau înspăimântați în toate direcțiile și focurile de armă se succedau din toate părțile. În răstimp de un sfert de oră cât a durat bătaia, am numărat 45 de focuri. Cu toată nepotrivirea muniției noastre, trei lupi au căzut, alături

de trei vulpi și o duzină de iepuri. Ne-au prilejuit o întoarcere triumfală în cantonament.

Marea vânătoare de a doua zi a fost mai puțin fructuoasă decât această încercare. N-am văzut nici căprioare, nici lupi. S-a spus totuși că apăruseră câteva căprioare în fața unor personaje care țineau pipa în mână în loc de pușcă și că, profitând de această suspendare a ostilităților, au părăsit ocolul fără zgomot.

Ați luat parte vreodată, în câmp sau în hățișuri, la mici hăituieli de iepuri sau de sitari? Și unele și altele sunt foarte amuzante; acolo privirea cuprinde toată scena. La vânătoarea în pădure te concentrezi asupra persoanei tale, aproape că n-ai martori ai faptelor tale și al dramelor ce se desfășoară în orizontul strâmt al fiecăruia. În câmp, gonași, vânător și vânat sunt la vedere, urmărești giumbușlucurile iepurelui, gesturile și mișcările tovarășilor tăi, participi prin semne, ești părtaș la acțiunea generală, plăcerea ți-e sporită. Dar dacă, în loc de iepuri, în câmpie se gonesc lupi și dacă aceștia, cum se întâmplă adesea, se apucă să urmeze, fără a se întoarce, linia vânătorilor, ce spectacol încântător! Incidentele provocate de această tulburare generală, ce muzică îmbătătoare pentru auz, șirul neîntrerupt de împușcături, amestecate cu strigătele întețite ale gonașilor! Și asta nu e o simplă presupunere, e un fapt al cărui martor am fost deseori.

La jumătate de leghe de Iași, câmpia, străbătută de apa Bahluiului, este acoperită din loc în loc, mai ales în dreptul satului Uricani, cu un desiș de trestii unde-și caută lupii adăpost, fie vara la vreme de secetă, fie iarna când îngheață. Prima goană pe care am încercat-o ne-a adus în fața ochilor o duzină de asemenea animale, dar a fost aproape nerodnică pentru că nu cunoșteam obiceiurile lupilor și locurile lor. Anul următor am început să-i urmărim încă din luna iulie; am continuat cu una sau două bătăi pe lună și până în octombrie împușcasem 14.

Un grup vesel de prieteni se reunise odată la moșia fratelui meu. Ziua frumoasă de toamnă ne făgăduia o vânătoare plăcută; am hotărât să facem mai multe bătăi scurte în mărăcinișurile presărate pe câmpie și pe coaste. Fiecare bătaie răscolea câte doi, trei iepuri. Această partidă atât de plăcută mi-a oferit din nou prilejul să constat ce înseamnă norocul la vânătoare. Vărul meu Grigore, înzestrat cu un caracter vioi și hazliu, de o veselie continuă, vânător mediocru, puțin lăudăros, s-a bucurat în acea zi de un noroc chior, în timp ce eu, dimpotrivă, n-am reușit să împușc nimic. Oriunde s-ar fi așezat, iepurii îi veneau la picior.

Adesea, după ce-l lăsam să-și aleagă locul, îl rugam să mi-l cedeze, ceea ce consimțea cu multă gentilețe; era sătul de atâta șansă, în aceeași măsură în care eram eu de atâta ghinion, dar asta nu schimba cu nimic situația. Cu o stăruință oarbă, iepurii se puneau în bătaia puștilor sale. Într-una din bătăi, ca să provoace soarta, s-a cocoțat în copac; doi iepuri i s-au înfățișat în același timp și a avut norocul să facă o lovitură dublă de acolo de unde se suise. Către seară, văzând că nu prea mai aveam șanse să mă întorc cu ceva de la vânătoare, m-am așezat în preajma lui Grigore cu nădejdea că vreun iepure rătăcit sau ratat de el mi-ar veni la îndemână. Ne-am aflat astfel instalați cu spatele spre o mică pădurice și despărțiți printr-un drumeag de tufărișul în care se făcea bătaia. Nu mă uitam înainte, n-aveam ochi decât pentru Grigore, convins că vânatul nu-mi poate apărea decât dinspre el; și, într-adevăr, l-am văzut ducând pușca la ochi și trăgând. Un geamăt tânguitor m-a înștiințat că adăugase o vulpe la celelalte trofee ale zilei. Pe când reîncărca arma, s-a ivit un iepure care s-a așezat în cea mai mare liniște la zece pași de el. În vreme ce el, îmbătat de succes, uita să încarce arma, amesteca pulberea cu alicele, prelungind astfel preparativele, i-am strigat exasperat:

– Asta-i prea de tot, iepurii împing amabilitatea până acolo încât te așteaptă să-ți încarci arma ca să se lase împușcați!

A râs, și iepurele s-a înapoiat dezamăgit în hățiș. În ultima bătaie a mai împușcat un iepure care trecea drumul, la câțiva pași de bucătarul care ne pregătise dejunul din pădure și care se întorcea acasă. Acesta n-a făcut decât să se aplece ca să ridice iepurele.

– Asta-ți mai lipsea, i-am spus lui Grigore, ca să-ți împlinești norocul. Trebuia ca bucătarul să se afle chiar aici, ca să-ți ducă vânatul la bucătărie. Mă mir că iepurii tăi nu s-au dus singuri să se arunce în oală!

Pe scurt, din cei 27 de iepuri împușcați în acea zi, lui Grigore i-au revenit 9, plus o vulpe; a fost proclamat regele vânătorii. Ceea ce a lipsit totuși gloriei sale a fost modestia. Îmbătat de succes, s-a adresat intendentului fratelui meu și i-a cerut cu o seriozitate caraghioasă să treacă amănunțit în analele moșiei rezultatul vânătorii din acea zi, astfel încât isprăvile lui să fie transmise posterității celei mai îndepărtate.

Când din 27 de iepuri împușcați de cel mult zece vânători, n-ai avut norocul să împuști măcar unul, înseamnă că a fost un ghinion pe care nu tu îl poți schimba. Ce să mai spun de zilele nenorocoase când ratezi foc după foc, fără să-ți dai seama de stângăcia ta. Să fie vorba de o

proastă dispoziție a facultăților fizice, asemenea celei care, atunci când se manifestă la facultățile intelectuale, face să secе în anumite împrejurări inspirația poetului, a pictorului, a muzicianului? E foarte posibil, dar de cele mai multe ori ține de calitatea sau dozajul cartușelor, de condițiile atmosferice, de starea neîngrijită a puștii.

Într-o vreme când eram socotit unul dintre cei mai buni vânători din țară, m-am dus într-o zi de toamnă la vânătoare de prepelițe în compania aceleiași rude ale cărei isprăvi la vânătoarea de iepuri le-am istorisit mai sus; era încă ageamiu într-ale vânătorii. Mă puteam considera drept mentorul său pentru că eu i-am deschis gustul pentru vânătoarea cu câinele de *aret*. Am cutreierat miriștile fiecare pe socoteala sa; am tras câteva focuri, ratate toate. M-am concentrat, tot fără succes; asta m-a surprins și m-a enervat în același timp. Când ai căpătat prin exerciții îndelungate experiența de vânător, ești aproape sigur, în momentul când ai apăsat pe trăgaci, că vei vedea căzând vânatul bine ochit, tot așa cum ești amărât că ai ratat ținta în care n-ai tras cu suficientă siguranță. Câinele se achita perfect de sarcina lui. Nimic nu-mi mai lipsea, țînteam în voie; dar, cu toate că eram convins că voi vedea prepelița căzând, rămâneam surprins când își continua zborul și o urmăream cu gura căscată. M-am enervat, simțeam cum îmi clocotește sângele în vine, ceea ce nu făcea decât să-mi sporească înfrângerea; am ratat toate focurile. În cele din urmă, am aruncat cât colo arma la care țineam cel mai mult cu riscul de a o face țăndări. Am ridicat-o gândind că nu era vina ei și, fără s-o mai încarc, fără să dau atenție prepelițelor stârnite de câinele meu, m-am îndreptat către Grigore. Avea șapte prepelițe, în timp ce în tolba mea nu se aflau decât două și trăsesem peste 20 de focuri.

— Ascultă, i-am spus, eu nu mai continuu. Vrei să mergem la trăsură să gustăm ceva?

— Cu plăcere, mi-a răspuns el, pătruns de acea indulgență pe care ți-o provoacă succesul.

Era în culmea fericirii pentru că mă înfrânsese. Masa câmpenească am luat-o lângă un helești; mi-am curățat cu grijă pușca, mi-am reînnoit cartușele și, după o oră, două de odihnă am pornit din nou. Norocul se schimbase. Am împușcat pe rând 17 prepelițe și un iepure, pierzând unul sau două focuri. Grigore a adăugat doar două bucăți celor de dimineață. Îmi luasem revanșa.

Una din vânătorile cele mai obișnuite în Moldova este cea de iepuri cu câini. Ce proprietar vânător nu are la moșie o liotă mai mult sau mai puțin numeroasă, mai bine sau mai prost dresată și paznici de vânătoare obișnuiți să conducă câinii și să tragă la iepuri! Abundența acestui vânat invită pe vânător la o plăcere cu atât mai mare, cu cât succesul este mai totdeauna asigurat. N-ai apucat bine să slobozi câinii și câteva lătrături izolate și slabe te vestesc că au dat de urma vânatului. Foarte curând lătrăturile se întețesc și deodată o larmă asurzitoare îți reține atenția. Iepurele a țâșnit, toată haita e pe urmele lui. Atunci începe acea muzică plăcută, din acorduri încrucișate și succesive, acel concert delicios executat în toate tonalitățile de la falset până la contrabas; e marea orchestră a vânătorului, cea mai frumoasă clipă a vânătorii. Iepurele nu vine la bătaie, nehotărât, săltând fără direcție precisă, oprindu-se pentru a asculta și a simți de unde vine pericolul, ci, folosind forța picioarelor, fuge cu atât mai repede cu cât lătratul câinilor îi izbește mai puternic auzul. În plinul unei astfel de curse este oprit de alicele vânătorului și cade, zbătându-se un timp, chiar și după ce rămâne fără viață.

Am tras odată într-un iepure care, fugărit de câini, a venit rostogolindu-se ca un ghemotoc la picioarele mele. Am pus piciorul pe el și în timp ce-mi reîncărcam arma am lansat de două ori un „Hup!" ca să chem vreun vânător. La scurt timp a sosit unul și cum l-am văzut i-am făcut semn să ridice de jos iepurele care nu se mișcase de sub strânsoarea piciorului meu. Vânătorul întinsese deja mâna, dar abia ridicasem piciorul de pe el că iepurele, săltând ca un resort, a luat-o la fugă. Văzând totuși că nu era chiar sigur pe picioarele lui n-am mai tras al doilea foc. Câinii se adunaseră în jurul meu, i-am asmuțit pe urmele lui și după 30–40 de pași mi l-au adus. Într-o dimineață poți vâna cu ușurință patru, cinci iepuri. Mi s-a întâmplat totuși să văd împușcați până la 17 în cursul unei după-amieze pe moșia mea. Fiul meu, Constantin, excedat de aceste masacre, dar nedorind să-și priveze câinii de exercițiu, nu-și mai încărca pușca decât cu gloanțe și interzicea paznicilor de vânătoare să tragă. A reușit astfel lovituri frumoase și, mai târziu, a împușcat cu ușurință, cu carabina, căprioare în plină goană, la distanță de 100–150 de pași.

Nu trebuie să omit să vorbesc despre vânătoarea de sitari, cea mai atrăgătoare și cea mai antrenantă dintre vânătorile cu câini de *aret*.

Câmpiile Bahluiului, ale Cristeștilor și ale Cârnicenilor din împrejurimile Iașilor mișună, în anumite perioade, de sitari de tot felul și adesea ai ocazia să folosești o cantitate mai mare de alice decât aceea pe care o poți purta. Aș putea cita pe un prieten care a doborât 40 într-o zi în bălțile de la Cristești. Trebuie să recunoaștem că e o pagină frumoasă de trecut în analele vieții sale cinegetice. Dar nicăieri vânatul de baltă nu este mai abundent ca în împrejurimile Galaților; malurile mlăștinoase ale Bratesului sunt loc de refugiu pentru sitari și rațe; fluierarii și șnepii se întâlnesc în cârduri numeroase pe maluri. Gâștele sălbatice se abat uneori în stoluri nenumărate asupra lanurilor pustiind recoltele târzii. Într-un cuvânt, câmpiile din preajma Dunării sunt țara belșugului pentru vânător; păsările de apă din mlaștini, potârnichile, rața bășinoasă și prepelița îi prilejuiesc umplerea tolbei de mai multe ori într-o singură zi.

Există o vânătoare nelegiuită, de care m-am făcut și eu vinovat, sau mai degrabă complice cu majoritatea confraților mei; este vânătoarea de primăvară la prepelițe și cârstei. Dar cu câtă plăcere o faci! Cu câtă frenezie iei din cui pușca după ce a fost neglijată luni de-a rândul! Cu câte sofisme începi prin a-ți ușura conștiința pentru încălcarea legilor naturii care a închinat primăvara misterelor reproducerii zburătoarelor. Dacă n-o fac eu, îți zici, o face altul și apoi prepelițele, chiar dacă clocesc pe lanurile noastre, sunt totuși păsări migratoare; cât despre cârstei, ei n-au nici o scuză: numai arareori cuibăresc la noi în țară, apoi pe la mijlocul lui iunie își iau zborul, nelăsând în urma lor decât câțiva zăbavnici care se ascund în hățișuri.

Închipuiți-vă, deci, că într-o frumoasă seară de mai, cu pușca la spinare și precedat de câinele credincios, cutreieri una din multele și încântătoarele vâlcele acoperite cu pajiști bogate presărate cu mărăciniș în floare și înconjurate de tufișuri, de colnice împădurite. E o liniște ce pare că veghează asupra renașterii naturii; un calm solemn domnește în aerul călduț care te înconjoară; nu e tulburat decât de acel concert minunat, de acel imn armonios modulat de tot ce este însuflețit, potrivit glasului ce i-a fost dat fiecăruia de către Creator: cântecul melodios al privighetorii, glasul mlădios al grangurului, uguitul turturelelor, ciripitul pițigoiului vin să-ți mângâie auzul în timp ce cântecul provocator al prepeliței și strigătul strident al cârsteiului se înalță necontenit din toate părțile în jurul tău, te pătrund cu o vigoare neobișnuită și te împărtășesc

din acea viață care se revarsă de pretutindeni. Nimic mai măreț, fără îndoială, și mai mișcător decât goana în pădurile populate cu urși, cu mistreți, cerbi și căprioare, nimic mai amuzant decât vânătoarea de potârnichi sau de prepelițe în timpul pasajului lor de toamnă; dar, după părerea mea, nimic nu este mai minunat decât vânătoarea de primăvară însoțită de toate amănuntele descrise mai sus.

Valea Racovei, unde aveam o moșie, este cât se poate de potrivită pentru acest fel de vânătoare; vâlcele presărate cu pâlcuri de copaci, pajiști bogate, mărăcinișuri dese, păduri de nepătruns, pâraie – totul împlinește ansamblul de bucurii rezervate vânătorului. Ori de câte ori m-am putut duce la această moșie să petrec cea de-a doua parte a lunii aprilie, n-am făcut-o ca vânător, ci ca sibarit; am vânat cârstei și prepelițe de primăvară. Lăsam să treacă zăpușeala de peste zi și pe la ceasurile cinci, însoțit de doi, trei prieteni, cu pușca în bandulieră, încinși cu tolba, treceam urmați de câinii noștri prin târg și, o dată ieșiți din vatra lui, fiecare ne apucam de treabă pe seama lui; înserarea ne prindea din urmă după două, trei ore de asemenea exercițiu în care fiecare apucase să-și umple tolba cu 15–20 de păsări. Vânătoarea dura circa 15 zile; apoi, creșterea excesivă a ierbii, mai mult decât respectul pentru clocitul prepelițelor, ne făcea să-i punem capăt.

Fără să cruț prepelițele de primăvară, pentru lămurirea celor care m-ar putea învinui de nelegiuire, trebuie să spun că totdeauna mi-am impus să nu trag în perechile de potârnichi pe care câinele mi le scotea în cale. Adunându-mi amintirile, sunt silit să-mi fac o imputare și mă grăbesc s-o mărturisesc. Fiecărui păcat i se cuvine iertare! Vânam prepelițe în luna mai în împrejurimile Iașilor; câinele meu ciulește urechile și pătrunde într-un mărăciniș foarte des. Mă așteptam să răscolească un iepure, aud un fâlfâit de aripi și văd o potârniche luându-și zborul, pentru ca imediat să se așeze la doi pași de mine gâfâind, cu aripile întredeschise, cu gâtul întins către mărăciniș, pândind ieșirea câinelui ce rămăsese pitulat în desiș. Mi-am încrucișat brațele contemplând această frumoasă pasăre într-o atitudine atât de grațioasă și de însuflețită; părea împietrită, dăruită în întregime instinctului matern, căci desigur în mărăciniș își alesese locul pentru cuibărit. În sfârșit, diavolul m-a ispitit; m-am dat cinci pași înapoi și am pus pușca la ochi. Am mai ezitat totuși câteva secunde, dar până la urmă mi-am zis: ai vrut-o singură! Am țintit potârnichea și i-am zburat creierii. La auzul împușcăturii, câinele a

apărut imediat, dar m-am îndreptat repede, să nu mai văd dacă în cuib erau deja puișori și dacă așa crima mea, în loc să fie simplă, nu era mai gravă.

Un incident asemănător mi s-a întâmplat cu un splendid exemplar de prepeliță. S-a hotărât foarte greu să-și ia zborul din mărăcinișul unde o țintuise câinele meu. În cele din urmă s-a înălțat drept în sus și s-a instalat ca o vrabie la marginea unei crengi care-i străjuia cuibul; de acolo, cu aripile ușor întredeschise, depărtându-le și mișcându-le din când în când ca să se mențină în această poziție nesigură, își concentrase toată atenția asupra câinelui aflat sub copac. Cam un minut, cei trei actori ai scenei au rămas în aceeași atitudine, imaginând un tablou dintre cele mai comice: câinele, care nu simțise când s-a înălțat prepelița, continua să stea în poziție de *aret;* pasărea cocoțată pândea câinele cu toată ființa ei, iar eu stăteam nemișcat, pradă unor hohote de râs cu greu stăpânite din cauza ciudățeniei spectacolului. De altfel, nu-mi dădea prin gând să ucid bietul animal, care se oferea fără teamă focului meu; în fine, pasărea și-a părăsit poziția și și-a luat zborul. Mi s-a trezit instinctul de vânător și am tras, dar, din fericire, pofta mea de râs a făcut ca linia de ochire să devieze și am ratat lovitura, spre marea mea mulțumire.

Într-o bună zi, pe la sfârșitul lui mai, eram la vânătoare de prepelițe într-o pădurice în preajma Iașilor, împreună cu fratele meu și cu vărul meu, Grigore, de care am mai vorbit. Vânătoarea fusese puțin spornică și ne îndreptam spre pădurica unde lăsasem trăsurica. Auzind o prepeliță cântând într-o tufă de ferigă, la mică depărtare de noi, le-am spus:

– Voi încerca să trag ultimul foc asupra acestei prepelițe!

– Cum vrei, au răspuns ceilalți, noi ne ducem să înhămăm și o să fumăm așteptându-te.

M-am depărtat și am dispărut în tufișul de ferigă. Curând l-am văzut pe câinele meu urmând o pistă cu mișcări mai animate ca de obicei. Mă iau după el; în fine, se oprește, sare și se repede asupra animalului pe care l-am luat drept iepure: era o pasăre mai mare decât o găinușă; n-am recunoscut-o din capul locului, pentru că nu mai văzusem până atunci așa ceva, dar după puful care-i acoperea capul și după aripile nedezvoltate care nu-i îngăduiau să se înalțe mi-am dat seama că aveam de a face cu un pui. Așa fiind, mi-am zis că mama trebuie

să fie prin preajmă. Am lăsat prada la locul ei și am repus câinele pe pistă; curând am văzut la 15 pași de mine o dropie luându-și zborul și descriind o linie curbă ca să nu se depărteze de cuib. Am tras. Lovitura fusese foarte slabă pentru că nu avusesem decât alice mărunte, cum se întâmplă când pulberea se face cocoloașe în cartușieră și încărcătura nu ajunge în țeavă. Și totuși dropia lovită sub aripă a căzut, fără să mai miște. Înainte de a o ridica, m-am gândit că puiul putea să nu fie singurul urmaș al familiei, am continuat cercetările și curând câinele a mai prins un al doilea. Era ultimul. Mi-a fost destul de greu să transport victimele. Tot căutând în tolbă am găsit câteva bucățele de sfoară cu care am atârnat puii de nasturii hainei mele de vânătoare iar dropia am pus-o în bandulieră pe umăr. De departe curiozitatea tovarășilor mei a fost stârnită de schimbarea intervenită în înfățișarea mea; cu cât mă apropiam de ei, cu atât uimirea lor creștea. Nu auziseră decât un singur foc și mă vedeau încărcat ca un păsărar ...

Dacă ar fi să dau o extindere mai mare acestui capitol, adunând amintirile cinegetice, câte întâmplări n-ar trebui să povestesc, aducându-mi aminte de numeroase excursii la care am luat parte în veselă tovărășie, întâlniri în adăposturi în care voia bună era cu atât mai prezentă, cu cât acestea erau mai păcătoase, mai diferite caracterele participanților, mai mare varietatea faptelor, a emoțiilor, a plăcerilor care, laolaltă, formau pe vânător; ospitalitatea somptuoasă întâlnită la nobilii unguri, chiar și în lipsa stăpânilor, nu scădea cu nimic farmecul primirii călduroase a câte unui proprietar modest (ca cel de la Ala Batak), care ne întâmpina cu mânecile suflecate și ne servea cu cele mai bune vinuri și în lipsa unui spațiu mai potrivit ne adăpostea într-un hangar unde se îmblăcea grâul... Dar uit că mă abat de la subiect și mă trezesc cu închipuirea în Transilvania... Și pentru că ne aflăm acolo, să ne grăbim să încheiem acest capitol cu relatarea unei pățanii de care am avut parte.

Eram la Brașov, într-un sfârșit de toamnă, când vânătoarea la picior e cu atât mai prețuită cu cât începe să lipsească. Ni se spusese că în împrejurimile unui sat, aflat la 7–8 leghe de oraș, mai erau încă o mulțime de sitari. Am închiriat cai pentru două căruțe cu bănci prevăzute de-a latul și, echipați cum se cuvine, am purces la drum. Plecarea s-a făcut cam târzior după-amiază și astfel noaptea ne-a surprins la jumătatea drumului; cerul era întunecat, vremea ploioasă, vizitiul înainta cam la întâmplare astfel că până la urmă ne-a vârât în apa unei mori. În această situație am considerat că e mai bine să înnoptăm în satul din

apropiere. Am tras la hanul din localitate, care nu era decât o biată cârciumă. Am intrat într-o încăpere mare, plină de fum, cu pământ pe jos, umezit de vin și mobilier compus din două, trei bănci de lemn murdare de atâta întrebuințare. Prima grijă a fost să ne încălzim puțin și să ne aprindem pipele. Încetul cu încetul camera s-a umplut de țărani ale căror cizme răspândeau un miros de dohot ce se adaugă miasmelor din acea cloacă. Era de nesuportat.

– De ajuns, am spus la un moment dat hangiței, când ai de gând să ne duci în odaia noastră?

– Care odaie?

– Doamne, iartă-mă, în odaia unde să ne petrecem noaptea.

– Dar n-am altă cameră decât asta!

Ne-am uitat unii la alții încremeniți.

– Dar am văzut, a zis unul dintre noi, câteva camere de-a lungul cârciumii.

Am făcut hangiței această remarcă cu toată umilința pricinuită de situația disperată în care ne aflam.

– Oh, a răspuns ea, nu sunt de locuit!

Nu ne-am dat bătuți. Am înhățat-o pe neînduplecata noastră și am obligat-o să ne însoțească într-un turneu de inspecție. Prima cameră era văduvită și de ferestre și de uși și nu putea fi luată în considerație; cea de a doua adăpostea doi bivoli. Am trecut mai departe: a treia n-avea sobă și era plină de unelte; în sfârșit, am văzut una a cărei ușă era închisă cu lacăt și trecând peste faptul că avea 2-3 ochiuri de geam sparte, era destul de atrăgătoare.

– Și asta? am întrebat-o pe hangiță.

– Oh, asta nu vă poate fi de folos, ne-a răspuns ea.

– De ce?

– Fiindcă e plină cu cartofi.

– Și n-am putea muta aceste interesante tubercule?

– Cu neputință, chiar de ar fi să pierdeți toată noaptea pentru asemenea treabă, tot nu le-ați veni de hac!

– Deschide totuși!

De voie, de nevoie ne-a deschis ușa ca să ne convingem. Am rămas uluiți în fața unei grămezi de cartofi a cărei bază acoperea jumătate din încăpere, cealaltă jumătate era în parte ocupată de un cămin și de gura unui chepeng care dădea într-o pivniță sau într-un depozit subteran. Nu ne-am descurajat, am stăruit și neavând altă soluție ca să putem

folosi camera, ne-am pus pe treabă și în scurt timp am așezat pe podea un strat uniform de cartofi care până atunci încurcaseră locul. Pe acest strat gros și colțuros ne-am întins mantalele. Am astupat de bine, de rău ferestrele sparte cu ce ne-a căzut în mână din lucrurile noastre și am făcut focul în sobă. O dată treaba încheiată, am chemat hangița:

– Ce ai de mâncare?

– Nimic.

Ne-am făcut că nu înțelegem și i-am surâs cu grație, ca și când ar fi glumit.

– Nimic, asta nu-i posibil, trebuie să ai ceva: pui, ouă, lapte...

Fie din rea-voință, fie că aceasta era trista realitate, ne-a declarat că nu avea nimic de mâncare, că satul e sărac și că ea nu avea decât băutură. Ne-am mărginit să-i cerem puțină sare și luând pe săturate cartofi din patul nostru i-am copt în spuză ca să ne astâmpărăm foamea.

Am hotărât să ne sculăm devreme ca să câștigăm timpul pierdut și ca să profităm ziua întreagă de vânătoare. Ne și grăbeam de altfel să părăsim această cocioabă dacă n-ar fi fost decât ca să găsim ceva de mâncare; dar în socotelile noastre nu ținusem seama de pretențiile gazdei. Sculați din zori, ne-am îmbrăcat, am pus să înhame caii și am întrebat-o pe proprietăreasă ce-i datorăm pentru cameră, pentru sare și pentru una sau două duzini de cartofi consumate.

– Un florin de persoană, ne-a răspuns ea.

Ne-am numărat, eram 12, ceea ce făcea ca pretențiile ei să însumeze 36 de crăițari.

– Ei taci, i-am spus eu, chiar îți bați joc de noi? Dacă fiecare am fi avut o cameră aparte și încă dintre cele mai confortabile, în cel mai bun hotel din capitala imperiului vostru și n-ar fi plătit mai mult de un florin pentru o noapte și dumneata prețuiești la 12 florini magazia dumitale de cartofi!

– Un florin de persoană, i-a fost răspunsul.

I-am oferit un florin, apoi doi, incluzând sarea și cartofii. N-a voit cu nici un chip să reducă din pretenții și, ca să tranșeze chestiunea, a închis porțile, asigurându-se astfel de căruțele noastre. Cel mai cuminte ar fi fost să plătim și să ne vedem liniștiți de drum; dar amorul nostru propriu rănit n-a putut accepta această soluție. La urma urmei, ne-am spus noi, trebuie să existe o autoritate în sat și hangița nu ne poate impune legea ei. Însușindu-ne cu toții acest punct de vedere, ne-am întrebat care din noi ar fi cel mai nimerit să descurce lucrurile rupând-o

cât de cât pe nemțește. Unanimitatea l-a desemnat pe Alexandru Racoviță și l-am trimis în căutarea reprezentantului local al autorității de stat. S-a scurs timp îndelungat, în care răbdarea ne-a fost pusă la grea încercare; ne-am gândit să ne ducem la rându-ne în căutare de informații, dar am socotit că încurcam și mai mult lucrurile. În fine, a apărut Racoviță. Mersul îi era destul de nesigur, chipul îmbujorat și ochii strălucitori.

– Ei, ce se aude? a fost întrebarea cu care l-am întâmpinat cu toții.

– S-a făcut, a spus el, plătim un crăițar, asta e tot.

– Cum ai reușit să obții un rezultat așa de strălucit și de ce ai întârziat atât?

– Să vedeți, autoritatea peste care am dat era întruchipată de un plutonier major pe care l-am găsit asupra mesei, bând vin îndoit cu rachiu. Pentru ca să-l măgulesc și să-l câștig, m-am apucat să beau cu el; am devenit astfel cei mai buni prieteni din lume. Din pahar în pahar i-am povestit aventura noastră; bietul om a fost indignat și l-a pus pe caporal, aici de față, să-i execute hotărârea.

Și bravul caporal a dat în lături canaturile porții iar noi am plătit hangiței dezamăgite, care n-a mai scos nici un cuvânt, un singur crăițar. L-am cinstit pe caporal rugându-l să transmită plutonierului complimentele noastre și ne-am văzut drumul liber.

Dar iată că-mi revine în minte o a doua întâmplare comică, menită să arate că niciodată nu e bine să cauți plăcerile vânătorești sub auspiciile unei gazde care nu este el însuși vânător. Un grup de prieteni, toți slujitori ai Sf. Hubert, eram reuniți la moșia lui M., de astă dată în Moldova. Frumusețea locului, farmecul unei grădini încântătoare, veselia și amabilitățile delicioase ale moșieresei făceau ca timpul să treacă cum nu se putea mai plăcut fără a reuși totuși (până într-atât eram pătrunși de viciu) să facă să ne treacă cu totul gustul pentru vânătoare. Gazda noastră, care nu mânuise în viața lui o pușcă, și care printr-o tradiție de familie considera vânătoarea drept o oboseală a cărei necesitate n-o înțelesese niciodată, s-a hotărât până la urmă să ne facă onorurile casei în așa fel încât să nu-și poată reproșa că a uitat ceva ce ne-ar fi făcut plăcere. A hotărât să ne desfete cu o goană organizată într-o pădure de pe moșia sa: a convocat milițiile și gloatele formate din țăranii săi care la rându-le, din tată în fiu, fuseseră martori și mai puțin actori la o goană. Dar cum ceea ce li se cerea nu era prea greu de executat, gazda noastră, care cunoștea ca nimeni altul locurile, le-a deslușit linia pe care

trebuiau să se așeze și distanța de parcurs ca să ajungă față-n față cu vânătorii. Încrezându-ne în niște recomandări atât de precise, ne-am aliniat așteptând începerea bătăii... Și iată că așteptarea se prelungea cu mult peste orice puteam presupune. Am repetat de câteva ori semnalul de atac, dar fără rezultat. Liniștea cea mai desăvârșită continua să domnească. Începusem deja să ne apropiem unul de altul ca să încercăm să ne explicăm motivul unei asemenea lipse de acțiune, când deodată ne-am pomenit față-n față cu băștinașii.

– Hei, ce-i cu voi aici? am strigat noi.

– Iată-ne, au răspuns ei, ni s-a spus să venim în întâmpinarea vânătorilor și iată-ne ajunși.

Hohote de râs au răsunat în rândurile noastre. M., furios și simțindu-se rănit în amorul lui propriu, nu de vânător dar de gazdă curtenitoare, i-a apostrofat pe țărani cu mânie:

– Proștilor, li s-a adresat el, ați traversat pădurea tiptil. Trebuia să strigați, să faceți hărmălaie! Hai, înapoiați-vă de unde ați plecat și nu uitați să cutreierați hățișurile și să faceți cât mai mult zgomot!

În zadar am încercat să-l convingem de inutilitatea acestei acțiuni, el a stăruit și ne-am resemnat ca să nu-l contrariem. De cum s-au întors cu spatele, țăranii au început să strige din răsputeri și să coboare panta într-un vacarm de nedescris.... Hohotele de râs au izbucnit din nou, gazda noastră alăturându-se și el ilarității generale și, lăsând țăranii să continue bătaia în sens invers, ne-am dus, fără să mai zăbovim, să răscumpărăm pățania prin plăceri de salon, mai potrivite pentru moșierii noștri, jurându-ne să nu mai facem niciodată o vânătoare la oameni ca cei care denumesc orice vânat cu pene cu genericul de „pasăre", sau care te asigură că au întâlnit o mulțime de potârnichi... într-un copac.

NOTE

[1] Afirmația este surprinzătoare căci etica nu îngăduie să tragi într-o pasăre aflată pe apă. Trebuie să aibă și ea o șansă de scăpare; de aceea ești dator să tragi numai după ce pasărea și-a luat zborul.

[2] *À la remise*, loc de refugiu ales de vânatul pe care un foc de armă l-a făcut să se ridice de pe baltă.

XIX

La București se ocupau intens cu redactarea Regulamentului Organic[1], încredințată unei comisii de patru boieri care lucra pe baza elementelor furnizate de generalul Kiseleff. Textul a fost supus de către o deputație a celor două Principate revizuirii Curții rusești și apoi confirmat printr-un hatișerif și aplicat în 1831 în Țara Românească și în 1832 în Moldova.

În primăvara lui 1831 au fost create comisii de revizie[2] pentru a se informa despre abuzurile cinovnicilor și a face dreptate plângerilor legitime ale celor care fuseseră obiectul vreunei nedreptăți. Generalul Mirkovici mi-a cerut să fac parte dintr-una din aceste comisii, la alegere. Am luat ținuturile Bacău, Focșani, Tecuci și Galați sau Bârlad, nu-mi amintesc care; procedând în ordinea înșirată mai sus, în luna august mă aflam la Focșani, unde m-am îmbolnăvit de friguri. Mi-am luat concediu și m-am dus la București, ca să-mi revăd mama și sora, după o îndelungată despărțire. Revenirea frigurilor m-a ținut acolo o lună și m-a scutit să continuu sarcina ce-mi fusese încredințată. Etajul de sus al casei Meitani era ocupat de generalul Kiseleff. Eu cu mama și sora mea locuiam la parter.

Sora mea avea un suflet și un chip de înger. Armonia trăsăturilor ei, însoțită de o undă de melancolie întipărită de loviturile sorții, oglindea un om ales, impunând respect și admirație. Dar vai! În timpul scurtei mele ședere lângă ea o puneam adesea să cânte aria din *Gazza ladra*[3], care începe cu aceste cuvinte: „L'ultimo istante è questo, che ci vediamo ancora". Pe atunci nu-mi închipuiam că aceste cuvinte fatale se vor adeveri atât de curând, dar mai târziu mi le-am amintit adeseori. Într-adevăr n-am mai văzut-o. După a doua sarcină, un accident a speriat-o în timpul febrei puerperale, provocându-i boala căreia i-a căzut

repede victimă. Soțul ei, copleșit de această pierdere, venită după cea a averii, a urmat-o curând în mormânt. Păstrez cu pioșenie o punguță cu câteva șuvițe din părul sorei mele.

1 ianuarie 1832 este ziua din care s-a aplicat Regulamentul Organic. A fost o schimbare de decor completă; în general, a uluit publicul dar atunci a necesitat o muncă susținută, pentru a completa legislația schițată și a reglementa cele mai mici amănunte pentru aplicarea ei.

Vreți să știți ce însemna până atunci conducerea țării? Un vistier sau ministru de finanțe reunea în atribuțiile sale toate ramurile puterii administrative; trimitea ordine care nici măcar nu erau înregistrate și pe care le aplicau ispravnicii. Un postelnic era însărcinat cu înaintările în slujbă și cu relațiile cu consulatele. Un vornic de aprozi se ocupa de reclamațiile bănești și încasa pentru sine zeciuiala din sumele recuperate. Un hatman comanda paznicii hotarelor. În partea judiciară, ispravnicii cumulau îndatoririle administrative cu atribuțiile tribunalului de primă instanță; un divan judeca apelurile; un divan general, format din cei mai de seamă boieri, prezidat de mitropolit și convocat ad-hoc se ocupa de măsuri de interes general și de problemele litigioase recomandate de domn. Pricinile totuși nu se închideau din acest motiv; erau reluate și schimbate la fiecare reînnoire de hospodar.

Nu se poate contesta că Tratatul de la Adrianopol și Regulamentul Organic, urmarea lui, n-au deschis Principatelor o eră de prosperitate; cel dintâi, restituindu-le o mare parte din independența pierdută, întărind industria și comerțul cu garanții care le-au făcut să prospere și distrugând piedicile care le țineau înlănțuite; celălalt, organizând administrația interioară a țării pe temeiuri regulate și legale. Într-adevăr, înainte de pacea de la Adrianopol, Principatele, socotite grânarul Porții, erau obligate să furnizeze Constantinopolului, la prețuri fixe, adică sub valoarea lor, produse agricole ca grâu, apoi oi, cherestea ș.a. Comerțul liber fiind aproape inexistent, cultivarea pământului rămânea staționară, limitată la satisfacerea consumului intern. Valoarea pământului, calculată după venit, reprezenta abia jumătate și în multe locuri o treime și chiar o pătrime din cea actuală. Cultivatorul, complet dependent, era supus unui sistem complicat de impozite și tuturor abuzurilor guvernului, ispravnicului, samesului și proprietarului. Ca să scape, prefera să intre în categoria scutelnicilor sau a breslașilor[4] repartizați

boierilor și mânăstirilor, ceea ce îl angaja față de proprietari la o redevență sau o muncă în plus egală cu 30 sau 40 de zile pe an. În genere țăranul era sărac și amărât și, ca toți cei care nu sunt siguri că se pot bucura de rodul muncii lor, se distingea prin lene și beție. Regulamentul a schimbat ca prin miracol acest regim dezastruos; ca urmare, agricultura s-a extins progresiv și exportul s-a dezvoltat în aceeași proporție. Pentru confirmarea celor pomenite, trimit la ale mele *Notions statistiques*[5], publicate în 1849. De atunci cultivatorul a putut să respire și să lucreze pentru sine; veniturile statului s-au dublat în mai puțin de 15 ani și cele ale particularilor au sporit într-un chip încă și mai surprinzător. Sistemul guvernamental și-a schimbat în același timp înfățișarea. Un sfat administrativ, un corp legislativ, instanțe judiciare, o miliție națională regulată, un corp de jandarmi, un comitet al carantinelor, magistrate ale orașelor – în sfârșit, toate resorturile unei administrații legale și avansate au înlocuit la 1 ianuarie 1832 haosul existent până la 31 decembrie 1831. Trebuie să facem dreptate geniului, lealității și talentelor administrative ale generalului Kiseleff; el a prezidat această schimbare radicală ale cărei amănunte au cerut în mod necesar o îndelungată și laborioasă trudă. Dominând nemulțumirea intimă a majorității păturii boierești, indignată de pierderea unei părți din privilegiile ei, fără să-și dea seama de dimensiunile unei reorganizări care îi promitea o amplă compensație, consolând pe unii, încurajând pe alții, aplanând greutățile cu tactul și spiritul său conciliant, conducând totul cu inteligență, generalul Kiseleff a știut din prima clipă să-l pună pe fiecare la locul lui în așa fel, încât la 2 ianuarie nu se îndoia nimeni că noul regim, atât de deosebit de cel precedent, avea să dureze doar o zi.

Au fost, e adevărat, după cum se poate imagina, numeroase modificări ale legii organice, căci s-a aplicat, ca să spunem așa, *ex abrupto*. Au trebuit îndreptate, corectate, amendate, completate mai multe dispoziții, la a căror aplicare s-au semnalat cusururi. De aceea primele două sesiuni ale Obștești Adunări au fost fertile în proiecte de lege de tot felul.

Stabilindu-mi reședința în Moldova, mă bucuram de dreptul de indigenat acordat, după obiceiul anterior Regulamentului, și consacrat, mai apoi, celor care se căsătoriseră cu pământence; eram prin urmare apt pentru toate funcțiile publice.

NOTE

[1] Vezi *supra*, cap. XVI, nota 7.

[2] Vezi mai mult la Gh. Platon, *Comisiile de revizie din Moldova și activitatea lor în anii 1830 și 1831*, în „Studii și materiale de istorie modernă", I, 1957, p. 25–65.

[3] *Coțofana hoață* de G. Rossini.

[4] Se numea scutelnic țăranul cultivator dat unui boier sau unei mânăstiri în calitate de șerb și scutit prin urmare de orice contribuție față de stat. Membrii corporațiilor meșteșugărești erau cunoscuți sub numele de breslași (corporație, breslă); tot așa se chemau și locuitorii necultivatori, acordați boierilor și mânăstirilor în aceleași condiții ca și scutelnicii, ca argați, ciobani, pândari, pădurari etc. (n. aut.).

[5] *Notions statistiques sur la Moldavie*, Iași, 1849, A. Henning editor, X + 162 p. O traducere românească, cu adăugiri, a făcut Th. Codrescu (Iași, 1852, XII + 184 p.). De asemenea, există o traducere în limba greacă (cf. I. Veverca, *Niculae Suțu. Viața, activitatea și opera întâiului economist ideolog din România, 1798–1871*, București, 1936, p. 53).

Lucrarea s-a bucurat de o bună primire atât atunci, cât și ulterior, fiind folosită de numeroși specialiști. Minuția cu care a fost elaborată, judecățile de valoare pertinente fac din ea un model întrebuințat și azi profitabil în cercetarea istoriei economice a secolului trecut.

Vezi dările de seamă apărute în „Gazeta de Moldavia", XXII, 1850, p. 278–280, 283–284; „Bukarester Deutsche Zeitung", VII, 1850, p. 381 (care reia și comentariile din „Lloyd" din 3 decembrie 1850); „Zimbrul", I, 1850, nr. 16; „Le Journal de Constantinople", din 4 ianuarie, 19 februarie, 14 iunie 1850. Vezi apoi anexa la lucrarea lui V. Slăvescu consacrată lui N. Suțu, deja citată, în care sunt reproduse scrisorile trimise de diferite personalități autorului cu ocazia apariției volumului. Principele Țării Românești, Barbu Știrbei, o socotește rodul unor eforturi „éclairés et consciencieux". Fuad Efendi îi scrie din Constantinopol la 25 noiembrie 1850 : „C'est un service de plus à ajouter à tous ceux que vous avez déjà rendu à votre patrie et que vous ne cessez de lui rendre". Leon Ghernarin, din Ministerul Afacerilor Externe al Rusiei, evidențiază, la 3 octombrie 1850, că a reunit „avec autant de persévérence que de talent toutes les notions statistiques de nature à faire apprécier l'état actuel de la Moldavie". Ahmed Feviz, aflat la București, îi scrie, la 29 august 1850, relevând că lucrarea constituie o carte de vizită pentru Moldova „en faisant mieux connaître à l'étranger l'immensité de ses resources qui n'attendent qu'un développement prochain". Reșid pașa e încântat de faptul că N.S. nu s-a

mărginit la o prezentare expozitivă a bogățiilor țării ci s-a grăbit „à adresser... des conseils pleins de sagesse et d'apropos" pentru ameliorări viitoare în spiritul respectării ordinii și legalității (scrisoare din 19/27 octombrie 1850). În fine, Eugène Poujade a luat cunoștință de publicarea cărții și-i cere un exemplar (scrisoare trimisă din Therapia la 22 septembrie 1850).

XX

La începutul anului 1832[1], generalul Mirkovici, care dorea să mă folosească, mi-a propus președinția tribunalului de comerț nou creat la Iași; am primit. Șase luni mai târziu am fost numit, la recomandarea sa, secretar de stat, membru în Sfatul administrativ, înlocuind pe logofătul Nicolae Canta, pe atunci postelnic, ale cărui servicii nu plăcuseră. Sfatul administrativ era format astfel:

Președinte, logofătul Grigore Sturdza, bătrân respectabil, așa cum nu se mai întâlnesc astăzi; spirit înțelept, cu judecată, bun patriot – în accepția pe care o dau eu acestui cuvânt; vorbind cu cumpătare și inteligență, răbdător la lucru, impunând respect prin ținuta și caracterul său.

Șeful departamentului din lăuntru, logofătul Gheorghe Catargi: persoană lacomă de putere, dar totdeauna folosind-o nepotrivit, spirit vioi, mobil, dar în răspăr cu bunul-simț. Inteligență dezvoltată dar pusă în slujba șireteniei și a folosirii de mijloace necurate. În afaceri evita totdeauna cu grijă să urmeze calea dreaptă. Atât cele spuse, cât și cele scrise de el erau în mod intenționat un model de ambiguitate, lăsând să se întrevadă o minte sucită, întrebuințată spre a ocoli țelul și a căuta echivocul și dublul înțeles. Credea așa că e la adăpost, pentru orice eventualitate, de reproșuri sau de responsabilitate.

Șeful departamentului dreptății, logofătul Constantin Conachi[2]: înzestrat cu o fire leală și hotărâtă, cu o judecată solidă, cu o cultură puțin obișnuită printre confrații săi și cu o experiență desăvârșită a treburilor țării. Bogătaș, dar de o zgârcenie abjectă în fondul său

interior, își datora totuși considerația, de care se bucura pe bună dreptate, reputației de probitate, meritelor și patriotismului său.

Vistier sau șef al departamentului finanțelor, vornicul Mihail Sturdza[3], mai târziu hospodar al Moldovei. Spirit subtil, mlădios, șiret, strălucitor prin cunoștințele variate și printr-o limbuție îndemânatecă, mânuită fie în franceză, fie în greacă, fie în română. Cu calitățile sale Mihail Sturdza era Phenix printre compatrioți. Era vorba de un discurs oficial, de un text delicat, de o măsură de interes general – el era cel împins înainte și nu pierdea prilejul să se producă. Făcuse parte din comisia însărcinată cu redactarea Regulamentului Organic și fusese delegat la Petersburg pentru a supune această lucrare aprobării Curții rusești. Defectele sale, care acum doar se bănuiau, aveau mai târziu să apară cu toată evidența; de aceea, când Tumanski[4] (poetul) îmi spunea, la vremea de care vorbesc: „Nu-l cunoașteți pe Mihail Sturdza, e sufletul cel mai negru și mai păcătos pe care l-am cunoscut", căscam ochii mari, căci nu credeam că aceste cuvinte ale unui spirit lucid, a căror greutate n-o bănuiam atunci, îmi vor veni adesea în minte ca o sentință sacramentală.

Hatman, șef al miliției, logofătul Theodor Balș; om de nimic, lipsit de orice merit, înfumurat, neștiind să scrie sau să vorbească vreo altă limbă, neavând păreri proprii, încăpățânat unde era interesat, lingușitor al puterii, își arăta funcția etalându-și epoleții și făcând să-i zornăie pintenii.

Am fost alăturat în calitate de postelnic acestor membri ai Sfatului. Eram cu totul dezorientat în primele zile ale numirii mele. Fără experiența treburilor, în fruntea unui departament care nu mai existase, fără arhivă, am socotit că trebuie să-l organizez și mă îndoiam de puterile mele. Curând am constatat că, în împrejurările date, postul meu dobândise însemnătate. Toate lucrările prezentate prin intermediul meu Sfatului nu ajungeau la vicepreședinte sau la președinte decât din mâinile mele; traduceam hârtiile sau le rezumam în franceză; procedam la fel pentru partea juridică. Redactam ofisele adresate de autoritatea supremă membrilor Sfatului sau Obștești Adunări, întocmeam memoriile asupra stadiului unor afaceri sau a chestiunilor deosebite. Participam în mare măsură la elaborarea proiectelor de lege și țineam evidența dezbaterilor legislative. Postelnicia mea a fost o școală din care am dobândit aptitudini greu de format în altă parte și care au făcut serviciile mele indispensabile.

Mai târziu am fost însărcinat, împreună cu alți doi colaboratori, al căror ajutor a fost lipsit de importanță, cu ceea ce s-a numit refacerea Regulamentului, adică intercalarea în corpul legii organice a dispozițiilor de lege care o completaseră sau o modificaseră în cursul celor două sesiuni următoare aplicării ei. Această muncă servindu-mi să mă lămuresc asupra greșelilor redactării primitive a Regulamentului, care nu excela nici prin claritate metodică, nici printr-o coordonare rațională a materiilor, nici prin preciziunea cerută de o lucrare de asemenea natură, care păcătuia, în fine, prin abordarea unei puzderii de amănunte esențialmente tranzitorii ce nu trebuiau să figureze într-o cartă fundamentală – am propus generalului Kiseleff un plan de refacere radicală: păstrând principiile consacrate, să le coordonez, să le împart metodic, extrăgând prescripțiile de bază, trimițând la sfârșitul lucrării ca anexe tot ce avea un caracter regulamentar sau de tranziție. Recunoscând utilitatea unui asemenea elaborat, președintele mi-a răspuns că din nenorocire nu se putea umbla la textul Regulamentului; că lucrarea primitivă, comunicată Porții spre a fi confirmată, cuprindea 435 de articole și această împărțire trebuia păstrată intercalând ca anexe dispozițiile ulterioare și suplimentare. După părerea mea, aceasta face ca Regulamentul, ca lege fundamentală, să fie o lucrare foarte defectuoasă ca logică și redactare[5].

S-a vorbit mult de dispoziția finală a Regulamentului stipulând că pe viitor nici o modificare nu se va face fără autorizația Porții și asentimentul Curții Rusiei. S-a lăudat peste măsură curajul Adunării muntene care a respins acest articol[6]. În spiritul său, el cuprinde în adevăr o tendință de a limita independența puterii legislative și a o plasa în realitate sub influența puterii protectoare; aceasta pentru că Poarta nu s-a amestecat niciodată și totdeauna s-a aflat în cea mai desăvârșită ignoranță asupra celor ce se întâmplau în Principate și în Adunările lor. Să judecăm totuși puțin: sau țara n-avea nevoie de o confirmare superioară pentru o lege organică, a cărei inițiativă oricum n-a avut-o, sau confirmarea o dată primită și realizată, nu-i mai era îngăduit puterii legislative să schimbe după plac bazele constituției. În realitate nici unul din detractorii articolului în discuție nu va susține că puterea legislativă în Principate are dreptul să proclame republica în țară sau să facă domnia ereditară ori să suprime corpurile reprezentative. Dar Regulamentul, așa cum s-a spus, a abordat atâtea amănunte esențialmente schimbătoare

încât apărarea articolului final n-a fost niciodată luată în serios în ansamblul ei. Organizarea administrativă și judecătorească au suferit efectiv o mulțime de modificări succesive, dintre care doar cele mai radicale au trebuit să obțină asentimentul prealabil al Curții Rusiei și uneori al Porții. Dar independent de aceste considerații generale, motive temeinice mă obligă să susțin că articolul incriminat a fost pe cât de judicios, pe atât de salutar, ținând seama de epoca la care se referea. Experiența a demonstrat îndeajuns că dacă s-ar fi lăsat cale liberă domnitorilor și Adunărilor obștești, cele mai mici garanții ar fi dispărut în curând. Instituțiile, care supraviețuiesc oamenilor, ar fi fost răsturnate și grave ilegalități ar fi fost întărite cu sancțiunea legislativă. În continuare narațiunea mea va furniza exemple.

Prietenii mi-au reproșat adesea că fabricam legi ce nu se aplicau, încurcând zadarnic legislația noastră.

– Nu mă căiesc, le-am spus, lăsați să se statornicească instituții bune; oamenii se duc, dar ele rămân și când reaua voință va înceta să domine, ele vor servi ca punct de reazem pentru societate și de temelie pentru o organizare eficientă.

NOTE

[1] Regimul politic de expresie națională dar de inspirație și tutelă rusească, ridicarea partidei naționale formată din spirite ardente, contaminate de liberalismul francez, manifestarea zgomotoasă a consulilor străini, justificarea neîncetată a guvernării domnitorilor regulamentari se exprimă într-o multitudine de monografii, broșuri, pamflete, memorii, versuri etc. extrem de interesante pentru evidențierea capacității economice a Principatelor, a raporturilor lor cu puterea protectoare, a stării de spirit și a remediilor propuse în primul rând pentru asanarea socială. Iată principalele titluri referitoare, în primul rând, la Moldova: M. Anagnosti, *La Valachie et la Moldavie*, în „Revue des deux mondes",.din 15 ianuarie 1837; I.M. Lejeune, *Sur la Moldavie*, Petersburg, 1837; R. Perrin, *Coup d'œil sur la Valachie et la Moldavie*, Paris, 1838; N. Suțu, *Aperçu sur les causes de la gêne et de la stagnation du commerce et sur les besoins industriels de la Moldavie*, Iași, 1838. Lucrarea s-a distribuit gratuit

(cf. „Albina românească", IX, 1838, p. 277). În aceeași foaie s-au reprodus scrisoarea cancelarului rus Nesselrode și anunțul privind darul oferit de țarul Rusiei (o tabacheră cu cifrul imperial în briliante), X, 1839, p. 77. Vezi și „Cantor de avis", II, 1838–1839, p. 254. Vezi și *infra*, cap. XXVI; I. Ghica, *Poids de la Moldo-Valachie dans la question d'Orient*, Paris, 1838; F. Colson, *Dernières intrigues de la Russie en Valachie et en Moldavie*, Paris, 1838; același, *De l'état présent et de l'avenir des principautés de Valachie et de Moldavie*, Paris, 1839; I. Ghica, *Précis des droits des moldaves et des valaques fondé sur le droit et les traités*, Paris, 1839; G. Oesler, *Quelques mots sur l'opportunité de l'accroissement des relations commerciales de la France avec les Principautés*, Paris, 1840; D. Zanelli, *Relazione sulla Moldavia e Valachia*, Roma, 1843; *Episode de la question d'Orient. Russie, Valachie, Moldavie* (1842) (atribuită de I.C. Filitti lui F. Colson sau lui J.A. Vaillant); K.A. Kuch, *Starea de lucruri din Moldova și Valahia de la anii 1828 până la 1843*, trad. din l. germană de A.C. Cuza în „Convorbiri literare", XXIV, 1891–1892; S. Bellanger, *Le moldo-valaque*, Paris, 1844; J.A. Vaillant, *La Romanie*, 3 vol., Paris, 1844; *Moldavie. Récit des troubles de Jassy pendant les journées du 23, 24, 25 et 26 Janvier 1846*, Paris, 1846 (atribuită fără temei lui M. Kogălniceanu); C.G. Vogler, *Moldavie. Michel Stourdza et son administration*, Bruxelles, 1846 (atribuită lui Grigore Ghica, viitorul domn); I. d'Echavannes, *Des ressources que l'industrie pourrait trouver dans la principauté de Moldavie*, Paris, 1848; A.G. Golescu, *Istoricul protectoratului rusesc în Principate și Regulamentul Organic f.a.*

În afara acestei literaturi contemporane evenimentelor, cititorul are la dispoziție marile sinteze ce oferă o imagine globală asupra epocii: A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. XI, *Istoria politică a țărilor române de la 1822 la 1848*, ed. a III-a, București, 1930; N. Iorga, *Istoria românilor*, VIII, *Revoluționarii, IX, Unificatorii*, București, 1938; o privire detaliată la I.C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic (1834–1848)*, București, 1915.

[2] Pentru poetul și omul politic Constantin Conachi (1778–1849) vezi *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, art. lui Al. Teodorescu.

[3] Vezi *infra*, cap. XXII, nota 1.

[4] V.I. Tumanski (1800–1860). În 1828 s-a aflat în Principate ca atașat pe lângă contele Pahlen pentru pregătirea Tratatului de la Adrianopol. Apoi a funcționat în cadrul ambasadei ruse de la Constantinopol.

[5] Și P. Eliade scrie sever: „Il n'est ni code civil, ni code commercial... parce qu'il veut mettre trop d'ordre et partout... il est... l'image même de la confusion" (*op.cit.*, p. 61).

[6] Balansat între hărțuielile opoziției din Adunare și intransigența consulului rus Rückmann, Alexandru Ghica, domnul Țării Românești, a fost silit să aducă în fața Adunării o lucrare ce-și aștepta de mult rezolvarea: confruntarea textului primitiv al Regulamentului Organic cu legislația stabilită ulterior de Kiseleff și înmănuncherea lor într-un corp de lege unitar. Comisia numită în acest scop și-a depus raportul la 31 martie 1837. Cu această ocazie Rückmann a cerut domnitorului să includă și un articol adițional care fusese formulat în 1831 de ambasadorul rus la Constantinopol, Buteniev, cu următorul cuprins: „În viitorime orice modificație ce ar voi să facă mai în urmă domnul la Regulamentul Organic nu se va putea înființa și a se pune în lucrare decât după o într-adins dezlegare a Înaltei Porți și cu primirea Curții Rusiei" (A.D. Xenopol, *op.cit.*, p. 131). Încercând să-l motiveze, consulul rus îi scrisese domnitorului în iulie 1834 că de fapt în chipul acesta erau apărate adevăratele interese ale Principatului și că articolul se referea doar la dispozițiile fundamentale, adică la drepturile și prerogativele domnitorilor, la atribuțiile Adunării Obștești, la perceperea impozitelor, la drepturile și îndatoririle clasei țărănești, la organizarea municipalităților, a miliției și a carantinelor (cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, supliment I, p. 464). Dezbaterea se anunța furtunoasă. În afara combaterii articolului adițional, opoziția, în fruntea căreia se găseau Ion Câmpineanu, Emanoil Băleanu, Iancu Roset și Grigore Cantacuzino, amenința cu demascarea ingerinței puterii executive în alegerile din județele Prahova, Olt și Ialomița (cf. *Ion Câmpineanu, discurs de recepție la Academia Română al lui Ion Ghica,* București, 1880, p. 16) și defraudarea banilor publici de către unii membri ai guvernului. În speță era vorba de falimentul lui Hagi Moscu, bancher care îl creditase pe vodă însuși cu trei milioane. Pentru a-l salva pe acesta, miniștrii Alexandru Vilara, Alexandru Filipescu și Apostol Arsaki îl susținuseră cu fonduri din vistierie. Procedeul o dată dezvăluit, cei trei fuseseră obligați să demisioneze. Adunarea a respins articolul adițional; în mod particular Ion Câmpineanu a pledat cu vehemență împotriva lui, arătând că el contravenea în fapt chiar angajamentelor rusești luate prin tratate bilaterale cu Turcia și promisiunilor țarului către poporul român prin care se garanta autonomia țării (*ibidem*, p. 17). Rückmann a încercat să acrediteze ideea că textul lui ar fi fost înserat în forma inițială a Regulamentului Organic. Cu alte cuvinte, ar fi avut consacrarea Adunării din 1831 și prin urmare avea putere de lege. Eliade, care tipărise Regulamentul, a deslușit subterfugiul: articolul a fost adăugat posterior votului pe o pagină de la sfârșit, parțial nescrisă. Din rațiuni estetice, reprezentantul Rusiei ceruse atunci membrilor Adunării să-și pună iscăliturile pe o pagină nouă. Însuși Kiseleff, susținea însă opoziția, nu admisese acest articol de vreme ce, dând textul la tipar, omisese cuprinsul lui.

De fapt, atât ca formă (fusese introdus tardiv printr-o fraudă), cât și ca fond (contesta o dată în plus autonomia internă a țării), articolul se cerea

respins. În comisia care acum, în 1837, trebuia să facă confruntarea textului se aflau și membrii de odinioară ai comisiei de redactare, între care fostul secretar, Ștefan Bălăceanu. Acesta a declarat categoric că articolul nu figurase în forma primitivă. În ciuda evidenței, a arbitrariului la care asistau, boierii oponenți, după expresia lui Xenopol, se „înfiorau" la gândul de a se ridica contra Rusiei. Sentimentul general era însă pentru respingerea articolului. De la domn care, prin Eliade, editorul Regulamentului în forma nealterată, încuviința în taină pe oponenți, până la proprii săi miniștri, ca Barbu Știrbei, toată lumea era unanimă în a contesta legitimitatea articolului adițional. Astfel, rebarbativă, Adunarea l-a respins cu 24 de voturi împotrivă și trei pentru. Ion Câmpineanu și-a dat o zgomotoasă demisie, mărturisind în Adunare, deși procesul-verbal nu consemnează căci era vegheat de consulul rus, că mitropolitul a încercat să-i siluiască voința. Rückmann a impus prorogarea Adunării și a adus de la Constantinopol un firman, redactat la Petersburg, prin care opoziția manifestată în Adunare era socotită drept „tulburare" iar lucrarea votată nulă. Opozanții urmau să fie dojeniți în public; dacă persistau în părerile lor aveau să fie deferiți justiției penale. Cu asemenea procedee consulul rus și-a putut impune voința. La redeschiderea Adunării, la 10 mai 1838, articolul s-a votat „în silă". Ion Câmpineanu a fost absent. După remarca lui J.A. Vaillant, gestul consulului rus echivala cu un „coup d'état extra-réglementaire" (*La Romanie*, II, p. 395).

Cu toată grija de a ascunde realitatea, scandalul a fost răsunător. Emanoil Băleanu și Ion Câmpineanu au fost surghiuniți, ceilalți destituiți sau persecutați cu furie. Grigore Cantacuzino și-a pierdut mințile. În corespondență, rapoarte diplomatice, memorii sau alte consemnări tardive este reținută împotrivirea muntenilor care „afectase atât de adânc" pe țarul Nicolae (vezi A.D. Xenopol, *op.cit.*, p. 137, nota 22).

XXI

Momentul evacuării Principatelor se apropia și candidații la domnie se frământau să ajungă la un țel pe care singur Mihail Sturdza avea certitudinea că-l va atinge. La Constantinopol fusese sprijinit de socrul său prezumtiv[1] și Cabinetul Rusiei nu avea ceva mai bun de propus în locul lui. Când Ahmed pașa, întors dintr-o misiune la Petersburg, pe

la începutul anului 1834, s-a oprit pentru câteva zile la Iași, însoțit de logofătul N. Aristarki[2], candidatura lui Mihail Sturdza nu mai avea concurență. Exista o alegere mai bună? N-aș putea spune. Guvernul rusesc își luase îndatorirea să studieze caracterul persoanelor care ar fi putut fi chemate la demnitatea hospodarială și după ce se oprise, așa cum am aflat, asupra hatmanului Constantin Paladi, s-a mulțumit, după moartea acestuia, cu Mihail Sturdza.

Iată o copie fidelă a portretelor principalilor boieri din epocă, date ca informație guvernului rusesc, de un oarecare Anghel Valli din Basarabia. Acesta frecventase vreme îndelungată cele dintâi familii ale țării, și era înzestrat cu un spirit de observație îndeajuns de pătrunzător ca să surprindă însușirile fiecăruia și caracteristicile lui individuale. La vremea aceea mi-a fost transmisă confidențial și o reproduc ca atare, fiind o piesă ciudată:

1. Marele vistier Săndulache Sturdza: gutos, epileptic, mort din punct de vedere moral și șters din rândul persoanelor care mai pot aspira la funcții în țară.

2. Marele vistier Dimitrie Ghica: împătimat de sexul frumos, își trece vremea ca un amorez caraghios în mijlocul femeilor; îi place răsfățul și trăncăneala lor. Trândav, nepricepându-se deloc la afaceri și nevrând să audă de ele; rând pe rând darnic și cărpănos, înclinat mai curând la bine decât la rău, dar neprea știind cum să facă nici una, nici alta. Bâiguind câteva vorbe franțuzești și grecești, fără să aibă cunoștințe prea profunde de vreuna dintre cele două limbi.

3. Marele logofăt Teodor Balș: impunător, cu o înfățișare frumoasă dar descreierat, fantast, plin de suficiență și încântat de sine și de tot ce-i aparține. Mândrindu-se în forul său intim de a se vedea ridicat în rang printre primii boieri și socotind această înălțare ca un merit de seamă. Ușor de corupt, mai puțin din lăcomie cât ca să-și poată ține rangul; fără cunoștințe, fără capacitate, dar cu o fire care nu-i înclinată spre rău.

4. Marele hatman Alexandru Ghica: cinstit, corect, echitabil din fire și din principiu și lăudându-se a fi astfel. Singurul care poate fi calificat de incoruptibil în țara sa; cu destul bun-simț, cu cunoștințe mărunte la nevoie, dar fără spirit de ordine, fără activitate, fiindu-i lesne silă de lucrurile care cer trudă sau o atenție susținută; înclinat la bine și dornic să-l facă fiecăruia, fără să se ostenească sau să se deranjeze totuși

prea mult. Un fel de bunătate apatică, indolentă, dacă mă pot exprima astfel, este una din trăsăturile caracteristice ale familiei căreia aparține.

5. Marele vistier Gheorghe Catargi: plin de toate viciile care înseamnă adevăratul scelerat; imoral, necunoscând din onoare decât numele, din probitate doar definiția; sugând fără scrupule sudoarea săracului, hrănindu-se fără să tremure din pâinea orfanului, într-un cuvânt, străin de orice sentiment de omenie și de dreptate. De o lăcomie pe care nimic n-o poate potoli, de o cruzime nemaipomenită în manifestările ei, mergând cu fruntea sus cu conștiința tuturor jecmănelilor, a tuturor crimelor de care s-a făcut vinovat. Mlădios, slugarnic cu superiorii, trufaș și brutal cu subalternii, dar din nenorocire activ, întreprinzător, dibace în expediente și mai presus de toate înzestrat cu destulă înțelepciune și inteligență.

6. Marele vornic Constantin Conachi: judicios, cu bun-simț, muncitor, făcând-o pe cinstitul, pe dreptul, cu spirit de analiză și suficient discernământ, cu cunoștințe dacă nu profunde, măcar superficiale în mai multe domenii; remarcându-se printre ceilalți prin patriotismul său, prin dragostea pentru binele public; disprețuind amestecul în intrigile mărunte, în trâncănelile lumii, suficient de bogat ca să nu râvnească bunurile altora, dar anulând toate aceste însușiri printr-o fire violentă, repezită, prin capricii care adesea îl fac de nerecunoscut și care i-au adus pe bună dreptate porecla de om râzgâiat.

7. Marele logofăt Dimitrie Sturdza: brutal, repezit, morocănos, grosolan în maniere și în purtări; un fond de răutate și de invidie e apanajul familiei căreia îi aparține și domnul logofăt; s-a împărtășit și el din aceste însușiri. Fără alte cunoștințe decât cele ale limbii materne, pe care n-o posedă decât din rutină, dar versat în treburile de hotărnicii, singura știință în care moldoveanul excelează în mod obișnuit; e ca înnăscută la majoritatea din ei. Sincer atașat legilor, obiceiurilor și instituțiilor țării sale, pe care le dorește mai simple, mai umane, mai lepădate de subtilitățile și rafinamentele civilizației.

8. Marele vornic Gheorghe Ghica: bonom, iubindu-și tabieturile, rafinat și adesea ascuns fără să pară, învăluindu-și totdeauna sentimentele adevărate sub un aer de bunătate; neastâmpărat, dar niciodată pe față, acționând mereu în întuneric și în așa fel încât să se poată în orice caz retrage din joc fără să se compromită; cinstit, corect, urând stoarcerile, jafurile, fără ca prin aceasta să-și piardă din vedere propriile

interese; în cariera sa politică n-a comis niciodată nedreptăți sau abuzuri; plăcându-i să facă bine, fără a da totuși ceva dintr-al său, dorind sincer binele țării sale fără să se osteneasc prea mult pentru aceasta; statornic, ferm în deciziile sale, dar de o fermitate care adesea degenerează în îndărătnicie.

9. Marele logofăt Grigore Sturdza: bătrân istovit, incapabil să mai suporte povara muncii atât din cauza vârstei înaintate cât și a caracterului lui manifest indolent și lenevos. Fără să fie înclinat spre nedreptate, fără să aibă nevoie s-o comită, se lasă adesea antrenat spre ea doar din silă, din aversiunea pentru muncă. Mai instruit decât mulți din această țară, dar cu o cultură ce are o tentă de spoială, de pedanterie respingătoare. Socotindu-se mai presus de ceilalți datorită cunoștințelor sale, ține totdeauna cu încăpățânare la părerile sale, oricât de greșite, oricât de înșelătoare ar fi adeseori. Contrazicerea îl irită, cuvântul îl înflăcărează, și numai indolența îl face să-și retragă uneori părerile. Cu un fond de răutate, de invidie, de viclenie și de șiretenie, e unul din cei dintâi care rivalizează prin situație și bogăție cu Roznovanu, cu care poate fi asemănat și prin dragostea pentru fiul său Mihail, tânăr dibaci, insinuant, viclean, dominat de interesul personal și capabil să sacrifice totul pentru acest idol.

10. Gheorghe Rosetti (Roznovanu): nul prin facultățile morale și intelectuale și nedatorându-și poziția politică decât întâmplării, unui concurs favorabil de împrejurări și recompenselor dobândite sub administrația rusă în Moldova. Despuiat de acest prestigiu, apare în toată goliciunea sa, netalentat, fără cunoștințe, fără cultură, cu o educație neglijată și fără alt merit decât nașterea, bogăția, ceva memorie și oarecare pricepere în afacerile vistieriei, incapabil de altfel s-o conducă singur. Acest loc i-a adus averea uriașă de astăzi.

11. Marele hatman Răducanu Rosetti: bunătatea personificată, trăind bucuria clipei fără nici o prevedere pentru viitor, fără proiecte, fără plan, lipsit de voință, îndreptându-se senin încotro e mânat; un fel de cocă pe care o moi și o întărești după cum vrei, sensibil la orice influență suferită; datorând ceea ce este nu sieși, ci legăturilor, înrudirilor, căsătoriilor și altor aranjamente de acest fel. Fără talente, fără cunoștințe, abia știind să-și mâzgălească numele, dar fire blândă, omenoasă, înclinat spre bine și nelăsându-se antrenat spre rău decât din

slăbiciune și cu regret; în fine, un om, dacă ar ține de mine, pe care l-aș putea manevra după gustul meu.

12. Marele vistier Alexandru Balș: un adevărat original, în care se întâlnesc toate contradicțiile, adesea de neînțeles pentru sine și pentru alții; rând pe rând politicos, grosolan, slugarnic, trufaș, înțelept și descreierat. Incapabil de la o vreme să urmărească o idee, un discurs, o afacere oarecare; făcând caz de multă corectitudine în angajamente, în convenții, în spusele sale și căutând adesea indirect mijlocul de a se dezice de ele, de a le retracta. Meschin cu sine și cu alții, socotindu-și averea ruinată, prăpădită, văzând totul în culorile cele mai sumbre, cele mai triste și cu toate astea risipitor, făcând cheltuieli nesăbuite, grăbindu-și ruina fără să-și dea seama; neîncrezător față de toată lumea, socotind că fiecare vrea să-l piardă, înrăutățindu-și prin această neîncredere situația materială; cu oarecare cultură, o ușoară spoială de literatură, fără însă să știe să profite și poticnindu-se la fiecare pas în principii de probitate pe care pretinde că le urmează.

13. Marele hatman Constantin Paladi: copleșit de excese de fericire și de nefericire și de trecerea prea bruscă de la o stare la alta; una l-a marcat de acea suficiență, de acea ușurătate pe care o dobândești huzurind în bogăție, în măreție, în putere; cealaltă i-a dat timiditatea, nesiguranța, părerile schimbătoare și senzația că se află adesea în nenorocire. Din aceste pricini e unul din acele caractere nedefinite, ce aproape nu pot fi judecate, incapabil să facă bine sau rău, în care simplitatea, bunătatea moldovenească vin în contrast cu puțină grosolănie vicleană, cu maliția grecilor fanarioți, pe care totuși nu-i trece prin minte s-o folosească. Cu purtări blânde și de fel înclinat spre rău, neavând altă știință decât pe cea a micilor bârfeli, trăncăneli și anecdote ale zilei și despre ceea ce gândește sau plănuiește unul sau altul.

14. Marele vistier Constantin Cantacuzino[3]: harnic, muncitor, întreprinzător, dar promițând mai mult decât poate da prin felul de a fi. Nu-i lipsit de inteligență, de pricepere, dar înfățișarea lui arată mai mult decât e în adevăr; principiile sale sunt cinstite, purtările omenoase, sufletul îi e drept, milos, dar interesul personal îl domină în cel mai înalt grad și adesea înăbușă glasul inimii și chiar al conștiinței sale.

15. Marele spătar Gheorghe Balș: om de salon, trecând drept așa ceva și străduindu-se în acest sens; almanahul tuturor șaradelor, logogrifelor, istorioarelor galante, anecdotelor de alcov și al altor mărunțișuri

strălucitoare. Spornic în vorbe și duh, în remarci picante, în ironii care nu-s amare ori jignitoare. Dar jocurile de cuvinte cu care-și presară conversația acele „9/10 plus cinci și șase fără 2" sunt fade platitudini. Unul din acei oameni fără rost, primejdios pentru soți și încă mai periculos pentru neveste; grație acestei disponibilități mereu hazlii, mereu glumețe, ele își permit toate acele libertăți cărora bieții soți nu le dau importanță. Acceptate mai mult sau mai puțin de femei, le asigură însă succesele sperate.

Copiind cuvânt cu cuvânt, se înțelege că nu mă solidarizez nici cu fidelitatea în totul a acestor portretizări, nici cu greșelile de exprimare, care uneori devin confuze în exces.

NOTE

[1] Ștefan Vogoridi, caimacamul de la 1821. Căsătoria cu fiica acestuia, Smaranda, i-a fost se pare impusă de M. Sturdza (cf. R. Rosetti, *Scrieri*, ed. Cătălina Poleacov și M. Anghelescu, București, 1980, p. 438).

[2] N. Aristarki a devenit capuchehaia domnului Țării Românești, Alexandru Ghica.

[3] Socrul autorului.

XXII

Prin luna aprilie 1834, Mihail Sturdza[1] a primit din mâna mea (pentru că îmi fusese adresată de logofătul Aristarki) invitația de a se duce la Constantinopol ca să primească investitura. S-a dus, și curând după aceea generalul Kiseleff își lua rămas-bun de la Principate și trecea Prutul. Ne-am păstrat provizoriu posturile în Sfat până la întoarcerea

domnitorului care a luat frânele guvernării în luna mai, dacă nu mă-nșel.

Cu această ocazie au fost distribuite decorații și eu am primit Ordinul Nișan din partea Porții și Ordinul Sf. Ana, clasa a II-a, din partea Rusiei.

Sfatul a fost format astfel: la departamentul din Lăuntru, înlocuind pe logofătul Catargi, care fusese revocat curând după intrarea mea în Sfat, logofătul Alexandru Ghica. Trăsătura sa caracteristică era bunătatea; se bucura de faima unui om cinstit, ceea ce îl făcea stimat de colegi, dar în realitate aceasta era mult atenuată de influența exercitată asupra hotărârilor sale de anturajul format din oameni de nimic și interesați. Spirit mărginit, iubind cancanurile, anecdotele pipărate, din care avea un repertoriu inepuizabil, el era și de o pasivitate totală în slujbă.

La departamentul Dreptății, în locul logofătului Conachi, oponent declarat al domnitorului Sturdza, logofătul Lupu Balș, om bănuitor, viclean, agitat, neliniștit, rău, negândindu-se decât cum să-i coboare pe alții ca să-i domine, folosindu-și mintea ca să servească slăbiciunile șefului și să scape de influența și considerația celor care-l umbreau; prieten rău, coleg de serviciu rău. Iscusit în fond, ceea ce nu-i treabă obișnuită, lucrând cu sine, ceea ce e la fel de rar, dovedind inteligență și mare hărnicie în slujbă.

La Vistierie, în locul lui Mihail Sturdza, logofătul Nicolae Canta, om de reputație detestabilă, care exploatase totdeauna pentru sine slăbiciunile mitropolitului Veniamin[2]; viclean dar cu finețe. Având o înțelegere desăvârșită a afacerilor, putând să pledeze și pentru și contra, după interes; serios și sobru în exprimare, cumpănit în judecăți, măsurat în purtări, știa să îmbrace haina corectitudinii. În fond însă prevaricator emerit și incorigibil, lingușitor cu cei mari când putea profita, disprețuitor cu ei când n-avea cum se face trebuitor. Cu aceste calități Nicolae Canta s-a aflat de la început asociat intențiilor și înclinațiilor lui Mihail Sturdza, care l-a făcut principalul instrument al jafurilor sale și a sfârșit prin a-i distruge reputația.

Theodor Balș a continuat să fie hatman și eu mi-am păstrat postul de postelnic, în ciuda unor păreri preconcepute pe care domnitorul Sturdza le avusese contra mea, dar pe care a știut să și le înăbușe ca să mă vadă la lucru. Curând m-a însărcinat cu corespondența lui oficială

și particulară, ceea ce pentru multă vreme m-a făcut să fiu singurul potrivit printre pământeni pentru această gingașă parte a serviciului.

Nu pretind să fac istoricul domniei lui Mihail Sturdza din memorie, nici să urmez cronologic împrejurările care s-au succedat într-un răstimp de 15 ani; ar fi o sarcină imposibilă și peste puterile mele. Mă voi mărgini să rezum, în general, punctele importante slujind la caracterizarea ei:

Mihail Sturdza, ca toți domnitorii noi, a pus mâna pe putere înconjurat de o aureolă de nădejdi, de devotament și ovații. Se aștepta fericirea publică, se grăbeau să-i înalțe monumente! La rândul său, darnic cu vorbele frumoase, s-a angajat față de sine să-și consacre autoritatea, capacitățile minții, prestigiul cuvântului ca să adune bogății. A traficat cu orice: posturi, ranguri; dreptatea în procese a fost dată cui a oferit mai mult. A deținut o parte precumpănitoare în arendarea veniturilor publice; și-a rotunjit moșiile, fie pedepsindu-i pe călcători, fie schimbând proprietăți pentru avansări și onoruri, fie făcând să i se ofere donații. A vândut locuri de preoți și stareți[3], a pus mâna pe moșteniri presupuse fără titulari și sub diferite pretexte și-a adjudecat excedente ale Vistieriei, administrate apoi cu o zgârcenie scrupuloasă spre a-și însuși venituri care, folosite în rosturi de utilitate publică, ar fi putut da un impuls considerabil prosperității țării.

Aceasta a fost îndeletnicirea principală și constantă a lui Mihail Sturdza în timpul celor 15 ani de domnie liniștită, care n-a fost frământată de nici o preocupare serioasă, de nici un incident grav, de nici una din acele conjuncturi delicate care țâșnesc din ambiție, înfățișând reversul imaginii create de domnitor.

Pierderea iluziilor a fost promptă. Nici un an nu se scursese și au început să apară nemulțumiții[4]. Cei cu speranțele înșelate, cu ambițiile nesatisfăcute, cu drepturile călcate s-au asociat curând într-un protest comun, dând naștere unei opoziții strânse și serioase căci cuprindea pe fruntașii societății. Mihail Sturdza a intuit că, cu riscul de a se vedea cu mâinile legate, va trebui să lovească cu putere în așa fel încât să-i înspăimânte pe nemulțumiți și să le împiedice înțelegerea. A transmis la Constantinopol că niște boieri, dezamăgiți în speranța de a ajunge la tron, agitau și unelteau tulburări în țară ca să-l denigreze pe domn în ochii Porții. A obținut astfel un firman care-l autoriza să pedepsească cu strășnicie pe tulburători. În vreme ce boierii înmânau consulului

Rusiei un memoriu amănunțit despre abuzurile hospodarului, acesta convoca, cu anume solemnitate premeditată, pe capii boierimii și, punând să li se citească firmanul în prezența unui pluton de soldați plantați în sală, le-a ținut un discurs trufaș și virulent, încununat cu surghiunirea a trei din principalii boieri. Acest act de autoritate a buimăcit opoziția dar a justificat în același timp sosirea acolo a baronului Rückmann, consulul general al Rusiei în Principate.

Vrând să îndrepte situația, baronul Rückmann i-a nemulțumit pe toți. L-a silit pe domn să înapoieze câteva sume estorcate și l-a făcut să-și piardă toată considerația; a încercat să potolească opoziția susținând însă domnia și a eșuat în amândouă cazurile. Nu e de prisos să amintim aici un fapt care, oricât de pueril a fost, nu rămâne mai puțin caracteristic. În timpul ședерii la Iași a baronului Rückmann, doi țigani cu vioara făceau să răsune în fiecare seară muzica lor sub ferestrele acestuia, mărșăluind pe stradă până la miezul nopții. Domnul nu a exitat să se folosească de un atare mijloc (care n-a rămas secret) ca să facă să se creadă că poporul era vesel și mulțumit. Astfel, ascunzându-se în spatele unor sofisme pe care știa să le mânuiască cu abilitate extremă, Mihail Sturdza, stăpân pe situație, chiar atunci când nu era crezut, și-a continuat șirul prădăciunilor fiind doar ceva mai rezervat ori de câte ori se temea de scandal. Opoziția, descurajată, a persistat la rândul ei să-și joace rolul în timpul întregii domnii a principelui Sturdza, în sensul că a servit de nucleu elementelor influențabile dintre nemulțumiții permanenți – spun influențabile căci nu trebuie cineva să-și imagineze că sistemul de ostilitate s-a perpetuat la aceeași indivizi. Adesea s-a văzut cum capii opoziției au acceptat cele mai de seamă posturi, tămâind ceea ce înjuraseră până atunci. Pierzându-și așa unul sau mai mulți membri, opoziția se refăcea cu acei care fuseseră repudiați de conducere. Cu excepția a două sau trei persoane care, credincioase principiilor lor, au refuzat în mod constant vreo slujbă, restul au oferit tristul exemplu al unor continui reveniri. Era unul revocat din funcție, pierdea vreun proces, avea a se plânge de vreo faptă rea a domnitorului – trecea în rândurile opoziției. Curând această tactică a devenit pentru cei mai mulți un mijloc de a obține favoruri. Astfel opoziția s-a degradat, spre marea încântare a hospodarului și, cu toate păcatele acestuia, manevrele nemulțumiților inspirau cu atât mai mult dispreț cu cât Mihail Sturdza nu lăsa să-i scape nici o ocazie să-i umilească și să le dezvăluie greșelile

și atitudinea interesată. În vreme ce aceștia își toceau armele prin exagerări, pasiune și jălbi, domnul proceda metodic și cu îndemânare la întărirea puterii și la sporirea averii sale.

NOTE

[1] Pentru Mihail Sturdza (1795–1884) vezi, în afara capitolelor consacrate istoriei Moldovei în anii când el s-a aflat pe tronul acestui Principat, din lucrarea lui I.C. Filitti, *Domniile...*, monografia de caracter apologetic datorată lui Al. A.C. Sturdza, *Règne de Michel Sturdza*, Paris, 1907.

[2] Mitropolitul Veniamin Costache era unchiul lui Nicolae Canta. Vezi și mai departe.

[3] Stareț, egumen = cleric administrator al averii unei mânăstiri. Stăreția – sarcină foarte bănoasă a acestei administrații (n. aut.).

[4] Pentru aceste frământări iscate încă din primul an de domnie a lui Mihail Sturdza, cf. I.C. Filitti, *op.cit.*, p. 467 și urm.

XXIII

După ce a anihilat creditul celor mai de seamă boieri, scoțând în evidență incapacitatea lor și versatilitatea principiilor lor, vodă n-a făcut o taină din cât era de important pentru țelurile sale să dispună de Adunarea obștească și să se adăpostească sub autoritatea sancțiunilor ei. Nici un mijloc n-a fost cruțat spre a atinge acest scop. Favoruri, gratificații și slujbe au fost puse la dispoziția membrilor Adunării. Astfel, în ciuda opoziției constante a unei minorități neînsemnate numeric, principele Sturdza a manevrat corpul reprezentativ după plac, dictând hotărâri comisiei pentru cercetarea conturilor, făcând să fie proclamat binefăcător

al patriei[1] și decernându-și sub diferite numiri sume însemnate. Era așa în regulă – grija lui principală – și niciodată nu lipsea, la orice observație care i se făcea, să arate umilele și înduioșătoarele adrese ale Adunării, fabricate în propriul său cabinet. Această tactică i-a reușit de minune; se înțelege lesne că orice alegere de deputat devenea o afacere de mare importanță. Frânele pe care puterea i le da în mână, favoarea și persecuția, interesul și frica au fost folosite în același timp pentru a influența alegerile pe care a sfârșit prin a le modifica pe față. Astfel, în alegerile generale din 1847, căzând doar trei din toți candidații guvernului, le-a casat și a preocedat la altele în prezența unor delegații extraordinare și a jandarmilor, provocând tot felul de neplăceri alegătorilor care nu se conformau vederilor sale. Arbitrariul degenerase deja în teroarea ce trebuia să ducă la scenele din 1848.

Adunarea, condusă și dispusă astfel să servească de instrument orb intereselor hospodarului, a decăzut curând de la menirea sa inițială: în locul unui corp format din fruntași ai boierimii, mai mult sau mai puțin independenți datorită averii și poziției lor sociale, n-a rămas decât o adunătură de indivizi aleși dinadins dintre nulități și subalterni de calitate inferioară, dintre conștiințe încărcate și slabe, dintre postulanți nemerituoși, căutând cu toții să se facă plăcuți domnitorului. Sistemul urmat a făcut ca posturile să fie distribuite în mod succesiv unor asemenea persoane. De atunci demoralizarea și degradarea s-au generalizat și au ajuns temelia unui regim ce nu mai putea ieși din cercul vicios în care se angajase. Persoanele cele mai conștiincioase sfârșind, una după alta, prin a se retrage, alegerea funcționarilor a ajuns tot mai deplorabilă.

Pe acest făgaș nenorocit, Mihail Sturdza, blindat împotriva atacurilor organizate de opoziție contra sa din vreme în vreme, își urma totuși planurile de a-și însuși banul public, pivotul și ținta manevrelor sale; în cele din urmă ajunsese să disprețuiască protestele, dar ceea ce îl îngrijora adesea erau observațiile consulilor Rusiei. A simțit deci nevoia să se scuture de supravegherea lor inoportună. A încercat pe rând să-i câștige cu daruri, dar n-a reușit totdeauna. De aceea toți consulii care s-au succedat i-au fost mai mult sau mai puțin potrivnici. Besack a făcut mai mult; și-a luat sarcina să-l răstoarne, dar a acționat cu prea mare imprudență și impetuozitate ca să fie încuviințat de Curtea sa. Declarându-se fățiș contra lui Mihail Sturdza, a devenit centrul opoziției și s-a pus în fruntea nemulțumiților. A ațâțat răzvrătiri în sânul

Adunării Obștești, a amenințat prin note violente la cel mai mic pretext și în cele din urmă a rupt-o de tot cu vodă. Lucrurile ajunseseră aici când a fost rechemat și înlocuit cu domnul Kotzebue.

În mod obișnuit mă aflam în relații bune cu toți consulii rezidând la Iași sau la București. Mă bucuram de stima și uneori de încrederea lor, în așa fel că adesea eram în situația să le dau informații fie asupra treburilor țării, pentru care de preferință mi se adresau mie, fie pentru chestiuni dificile de moment, fie în probleme de drept și de interes general. Numai cu Besack n-am avut nici un fel de afinitate. Am părăsit postelnicia după ce o ocupasem vreme de șase ani; domnitorul a încredințat acest post, mai mult fără să vrea, lui Costin Catargi care, în ciuda atitudinii sale militante, nu încetase să stăruie prin intrigi ca să capete un loc în Sfat, folosind în favoarea sa intervenția consulului Rusiei. Costin, mai neliniștit, mai frământat decât tatăl său, încercând să se strecoare prin toate mijloacele imaginabile, fusese totdeauna printre gălăgioși și în mod special își dăduse aerul de răzvrătitor ca să pară important fără ca prin aceasta vreun partid să-l recunoască de șef sau măcar de partizan. Costin era una din acele ființe care-și irosesc viața și însușirile naturale ca să bage intrigi, ca să fie unealta partidelor și mașinațiunilor lor oculte dar a cărei colaborare este cu ostentație respinsă. Spirit ascuțit dar certăreț, plin de subtilități înșelătoare, caracter irascibil, învăpăiat, nul în serviciu în ciuda inteligenței, compromițând dreptatea până la a o stâlci și treburile până la a le anihila. Cu aceste însușiri Costin și-a atins țelul intrigilor sale dar nu s-a mulțumit cu atât și deși ocupa un post de încredere pe lângă domnitor, a continuat să slujească lui Besack, în înțelegere cu Nicolae Canta care făcea ce voia, cum am spus, din mitropolit. O asemenea purtare nu numai că provoca lui vodă o îndreptățită indignare dar îl și neliniștea serios fără a mai socoti gravele încurcături rezultate de aici pentru slujbă. În sfârșit, lucrurile ajunseseră la un asemenea grad de tensiune încât domnul a simțit că nu mai avea de ce să-l cruțe. M-a îndemnat să-mi reiau sarcina de postelnic; am refuzat. Un motiv în plus se adăuga celor care mă determinaseră să abandonez postul sus menționat: erau resentimentele lui Besack, apoi șicanele la care m-aș fi expus din partea lui; dar până la urmă a trebuit să cedez ca să-l scot pe vodă din încurcătură.

Am primit numirea și m-am întors acasă gânditor. Costin nebănuind nimic, a venit la mine pe neașteptate. În conversația ce a urmat, a încercat să mă convingă de virtuțile politicii pe care o adoptase; mi-a

dat să înțeleg că, sprijinindu-se pe Besack, găsise cel mai bun mijloc să se mențină și în același timp să se impună în fața domnului. În prima clipă mi-a venit să-i spun că e demis, dar după vorbele sale eram în acea încurcătură când dai cuiva o veste rea atunci când se așteaptă mai puțin. M-am mulțumit să-i spun că eram departe de a-i împărtăși punctul de vedere, că făgașul pe care se angajase mi se părea fals întru totul și n-avea nici o șansă de reușită și că, în sfârșit, era o necuviință să slujești și să sabotezi în același timp. Nu l-am încurajat căci n-aveam nici o nădejde. A plecat încrezător în sine și mizând pe îndemânarea sa.

Dacă ai încerca să explici asemenea purtare din alte motive decât prin instinctul irezistibil spre intrigă, care nu-și găsește hrana decât în uneltiri și, orb, ca toate pasiunile ce ne stăpânesc, nu admite nici judecată, nici conștiinciozitate, ai fi foarte încurcat să o înțelegi. Costin a primit ca pe un trăsnet notificarea demiterii sale și Besack s-a înfuriat. I-a adresat principelui o notă cerându-i socoteală pentru îndepărtarea lui Costin și pretinzând anularea acestei măsuri. Principele i-a răspuns că nu-i e greu să-și motiveze gestul, făcut din rațiuni mai mult decât îndestulătoare, dar că se mulțumea să dea doar una: Costin nu se mai bucura de încrederea lui și ca atare era îndreptățit să-l îndepărteze. Besack s-a îmbufnat. Multă vreme n-a vrut să primească notele pe care i le adresam ca postelnic de frică să nu găsească în ele notificarea numirii mele; în ceea ce mă privește i le trimiteam regulat, până când, plictisit și considerând că în primul rând sufereau treburile supușilor săi, s-a văzut silit să cedeze. Dar n-am avut cu el nici un fel de relație privată în tot răstimpul cât a mai ocupat consulatul.

Revin la subiect.

NOTE

[1] Vezi un portret încununat de lauri, în lucrarea lui Al. A.C. Sturdza citată, hors texte.

XXIV

În afara excentricităților lui Besack, principele se lovea, prin urmare, în intențiile sale de un obstacol serios prin supravegherea neavenită a consulilor Rusiei. Neputând să și-i apropie, s-a apucat să le submineze influența și n-a cruțat nici un mijloc în acest sens. S-a apropiat de consulatul Franței, a măgulit aspirațiile tineretului, pe care era departe de a le împărtăși, a înfățișat influența rusească ca o piedică în calea binelui ce voia să înfăptuiască; într-un cuvânt, a făcut totul ca să provoace antipatia față de Rusia. Următoarea întâmplare e o dovadă.

Era pe atunci la Iași un francez cu numele de Vaillant[1], spirit exaltat, potrivnic declarat al Rusiei, care avea ușă deschisă la domn ; or, într-o zi, ministru din Lăuntru fiind logofătul Lupu Balș, a fost denunțată existența unei conspirații. Vodă m-a însărcinat cu ancheta împreună cu ministrul din Lăuntru. Am pus toți copoii poliției în mișcare ca să ajungem la dezvăluirea completă a complotului și n-am avut liniște sau răgaz până când n-am fost în posesia unui cufăraș cuprinzând documentele asociației. O dată avute în mână aceste hârtii, ne-am apucat să le parcurgem: dezvăluiau o înțelegere francmasonică și dincolo de o harabaură de fraze revoluționare, se descoperea țelul principal, acela al manifestării urii contra Rusiei. Mai era, în fine, o listă de 12 zavergii, pe care i-am arestat; în fruntea lor figura numele lui Vaillant. Încolo toți membrii erau tipi neînsemnați, formând prima rețea a unui complot încă neextins. Având aceste elemente, ne-am făcut raportul către domn, care până atunci manifestase o mare îngrijorare. Auzind pronunțându-se numele lui Vaillant, a surâs și spre marea noastră mirare a lăsat să-i scape aceste cuvinte:

– Știu despre ce e vorba!

Or, Vaillant a primit 300 de galbeni și a părăsit Moldova; un ofițer de pompieri, personajul principal dintre conspiratori, a primit de asemenea 100 de galbeni de la principe și a fost izgonit o vreme din țară. Restul au fost pur și simplu lăsați liberi. Acesta a fost sfârșitul burlesc al unei afaceri pe care fiecare o luase în serios, sfârșit explicat de la sine prin ceea ce s-a spus mai sus.

Mihail Sturdza nu ezita să folosească orice mijloc ca să triumfe contra greutăților din cale. E adevărat că nutrea un dispreț adânc pentru

uneltirile nemulțumiților, dar nu se neliniștea nici când luau amploare mai mare și stârneau teama unor complicații din afară. Să mulțumești pe toată lumea, să satisfaci toate ambițiile era o sarcină imposibilă. Mihail Sturdza, egoist în cel mai înalt grad, nu era de altfel capabil de nici unul din acele sacrificii care inspiră recunoștință și te împiedică să mărturisești răul altcuiva decât ție însuți. Nu folosea oamenii decât în măsura în care îi puteau servi ca unelte pentru propriile sale interese și nu era darnic decât cu vorbe frumoase și aluzii mieroase care fermecau foarte adesea. Convins de neputința intimă a opoziției, redusă la zero prin ridicolul în care evolua, nu s-ar fi neliniștit niciodată dacă n-ar fi fost convins că îi oferă motive serioase de exploatat.

Când oameni mediocri își dădeau aere de patrioți ca să impună domnului sau să se facă remarcați de el, nu se răzbuna decât prin dispreț sau ridicol. Un mic nucleu din această speță de patrioți a crezut că face act de civism împopoțonându-se cu căciuli de miel, care-și aveau obârșia în vechiul costum moldovenesc. Acest port, folosit încă de țăranii noștri de la munte, putea fi comparat cu căciulile persane răsfrânte la vârf. Asociată cu costumul european, căciula se remarca prin ciudățenia ei. Domnul n-a luat-o în seamă decât atunci când moda s-a extins oarecum și a devenit o emblemă. S-o interzici, ar fi însemnat să dai acestei futile excentricități mai multă importanță decât merita și să te îndrepți spre țelul autorilor ei, așa că a preferat s-o ridiculizeze; pentru aceasta a pus să se lucreze în taină 40 de căciuli asemănătoare; li s-au dat apoi ocnașilor puși să măture de două ori pe zi pe străzile orașului. Patrioții cu căciuli au râs cei dintâi și s-au grăbit să renunțe la podoaba lor neobișnuită, de frică să nu fie confundați cu răufăcătorii. Dar când nemulțumiții năvăleau spre Iași și numeroasele lor întâlniri cu notabilitățile capitalei dovedeau intenții premeditate, Mihail Sturdza era neliniștit; rumega fără încetare în ce chip să scape de acest coșmar nenorocit.

Într-o zi, mă aflam cu fratele meu la ceea ce el numea castelul de la Socola. Lua aer în balcon și curând s-a închegat o conversație confidențială despre întâlnirile ce aveau loc atunci în casa logofătului Constantin Sturdza. M-a întrebat despre modalitățile de a frânge acest nucleu al opoziției. Părerea mea a fost că nu se putea face nimic atâta timp cât acești domni nu veneau în contrazicere cu legea, că trebuiau supravegheați și așteptată vremea propice pentru a-i zdrobi cu arme legale, că orice alt mijloc ar fi fost taxat de arbitrar și l-ar fi expus la

recriminări ce s-ar fi întors împotriva lui. Ne-a dezvăluit atunci un plan diabolic urzit, se pare, de mai multă vreme. Era vorba, nici mai mult, nici mai puțin, decât să trimită la una din acele adunări poliția însoțită de forțe armate, cu recomandarea secretă de a provoca insulte și rezistență; din acel moment soldații, uzând de dreptul de legitimă apărare, aveau să folosească armele și să treacă prin tăișul baionetelor pe principalii capi ai opoziției. La această revelație am rămas trăsnit, ca și cum un fulger mi-ar fi trecut pe dinaintea ochilor. M-am stăpânit și, ca să-i dau răgazul să-și schimbe gândul și să-l scutesc de încurcătura de a-mi fi făcut o asemenea mărturisire, m-am hotărât să-i răspund ca la o glumă. Dar a revenit la planul lui în chipul cel mai serios și s-a încăpățânat să motiveze expedientul sprijinindu-se pe legitima apărare și punând în evidență avantajul de a scăpa o dată pentru totdeauna de stâlpii dezordinii și ai intrigii. Atunci am început să combat o asemenea idee nesăbuită. Nu încercam să discut aspectul moral, pe care un spirit capabil să gândească în acest fel nu l-ar fi înțeles; i-am vorbit de interesul lui, arătând impresia penibilă făcută de aplicarea planului și urmările grave ce ar fi putut decurge de aici. A căzut pe gânduri și subiectul conversației a fost schimbat. După ce am plecat, am vorbit plin de îngrijorare fratelui meu despre strania revelație ai cărei martori fusesem și, amintindu-mi de cuvintele lui Tumanski, l-am socotit în acel moment capabil pe Mihail Sturdza de orice; am fost cât pe aci să dau crezare unor zvonuri sinistre circulând pe seama sa și pe care nu îndrăzneam să mi le mărturisesc mie însumi. De altfel – Dumnezeu să mă ierte – niciodată n-am atribuit, decât unei șarlatanii în plus, bigotismul de care principele Sturdza făcea caz în ultimii ani de domnie.

În 1848[2] a depins numai de el ca cei mai de seamă boieri să nu cadă victimele dușmăniei implacabile ce le purta. Neputându-i zdrobi direct, s-a gândit să reînnoiască, în ceea ce-i privea, momentele de *jacquerie* sângeroasă din Galiția; a făgăduit săracilor să-i susțină pe spezele boierilor și a făcut să circule broșuri incendiare împotriva boierimii, care nu mai putea conta pe sprijinul guvernului. Aceste manevre nedemne au contribuit mult la pervertirea spiritului public și e foarte probabil că ar fi avut consecințe nenorocite dacă depunerea lui Mihail Sturdza n-ar fi pus capăt acestor turpitudini.

Am schițat aici partea urâtă din caracterul principelui Sturdza și socot că defectele la o persoană aflată în fruntea țării nu puteau fi

compensate de calități, oricât de strălucite ar fi fost ele. Stăpânit de zgârcenie și de cupiditate, a adus venalitatea și lăcomia la ordinea zilei și le-a introdus în toate afacerile și în toate păturile de funcționari[3]. A demoralizat adânc societatea, a interpretat legile potrivit intereselor sale și a pervertit instituțiile după placul său; a comis nedreptăți strigătoare și a perturbat ordinea creată de Regulamentul Organic sub conducerea generalului Kiseleff; a făcut să se instaureze arbitrariul și o stare vecină cu anarhia.

În afara acestei funeste moșteniri n-a lăsat nimic care să-i amintească domnia de 15 ani, justificată de sumele pe care, pe un motiv sau altul, și le-a însușit din excedentele veniturilor publice. Trebuie exceptate câteva șosele[4], cu care a făcut să fie traversate moșiile sale, schimbând direcția celor existente, șosele care-i serveau de argument principal de fiecare dată când se afla în situația de a pune în evidență binefacerile administrației sale.

E adevărat că Mihail Sturdza era înzestrat cu un spirit subtil și rafinat; dobândise cunoștințe destul de variate, puse în evidență și de o memorie prodigioasă. Avea harul cuvântului și excela în a-și antrena și a-și seduce interlocutorul prin maniere, prin cunoștințe și prin vorbărie. Era răbdător la lucru, discuta problemele în amănunt și ceda în fața evidenței; reunea talente de administrator, de financiar și de om de legi și poseda ca nimeni altul date privind obiceiurile, uzanțele și nevoile țării sale.

Mai târziu se va judeca dacă rănile profunde lăsate în societate, dacă regresul impus instituțiilor, dacă slăbirea legilor și a moravurilor pot fi răscumpărate de calitățile cu care era dotat. Aceste calități i-ar fi făcut memoria scumpă și ar fi adus fericirea patriei dacă în loc să-și dea frâu liber pasiunilor le-ar fi pus în slujba naturii.

NOTE

[1] J.A. Vaillant (1804—1886) s-a aflat printre întemeietorii societății secrete care a condus mișcarea revoluționară din 1840 din Țara Românească, alături de Mitiță Filipescu și Eftimie Murgu. Fruntașii ei au fost denunțați lui Alexandru Ghica și li s-a intentat un proces răsunător; J.A.V. s-a refugiat la Iași,

unde a fondat o societate similară, *Fiii lui Traian*, descoperită în 1841, când membrii ei au fost urmăriți cu strășnicie (cf. *Documente privitoare la anul revoluționar 1848 în Moldova*, București, 1960). Și de data aceasta, Vaillant a reușit să scape. În 1843, aflat în Franța, a publicat un fel de basm românesc, *La caru Boii* [sic!], în care unii exegeți au văzut „unul din cele mai îndrăznețe materiale de propagandă daco-românească publicat până la acea dată", căci „numele personajelor povestirii poartă – abia deghizate – numele provinciilor românești" (C. Bodea, *Lupta românilor pentru unitate națională, 1834–1849*, București, 1967, p. 36). Vezi Oltea Cudalbu Slușanski, *Contribution à l'œuvre de J.A. Vaillant (1804–1886)*, în „Mélanges de l'école roumaine en France", XIV, 1937, p. 5–70; D. Berindei, *Mărturia lui J.A. Vaillant despre societatea românească în preajma revoluției din 1848*, în vol. *Cultura națională română modernă*, București, 1986, p. 444 și urm. Pentru mișcările sociale în care a fost implicat, vezi I.C. Filitti, *Tulburări revoluționare în Țara Românească între anii 1840–1843*, București, 1912; G. Zane, *Le mouvement révolutionnaire de 1840. Prélude de la révolution roumaine de 1848*, București, 1964.

[2] Vezi mai departe.

[3] Am cunoscut un membru al marelui Divan care a luat bani de la un avocat ca să fie de partea lui și a luat aceeași sumă de la partea adversă ca să-i asigure majoritatea la darea sentinței. E adevărat că s-a ținut de cuvânt față de amândoi (n. aut.).

[4] Cf. Al. A.C. Sturdza, *op.cit.*, p. 57 și urm.

XXV

După această privire generală asupra domniei lui Mihail Sturdza, trec la câteva particularități personale.

Cariera făcută în serviciul Moldovei vreme de 22 de ani ar fi fost întreruptă sau ar fi luat un cu totul alt curs dacă Mihail Sturdza – așa cum mă așteptam – nu m-ar fi menținut în postul de postelnic pe care-l ocupam la urcarea lui pe tron. Voi explica mai târziu motivele. Această lungă și fructuoasă carieră nu m-a îmbogățit; dimpotrivă. Dar n-aș putea nesocoti avantajele aduse. Ocupând pe rând funcția de Secretar

de Stat, ministru de Finanțe, logofăt al Dreptății în două rânduri, ministru din Lăuntru și în cele din urmă ministru al Cultelor și Instrucțiunii publice, redactor al corespondenței confidențiale și oficiale a doi domni, girând multă vreme școlile până la constituirea departamentului de care țineau, membru în diverse comisii pentru redactarea regulamentelor de mare însemnătate ca și pentru reforma legilor, însărcinat în mod deosebit cu redactarea proiectelor de interes general, a mesajelor, a instrucțiunilor etc., am dobândit nu numai o anumită aptitudine de muncă pe care nimeni nu mi-o putea disputa în Moldova, dar și o experiență în afaceri care făcea să mi se ceară părerea și mi-a adus o mare deferență din partea superiorilor ca și din cea a colegilor, indiferent de relațiile lor personale cu mine.

Numit postelnic în 1832, am ocupat acest post până în 1839, în afara unui interval de patru luni (în 1837), în timpul cărora Postelnicia a fost încredințată lui Costin Catargi. În 1839, luând concediu ca să fac o călătorie în străinătate, unde trebuia să-mi rostuiesc băieții la studii, Postelnicia a fost dată fratelui meu. În 1840 am condus departamentul de Finanțe și am fost în același timp membru în Curatela fântânilor[1] iar mai târziu membru în Comisia pavelelor. Între 1843 și 1845 am făcut parte din comisiile însărcinate cu redactarea unui regulament de instrucțiune publică și de reformă legislativă. În 1846 ocupam departamentul Dreptății, până când evenimentele din 1848 m-au eliberat din serviciul principelui Sturdza. În 1849, la venirea pe tron a domnitorului Ghica, giram provizoriu Vistieria, în absența fratelui meu. În 1850, am primit, contra voinței mele, departamentul Dreptății, pe care l-am părăsit un an mai târziu. La începutul lui 1853 am fost silit, în urma unei imperioase necesități și într-o conjunctură foarte delicată, să primesc departamentul din Lăuntru și președinția Sfatului, pe care l-am părăsit trei luni mai târziu pentru departamentul Cultelor și Instrucțiunii publice, post ocupat până în februarie 1854. În acest interval am făcut parte din mai multe comisii însărcinate cu redactarea diferitelor regulamente și dispoziții regulamentare și am continuat să fac corespondența domnului.

Cât despre înaintarea mea onorifică, principele Sturdza mi-a conferit în 1835 rangul de vornic și în 1843 pe cel de logofăt, în 1834 am fost decorat cu Ordinul Nișan, însoțit de un rescript care-mi dădea titlul de bei, în același timp cu Ordinul Sf. Ana clasa a II-a; în 1839, cu ocazia

unui opuscul[2] despre starea industrială a Moldovei, am primit o scrisoare de la contele Nesselrode, însoțită de o casetă cu cifrul țarului în briliante. În 1842 am fost decorat cu crucea de comandor al Ordinului Mântuitorului; în 1850 am primit Ordinul Superior al Nișan[3]-ului; în 1851, Ordinul Sf. Vladimir, clasa a III-a și, în fine, în 1854, Ordinul Sf. Stanislas, clasa I.

În răstimpul 1833–1834, când alegerea lui Mihail Sturdza în Principat părea deja asigurată, s-au format mai multe partide ca să-l contracareze, fie sub impulsul unor contracandidați, fie doar ca urmare a silei inspirate de caracterul său. S-au folosit diferite mijloace ca să fiu atras într-una din aceste partide dar am refuzat cu încăpățânare, întâi ca membru al guvernului și apoi pentru că, nou venit în societatea moldoveană, îmi displăcea să debutez prin intrigi.

Logofătul Constantin Conachi era unul din adversarii cei mai înverșunați ai lui Mihail Sturdza. Într-o zi, Gheorghe Ghica, pe atunci agă, fiul lui Grigore Ghica, om inteligent, capabil și mare intrigant, a venit la mine cu un plic pecetluit cu trei peceți și conținând, după spusele lui, o convenție semnată de Conachi, de el și de un al treilea, dacă nu mă înșel, Dimitrie Ghica. M-a rugat să primesc acest plic în păstrare. Nu m-am împotrivit și am pus hârtia într-un sertar al biroului. Multe luni mai târziu, când i-a venit lui Mihail Sturdza invitația să se ducă la Constantinopol, generalul Mirkovici m-a întrebat dacă eram în posesia unei hârtii semnate de trei persoane, încredințată de Gheorghe Ghica. Am răspuns că *da*.

– Și-i cunoașteți cuprinsul?

– Nu.

– Bine ați făcut că n-ați ascuns adevărul!

Această remarcă m-a frapat și mi-a dat de gândit. S-a pretins într-adevăr că a fost vorba de un complot împotriva vieții lui Mihail Sturdza și că hârtia încriminată conținea promisiunea unei sume considerabile pentru Gheorghe Ghica, ce se însărcinase cu executarea. Mihail Sturdza, care a aflat fie prin indiscreție, fie prin trădare, a luat firește lucrurile în serios. Mi s-a cerut hârtia în mod oficial și am restituit-o cu știrea celui care mi-o dăduse. Nu mi-a citit-o, dar nu cred să fi avut gravitatea ce i s-a atribuit. Fapt este că Mihail Sturdza, de un caracter eminamente bănuitor, m-a crezut inițiat în secret și a aranjat o explicație cu mine în fața mitropolitului. I-am dat aceleași lămuriri

ca și generalului Mirkovici, dar am rămas convins că Mihail Sturdza a păstrat rezerve față de mine când a plecat să primească investitura la Constantinopol. Această împrejurare, legată și de felul meu de a fi, de a nu mă precipita ori de câte ori s-ar fi ivit ocazia, m-a făcut să presupun că noul domn nu mă va păstra în postul încredințat de guvernul rusesc.

Boierii moldoveni, lacomi de cele dintâi locuri, vedeau cu nemulțumire un intrus ocupând un post unde dădea dovadă de oarecare talent, ceea ce-i jignea. Mă învinuiau că sunt grec, alt motiv n-aveau; dar cum dreptul meu nu putea fi contestat în mod legal, acuzațiile lor cădeau în gol, după ce provocaseră o agitație zadarnică mai mult sau mai puțin îndelungată.

Primirea făcută la întoarcere de Mihail Sturdza a fost destul de rece. Era înconjurat de o mulțime de lingușitori, care-i căutau favorurile și se puneau în serviciul lui. M-am ținut deoparte, dar pentru aceasta n-am arătat mai puțin sârg în lucrările mele. Mihail Sturdza, înconjurat cu slugărnicie, n-ar fi lipsit să profite de locul meu, oferindu-l unuia din numeroșii aspiranți, dar avea o calitate de neprețuit, aceea de a nu fi prompt în hotărâri și de a nu proceda la schimbări decât după ce reflecta îndelung. Știa de altfel că din gestionarea postului meu dobândisem oarecare experiență, de care fără îndoială nu voia să se lipsească înainte de a fi sigur că are cu ce o înlocui. Într-o zi m-a pus să redactez răspunsul la o scrisoare primită de la Metternich. A părut încântat de lucrul meu și nu și-a ascuns avantajele ce ar fi putut avea de pe urma serviciilor mele. De atunci am ajuns redactorul corespondenței sale oficiale și particulare și curând mi-a acordat o încredere deplină în tot ce privea politica sa externă și internă.

Avea confidenți de altă natură pentru afacerile lui particulare unde eu nu eram inițiat; departe de așa ceva, îl vedeam cu durere îndreptându-se pe o cale care compromitea drumul drept și legal al guvernării și provoca nemulțumiri ce se răsfrângeau și asupra mea. Nici un an nu trecuse de la venirea sa pe tron și o înțelegere se închegase între câțiva boieri de frunte iar un memoriu, semnalând faptele rele ale principelui, așa cum am spus, fusese redactat și înmânat consulului Rusiei. Mihail Sturdza, pedepsindu-i pe capii acestei coaliții, n-a avut totuși cunoștință de memoriu decât câteva luni mai târziu și după ce insistase îndelung să fie comunicat ca să poată, zicea el, reduce calomniile la zero. S-a

ocupat apoi de o justificare a cărei minută o regăsesc printre hârtiile mele[4].

NOTE

[1] Cf. „Albina românească", XII, 1841, p. 41, unde se anunță că N.S. și Th. Sturdza au fost numiți epitropi la Casa Apelor din Iași.

[2] Vezi *supra*, p. 134, nota 1, *Aperçu...*

[3] Vezi anunțul în „Gazeta de Moldavia", XXII, 1850, p. 50.

[4] Vezi amănunte la I.C. Filitti, *Domniile...*, capitolul consacrat Moldovei.

XXVI

O gândire întortocheată stăpânea toate actele lui Mihail Sturdza. Știa în asemenea măsură să-și îmbrace sofismele în poleiala bunei-credințe, încât încercând continuu să-i înșele pe alții, ne gândeam că în cele din urmă ajunsese să se înșele pe sine. Pe vremea când prezența baronului Rückmann îl obliga la o anumită circumspecție, vodă Sturdza avea totdeauna Regulamentul deschis pe birou și nu lipsea să spună tuturor celor care intrau în cabinet că era unicul lui obiect de studiu, Evanghelia lui. În plus, avea obiceiul să se înduioșeze de cheltuielile uriașe la care îl obliga poziția sa și care absorbeau, pretindea el, nu numai lista civilă, dar și venitul lui particular. Totuși, nimic nu era mai neadevărat. Regulamentul a fost totdeauna pentru el o literă moartă, subordonat voinței sale arbitrare și intereselor sale iar cheltuielile n-au atins niciodată mai mult de 1/3 din lista civilă; dar această resursă legală nu era decât o parte infimă din sumele ce își procura din jaf.

În ciuda contrarietăților încercate de asemenea tendințe, mai ales când, ca membru al guvernului, puteam fi socotit părtaș la acte ce eram departe de a le aproba, câștigam tot mai mult în ochii domnitorului și în mijlocul fluctuațiilor suferite de ceilalți confidenți, mai mult sau mai puțin efemeri, eram singurul care mă bucuram de încredere permanentă și de necontestat. Intrat în secretele politicii sale și fiind în situația de a-mi da mereu părerea – ce nu era totdeauna respinsă – găseam la vodă o primire prietenoasă și plină de deferență. Un exemplu ar fi suficient ca dovadă.

Domnitorul se stabilise la Flămânzi ca să petreacă vara. Am fost chemat acolo pentru că era vorba de ocuparea postului vacant de ministru din Lăuntru. Principele încetase să-l mai încredințeze lui Alexandru Sturdza, decretele erau semnate și mi le-a dat să le aplic. Întors la Iași, m-am gândit la unele inconveniente legate de această numire; m-am sfătuit în taină cu fratele meu și cu câțiva intimi și am hotărât să nu urmez ordinile primite și să exprim motivele în scris, recomandând în locul lui Alexandru Sturdza pe logofătul Constantin Sturdza. Principele s-a oprit la sugestia mea. Iată răspunsul textual la observațiile mele[1].

Această scrisoare, ca majoritatea celor pe care Mihail Sturdza a fost în situația să mi le adreseze, era scrisă în greceşte; stilul era deosebit de îngrijit, se vedea că fusese redactată ca să poată fi la nevoie arătată. Constantin Sturdza nu era omul să se împiedice de fleacurile care i se cereau. Vodă cunoștea bine setea de putere a candidatului ca și caracterul lui și acționase cu circumspecția și prevederea obișnuite, ținându-l la respect prin unica frână capabilă să-i împiedice excentricitățile, adică spaima continuă a înlocuirii sale, ceea ce îl făcea blând ca un miel și moale ca ceara. Multe luni mai târziu, cedând stăruințelor sale supărătoare și declarațiilor de devotament, domnitorul i-a dat textul demisiei – dar n-a întârziat să se căiască.

Corespondența lui Mihail Sturdza cu mine, fie în absența lui din capitală, fie în interiorul cabinetului său, era marcată de o deferență încrezătoare. Mă mărginesc să citez scrisoarea pe care mi-a adresat-o primind expozeul publicat asupra câtorva chestiuni de economie politică aplicate Moldovei[2].

Reiau firul amintirilor.

Fratele meu Gheorghe, lăsând-o pe mama la București, a venit, din 1833, să se stabilească la Iași, unde s-a căsătorit. Sora mea fiind răpită vieții în urma unei nașteri, mama a trebuit să părăsească București, unde nu avea decât amintiri dureroase, ca să vină să locuiască cu noi. Nu mai părăsise doliul de la moartea tatei; îl purta de altfel în suflet, fiind încercată de nenorociri repetate. Masacrul membrilor dragi ai familiei ei, pierderea sorei mele mai mici și la urmă a celei mari, care-i fusese ultima consolare, îi răniseră inima, iar prezența celor doi fii abia putea să-i ofere momente de liniște. Totuși, copleșită de o dulce resemnare, a încetat din viață în 1835, în urma unei paralizii a plămânilor, fără ca moartea să-i altereze seninătatea trăsăturilor. După dorința ei, rămășițele i-au fost transportate la București și depuse la Sf. Spiridon, în mormântul tatălui meu.

Câtva timp înainte de moartea ei, frații mei Ion și Grigore au venit de la Paris, cel dintâi n-a rămas decât puțină vreme între noi și s-a dus în Grecia. Celălalt s-a căsătorit la Iași. Observ aici că din 12 copii, șase băieți și șase fete, aduși pe lume de mama, nici una din fete nu mai trăia la epoca de care vorbesc iar din cei șase frați, cu excepția lui Dimitraki, toți și-au luat nevestele cu același grad de rudenie, căsătorindu-se cu fiice ale unor veri de al doilea.

Prin 1836, vara mea Catinca Ghica, făcând o călătorie, s-a angajat să-l plaseze pe cel mai mare dintre fiii mei, Alexandru, la Geneva în pensionul domnului Töpfer. Trecând trei ani și jumătate, venise vremea ca Alexandru să meargă la Paris să facă studii de drept și să fie înlocuit la Geneva de fratele lui. Mi-am dat demisia din postul de postelnic, pe care-l ocupasem mai bine de șapte ani, și simțind nevoia să mă odihnesc după o slujbă activă și laborioasă dar istovitoare, am plecat, în primăvara anului 1839, cu soția și copiii, Constantin și Eufrosina. După ce am stat câteva zile la Viena, m-am dus la Veneția, de acolo la Milano și traversând Simplonul am ajuns la Geneva și am asistat la examenele lui Alexandru. De la Geneva, după o excursie pitorească la Schaffhouse, am plecat la Paris unde l-am lăsat pe Alexandru și ne-am întors la Iași pe la sfârșitul anului. Nu voi spune nimic special despre această călătorie, a cărei descriere am făcut-o separat sub formă de scrisori[3].

La puțin timp după întoarcerea în Moldova, am fost numit la departamentul de Finanțe, pe care l-am ocupat până în 1843.

NOTE

[1] M. Sturdza îi scrie lui N.S. la 7 iulie 1841 din Flămânzi arătând că logofătul Constantin Sturdza îl bârfea, era în legătură cu Grigore Ghica (viitorul domn) și avea o ură neîmpăcată împotriva lui Nicolae Canta. Consimțea să-l numească dacă în prealabil îi dădea o scrisoare prin care se angaja să înceteze cu invectivele contra lui Nicolae Canta, își dădea demisia și apoi cerea favoarea princiară pentru numire.

[2] Într-o scrisoare din 27 iunie 1838, de la Flămânzi, M. Sturdza îi mulțumește pentru omagiul ce i-a adus în prefața lucrării (*Aperçu...* vezi *supra*, cap. XX, nota 1), și-l îndeamnă să tipărească mai multe exemplare „în interesul patriei noastre comune". Îl invită la o partidă de vânătoare.

[3] Scrisorile sunt adresate unui destinatar imaginar și au fost scrise între 22 mai/3 iunie și 3 septembrie 1839 (în număr de 29). Au fost publicate, alături de cele din 1847, relatând călătoria făcută la Odesa, de V. Slăvescu, *Însemnările de călătorie ale lui Nicolae Suțu, 1839–1847*, București, 1943, 102 p.

XXVII

După tactica aproape generală a confraților săi, de fiecare dată când nu era în funcție, logofătul Nicolae Canta întorcea împotriva domnitorului armele spiritului său fertil în intrigi. Începând prin a se afla în intimitatea lui Mihail Sturdza, n-a întârziat să fie ponegrit de acesta și înfățișat în culorile cele mai negre. Printr-o asemenea manevră domnitorul urmărea un scop dublu: să arunce asupra fostului confident fărădelegile de care era el însuși acuzat și apoi să-l desconsidere pentru a neutraliza ponderea recriminărilor și acțiunilor ostile ale acestuia. Chiar atunci când părea dispus să se învoiască cu el, proasta reputație a lui Canta, atât în exterior cât și înăuntru, ca organ principal al prevaricațiunilor stăpânului, din care se împărtășise serios, îl împiedica pe vodă să-l folosească activ, după ce-l supusese oprobiului public. Nu se temea totuși de influența nemărginită a lui Canta asupra firii slabe

a mitropolitului care, ca președinte al Adunării obștești, putea impune de-a dreptul prin caracterul sacru al investirii și prin considerația de care se bucura pe bună dreptate.

Canta știa foarte bine să profite de împrejurări; știa în ce măsură tot prestigiul și toată puterea sa erau legate de mitropolit și nu nesocotea nimic ca să-l îmbrobodească și să prevină urmările neplăcute ale zvonurilor sugerate adesea de hotărârea de a se retrage. La rândul său, principele nu cerea altceva decât să fie chit cu mitropolitul și în felul acesta să dea ultima lovitură puterii și intrigilor logofătului Canta; astfel când, pe la începutul anului 1842, într-un moment de ciudă, mitropolitul, enervat de nu știu ce sâcâială a domnitorului, i-a trimis demisia, în pofida lui Canta, care, cu siguranță, l-ar fi împiedicat, principele a luat-o ca pe un dar neașteptat, i-a dat ca apanaj mânăstirea Slatina și s-a străduit din răsputeri să-l facă să plece cât mai curând din Iași, înconjurat de infinite precauții pentru a evita o manifestație publică de care se temea. Din acel moment Mitropolia a rămas vacantă aproape trei ani.

În decursul aceluiași an domnitorul a lipsit din țară ca să se ducă cu doamna la Kissingen sau la Karlsbad. Sfatul era prezidat de Constantin Sturdza. Să încerc să dau o idee despre caracterul de nedefinit al acestui boier? Aspira neîntrerupt la onoruri și în special la postul suprem de ministru din Lăuntru, făcea toate eforturile ca să ajungă acolo, când prin mârșăvie, lingușiri și declarații de prietenie și devotament, când intrând în opoziție fără să se angajeze totuși prea mult, irosindu-se în critici, remarci mușcătoare și cel mai adesea în calomnii fabricate fără alegere împotriva guvernului și a membrilor săi. O dată în post, devenea campionul cel mai înflăcărat al guvernului în funcție. Dar cum nu se limita niciodată pe făgașul croit și vroia să acapareze și să domine totul și să obțină posturi pentru toți membrii familiei sale, îl scârbise în cele din urmă pe vodă care cedase sâcâielilor lui și-și făcuse căderea inevitabilă pentru că abuzase de concesiunile date din slăbiciune. Știind să fie simpatic, vorbăreț, mână largă și vesel, a fost văzut copleșind cu invective și sarcasme o persoană în absență și pe care cu un minut înainte o lingușise; sau întrecându-se în declarații de credință față de cel care, o clipă înainte de a intra în salon, fusese obiectul furiei sale cele mai smintite. Neprofesând, de altminteri, nici un principiu statornic, josnic și arogant, pornirile venindu-i doar din

pasiune, furibund și imposibil în antipatiile sale și-n problemele atingându-i interesele, Constantin Sturdza ajungea totuși foarte maleabil când îi era frică să nu se compromită sau când se afla într-o situație încurcată. Necunoscând alt temei decât arbitrariul în conducerea serviciului și îndoindu-se de propria judecată, se lăsa fără rezerve în seama persoanei a cărei dibăcie îi inspira încredere.

Ne aflam într-unul din aceste momente când, responsabilitatea noastră accentuându-se prin absența capului statului și printr-un concurs de alte diferite împrejurări, Constantin Sturdza își pusese în mine toată nădejdea și nu hotăra nimic înainte de a-mi fi cerut avizul. La rândul meu, îmi petreceam zilele și serile cu el, ca să-l țin în frâu, atât cât depindea de mine. Trebuia să menajăm opoziția care a avut totuși atâta minte să stea liniștită, ca să dovedească prin asta că nu era potrivnică decât persoanei lui vodă. Circula totuși un zvon alarmant: s-a pretins că mitropolitul, ațâțat de povețe interesate, plănuise să părăsească mânăstirea Slatina și să vină la Iași ca să se pună în fruntea nemulțumiților. Sfătuindu-mă cu Constantin Sturdza, am stabilit, peste colegii noștri, câteva măsuri secrete, sub pretexte luate de bune, ca să împiedicăm chiar cu forța, dacă ar fi trebuit, venirea mitropolitului. În același timp i-am trimis o scrisoare respectuoasă ca să-i arătăm că ar fi dăunat reputației și prestigiului său un atare demers. Răspunsul lui ne-a liniștit cu totul.

În acest răstimp plângerile Adunării Obștești a Țării Românești provocaseră trimiterea acolo a lui Sekib efendi[1], în calitate de comisar al Porții, însărcinat să se informeze de cauzele reclamațiilor împotriva domnitorului Alexandru Ghica. Mi s-au dat asigurări că prețul raportului care a dus la căderea domnului Țării Românești a fost de 30 mii de galbeni. O dată acești bani încasați, Sekib efendi a venit la Iași ca să-și rotunjească suma. Poziția noastră era delicată: trebuia cu orice preț să evităm să plece nemulțumit, cu riscul de a ne asuma responsabilitatea consecințelor ce s-ar fi putut produce. După ce l-am sărbătorit în tot felul, a trebuit să ne târguim cu el pentru motivul principal al călătoriei sale și am scăpat cu mai puțin de 4 000 de galbeni, pe care ne-am angajat să-i scoatem de la Vistierie. Deși la vestea sosirii lui, cerusem instrucțiuni principelui Sturdza, acestea nu ne-au parvenit decât mai târziu și ne autorizau să cheltuim cel mult 4–500 de galbeni.

La întoarcere, Mihail Sturdza, foarte mulțumit de altfel de gestiunea noastră, s-a supărat că fusesem prea risipitori. Sunt convins totuși că dacă n-ar fi fost pe deplin satisfăcut, Sekib efendi era în stare să exploateze plângerile opoziției, spre marea pagubă a domnitorului. Motivația noastră se întemeia pe o judecată irecuzabilă:

– Dacă Alteța voastră ar fi fost de față, am spus noi, puteați refuza pretențiile acestuia sau să le reduceți pe riscul dumneavoastră, dar cea dintâi datorie a noastră, într-o conjunctură atât de delicată, era să vă punem la adăpost de orice necaz; altfel am fi fost siliți să ne reproșăm parcimonia și nu risipa.

Cu toate acestea, vodă a regretat mult timp cheltuiala ce micșorase excedentele de care știa să profite atât de bine.

NOTE

[1] Alexandru Ghica, domnul Țării Românești, avea și el de făcut față unei opoziții sistematice ca și animozității reprezentantului Rusiei, Dașkov. În februarie 1842, Adunarea, dominată de Gh. Bibescu, redactează un răspuns la mesaj care abundă în critici violente la adresa domnului. Luând cunoștință de replica Adunării, Dașkov ar fi spus : „Vrea principele Ghica să cedeze, acum a sosit prilejul cel mai bun și relațiile lui cu boierii vor fi îndreptate, dar i se vor mai tăia din aripi; nu vrea, atunci calcă drept spre prăpastie". (Raportul consulului austriac, Casimir Timoni, din 25 februarie 1842, apud I.C. Filitti, *Domniile...*, p. 164). Vodă a răspuns învinuirilor prin memorii la Petersburg; același lucru l-au făcut boierii. Spre a desluși lucrurile, Cabinetul rus l-a trimis în Țara Românească, în luna mai, pe generalul Duhamel. Sekib efendi a venit peste o lună cu o misiune asemănătoare, animat însă de la început de bune sentimente față de domn. El era purtătorul unui firman al sultanului favorabil acestuia. După o lună pleca la Iași fără a-l fi ajutat efectiv pe Alexandru Ghica. La 1 octombrie acesta primea firmanul de destituire inspirat de ambasadorul rus la Constantinopol, Buteniev. Consulul francez Billecocq regreta nepăsarea guvernului său, care nu ceruse o anchetă în legătură cu coruperea lui Sekib efendi de către boierii oponenți, sprijiniți de Rusia.

În Moldova, cârmuirea „era pregătită" pentru a face daruri emisarului turc. Numai că el pretinsese a fi trecute în socoteala lui vodă, nu a Vistieriei.

Constantin Sturdza i-a mai dat și patru cai; în plus dragomanului său, Miltiadi Aristarki, i s-au dat 400 de galbeni, dar i s-au părut neîndestulători și atunci moldovenii au dublat suma (I.C. Filitti, *ibidem*, p. 521).

XXVIII

Oricât de stăruitor și, pot spune, de neobosit am fost în muncă, oricât de plăcut mi-a fost să am totdeauna o ocupație continuă, la un moment dat am început să mă satur. Satisfacția încercată văzându-ți strădaniile valorificate și apreciate de superiorul tău nu mai exista; dimpotrivă. Afacerile se complicau, membrii Adunării Obștești și slujbașii se recrutau din tot ce era mai neisprăvit și mai prost văzut. Relațiile mele cu domnitorul se resimțeau din cauza stării de contrarietate suferite; răspunsesese deja la aceasta printr-o răcire care dovedea că natura serviciilor mele și devotamentul meu nu mai erau pe gustul și la nivelul vederilor sale.

Îmi amintesc, între altele, că înainte de a fi fost numit la departamentul de Finanțe, făcând parte dintr-o comisie însărcinată cu statornicirea[1] țiganilor lăieți ai statului, n-am reușit cu totul deoarece execuția depindea în primul rând de Vistierie. O dată în fruntea acestui departament, mi-am pus în gând să termin lucrarea începută: am preconizat diferite măsuri pe care le-am supus domnitorului. După câteva momente de ezitare și de reflecție, mi-a spus:

– Știți că țiganii dau două carboave (24 de piaștri) de familie ca să se amâne măsura statornicirii lor?

M-am făcut că nu iau în seamă aceste cuvinte și am continuat de capul meu să execut dispozițiile adoptate. Dar deodată m-am văzut oprit din lucru: vodă se înțelesese direct cu domnul M., cinovnic pentru țiganii statului, și măsura stabilirii lor a fost suspendată, în ciuda mea.

Această împrejurare și multe altele m-au scârbit cu totul de o slujbă ce nu mai oferea singura recompensă ce puteam spera, aceea a satisfacției morale procurată de strădaniile încununate de succes. Departe

de a aprecia atenția scrupuloasă pusă în îndeplinirea îndatoririlor mele, stăpânul mă socotea fără îndoială inutil pentru că nu eram în stare să-i servesc interesele. El însuși, ca și cum afacerile publice l-ar fi apăsat, nu se ocupa de ele decât silit de împrejurări. Nu-și mai judeca poziția ca impunând datorii de îndeplinit, ci ca mijloc de speculații, ca o întreprindere destinată să-i sporească averea. Diminețile până la prânz și le petrecea în mod obișnuit între tovărășia soției și conturile oamenilor săi de afaceri. În acest răstimp miniștrii și înalții funcționari umpleau anticamera, pierzând timpul ca să-și aștepte rândul la audiență. Adesea principele nu apărea în cabinet decât ca să plece după o jumătate de oră și să-și facă plimbarea cu principesa. Miniștrii își puneau din nou mapele sub braț, după ce pierduseră toată dimineața într-o zadarnică așteptare, iar treburile cele mai serioase erau amânate la nesfârșit. Vara o petrecea de obicei la una din moșiile lui, unde nu-i plăcea să fie deranjat.

Văzând că soarta îi surâde, că averea deja colosală îi sporește pe zi ce trece, barca sa plutind fără piedici sub un cer senin, cu o Adunare devotată, domnitorul era lipsit de griji și stăpânea ușor o opoziție care nu-l putea umbri. La deschiderea fiecărei sesiuni, un mesaj menit să arate progresele realizate și prosperitatea revărsată peste țară era citit Adunării, care se extazia și tăcea. Un singur membru se ridica și din toată înălțimea staturii sale pronunța cu gravitate aceste cuvinte:

— Singura rugă pe care o fac Cerului pentru fericirea patriei noastre e ca tot ce s-a înfățișat în mesaj să existe în realitate.

Adunarea semna adrese pregătite dinainte, care îi dădeau lui vodă titlurile cele mai pompoase și îi prezentau ofrande și pretinse indemnizații. Aceste adrese, publicate, serveau de răspuns celor care îndrăzneau să protesteze întrucâtva și legalizau, ca să spunem așa, abuzurile și fărădelegile sale.

Sigur de sine și mergând cu fruntea sus pe calea întortocheată ce-și crease, vodă nu se mai gândea decât să-și pună viitorul la adăpost de surprize. După ce a făcut să fie votate legi garantând ingerințele și tranzacțiile sale silite împotriva oricărei reclamații ulterioare, a decretat responsabilitatea miniștrilor pentru orice dispoziție având contra semnătura lor, măsură derizorie concepută nu pentru a împiedica ilegalitățile, ce nu puteau fi totdeauna combătute cu succes, ci ca să arunce răspunderea morală și materială asupra miniștrilor, spre a feri

persoana sa de orice eventualitate. Nu s-a mulțumit cu atât. A vrut, după pilda a ceea ce se întâmpla în statele constituționale, să declare persoana domnitorului inviolabilă și să consacre prin formă legislativă responsabilitatea agenților puterii. Am combătut mult timp această idee arătându-i că principiul inviolabilității nu se putea introduce fără a fi asociat mai multor garanții asigurătoare, incompatibile cu regimul nostru. Dar ideea îi surâdea prea mult ca s-o abandoneze lesne; de altminteri ea implica dreptul la plângere cuvenit Adunării și întregea astfel securitatea ei. A redactat de aceea un proiect de lege, pe care l-a comunicat întâi consulului general al Rusiei, ca să aibă acordul lui prealabil și apoi să fie votat de Adunare. Din fericire răspunsul consulului n-a fost pe măsura așteptărilor sale.

Cum am spus, eram dezgustat de serviciu. Recunoscând la mine o anumită independență de caracter, ce nu era în vederile sale, vodă începea să se teamă și să aibă rezerve în ceea ce mă privește, încredințând o parte din corespondența sa altor agenți subalterni. La rândul meu, resimțeam o silă de nebiruit ori de câte ori intram cu treburi în biroul lui. Am părăsit serviciul în 1843, spre satisfacția amândurora, rămânând totuși în termeni buni cu vodă. Poate părea uimitor că din 1832 m-am aflat neîntrerupt în serviciul activ, în vreme ce, în forul meu interior, dezaprobam atitudinea șefului sub care slujeam. Au trecut ani de atunci. Oamenii și lucrurile s-au schimbat. Fără vreo reținere, îmi scrutez conștiința cu sânge rece și consider că mi-am făcut datoria. În carieră scopul principal mi-a fost servirea țării. Departe de a mă amesteca în infamii – pe care le detestam – mi-am folosit autoritatea ca să le combat, să le neutralizez, uneori să le împiedic. Am avut grijă totdeauna să-i lămuresc asupra interesului public pe cei care singuri puteau pune atunci stavilă revărsării răului, să se opună ilegalităților și să îmbunătățească situația. Am făcut-o fără alt gând decât acela al binelui dobândit. Sinceritatea în relații mi-a adus încrederea celor care influențau soarta noastră și a determinat adesea rezultate fericite. În notele subsecvente acestei prezentări a domniei principelui Sturdza, se vor găsi câteva expuneri, ale căror minute le-am regăsit[2], adresate consulilor generali ai Rusiei; ei m-au încurajat, cerându-mi adeseori părerea asupra problemelor celor mai încurcate ale zilei. Se va judeca dacă am acționat dintr-un interes oarecare ori dacă, urmând îndemnul conștiinței mele, mi-am îndeplinit îndatoririle. Dacă n-am ascuns

vinovăția domnitorului, într-atât cât compromitea bunăstarea țării, n-am tăinuit-o nici pe cea a consulilor ruși, în măsura în care afecta drepturile domnești. Într-o vreme când Mihail Sturdza, ținut în scurt de Besack, nu îndrăznea să se plângă mai sus de extravagantele acestuia, eu n-am ezitat să înfățișez adevărata stare de lucruri și să contribui, poate mai mult decât e îngăduit să se presupună, la rechemarea acestui consul.

NOTE

[1] În 1844, țiganii Mitropoliei, episcopiilor, mânăstirilor și ai statului au fost dezrobiți. Birul plătit în viitor de cei eliberați urma să constituie un fond pentru eliberarea celor aparținând particularilor. Proiectul fusese prezentat de Th. Balș iar discuțiile au fost conduse în Adunare de Gr. Ghica, viitorul domn. În ciuda entuziasmului general, Mihail Sturdza a suspendat măsura, așa cum scrie N. Suțu.

[2] Lipsesc din cuprinsul memoriilor.

XXIX

În acest timp, soția mea, plecată la Viena, l-a adus pe Constantin, căruia nu-i mai era cu putință să-și continue studiile din cauza vederii slabe; curând s-a întors și Alexandru de la Paris. Dar bucuriei provocate de această reunire a familiei trebuia în curând să-i urmeze o catastrofă ireparabilă. Casa socrului meu se afla de câțiva ani sub influența nenorocită a acelor încercări pe care Providența, în planurile ei de nepătruns, le adună uneori asupra unei familii. Cel mai mare dintre fii pierise în urma holerei; între 1841 și 1843 moartea secerase pe rând pe cumnatul meu Nicolae, pe soacra și pe socrul meu. În primăvara lui 1844 mă întorceam de la moșie, unde petrecusem câteva zile, când am

întâlnit o ștafetă cu o scrisoare de la fiica mea. Îmi cerea să vin la Iași pentru că mama, spunea ea, făcuse rujeolă. Sosind, am găsit-o în pat, fața și mâinile pline de pustule. Boala părea că-și urmează cursul normal, fără să prezinte simptome alarmante. Totuși a doua zi după sosirea mea – era 26 aprilie – doctorul mi-a spus că boala nu era rujeolă ci vărsat. Am înțeles gravitatea acestei descoperiri neașteptate și spaima mea s-a dovedit cu totul îndreptățită. Pe 28 dimineața am întrebat-o pe soția mea cum se simte, căci starea ei mi se părea staționară. Mi-a răspuns că e bine și că nu resimțea nici un rău; mi-a cerut să mă așez lângă ea și să-i povestesc o istorie care-l privea pe fratele meu Grigore. Am băgat de seamă că începe să fie pradă unei agitații crescânde; curând privirea i s-a tulburat și a început să aiureze. Am trimis după doctor; nu mi-a ascuns că starea soției mele era dintre cele mai grave. A recomandat un consult, dar între timp bolnava și-a pierdut cunoștința. Când unul din doctorii chemați i-a luat pulsul, s-a auzit cuvântul sinistru: *moartă!* ce mi-a răsunat în inimă ca un tunet. Durerea mea a fost cumplită; m-au scos, ca și pe copii, din casa în care nu mai puteam locui. Două zile mai târziu, rămășițele ei erau depuse la biserica Sf. Spiridon și ne-am despărțit pe lumea aceasta pentru totdeauna.

Ca oricărei ființe omenești, mi-a fost dat și mie în viață să trec prin încercări crude; mi-am pierdut părinții și parte din cei apropiați, nu la vârsta când discernământul și sensibilitatea sunt nedezvoltate, ci după acea epocă în care mintea coaptă și sentimentele mature fac și mai aspră absența ființelor dragi. Totuși nici o pierdere de până atunci n-a fost atât de îngrozitoare ca cea a soției. Trăisem 24 de ani cu ea, fără ca nimic să ne fi tulburat căsnicia, dacă nu iau în seamă câteva contrarietăți determinate de firea ei trufașă și impulsivă; în cele din urmă ajunsesem să le suport resemnat căci nu excludeau o afecțiune sinceră pentru mine. Un alt gând venea adesea să sporească tristețea dispariției ei premature; reunirea atât de mult dorită a familiei noastre abia se înfăptuise, o casă nouă pe care o aranjase timp de patru ani, după gustul ei și după nevoile gospodăriei, era gata să ne primească și în momentul când toate acestea ne făgăduiau un viitor liniștit, a fost răpită vieții. Nu pot uita că am auzit-o adesea, pe când se ocupa cu pregătirile pentru noua locuință:

– Nu știu de ce, presimt că n-am să locuiesc în această casă!

Puneam această sinistră prezicere pe seama unei neliniști prevestitoare, dusă poate la exces, care o stăpânise totdeauna și îi inspirase deseori asemenea prorociri; ultima s-a împlinit în chip fatal.

Soția mea era o providență pentru copii; era econoamă și de atunci m-am gândit mereu că dacă ar fi trăit, nu m-aș fi angajat în întreprinderea nenorocită care a sporit datoria făcută pentru cumpărarea și amenajarea casei amintite și pentru acareturile ridicate la moșie, ceea ce m-a vârât în mari încurcături.

Un an mai târziu îl căsătoream pe Alexandru și în 1846 pe Eufrosina.

În acest răstimp fiii principelui Sturdza s-au întors în Moldova, contribuind în mare măsură la creșterea nemulțumirii generale. Cel mare, care nu păruse să fi profitat în vreun fel de îndelungatele sale studii, își împărțea timpul între cai și tămăduirea bolilor provocate de excese. De cum a venit, Grigore a dezvăluit o fire întreprinzătoare și nedomolită, dispus să meargă cu capul înainte oriunde ar fi găsit satisfacția pasiunilor sale. Fire sălbatică, de o violență nestăvilită, era temut chiar de tatăl său, ale cărui sfaturi le-a disprețuit totdeauna. Legătura cu doamna Dasch[1] l-a supărat teribil pe tatăl său; în taină acesta s-a străduit din răsputeri să rupă căsătoria pretinsă sau adevărată ce încheiase cu această femeie. În cele din urmă, fie că se săturase de ea, fie din respect față de rugămințile ce i se adresau, Grigore a consimțit să-și îndepărteze soția (care a plecat la Paris), cu promisiunea să se ducă după ea; curând însă, bănuind-o de relații intime cu un francez care o însoțise, n-a mai visat decât răzbunare. I-a scris deci să se întoarcă și a aranjat în așa fel apartamentul ce îi era destinat încât să poată fi într-ascuns martor la ce s-ar fi petrecut în camera soției sale și să îndrepte asupra ei o armă în cazul când ar fi prins-o în flagrant delict. Tatăl său a aflat de acest plan criminal când doamna Dasch era deja la Galați; s-a grăbit să trimită în secret un om de încredere la ea și a întors-o din drum.

De atunci Grigore s-a ocupat cu speculații menite să-i potolească setea de bogăție. Disprețuind sfaturile tatălui său, silindu-i pe vechili, a reușit, printr-o serie de violențe, acte arbitrare și jigniri să adune în scurt timp o mare avere. Purtarea față de compatrioții săi la 1848 e cunoscută; se știe apoi că s-a dus în Rusia, a intrat acolo în armată și excentricitățile sale l-au obligat curând să renunțe la această carieră. După ce s-a căsătorit cu o munteancă, în 1853, la intrarea rușilor în Principate, și-a

părăsit patria ca să se angajeze în armata turcească. O dată instalat, distracția lui favorită era să-și petreacă timpul la pândă în stufărișul de pe malul drept al Dunării și să țintească în cazacii care păzeau malul opus.

NOTE

[1] Contesa Dasch a lăsat și interesante memorii, *Les vacances d'une parisienne*, Paris, 1866, 268 p. Mai vezi N. Iorga, *Călătoria în România a contesei Dasch*, în „Revista istorică", 1939, XXV, p. 215–217; Nestor Ureche, *Dragoste de beizadele*, în „Propilee literare, culturale, artistice, teatrale, politice și economice", București, 1927, I, nr. 22, p. 10–12.

XXX

Dezordinea, jafurile și neascultarea fiilor săi îl încurcau cu atât mai mult pe domnitorul Sturdza cu cât n-avea putere să-i stăpânească. Vedea cu necaz noi motive de nemulțumire care nici măcar nu erau compensate de un profit personal. Nimeni nu îndrăznea să-i facă remarci asupra unui subiect atât de delicat; cei care-l înconjurau m-au însărcinat pe mine cu această misiune. Refuzând-o pe față, i-am arătat în particular lui Mihail Sturdza tot ceea ce voci din public puneau pe seama fiilor săi, în special a lui Grigore, explicându-i necesitatea de a stăvili desfrâul acestuia. Părea serios afectat dar nu mi-a ascuns greutatea de a ajunge la o rezolvare convenabilă. Nu știu ce mijloace a încercat de la o zi la alta ca să-și aducă fiul la sentimente mai bune, fapt e că n-a reușit. Din acel moment țara a avut două surse de prevaricațiune a banilor publici în loc de una și valul de nemulțumiri a avut un motiv în plus să iasă la lumină.

Lucrurile ajunseseră la acel grad când trebuia să ducă ori la schimbarea regimului ori la arbitrariul absolut. Principele a preferat să se angajeze pe această cale din urmă. De fiecare dată când era îndemnat să schimbe personalul și să amendeze felul de guvernare, știa să eludeze obiecțiile prin artificii. Domnul Dașkov, convins de plângerile care-i parveniseră și de situația deplorabilă a Moldovei, a venit la Iași cu speranța să realizeze o îmbunătățire. După ce s-a sfătuit cu mai multe persoane de încredere, a făurit un plan de primenire și s-a străduit să facă să fie adoptat de domn. Într-o zi a fost invitat la Curte iar eu eram printre invitați. Ridicându-se de la masă, m-a luat de o parte și mi-a spus:

– Vreau să mai fac o ultimă încercare pe lângă domnitor. Căutați pe cât e posibil să mă ajutați.

Am fost într-adevăr invitați la o pipă în cabinetul domnitorului și, cum nu erau alți martori, Dașkov a deschis subiectul care-l preocupa. Vodă s-a apărat sub o mie de pretexte specioase; în ce mă privește, eram departe de a răspunde așteptării consulului rus, care mă provoca fără încetare din priviri, pentru bunul motiv că mă aflam în încurcătură să susțin în fața celor două părți o opinie împotriva căreia principele se declarase deja în mod formal și într-un moment când și unul și altul invocau pe rând mărturia mea pentru aserțiunile lor. Am rostit câteva cuvinte ambigui și am tăcut cea mai mare parte a timpului. E inutil să mai spun că întrevederea n-a avut nici un rezultat.

Totuși, când rămâneam singuri, nu aveam nici o reticență să-i spun principelui felul meu de a vedea și să-l fac să simtă necesitatea unei schimbări. Într-una din ultimele întrevederi pe această temă, i-am explicat îndelung că ar fi în interesul lui să sacrifice câte ceva opiniei publice, să-i înlăture pe indivizii compromiși și corupți aflați în slujba sa.

– Averea pe care o aveți, i-am spus, vă e mai mult decât îndestulătoare; nu trebuie să vă gândiți s-o măriți ci să vă asigurați viitorul dumneavoastră și pe cel al familiei, să vă nemuriți numele făcând fericirea patriei voastre cu ajutorul calităților cu care Cerul v-a înzestrat pentru aceasta. Așterneți vălul peste trecut; alegeți cum trebuie slujbașii, pedepsiți cu severitate abaterile și înfățișați-vă fără teamă și ocolișuri Adunării Obștești.

M-a ascultat cu atenție, părea convins; de aceea nu s-a străduit să vină, după obiceiul lui, cu sofisme și ascunzișuri. A vorbit cu seriozitate și în esență iată ce mi-a spus:

– Înțeleg perfect justețea observațiilor dumneavoastră și n-aș fi vrut altceva decât să mă pot conforma lor, dar să văd dacă pot. Să îndepărtez din slujbă indivizi defăimați pentru furtișagurile lor, precum X și Y, înseamnă să mi-i fac dușmani; or, cum sunt membri ai Adunării, în cele din urmă o asemenea măsură mi-ar aliena majoritatea corpului reprezentativ și din acel moment mi-ar fi imposibil să rezist. Cunoașteți pasiunile și animozitățile vârfurilor boierești; trebuie să-i evit și obligatoriu să recrutez deputați din păturile neînsemnate și persoane inofensive, al căror devotament să-l pot cumpăra și să-l folosesc fără să iau în seamă lipsa de calitate sau proasta reputație. Dacă dizolv Adunarea și las alegerile libere, primul său gest va fi să întocmească plângeri contra mea. În starea actuală situația e fără ieșire și sunt silit să mă învârtesc într-un cerc vicios.

N-aveam nimic de replicat la această argumentare deschisă, dar de atunci am fost convins că nu se poate schimba nimic, că lucrurile aveau să se înrăutățească tot mai mult, carul guvernamental îndreptându-se rapid spre prăpastie fără ca ceva să-l poată opri.

XXXI

Înlănțuirea ideilor m-a silit să pomenesc înainte de vreme întrevederea de mai sus, desfășurată abia în 1847.

În 1846, departamentul Dreptății era girat de logofătul Theodor Balș, om lipsit de orice calitate trebuitoare pentru a răspunde exigențelor unui asemenea post. Ca să ajungi să te achiți cât de cât de această slujbă – cea mai delicată din Moldova – trebuie să ai noțiuni de drept și o perfectă cunoaștere a formelor regulamentare. Dar aceasta nu-i tot. Trebuie mai ales să fii blindat cu principii solide, să urmezi o cale strâmtă și anevoioasă de la care să nu te abați nici din complezență, nici din dușmănie. Să fii, în fine, foarte atent nu numai să îndeplinești îndatoririle prescrise de lege, dar mai ales să nu le depășești limitele. Acest din urmă punct a fost totdeauna primejdia logofeților ce s-au succedat

la departament. Influențând tribunalele peste orice limită, le-au înlocuit independența garantată formal și prin revizuirea instanțelor superioare, cu voința arbitrară a logofătului, atrăgând asupra acestei funcții recriminările și nemulțumirea părților. Se pot imagina complicațiile de care domnitorul s-a văzut înconjurat după câteva luni de gestiune a logofătului Balș. Prin septembrie m-a chemat și mi-a cerut să primesc logofeția Dreptății; a trebuit să cedez insistențelor lui cu cea mai mare silă.

Prima măsură a fost să-mi dau seama de îndatoririle slujbei și de principiile conducătoare și să provoc un decret al domnului unde aceste dispoziții, în mare parte restrictive, să fie enunțate clar și precis. Am făcut-o cu un dublu scop: ca să pot opune celor care se adresau logofeției pentru apostile în favoarea cauzelor lor și spre a da o regulă strictă de conduită logofeților care aveau să mă urmeze. Ca să rezist în situația pe care singur mi-o creasem, a trebuit să lupt nu numai contra inoportunității pricinașilor dar și contra actelor celui care semnase decretul amintit mai sus. Adesea îmi veneau apostile poruncitoare sau cu caracter de decizie ce paralizau toate bunele mele intenții. E adevărat că mai totdeauna găseam mijlocul să le las deoparte, fără să jignesc demnitatea lui vodă; numai că, de fiecare dată când prevedea o opoziție din partea mea, domnitorul își făcuse obiceiul să se adreseze direct divanurilor, ceea ce mă contraria serios și stânjenea mersul serviciului.

Lucram cu principele o dată sau de două ori pe săptămână și adesea ieșeam foarte nemulțumit de la audiență. Avea obiceiul să proclame și să urmeze maxima machiavelică după care favoarea și persecuția erau cele două arme de care capii guvernelor se puteau servi în mod legitim pentru interesele lor; și, în starea de atunci a lucrurilor, nimeni nu se îndoiește că le-a folosit din plin. Voi cita două exemple:

P* intrase în grațiile domnitorului prin lingușeli și servicii imaginare privind politica externă și profitase de împrejurare ca să intenteze un proces de călcare de moșie mai multor vecini ai proprietății sale; mulțumită influenței domnitorului, Divanul i-a dat câștig de cauză. Anaforaua pricinii a venit la logofeție ; unii ceruseră respingerea, alții confirmarea. După principiile stabilite, a trebuit să intru în cercetarea procesului în prezența părților și a documentelor lor ca să-l lămuresc pe domn. P* n-avea umbră de dreptate; deși spirit subtil, n-a fost în stare să aducă cel mai mic argument în favoarea sa, în vreme ce

adversarii se întemeiau pe planuri și acte clare și irecuzabile și pe dovezi evidente. Când i-am prezentat domnitorului cazul, în prezența directorului de departament, părerea mea era făcută. Mihail Sturdza avea un obicei, luat din încrederea în sine și din puterea dialecticii sale persuasive: de fiecare dată când se abătea de la calea legală, se străduia – fie în ședința Sfatului sau în particular – să-și convingă interlocutorul de pretinsa rectitudine a gestului său. Contând pe simplitatea sau cel puțin pe condescendența celor care-l ascultau, scopul dublu urmărit era să reușească dar în același timp să evite, dacă se putea, orice imputare de rea credință. Mi s-a întâmplat să-l văd nu o dată renunțând la un plan premeditat deoarece nu reușise să învingă scrupulele sau să schimbe părerea unei persoane al cărei caracter îl respecta. Or, ca să revenim la cazul P*, domnitorul s-a încăpățânat să mă convingă că protejatul său avea dreptate. Încercarea era anevoioasă, planul desfășurat și documentele etalate pe birou vorbeau prea pertinent ca să îngăduie cea mai mică îndoială. De aceea, ceea ce admiram la el nu era obstinația de a apăra o cauză rea – căci am înțeles de la început că un om ca el, prea versat în hățișurile juridice ca să se înșele, nu putea acționa astfel decât din interes – dar admiram fecunditatea resurselor pe care le găsea din înclinarea spre șicană, perorând împotriva convingerilor sale intime. Mă făceam totuși că-l socot de bună-credință în speranța de a-i îngădui, dacă era posibil, o retragere onorabilă. Ședința s-a desfășurat cu discuții care n-au convins nici pe unul, nici pe altul și depunerea concluziilor s-a amânat pe altă zi. La a doua ședință, dezbaterea a fost reînnoită și a avut același rezultat negativ. În cele din urmă, enervat că nu mă poate convinge, domnitorul m-a luat deoparte din cauza prezenței directorului, și mi-a spus:

– Ascultați, văd că P* n-are deloc dreptatea de partea lui, dar vreau să-l părtinesc pentru că am nevoie de el și vreau să confirm hotărârea.

– De ce, principe, i-am răspuns, nu mi-ați mărturisit de la început hotărârea dumneavoastră? V-ați fi scutit două zile de discuții de prisos.

Totuși n-a îndrăznit să întărească judecata și după detronarea lui Sturdza, P* a renunțat la pretenții.

Mânăstirea* făcuse o cerere de restituire a unui bun deținut de R. Prin păreri exaltate și o purtare a cărei nestăpânire se apropia uneori de demență, acesta își atrăsese pisma domnitorului; inutil să spun că de atunci a pierdut procesul. Totuși dreptatea era de partea lui. Posesiunea

era incontestabilă, dată de aproape un veac; mânăstirea nu avea nici un drept legal, pretextând că documentația i se rătăcise. Într-un cuvânt, fără să amintesc amănuntele afacerii, am păstrat convingerea că R. a fost victima celei mai strigătoare la Cer nedreptăți și a unui dispreț flagrant pentru forme și pentru lege. Primind anaforaua divanului domnesc, m-am hotărât să fac tot posibilul ca să împiedic confirmarea și cum cunoșteam intențiile principelui, m-am gândit să amân la nesfârșit prezentarea ei spre sancționare. Din vreme în vreme mi-o cerea, iar eu răspundeam că uitasem să o iau cu mine.

– Dar v-am cerut să mi-o aduceți, mi-a răspuns el în cele din urmă.

Mă scuzam cu slaba mea ținere de minte. Această manevră, a cărei explicație nu putea fi un timp pusă la îndoială, a durat aproape trei luni, până când, pierzându-și într-o zi răbdarea, mi-a spus:

– Vreau raportul, trimiteți după el.

– Ei bine, am replicat, scoțându-l din mapă, l-am avut tot timpul la mine dar am vrut să vă cruț regretul unei mari nedreptăți. Credeți-mă, nu vă încărcați conștiința confirmând acest raport care smulge fără umbră de dreptate un loc proprietarului său legitim.

Am văzut cum se aprinde la față:

– N-are nici o importanță, a spus el, R. e un pungaș. Și a pus apostila pe raport.

Am protestat tacit, abținându-mă să contrasemnez hrisovul.

Așa se răzbuna Mihail Sturdza contra dușmanilor săi și uneori dădea naștere la procese împotriva lor ca să-i silească să capituleze.

XXXII

Mihail Sturdza avea un caracter infect în persecuțiile, în răzbunările și în interesele sale. N-aș putea aminti la el nici un elan spontan de patriotism, de generozitate, de dezinteresare sau abnegație. În plus, era extrem de neîncrezător și de bănuitor în așa fel încât intrigile cele mai grosolane lăsau totdeauna urme adânci în cugetul lui.

De câtva timp eram expus intrigilor unei coterii ce începea să-l învăluie pe domnitor și care-și luase sarcina să mă îndepărteze de el, pentru a-mi ocupa locul fără concurență. Această coterie nu-și făcuse scrupule să-și asocieze pe valetul lui vodă și se înțelesese să-i picure la ureche aceleași insinuări din mai multe guri. Apoi am băgat de seamă că ori de câte ori mi se întâmpla să prelungesc audiența la principe în afara orelor de lucru, ori să stau de vorbă cu el, valetul găsea mii de pretexte ca să vină să ne întrerupă de mai multe ori. Simțeam toate astea, dar mi-era silă să mă ocup de ele.

Ba se spunea că aș purta o corespondență secretă la Constantinopol cu N. Aristarki, ba că aș comenta abuzuri imaginare, că fiul meu, membru al Divanului, mi-ar servi de intermediar pentru înțelegeri tainice sau pentru a sfeterisi bani publici și o mie de alte calomnii, pe care principele însuși mi le releva în momentele sale de bună dispoziție. Nu-mi era greu să-l liniștesc; am observat totuși că prima acuzație impresionase cel mai mult și negările mele nu erau de ajuns ca să-l convingă asupra unui fapt care nu admitea probe. În realitate, cunoscându-i caracterul bănuitor, evitam orice corespondență cu persoane a căror relație mi-era totuși prețioasă. Din fericire, primisem o scrisoare de la fratele lui Aristarki, care mi se adresase într-o problemă particulară; în această scrisoare, vorbindu-mi de fratele lui, se făcea interpretul regretelor acestuia, care îmi reproșa că am rupt de multă vreme relațiile cu el. I-am arătat-o principelui; dezlănțuindu-se împotriva intriganților, m-a asigurat că nu punea temei pe calomniile lor. Acest fel de întrevederi, repetate adesea, se terminau totdeauna prin îmbrățișări și cuvinte dulcege.

Dacă pe de o parte asemenea intrigi zilnice nu puteau să nu trezească bănuielile principelui, pe de alta ele mă dezgustau, făcând pe zi ce trece situația mea de nesuportat. Pe la sfârșitul lunii iunie 1847, mi-am luat concediu ca să mă duc la mare, la Odesa. În acest interval au avut loc faimoasele alegeri generale și dizolvarea a trei colegii electorale care nu răspunseseră la chemarea guvernului.

La întoarcere, am aflat că eram acuzat de a mă fi dus la Odesa ca să mă înțeleg cu consilierul de stat actual Alexandru Sturdza[1], care avea motive de nemulțumire contra lui vodă; mi s-a mai imputat că nu eram străin de opoziție, zgomotoasă în unele colegii electorale. Trecuseră câteva zile, când P*, de care a fost vorba mai sus, m-a acostat ca să-mi

ceară stăruitor informații despre șederea mea la Odesa. După multe ocolișuri, a vrut să știe dacă aveam cunoștințe acolo. Am răspuns că nu, că voisem să fiu liniștit și să mă ocup doar de cură.

– Dar l-ați văzut fără îndoială pe Alexandru Sturdza? a întrebat el.

– Nu. Și efectiv nu-l văzusem.

La răspunsul meu negativ a protestat:

– Cum se poate? E posibil să fi stat o lună la Odesa fără să vizitați un personaj care vă e cunoscut și care se interesează atât de mult de țara noastră?

– Am să vă spun, am zis. Întâi eram atât de ocupat că nu puteam rupe din timp fără să compromit scopul călătoriei, neavând decât o lună de concediu. Apoi mi-a ajuns la ureche că Alexandru Sturdza nu era în relații prea bune cu principele și am evitat să dau subiect de bârfă.

A părut să se mire și să mă condamne pentru acest exces de scrupul; de fapt nu m-am lăsat amăgit de natura acestei întrevederi interogative. Peste două zile, apropiindu-se de mine, P* mi-a spus, fără să deslușească mai mult:

– Domnitorul se mândrește cu dumneavoastră pentru purtarea prudentă.

Cu toate nenumăratele exemple de asemenea năluciri ce se iscau în mintea domnitorului și care dispăreau ca un fum la primul șoc, nimic nu l-a putut tămădui de obiceiul de a pleca urechea la intrigă și de a-și fabrica bănuieli. După ce a încheiat marea problemă a alegerii deputaților, folosind arbitrariul – și acolo unde voința nu-i fusese respectată, forța – mi-a spus într-o zi:

– Cum se face că în cele trei colegii electorale unde opoziția a prevalat se aflau și președinți de tribunale?

– Cu atât mai puțin pot explica această coincidență, am spus eu, cu cât în timpul alegerilor lipseam din Moldova. Dacă vă închipuiți că am putut avea cel mai mic amestec, vă amăgiți cu totul, principe, căci în acest caz trebuie să țineți seama de docilitatea altor 40 de președinți și membri de tribunale; dar de ce puteți fi sigur este că, atâta timp cât voi fi în serviciul dumneavoastră, n-o să vă dau niciodată motiv de vreo plângere justificată. Până atunci, mă văd expus la intrigi zilnice de care nu mă pot ocupa continuu, pentru că nu e în firea mea și n-am timp să le parez. Oricâte asigurări mi-ar da Alteța voastră că nu crede în ele, e peste putință să nu lase urme în mintea dumneavoastră și să nu mă

lipsească de singura satisfacție îngăduită, sacrificându-mi interesele și sănătatea pentru o slujbă plină de necazuri și neplăceri. Într-un cuvânt, de vreme ce nu mai aveți deplină încredere în mine, ar trebui să-mi permiteți să mă retrag. Credeți-mă, principe, că v-aș fi infinit recunoscător...

Declarații și îmbrățișări au încheiat, ca de obicei, această nouă scenă.

NOTE

[1] Alexandru Sturdza (1791–1854), fiul guvernatorului Basarabiei, Scarlat Sturdza. Consilier intim cu rosturi în diplomația rusă între anii 1809 și 1830. A dirijat cancelaria armatei ruse de ocupație din principate în 1829. Autor de scrieri religioase; între altele, *Învățături religioase, morale și istorice*, Iași, 1844.

XXXIII

Primăvara lui 1848 a văzut izbucnind evenimente ce au zdruncinat Europa. În Moldova[1] nemulțumirea a găsit astfel, n-aș zice un model, dar un prilej să se manifeste. Boierii au venit din toate părțile la Iași ca să se sfătuiască în întâlniri repetate, unde câțiva instigatori incitau neîncetat spiritele, dispuse, datorită nemulțumirilor acumulate, să facă orice ca să vadă terminată domnia lui Mihail Sturdza. Dar ce era de făcut? Nimeni nu știa. Câteva capete tinere visaseră poate o revoluție, ca aceea din Țara Românească[2], imitație nechibzuită și absurdă care nu rezistase în Franța și nu putea avea a doua zi într-o țară slabă, înconjurată de trei mari puteri monarhice. Dar aceste spirite exaltate erau în număr foarte redus și n-aveau nici un mijloc să-și impună ideile. Să faci o revoluție fără ajutorul poporului era un lucru imposibil; dar

la noi poporul era liniștit și inofensiv. Nu s-ar fi impresionat, afară doar de o momeală sigură, pe care boierii nu erau prea interesați s-o dea. Burghezia noastră nu-i formată decât din evrei și negustori străini, dușmani naturali ai oricărei mișcări care le-ar afecta interesele. Instigatorii cunoșteau toate acestea și cu cât erau mai convinși de neputința lor, cu atât se arătau mai siguri, debitând minciuni despre pretinsele lor forțe, ca să-și mărească cercul acoliților, să impună prin număr și să provoace o schimbare sau măcar să-i facă simțită trebuința.

La vremea aceea eram într-o mare încurcătură personală. Jena simțită în urma eșecului cu antrepriza teatrului[3] sporise din cauza neglijării totale a intereselor mele particulare. Îmi arendasem moșia și în clipa când așteptam să încasez primul trimestru al arenzii, arendașul, temându-se de evenimente, a venit să-mi spună că-i era peste putință să-și onoreze angajamentul. A abandonat contractul când timpul era înaintat iar eu eram cu totul lipsit de mijloace ca să exploatez moșia.

Față de aceste împrejurări nenorocite, l-am rugat pe principe să-mi primească demisia ca să mă pot duce fără întârziere la țară și să pun puțină ordine în treburile mele atât de încurcate. N-a acceptat. Dimpotrivă, mi-a arătat ce impresie proastă ar fi făcut retragerea mea într-un asemenea moment și în ce complicații îl abandonam. Această observație a predominat în mintea mea asupra altor considerații și m-am resemnat.

Pe lumea asta omul e jucăria împrejurărilor în mijlocul cărora se află; crede că face după vrerea sa, dar de fapt suferă influența unei fatalități irezistibile care-l duce, împotriva voinței, departe de intențiile sale. Printr-o înlănțuire a aceleiași fatalități mi-am obținut, câteva zile mai târziu, retragerea, pentru care n-am avut nevoie de consimțământul domnitorului.

Zvonurile și întrunirile tainice deveneau pe zi ce trece tot mai îngrijorătoare și – ceea ce este extraordinar – vodă nu mi-a vorbit măcar o dată în acest răstimp. Se sfătuia și făcea planuri, de care n-aveam cunoștință, cu doi sau trei apropiați, care în cele din urmă l-au îmbrobodit cu totul. Într-o seară m-am dus cu fratele meu la Curte, unde jucam adesea o partidă de whist cu domnitorul. Era încuiat în cabinet cu cei doi intimi. Am petrecut seara cu prințesa și cu C. Catargi, aflat acolo. Când să plecăm, a apărut domnitorul, cu fața luminată de o veselie forțată; era vizibil preocupat și, după ce a schimbat cu noi câteva cuvinte fără însemnătate, ne-a invitat în salonul alăturat. Acolo a înce-

put prin a se dezlănțui împotriva tulburătorilor și luând, ca să ne sperie, un ton lăudăros, ne-a spus că se va pune în fruntea poporului, care îi e devotat și va călca în picioarele calului pe autorii dezordinilor etc. Nimeni n-a răspuns la această ieșire; apoi, după câteva minute de gândire, a întrebat dacă n-ar face bine să aresteze șapte sau opt din principalii instigatori, pe care i-a pomenit nominal. Cum mă întreba din priviri, am răspuns că dacă socotea că ar putea înăbuși mișcarea, n-ar trebui să ezite astfel, dar cum eram convins că luase o extindere mult mai mare, mă temeam ca o măsură parțială de constrângere, departe de a-și atinge ținta, să nu contribuie la a irita și mai mult spiritele, să înrăutățească situația și s-o facă iremediabilă; că putea, din contra, cu câteva concesii, să încerce să satisfacă plângerile ce păreau legitime, să potolească pe oamenii cu bun-simț și să înlăture pericolul de moment.

Oricum, și de o parte și de alta, totul a fost tatonare și ezitare; fiecare căuta o ieșire și n-o găsea. Prelungirea acestei stări de lucruri compromitea grav guvernul dar sunt convins că până la urmă s-ar fi ajuns la dispersarea agitatorilor pentru că aceștia – ei cei dintâi – neștiind cum să ducă la bun sfârșit acțiunea începută, își limitau eforturile alimentând-o și împiedicând-o să lâncezească. În fine, pentru a ieși din criză, domnitorul le-a strecurat agitatorilor ideea să-și formuleze doleanțele în scris; au cerut să se poată sfătui și în acest scop să li se îngăduie o adunare generală la care să fie chemat și ministrul din Lăuntru. Adunarea a avut loc; a degenerat în club revoluționar. Fiecare a luat cuvântul și termenii virulenți au fost atât de puțin evitați că ministrul a fost silit să părăsească sala. Atunci i s-a pus pe seamă domnitorului că a vrut să înconjoare casa unde se ținea adunarea și să trimită înăuntru armata. Voci au strigat: Foc! ca să provoace tărăboi sau poate ca să împrăștie adunarea care număra aproape o mie de oameni. În cele din urmă, câțiva oratori au părut că rezumă doleanțele și s-au despărțit.

Ajunși aici, agitatorii nu erau destul de siguri pe ei înșiși ca să spere, în ciuda demersului lor, vreun rezultat. Reduși în realitate la un cerc unde în majoritate figurau oameni tineri, contând pe câțiva aderenți mai mult sau mai puțin călduți și neînsemnați, au simțit că pierd dacă nu-și asociază pe bătrâni sau fruntași ai vieții sociale, reprezentanți ai clasei boierești. Au început deci prin a-l atrage pe logofătul Constantin

Sturdza care și-a chemat confrații la el ca să delibereze. Acestea se întâmplau la 27 martie[4].

În mijlocul tuturor acestor frământări, necunoscând deciziile guvernului, nici demersul boierilor, și foarte nemulțumit de situația în care mă aflam, a venit consternat la mine postelnicul Alexandru Sturdza să-mi arate un ofis trimis la contrasemnat, prin care se ordona hătmăniei să folosească forța armată ca să înfrângă mișcarea.

– Vedeți, mi-a spus el, se convenise, cu acordul domnitorului, ca după ce manifestanții își vor fi făcut petiția, să se oprească și să se împrăștie. O dată lucrurile ajunse aici, se nădăjduia o soluționare pașnică a crizei. Dar iată că acest ofis va cădea ca un cărbune aprins în mijlocul pasiunilor abia potolite și totul se va răscoli din nou. Cât despre mine, a adăugat el, n-am să mă pretez niciodată să-l contrasemnez. Mai bine îmi dau demisia, dacă domnitorul insistă. Vreau să mai fac o ultimă încercare, vreți să mă însoțiți?

– Cu atât mai bucuros, i-am răspuns, cu cât e timpul ca eu însumi să ies din situația intolerabilă în care mă aflu. Membru al guvernului, împărtășesc pericolul și răspunderea actelor lui, fără a lua parte defel la ședințe sau la hotărâri. Am să folosesc ocazia ce mi se oferă ca să mă explic categoric cu domnitorul și să văd dacă intențiile lui îmi convin.

NOTE

[1] Aflat la mijlocul drumului între angajare alături de revoluționari și espectativă prudentă, N. Suțu reduce Revoluția din 1848 la proporțiile unui eveniment fără însemnătate. Or, realitățile dezmint tonul pesimist al autorului. Pentru dimensiunile reale ale celor întâmplate în Țara Românească și Moldova, cititorul poate consulta suita de documente care caracterizează cel mai fidel epoca, cuprinse în volumele *Anul 1848*, 6 vol., București, 1902–1910 și Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, 2 vol., București, 1982. Apoi T. Bălan, *Activitatea refugiaților moldoveni în Bucovina*, 1848, Sibiu, 1944; D. Berindei, *La révolution roumaine de 1848 dans le contexte européen*, în „Revue roumaine d'histoire", XII, 1973, nr. 3; *Revoluția de la 1848 în Țările române*, București, 1974 (coord. N. Adăniloaie și D. Berindei); Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848. Introducere în istoria*

modernă a României, Iași, 1980; D. Berindei, *Anul revoluționar 1848 în Principatele române*, București, 1984.

[2] Vezi nota precedentă.

[3] În anii 1845–1846, N. Suțu a condus, alături de Matei Millo, teatrul ieșean. Era socotit „omul în vârstă cel mai instruit al epocii" (I. Massoff, *Teatrul românesc*, I, București, 1961, p. 323). Cf. anunțul din „Albina românească", 1846, XVIII, p. 353–356, privind deschiderea Teatrului național cu spectacolele trupei franceze formate la Paris de Pellier și ale celei românești conduse de Matei Millo. Făcând invitații pentru abonamente, organizatorii se angajau să reprezinte în stagiunea respectivă 50 de piese din care 30 noi.

[4] Adunarea de la 27 martie 1848 a avut loc la hotelul Petersburg, condus de antreprenorul Conrad Regensburg. Textul dezideratelor formulate atunci se află în *Anul 1848*, I, p. 176–177 și la Cornelia Bodea, *op.cit.*, I, p. 359 și urm. (acolo, cu numele semnatarilor). Comentarii elogioase asupra lui au apărut în foaia pariziană „Démocratie pacifique", XVII, 1848, p. 232, unde autorul scria: „C'est une œuvre sublime et digne de tenter une grande âme que celle de travailler pour un peuple qui vient de donner une si noble mesure de sa force, de sa générosité, de son intelligence à l'avénement des immortels principes de l'avenir: Liberté, égalité, fraternité" (Cornelia Bodea, *op.cit.*, p. 348–385).

Trebuie observat că petiția pornea de la ideea „sfintei păziri a Regulamentului Organic", ceea ce a deosebit fundamental poziția moldovenilor în revoluție față de cea adoptată de munteni; apoi motivul major de nemulțumire îl constituia, peste Milcov, administrația lui Mihail Sturdza. Broșurile din epocă contra lui sunt publicate în *Anul 1848* (sub voce).

XXXIV

O dată acestea îndeplinite, m-am gândit că cel mai bine ar fi să mă sustrag sâcâielii partidelor care încercau să mă atragă. Ca să nu sperii orașul cuprins de panică, mi-am trimis la vie trăsura de călătorie și am început să-mi fac în grabă pregătirile pentru plecarea la moșie. Atunci a venit la mine P. Moruzi[1] și mi-a cerut, din partea lui Constantin Sturdza, să mă duc la el, unde cei mai de seamă boieri erau deja adunați și mă așteptau. I-am dat un răspuns în doi peri și am continuat

să-mi văd de pregătirile de plecare. Au venit din nou, insistând peste măsură să mă duc la întâlnire, fie și pentru o jumătate de oră, asigurându-mă că prezența mea va contribui la ieșirea convenabilă din criză. Am cedat. La Constantin Sturdza[2] am găsit vreo 50 de persoane iar în jurul unei mese mai depărtate câțiva din cei mai bătrâni boieri. Constantin Sturdza, cu care eram certat de câtva timp, m-a primit cu cordialitate. Ne-am așezat printre bătrâni și după ce am deliberat în particular, am încercat să punem de acord părerile extreme și am propus drept condiție *sine qua non* pentru colaborarea noastră următoarele preliminarii: nemulțumirile vor fi formulate în chip de petiție ce va fi înmânată domnitorului, fie direct, fie prin ministrul său din Lăuntru. O dată petiția înmânată, orice întâlnire va înceta și orice asociere va fi dizolvată. După câteva discuții, aceste condiții au fost acceptate și am început să dezbatem articolele petiției, a cărei redactare, după concesiuni mutuale, a fost încredințată unui comitet format din șapte persoane.

În timpul acestei operații, am băgat de seamă că unul din ofițerii superiori ai miliției, de care domnitorul se folosise în timpul evenimentelor, fie pentru a culege informații, fie pentru a se insinua pe lângă nemulțumiți, după ce se amestecase toată ziua printre grupuri, s-a adresat în cele din urmă lui Vasile Alecsandri, care era pe cale să redacteze articolele convenite, și i-a spus:

– Pentru că vă ocupați de soarta Moldovei, faceți ceva și pentru miliție, care e o instituție patriotică.

– Și ce e de făcut pentru miliție? a fost întrebat.

A început cu o moțiune fără însemnătate, al cărei subiect nu mi-l amintesc. A propus apoi ca adaos la punctul principal excluderea străinilor din miliție; or, acești străini nu erau alții decât rușii. O asemenea insinuare, luată în serios, putea să-i ofere lui Mihail Sturdza o armă puternică împotriva nemulțumiților. Alecsandri, după un moment de reflecție, și-a dat seama de cursă și a răspuns că era prea târziu să se adauge ceva la articolele deja redactate.

Am mai putut observa în această zi memorabilă disponibilitățile unuia dintre organizatorii cei mai activi ai mișcării: ca să stimuleze curajul adunării și s-o țină cu sufletul la gură, se lăsa adeseori acostat de emisari presupuși, care veneau să-i spună un cuvânt la ureche și

plecau în grabă. Se adresa atunci persoanelor de față, de preferință celor îndoielnici și călduți:

– Știți ce a venit cutare să-mi spună? Că are la dispoziție atâtea sute de indivizi devotați cauzei noastre gata să acționeze; altul, că toată comunitatea armenească era în serviciul nostru sau că o trupă de sârbi și de bulgari deghizați nu așteptau decât semnalul nostru.

Ziua a trecut cu asemenea scene care, la drept vorbind, nu erau deloc pe gustul meu. Tânjeam după o schimbare, dar mi-era silă de alura revoluționară; ea nu duce decât la anarhie și violență ca instrument al pasiunilor, ceea ce, din fericire, va rămâne mult timp o ficțiune în Moldova. Dar, se va zice, de ce te aflai la acel club? Aș fi putut să mă sustrag; trăsura mea de călătorie era gata la doi pași de acolo, dar după ce luasem parte la discuții și contribuisem la rezultatele zilei, un titlu de onoare mă atrăgea spre acel loc; nu mă puteam gândi fără să mă indignez la imputările pe care, după participarea la concluziile adoptate[3], fiecare era în drept să mi le facă dacă ar fi aflat că părăsisem orașul fără să semnez petiția. În sfârșit, am semnat-o seara târziu și din acea clipă socotindu-mă chit, m-am urcat în trăsură și am plecat la moșie. Hârtia scrisă în colectiv nu avea forma unei petiții, ci a unui memoriu. Mi s-a spus totuși că, după înțelegerea noastră, acesta urma să fie înserat într-o petiție adresată domnitorului sau înmânată ca atare ministrului din Lăuntru. Am aflat mai târziu că a fost precedată (nu știu dacă era chiar originalul sau făcuseră o copie) de un prolog către națiune adresându-se cu : „Fraților!"[4].

Violența, am spus-o, va rămâne multă vreme o ficțiune pentru Moldova. Tentativele insurecționale pot agita mai mult sau mai puțin spiritele și produce oarecare fierbere morală în cercul unei anume părți a națiunii dar acest simptom nu se va putea traduce în acte revoluționare fără anume condiții, inexistente azi. Burghezia, care aiurea are în mod obișnuit o parte importantă în mișcările politice, nu e formată la noi decât din evrei sau din străini. Poporul e liniștit și dezarmat; obișnuința supunerii și experiența îl fac temător de represalii la cea mai mică veleitate de insubordonare. Un străin se va înșela lesne în această privință. Domnul Guéroult, pe atunci consul al Republicii franceze în Moldova, socialist aprins și fanatic, nu putea, după semnele al căror martor era, să nu creadă într-o revoluție iminentă.

– Sau nu mă pricep, spunea el, sau o revoluție e pe drum. El conchidea în adevăr ca un perfect cunoscător al patriei sale; de aceea, dezamăgit de deznodământul crizei, s-a grăbit să plece în Franța, unde arena era deschisă pentru susținerea principiilor sale. În Țara Românească, unde elementele constitutive ale societății sunt de natură diferită, revoluția a fost la un moment dat victorioasă și prin surpriză a constituit un guvern după pilda celui pe care și-l dăruise Franța, dar oricât de conștiincios a fost punctul său de plecare se poate presupune că a rămas mereu o ficțiune bună să măgulească o clipă spiritul câtorva ambițioși sau al unor proletari, așa cum baloanele de săpun încântă ochii copiilor. Asemeni lor, guvernul provizoriu nu se întemeia pe nici o forță reală, pe nici un fond de stabilitate. Ce om cu cap putea crede în a doua zi a revoluției, într-o țară înconjurată de trei mari puteri interesate s-o combată? De altminteri, republica, pe care națiuni mai înaintate în civilizație și croite în respectul legalității n-o pot asimila multă vreme din din cauza urmărilor pe care le presupune, republica în Principatele dunărene ar fi o utopie lipsită de sens. Nenorocire celor care fac revoluțiile necesare, dar mai ales nenorocire națiunilor care au recurs la acest mijloc extrem ca să se sustragă nedreptății. Ele adună în general asupra lor mai multe rele decât s-au gândit să evite[5].

NOTE

[1] E vorba de Costache Moruzi de la Pekia (1816–1886), pentru care vezi Fl. Marinescu, *Etude généalogique sur la famille Mourouzi*, Atena, 1897, p. 112–115. De asemenea, o scrisoare a lui Panait Balș către Ion Ghica din 2/14 mai 1850 în care amintește împrejurările din timpul revoluției: „... m-am dus la Moruzi. Mi-a ieșit în întâmpinare cu un aer teatral, spunându-mi că Mihail Sturdza și-a propus să-i sugrume pe toți boierii, după cum a procedat domnul de Metternich în timpul vecerniilor galițiene. I-am răspuns că putea s-o facă cu alții, nu cu mine, și astfel am situat conversația pe tărâmul lui. Atunci el mi-a mărturisit că a venit vremea să se facă ceva, fără să știe ce; în sfârșit, mi-a spus că trebuie să-l mustrăm pe domnitor cu umilință, cerând

înlăturarea abuzurilor. I-am atras atenția că orice cerere de acest fel și în astfel de vremuri reclamă un sprijin fie moral, fie material. Că, o dată porniți pe acest drum, trebuie să se meargă până la capăt, adică să se stabilească un guvern provizoriu, să se pregătească unitatea României, să i se creeze și să i se garanteze o existență solidă pe viitor fără ca vreuna dintre puteri și să i se poată opune". (Cornelia Bodea, *op.cit.*, p. 373).

[2] Vezi mai mult la A.D. Xenopol, *Partide politice în revoluția de la 1848 în Principatele române*, în „Analele Academiei Române. Memoriile secției istorice", seria a II-a, tom XXXII, 1910; I. C. Filitti, *Domniile române*, p. 639 și urm.; D. Berindei, *Revoluția română*, 1974, p. 27–30.

[3] N. Suțu a iscălit într-adevăr petiția, dar în fond a rămas ostil revoluției; o dovedesc între altele și recriminările al căror obiect a fost din partea unor organe de presă. Astfel, foaia „Bucovina" (I, 1848, p. 30) îl critica cu violență pentru o scrisoare, iscălită și de alți moldoveni, publicată la Brașov, în care declara că revoluția „fusese făcută de niște nebuni comuniști și republicani care au călcat în picioare toate driturile proprietății, ale ordinii omenești și ale moralei".

[4] *Protestația în numele Moldovei, a omenirei și a lui Dumnezeu*, redactată de Vasile Alecsandri ca preambul la petiție, începea într-adevăr astfel: „Fraților români din toată România! Vă chem să fiți martori la toate nelegiuirile guvernului prințului Moldovei, Michail Sturdza, carele de patrusprezece ani s-a arătat prin toate faptele sale dușmanul cel mai aprig al nației noastre!" (Cornelia Bodea, *op.cit.*, p. 385).

[5] Tehnician cu o solidă formație în sfera organizării economice, funcționar abil, N. Suțu, așa cum cititorul va constata și din paginile următoare, e liberal mai mult în sens retoric. Perioada lui de glorie e cea din timpul redactării Regulamentului Organic și mai ales a domniei lui Mihail Sturdza. Incapabil să-și înțeleagă pe deplin epoca, el se cantonează în postura de *raisonneur*, criticând tot și toate. Așa cum M. Kogălniceanu, după înfăptuirea reformei agrare din 1864, va susține încăpățânat că problema socială a fost atunci rezolvată o dată pentru totdeauna în România, tot astfel N. Suțu exultă virtuțile Regulamentului Organic. Orice schimbare sau numai tentativă de schimbare a ordinii existente i se pare de aceea opera demagogilor, a celor care se revendică drept urmași spirituali ai făptuitorilor Revoluției franceze. Violențele sale de limbaj, aici și în paginile ce urmează, trebuie circumscrise unei stări de spirit dominate de dezamăgire și incomprehensiunea evenimentelor zilei. Și de data aceasta poate tonul cel mai just îl găsește Nicolae Iorga. El vede în relatarea lui N. Suțu „une histoire injuste, passionnée, mais très intéressante de son temps" (*À propos des mémoires du logothète Nicolas Soutzo*, în volumul *Opinions pernicieuses d'un mauvais patriote*, București, 1900, p. 62).

XXXV

N-am aflat decât mult mai târziu, la țară, urmările și deznodământul dramei la nașterea căreia asistasem, deoarece comunicările fuseseră interceptate iar călătorii percheziționați la barieră. A doua zi după plecarea mea din Iași, vodă, luând cunoștință de hârtia redactată la Constantin Sturdza, s-a înțeles cu câțiva din semnatarii acestui act și a făgăduit să-l ia în seamă. Cei mai înțelepți au stat de aici înainte liniștiți; deoarece câțiva tineri nu încetau să se adune în case particulare, domnitorul a pus miliția în picioare, avându-i în frunte pe cei doi fii ai săi, și a procedat la arestări în masă. Toți boierii de seamă au fost consemnați la moșiile lor. Mai mulți tineri s-au ascuns și apoi au părăsit țara în taină. În ceea ce mă privește, am primit ordinul să nu plec de la moșie. Era conceput în termenii următori:

15 aprilie 1848

Principelui Nicolae Suțu,

Fiind informat că intenționați să veniți la Iași, unde accesul vă e cu totul interzis pentru că, împotriva așteptărilor noastre, ați luat parte la uneltirile care în ultimele zile au avut drept scop să tulbure liniștea publică, vă aducem la cunoștință că nu vă e îngăduit să ieșiți din hotarele moșiei Pungești (ținutul Vaslui), unde v-ați retras dumneavoastră înșivă, și vă poruncim, în virtutea puterii noastre domnești, să vă restrângeți în limitele unei existențe liniștite; iar în caz de informații contrare vor fi luate măsuri în consecință.

(Pecetea domnească)
contrasemnat, Ștefan Catargi

Câteva zile mai târziu, adresam principelui scrisoarea pe care o copiez textual mai jos[1].

NOTE

[1] Scrisoarea e o justificare a cererii de retragere din serviciu: lipsa de încredere a domnului, situația încurcată a averii personale. În legătură cu participarea la mișcare precizează că a acceptat să semneze petiția cu condiția „să nu iasă din cercul legalității". De fapt paginile precedente cuprind în amănunt fondul scrisorii.

XXXVI

La Iași reacțiunea continua să se facă simțită până într-atâta încât dăduse naștere unui regim de teroare. Clocind planuri de răzbunare împotriva întregului corp boieresc, pe care nu mai nădăjduia să-l aservească voinței sale, principele îl oropsea cât putea, îl ponegrea în afară și folosea cele mai vinovate mijloace pentru a stârni pasiunile claselor de jos împotriva aristocrației și a provoca așa poate *o jacquerie*. Există manifeste[1], răspândite atunci chiar de guvern, atestând aceste oribile intenții și ale căror urmări n-ar fi întârziat probabil să iasă la iveală dacă dubla ocupație a Principatelor[2] n-ar fi intervenit să le pună capăt. Aceste uneltiri, pe cât de nesăbuite pe atât de apolitice, tindeau fără îndoială să facă tot mai de neîmpăcat ura ce despărțea de aici înainte pe domnitor de clasa boierească.

Ca să facă față împrejurărilor, Sfatul a fost atunci format din indivizi al căror merit principal era obediența pasivă. Alexandru Balș, ministrul din Lăuntru, era un om de o ignoranță crasă, greoi la minte și la trup, aproape un idiot. Ministerul Dreptății era ocupat de Costin Catargi; postelnicul V. Beldiman nu apăruse până atunci decât în slujbe subalterne, nu avea nici o poziție personală și nu se făcuse niciodată remarcat prin alt merit decât acela al unei desăvârșite complezențe față de guvern. Ministrul Cultelor, Millo, avea purtări și suflet de țăran; ignar și grosolan, singurele lui însușiri erau cupiditatea și rapacitatea. În fine, hatman era fiul domnitorului și vistier, cumnatul său. Celelalte

posturi mai importante fuseseră, de asemenea, încredințate unor indivizi de aceeași plămadă.

Acest Sfat, compus ca să execute orbește voința domnitorului, nu era deloc făcut să îndrepte situația. De aceea, eforturile, fie ale comisarilor[3], fie ale altor intermediari pentru a realiza o apropiere între domn și boieri, au eșuat în permanență în fața atitudinii guvernului, a stângăciei agenților săi și mai ales a certitudinii că nici o îndreptare și nici o căință sinceră nu mai erau cu putință.

Vara lui 1848 am petrecut-o liniștit la țară. Holera domnea la Iași și în mai multe alte localități. Fiul meu Alexandru, însoțit de fratele său Grigore, era reținut la Roman din cauza apropiatei maternități a nurorii mele. Interese personale serioase, și mai ales rezolvarea afacerii cu teatrul[4], mă chemau la Iași; i-am scris domnului Kotzebue[5], aflat atunci la Galați, și datorită intervenției lui pe lângă generalul Duhamel am obținut revocarea ordinului care mă reținea la Pungești. M-am dus la Iași ca să-mi pregătesc mutarea; am crezut necesar să fac o vizită generalului Duhamel, pe care nu-l cunoscusem până atunci, ca să-i mulțumesc pentru intervenția în favoarea mea. Mi-a cerut cu insistență să mă duc la domnitor. Am răspuns la această propunere neașteptată evaziv și a doua zi m-am întors la țară.

Curând fratele meu Grigore s-a întors la Pungești, unde a căzut bolnav de o paralizie a intestinelor împotriva căreia remediile medicale au rămas neputincioase. După ce l-a ținuit la pat o lună de zile, boala aceasta l-a dus în mormânt în floarea vârstei.

Eram de câtva timp sâcâit de autorități; după ce mă făcuseră să sufăr pierderi considerabile în antrepriza teatrului, acum nu încetau să-mi ceară să formez o trupă pentru stagiunea apropiată, învinuindu-mă pe mine de întârziere. Până atunci situația nu-mi îngăduise să iau nici o măsură ca să mă pun la adăpost în această privință și boala fratelui meu, care se stingea pe zi ce trece, mă reținea cu forța la Pungești. Eram în cea mai serioasă și mai cumplită încurcătură, urmată de pierderea și mai cruntă a fratelui meu, decedat la 9 septembrie. După ce l-am condus pe ultimul drum, m-am grăbit să mă duc la Iași ca să scap cum voi putea de antrepriza ruinătoare a teatrului.

În acest răstimp am primit o scrisoare de la Nicolae Aristarki; îmi anunța ca sigură căderea apropiată a lui Mihail Sturdza. Îmi cerea să-l anunț cât mai curând dacă voiam să lucreze pentru mine și în caz

contrar să-i indic o persoană aleasă de mine. Respingând fără ezitare orice gând personal din motive poate de extremă prudență, dar pentru mine de mare greutate, mă gândeam la omul care ar fi putut întruni, pe lângă un merit oarecare, cele mai multe șanse de succes. M-am dus la logofătul Alexandru Ghica și arătându-i scrisoarea l-am întrebat dacă vrea s-o folosească pentru el sau pentru fiul său. Mi-a cerut să mă înțeleg cu acesta din urmă și din acel moment am început o corespondență asiduă și secretă cu Aristarki, care mă informa cu fiecare poștă de progresele speranțelor noastre. Nici domnitorul nu se mai îndoia de iminența căderii sale. Un boier bătrân, prieten de-al nostru, care se ducea uneori să-l vadă, ne relata spusele sale; până la o vreme, prevăzând că nu se va putea menține, declara necontenit că era obosit de funcție și că nu aștepta altceva decât s-o părăsească. Mai apoi, încurajat de Duhamel, care-l sprijinea cu putere și crezându-se asigurat, spunea: „Avusesem intenția să mă retrag, dar nu vreau să se bucure dușmanii. N-aș suporta să se creadă că retragerea mea se datorează lor. Acum sunt hotărât să mai rămân pentru patru ani în post ca să frâng răutatea ce mi s-a arătat și să nu-l părăsesc decât cu onoruri militare". Vorbea astfel când noi eram siguri că demiterea sa fusese hotărâtă la Constantinopol.

Principele întreținea pe lângă Duhamel un delegat aproape permanent, servindu-i de intermediar în relațiile cu generalul. Era unul din acei oameni falși, insinuanți, subtili, gata de orice infamie și de orice intrigă. Acest agent a venit să-i spună lui vodă că generalul insistă pe lângă Curtea sa ca să fie menținut pe tron, ca singurul și unicul demn să-l ocupe în acele împrejurări. Îmbărbătat de această veste, Mihail Sturdza plănuia o nouă lovitură: să exileze în masă pe cei mai de seamă boieri care-l supărau și îi rămăseseră ostili. L-a trimis pentru aceasta pe credinciosul lui la Duhamel; dar ajuns la Focșani, mesagerul a fost informat de principele Bibescu[6], aflat acolo, că Mihail Sturdza era destituit. Generalul Duhamel transmisese între timp principelui această veste neplăcută, sfătuindu-l să părăsească țara înainte ca ea să ajungă la cunoștința publicului. Principele s-a grăbit să dea curs acestei povețe și s-a dus la Focșani. Cu o zi înainte de plecare, Surije bei, reprezentantul lui Fuad efendi[7], sosise la Iași, chipurile ca să se pună la dispoziția lui Mihail Sturdza. Lumea nu s-a lăsat înșelată de toate aceste manevre misterioase și plecarea lui Mihail Sturdza a fost însoțită de câteva

huiduieli pornite din mulțime. Am fost avertizat la țară de plecarea lui și m-am dus cu toată graba la Iași.

Motivul adevărat al misiunii lui Surije bei nu era altul decât o înțelegere prealabilă cu Grigore Ghica pentru darul ce urma să fie făcut lui Fuad efendi. Din acel moment am fost siguri de succesul demersului nostru. N-a trecut mult timp și ne-a parvenit comunicarea oficială a numirii ca domn a lui Grigore Ghica.

NOTE

[1] Comentarii asupra lor, la A.D. Xenopol, *Istoria românilor*, vol. XII, București, 1930, p. 61 și urm. Despre starea de spirit din Moldova în acest timp, I.C. Filitti, *Domniile...*, p. 635 și urm.

[2] Ocupația ruso-turcă.

[3] Generalul rus Al.O. Duhamel și Talaat efendi.

[4] Vezi *supra*, cap. XXXIII, nota 3.

[5] Ch. de Kotzebue, consul general al Rusiei în Principate.

[6] Gheorghe Bibescu, domn al Țării Românești între 1842 și 1848. Pentru el, lucrarea lui I.C. Filitti, deja citată, cu bibliografia corespunzătoare ca și Gh. Gh. Bibescu, *Le règne de Bibesco*, Paris, 1892, 2 vol.

[7] Fuad Mehmed pașa (1815–1869), medic, comisar în Principatele române (1848), trimis extraordinar în Rusia (1849), ministru (1849–1853), mare vizir (1861). Unul din promotorii mișcării de reforme cunoscută sub numele de Tanzimat.

XXXVII

Ceremonia de instalare a avut loc la 22 iunie 1849, în prezența a doi comisari imperiali și noul domn[1] a plecat a doua zi la Constantinopol, după ce numise un Sfat după cum urmează:

– vistierul Alexandru Sturdza, la departamentul din Lăuntru

– fratele meu, la Finanțe

– Petre Rosetti, la Justiție
– Toderiță Balș, hatman
– Nicolae Ghica, la Culte și Instrucție publică.

Eu n-am vrut să accept un serviciu activ, dar m-am însărcinat cu corespondența particulară a domnitorului. Fratele meu trebuind să-l însoțească pe noul domn la Constantinopol, am girat ad-interim departamentul Finanțelor și am primit misiunea să mă duc să aștept la Galați reîntoarcerea principelui și în acest timp să culeg informații exacte despre starea de spirit din acest oraș atât de important și despre nevoile comerțului său. Ducându-mă acolo, am aflat pe drum despre intrarea în ținutul Bacău a unui corp unguresc condus de Bem[2]. Această știre alarmase pe toată lumea, rușii neputând opune invaziei decât 4–5000 de oameni risipiți în tot Principatul. După ce am luat informații, am trimis un curier la Constantinopol ca să-l pun la curent pe principe. După sum se știe, incidentul n-a avut urmări. După o încăierare sângeroasă cu câțiva cazaci aflați pe graniță și o ședere de circa o săptămână acolo, Bem s-a retras, la cererea unui reprezentant al comisarului turc.

La întoarcere, domnitorul a întârziat, ceea ce m-a reținut o lună la Galați. La sosire, având mai multe date să-i prezint, diferite proiecte de pregătit și corespondență de făcut, am găsit mai comod să intru în carantină[3] cu domnitorul și să profit de odihna de patru zile ca să începem să lucrăm. Același vas cu aburi îi adusese pe cei doi hospodari; cel al Țării Românești n-a coborât decât la Brăila, unde a avut nefericirea să-l piardă pe ginerele său, Villara[4], pe care un pas greșit în momentul când părăsea puntea l-a prăvălit în Dunăre. Printr-o coincidență fatală, viitoarea noră a domnitorului Ghica se înneca, aproape în aceeași vreme, scăldându-se în Prut în apropiere de Iași.

Invidioșii n-au văzut cu ochi buni începutul relațiilor mele confidențiale cu vodă. Logofătul Petre Rosetti, om viclean, fals și meșter în a fabrica intrigi, a luat inițiativa ridicării armelor împotriva mea și a fratelui meu sub pretextul lipsit de temei că m-aș fi amestecat în probleme juridice. A găsit un tovarăș dispus să-l secondeze în hatmanul T. Balș, care ne atribuise pe nedrept refuzul principelui de a-l lua în suită la Constantinopol. Curând acești doi rivali emeriți au reușit să ridice împotriva noastră o nemulțumire a cărei întindere mi-a părut pe cât de surprinzătoare pe atât de serioasă. S-au servit pentru aceasta de un expedient dintre cele mai perfide: interese lezate întâlnite în societate,

ambiții neîmplinite, drepturi călcate sau speranțe înșelate erau puse tot timpul pe seama mea și a fratelui meu. Mișcând în acest fel corzile cele mai sensibile ale sufletului omenesc, au reușit să provoace o iritare ce nu mi-am putut-o explica decât după ce le-am descoperit tactica. La un moment dat supărarea a fost atât de mare încât chiar membrii Sfatului, care nu erau amestecați, nu îndrăzneau să ne ia apărarea pe față. Cu toate acestea, o dată manevra descoperită, așa cum am spus, și după explicațiile avute cu câțiva din cei care credeau că au a se plânge de noi, zarva s-a potolit mai repede decât se stârnise dar nu înainte de a-i fi produs domnitorului o îndreptățită indignare împotriva celor doi membri ai Sfatului care o provocaseră. De altfel, continuând prin purtarea lor să-l indispună pe principe până la a face prezența lor în Sfat incompatibilă cu demnitatea acestuia, au fost înlocuiți, Teodor Balș prin hatmanul Nicolae Mavrocordat și Petre Rosetti prin logofătul Constantin Sturdza, reunind la departamentul din Lăuntru, deținut de la moartea lui Alexandru Sturdza, și girarea ad-interim a departamentului Justiției, pe care eu am refuzat să-l primesc.

Principele Ghica a luat în mână frânele guvernului animat de intențiile cele mai curate, mintea sa fiind preocupată doar de proiecte de reformă și de îmbunătățiri. A pus chiar prea mult suflet, mânat parcă de una din acele porniri tinerești nedomolită încă de experiență; avea defectul de a îmbrățișa mai mult decât putea cuprinde. Minte limpede, dar șovăielnică în ceea ce privește noțiunile ce dau tărie judecății, caracter incoruptibil dar dispus să cedeze influenței pasiunilor, inimă nobilă și generoasă, neînarmată totuși împotriva orgoliului și ostentației. Hotărât fără discernământ și natură slabă, dornic de muncă dar nerăbdător s-o termine și precipitând totdeauna lucrurile; profesând un respect adânc pentru legalitate și lăsându-se dus spre arbitrar fie din mândrie, fie dintr-un sentiment de echitate prost înțeleasă, Grigore Ghica era plămădit din acel amestec de defecte și calități, care au influențat în mod egal vicisitudinile agitatei sale domnii.

Calitățile sale trebuiau să-l facă iubit, cu atât mai mult cu cât ele erau nu ca la înaintașul lui copleșit de defecte, iar acestea nu erau din categoria acelor vicii care la un individ pus în fruntea statului atrag după sine necazuri și calamități publice. Cu toate acestea, nu s-ar putea nega că ele nu și-au exercitat puterea asupra intereselor țării. Dacă virtuțile sale au început prin a pune stavilă flagelului hoților care se generalizaseră, înlocuind anarhia prin regularitatea serviciului, defectele

sale au contribuit la paralizarea nervului guvernului. Nevăzând în toate decât ținta și nerăbdător s-o atingă fără să calculeze mijloacele disponibile, principele Ghica a lăsat în permanență la voia întâmplării echilibrul financiar; în ciuda creării de venituri extraordinare s-a produs, în domnia sa, un deficit din ce în ce mai însemnat. Lipsa de sistem în această ramură de primă importanță se făcea simțită și prin alegerea funcționarilor și denota la el incapacitate în știința administrativă și o vinovată indiferență, semn al unei firi indolente și pasive. Dornic să înzestreze țara cu instituții bune, nu s-a preocupat totuși niciodată de amănuntele de execuție și nu l-a interesat să afle dacă practica răspunde teoriei. Nu e deci surprinzător că la vremea când a părăsit puterea se întâlneau greșeli strigătoare în toate detaliile administrative și dovezi de cea mai mare neglijență.

NOTE

[1] Grigore Ghica, domn al Moldovei (1849–1856). Vezi pentru el L. Boicu, *Adevărul despre un destin politic*, Iași, 1973, cu bibliografia subsecventă. Apoi R. Rosetti, *Scrieri*, București, 1980, ed. Cătălina Poleacov, p. 480 și urm.

[2] Joseph Bem (1795–1850), general polonez în slujba revoluției maghiare.

[3] În timpul ocupației rusești din anii 1829–1834, Principatele au fost dotate cu un cordon de carantină menit să le apere de flagelul ciumei și al holerei care se propagau din Orient.

[4] Fiul lui Alexandru Villara, ministrul lui Gh. Bibescu.

XXXVIII

Grigore Ghica, cu vederile sale optimiste și puținătatea mijloacelor administrative, cu nerăbdarea sa neliniștită, pe care n-o putea pondera cu insuficiența veniturilor publice și particulare, a avut în plus nenorocirea

să se afle, încă de la început, într-o sferă de acțiune delicată și anevoioasă. Trupele Curților suzerană și protectoare ocupau Principatele. Comisarii imperiali, prieteni în aparență, rivali în realitate, se supravegheau reciproc și prin cererile lor contradictorii îi puneau adesea pe hospodari în mare încurcătură. Domnitorul, stăpânit continuu de teama că nu-și face datoria ca și de presentimentele unei conștiințe timorate, desfășura o activitate dincolo de orice măsură corespondând cu comisarii și cu miniștrii de la Constantinopol și Petersburg. Pentru primul an, numărul de ordine al depeșelor primite și expediate a depășit cifra de 750, fără a mai pune la socoteală memoriile și alte piese de mai mare întindere. Se înțelege cât de dificilă a devenit de atunci sarcina mea.

Nefiind bănuit de părtinire în interesele apărate, nici de gânduri ascunse, vorbind cu cugetul curat, domnitorul a câștigat mereu, fie că s-a aflat în conflict cu Duhamel, ca în afacerea Nadoche, sau cu Kalcinski, în problema despăgubirii, și altele, fie că se împotrivea pretențiilor guvernului muntean, ca în afacerea ocnelor, ori că apăra o cauză ce ținea de administrația internă. Domnitorul era respectat pentru caracterul său, deopotrivă, de cele două puteri și ținea mult să câștige și stima altor guverne, având grijă să placă agenților lor până la a sacrifica uneori pentru aceasta datoriile sale de domn moldovean.

În mijlocul atâtor preocupări care dădeau scrupulelor conștiinței sale o intensitate adesea acută, mai apăreau pe neașteptate situații complicate; imaginația sa neliniștită le dădea o tentă sumbră, ce nu se ștergea până când greutățile nu erau depășite. Așa a fost în primul rând chestiunea despăgubirilor pe care Cabinetul rusesc a cerut-o țării drept cheltuieli de ocupație. Această cerere neașteptată, în loc să fie rezolvată de fapt la Constantinopol, sau mai curând pentru că nu putuse fi soluționată acolo, a fost adresată direct hospodarilor, puși astfel în mare încurcătură. A se referi la Poartă însemna ca exigențele Curții rusești să depindă de consimțământul Porții și să riște un refuz. „Fără acesta, gândea principele, cum pot să-mi asum angajarea țării la o datorie uriașă, ale cărei anuități se prelungesc dincolo de termenul fixat domniei mele? Ar fi o felonie față de puterea suzerană și o trădare față de patria mea!".

În această stare de nedumerire politică, domnitorul se sfătuia de obicei cu grecii în care avea încredere și pe a căror discreție putea conta. Aceștia erau: Mavrocordat, tatăl, fiul acestuia (ginerele său), fratele meu

și cu mine și, uneori, Alexandru Moruzi. A dezbătut cu noi în repetate rânduri cazul de care am vorbit. După mai multe planuri formulate și abandonate, s-a oprit la ideea de a preveni în mod convenabil Cabinetul rusesc despre necesitatea luării unor măsuri preliminarii ca să fie în regulă. I s-a spus că nu erau obiecții ca Poarta să fie prevenită și din acel moment totul a fost în ordine.

Mă obișnuisem să fiu chemat la domnitor la ore neobișnuite pentru chestiuni care adesea nu erau dintre cele mai presante. Cedând nerăbdării sale, părăseam adesea masa sau somnul ca să răspund acestor invitații. Ne sfătuiam așa asupra conținutului unei depeși, după care:

— Treceți, îmi spunea el, în cabinetul meu și redactați!

În zadar protestam că aș fi făcut mai bine treaba la mine sau că ziua expediției nu era iminentă. Pentru el nu conta.

Într-o seară am fost convocat la vodă împreună cu logofătul Nicolae Canta, titularul departamentului din Lăuntru. Părea extrem de preocupat. După câteva clipe de reflecție, luând un ton solemn, ne-a spus că a descoperit o conspirație dintre cele mai periculoase, deoarece își avea focarul în sânul miliției, că instigatorul era colonelul Skeletti, care ademenise deja câțiva ofițeri; atribuia mașinațiunile relațiilor strânse ale colonelului cu Mihail Sturdza și ne-a cerut sfatul ce să facă. Știam că de la o vreme exista o neînțelegere gravă între hatman, general și colonel și mi-am exprimat temerea să nu se fi făcut o intrigă care să exagereze mult lucrurile. Oricum, colonelul a fost destituit și s-a ordonat o anchetă; în cele din urmă aceasta n-a relevat decât câteva vorbe fără însemnătate ale inculpatului, datorate neîndoios animozității lui față de hatman. Alte împrejurări aveau să dovedească în ce măsură imaginația domnului era impresionabilă și dispusă la exagerare. De mai multă vreme mă gândisem la posibilitatea de a pune capăt inconvenientelor izvorâte din existența în țară a trei cursuri monetare diferite, derivând din cota fictivă a piastrului, și la avantajul creat prin generalizarea unui curs unic, cel recunoscut de Vistierie, și a cărui folosire fusese stabilită definitiv în Țara Românească. Dispoziția n-ar fi dăunat de fel. Ca bază de conversiune se lua argintul și valorile relative ale monedelor nu sufereau nici o schimbare. Se putea, desigur, prevedea o oarecare perturbare în prețuri, dar era firesc să ne gândim că ordinea normală avea să fie restabilită fără întârziere. Am făcut schița acestei măsuri, al cărei proiect a fost prezentat de vistier pe la începutul anului 1852 și adoptat fără obiecții. Pentru mai multă prevedere, dispoziția a

fost publicată și aplicarea ei amânată pentru o dată fixă, după un răgaz de șase luni. La ziua cuvenită, poliția a avut grijă ca valoarea obiectelor de primă necesitate adjudecate la prețuri fixe să fie redusă conform cu noul curs, ceea ce, după instrucțiunile date tuturor administratorilor, trebuia să se producă în același timp în toată țara. Totuși reducerea proporțională a prețurilor nu se putea generaliza din prima clipă la toate felurile de alimente: băcanii și alți negustori au păstrat vechiul curs nominal, provocând astfel o scumpire de moment care a dat naștere la unele reclamații. Speculanții și capetele mărginite au început în același timp să țipe: primii că pierdeau o sursă de venit, ceilalți fiind convinși că reducerea cursului nominal va micșora valorile avute în depozit. În sfârșit, i s-a spus domnitorului că efectele noului regulament monetar apăsau în primul rând asupra păturii sărace a populației, că se auzeau strigăte de nemulțumire, că numele său era blestemat. Din acel moment n-a mai avut liniște; convoca uneori de două ori pe zi Sfatul ca să asculte rapoartele ispravnicilor și să ia măsuri pentru remedierea perturbărilor semnalate. La început ne-am ținut tare, împreună cu câțiva membri ai Sfatului, insistând pentru menținerea măsurii, de vreme ce fusese o dată aplicată. I-am spus, de altminteri, că după părerea mea neajunsurile aveau să dispară fără întârziere și că era imposibil, după ordinea firească a lucrurilor, ca prețurile să nu se echilibreze în curând. Această opinie a prevalat câteva zile; dar neliniștea domnitorului se manifesta din ce în ce printr-o vie agitație ale cărei semne erau vizibile pe chipul său. Asta ne-a făcut că renunțăm la orice împotrivire și măsura a fost abolită la 15 zile după aplicare.

XXXIX

Domnitorul era deseori extrem de contrariat văzându-și intențiile nesocotite, actele de devotament neapreciate, vederile sale întâlnind piedici de netrecut în egoismul și necredința care constituiau trăsăturile dominante ale aristocrației. Când își ușura în taină sufletul, vodă deplângea corupția societății moldovene, nulitatea oamenilor, incapa-

citatea, reaua-voință, înclinarea spre denaturarea binelui și criticarea totală, fără a ține seama nicicum de strădanii, de sacrificii, de binefaceri.

– S-au plâns de Mihail Sturdza, mi-a spus el într-o zi. Nu se ocupa de nimic, îi lăsa pe cei mari și pe cei mici să facă ce vor și fiecare era liber să se poarte nepedepsit, cum îi dicta conștiința. Toată abilitatea lui consta în a respecta o anume formă și a arunca praf în ochi, înșirând câte leghe de șosea i-a pus pe țărani să lucreze și câte dosare de procese încheiaseră tribunalele. În fond a despuiat țara de resurse și pe particulari de bunurile lor și a răspândit demoralizarea în societate. Eu urmez o linie diametral opusă: mă ocup tot timpul de administrație, în fiecare an fac un turneu prin țară ca să constat lipsurile și nevoile administrației și, ca să impun funcționarilor, pretind să se facă revizuiri periodice de către șefii de departamente. Pedepsesc prevaricațiunile, folosesc nu numai veniturile publice ci propria mea avere în scopuri de utilitate generală și totuși nu întâlnesc decât ingratitudine și nemulțumire. Sunt dezgustat, nu de lucruri ci de oameni. Sunt hotărât să nu mai aștept sfârșitul septenatului și să mă retrag. Eram pe cale să-mi achit datoriile dar căsătoria fiicei mele[1], căreia i-am dat 25 000 de ducați, un dar de 8 000 de ducați făcut sorei mele și dotarea institutului[2] pe care l-am întemeiat au ridicat din nou datoria mea la 70 000 de ducați. Aștept rezultatul procesului meu de la Petersburg ca să-mi vând moșiile, să-mi plătesc datoriile și să împart restul averii între copii. Cât despre mine, nădăjduiesc că cele două Curți, luând în considerație serviciile aduse, îmi vor acorda pentru restul vieții o pensie, cu atât mai vârtos cu cât pretențiile mele sunt modeste: nu le voi cere decât 2 000 de ducați pe an.

Această moderație m-a surprins în adevăr și exprimându-mi convingerea că o asemenea cerere va fi bine primită, i-am arătat că la nevoie putea spera mai mult și că de altfel un venit atât de mic i-ar fi fost neîndestulător.

– Ei bine, să zicem 3 000, a spus el, nu vreau mai mult, dar înainte de a mă retrage, intenționez să fac celor două Curți o expunere fidelă a situației țării și a stării actuale a societății moldovene. Nevăzând pe nimeni capabil să asigure după mine fericirea Moldovei, să fie demn s-o conducă, consider absolut necesar să se revină la condițiile restrictive ale alegerii hospodarului. Doar un străin ar putea-o scoate la capăt. Pământenii, afară de defectele și de incapacitatea lor, fiind luați din

mijlocul societății, nu inspiră acel respect cu care trebuie să fie înconjurată autoritatea, mai ales în Moldova. Sunt expuși invidiei, disprețului, criticii și nu găsesc în jurul lor decât elemente de slăbiciune; ca să stăpânească pornirile rele, obiceiurile pervertite și acel egoism care raportează totul la sine, ar trebui un braț de fier, un Kiseleff, înconjurat de mii de baionete, gata să exileze pe capii boierimii, să pună în același timp sub acuzație 17 ispravnici și să înfăptuiască binele prin frica pe care ar inspira-o.

Această întrevedere a avut loc în 1852. Într-adevăr, domnitorul m-a însărcinat ca în timpul liber să redactez un memoriu[3] asupra situației țării, nevoilor guvernului și a inconvenientelor ce trebuiau remediate. Prevăzând că după Convenția de la Balta Liman[4] soarta țării avea să devină mai devreme sau mai târziu obiectul unor conferințe la Constantinopol, a vrut să apere din vreme cele două guverne, oferind dinainte spre reflecție elementele furnizate de experiența sa. Acest elaborat a fost trimis în cursul anului 1852. Cred că am păstrat o copie; dacă o găsesc, va fi anexată aici ca piesă ciudată, purtând pecetea gândirii intime a domnitorului, căci trebuie observat că în împrejurări atât de delicate, ori de câte ori n-aveam libertate absolută în ceea ce făceam, mă țineam cât mai strict de canavaua ce-mi fusese dată. Memoriul de care e vorba conține, prin urmare, printre adevăruri de necontestat, câteva idei cu care nu mă fac de fel solidar și unele aranjamente ale căror dimensiuni sau eficiență nu le-am sesizat.

E o realitate că în societatea moldoveană există un viciu fundamental, viciu împotriva căruia cei doi principi, cu firi și vederi diametral opuse, n-au făcut mereu decât să se plângă. Să încerc la rândul meu să înfățișez trăsăturile caracteristice ale acestei societăți, să definesc elementele vitalității sale, să-i prevăd viitorul? Mă tem să nu mă pierd în generalizări. De fapt, ar fi o îndrăzneală să judeci o societate numai prin stigmatele lăsate de vicisitudinile politice, infamia guvernelor care s-au succedat, demoralizarea ce i-a fost inoculată de conducători venali sau incapabili. Fără îndoială, caracterul a ceea ce se numește societate, ca și acela al națiunii în general, a suferit influența înjositoare a acestor cauze ce contribuie la agasarea poporului, îl fac să-și schimbe înfățișarea și aduc după ele decadența.

Trebuie pentru aceasta să ne pierdem speranța în viitorul națiunii? condițiile unei posibile regenerări sunt atât de greu de întrunit în starea

actuală încât nădejdea ar fi o temeritate. Dați Moldovei alte instituții, care să răspundă nevoilor ei morale și intelectuale, alți oameni să le aplice o altă educație publică în măsură să scoată rugina trecutului, să moralizeze tineretul fără să-i vâre în cap idei himerice sau antisociale, să inspire credința boierimii și respectul pentru legi, ordine, dreptate și moralitate pentru toți, îmbunătățiți starea poporului. Puneți națiunea la nivelul principiilor care duc azi la prosperitatea industriei și a inteligenței contribuind din plin, pe temelii solide, la înflorirea statelor. Când toate aceste condiții vor fi îndeplinite, generația care va urma acestor transformări va avea alt caracter și altă înfățișare; dar atâta vreme cât majoritatea sau măcar o mare parte din înalta societate va continua să considere o instituție de credit drept un flagel, un antrepozit ca o calamitate, exclusivismul ca bază a fericirii obștești și pecete de patriotism, atâta vreme cât va păstra convingerea că ridicarea cursului nominal al monedei adaugă ceva averii publice și particulare, pot cu siguranță conchide, numai din exemplele amintite, că o asemenea societate nu e în stare să se mențină și prin urmare să îmbunătățească condițiile sociale și să regenereze țara.

NOTE

[1] Aglaia Ghica, căsătorită cu Răducanu Rosetti.

[2] Institutul Gregorian a fost înființat în 1852. S-a aflat sub patronajul Epitropiei Sf. Spiridon. Pe lângă el funcționa o școală pentru formarea personalului mediu sanitar. A fost condus, între alții, de dr. Anastase Fătu.

[3] Ghica însuși va redacta în exil un memoriu adresat Conferinței de la Viena și intitulat *Aperçu sur les principales réformes à introduire en Moldavie* (publicat în *Acte și documente*, IX, p. 578–586). De asemenea, Grigore Ghica a pregătit un memoriu către Congresul de la Paris în care, comentând protocoalele Conferințelor de la Constantinopol din 11 februarie 1856 cu privire la români, discută viitorul regim al Principatelor, conchizând pentru unirea lor sub un principe străin (*ibidem*, II, p. 966 și urm.).

[4] Convenția ruso-turcă de la Balta-Liman s-a încheiat la 19 aprilie/1 mai 1849; în urma ei s-a instaurat septenatul domnitorilor. Adunările obștești erau înlocuite cu Divane ad-hoc. Se înființau comisii speciale pentru revizuirea

Regulamentelor Organice. Ocupația militară mixtă se prelungea „până la restabilirea liniștei". Ea a însemnat, deopotrivă, aducerea a 70 000 de soldați ruși și turci în țară ca și o supraveghere riguroasă a domnitorilor de către comisarii militari ai celor două Curți.

XL

Plictisit peste măsură de intrigile neîncetate ale câtorva ațâțători incorigibili, vodă a crezut necesar să dea o pildă de asprime exilându-i pe principalii autori: logofătul Rosetti și Constantin Catargi. După ce a prevenit Curtea rusească, obținând asentimentul acesteia, a extins măsura represivă asupra altor doi boieri, vistierul Nicolae Roznovanu și vornicul Toderiță Balș. Ce a motivat această recrudescență de severitate, care de altfel n-a fost bine primită la locurile mai înalte? După părerea mea, vodă ar fi trebuit să se mărginească la disprețuirea uneltirilor absolut neputincioase și a vorbelor fără urmare; dar el pleca prea ușor urechea la rapoartele binevoitorilor și la trăncănelile femeilor. Mai mult, Roznovanu și Balș treceau drept aspiranți la tron. Prin urmare, era mai puțin o represiune și mai mult o răzbunare exercitată asupra lor, mai puțin o nevoie a guvernului și mai mult vanitatea amorului propriu care-l împinsese la aceasta. Gestul principelui Ghica a fost un pas greșit, o lovitură de stat stearpă și nepolitică și o faptă nechibzuită, preludiul unor grave rătăciri ale imaginației.

Dar înainte de a ajunge la această perioadă fatală a domniei lui Grigore Ghica, să mai spunem câteva cuvinte despre trecut.

De la început domnitorul s-a pus serios pe lucru; ținea să dezmintă imputările de nepăsare ce i se făcuseră până atunci. Reproșarea defectelor îl impresiona teribil. Știind că e acuzat de slăbiciune de caracter, se străduia să se arate ferm în hotărâri. Dar cum era un sâmbure de adevăr în aceste imputări, eforturile făcute ca să le dezmintă aveau ceva factice și arareori își atingeau scopul propus. Astfel, în ciuda stăruinței în muncă, cercetările necesare pentru aprofundarea materiei și supra-

vegherea ce garantează exactitatea execuției depășeau marginile răbdării sale. Bugetul anual, care pentru Mihail Sturdza a fost totdeauna subiect de meditație serioasă și de calcule precise, nu-i trecea decât foarte superficial pe sub ochi lui Grigore Ghica. Îi era silă de cifre și de amănunte. Sacrifica economia rotunjirii cifrelor și se interesa mai ales de sumele totale și de balanța definitivă. Nimic nu putea opri tendința lui de a încărca în cursul anului bugetul; apăreau așa capitole fără acoperire, cheltuieli improvizate, fie pentru crearea de posturi supranumerare, fie pentru așezăminte. Câteva au rămas neterminate după ce absorbiseră sume considerabile.

Cât despre slăbiciune, ea consta mai ales în a ceda cererilor unor indivizi pentru care avea preferințe, în a asculta cancanurile și a crede în ele, a-și întinde cercul confidențelor celor mai delicate printre femei, care adesea au profitat spre paguba lui.

Totuși principele Ghica avea, așa cum s-a spus, calități prețioase putând face să-i fie iertate greșelile și puțina experiență în știința conducerii, dacă adesea n-ar fi fost paralizate de aceste slăbiciuni. Dornic de reforme, a introdus multe de o utilitate incontestabilă; generos și dezinteresat, și-a înzestrat patria cu diferite opere de binefacere care vor rămâne ca tot atâtea monumente ale domniei sale; exemplul său a slujit să se pună frâu dezmățului furtișagurilor și poate în cele din urmă le-ar fi stârpit dacă din principiu ar fi avut mai multă grijă, dacă ar fi manifestat mai multă stăruință și fermitate de caracter, mai multă continuitate în idei și dacă la finele domniei sale ar fi existat asemănări cu începutul.

Având conștiința curată, domnitorul își făcuse o lege din a nu da prilej consulatului Rusiei să se amestece în treburile guvernului. Contrar tacticii urmate până atunci, el remania Cabinetul sau adopta măsuri generale fără să se sfătuiască cu consulul și fără măcar să-l anunțe. A dus poate câteodată prea departe acest sistem căci a interzis postelnicului să transmită consulatului rezumatul lucrărilor Divanului general care înainte îi era comunicat în mod curent printr-o notă de câteva fraze fără caracter oficial. Fie că el nu ținea seama de observații și că rușii aveau în vedere corectitudinea lui, fie că politica rusească impusese tăcere agenților săi, principele s-a menținut fără să se abată de la această linie de conduită. A făcut mai mult: înfruntând ideile preconcepute ale guvernului rusesc despre opiniile sale, a apărat, împotriva generalului

Duhamel, cauza câtorva tineri pe care acesta se încăpățâna să-i urmărească; și i-a luat totdeauna pe răspunderea lui față de Curtea Rusiei în ceea ce privește purtarea, care adesea era obiect de nemulțumire și de repetate dojeniri.

N-aș putea totuși să-i trec cu vederea obiceiul de a arunca în spinarea Rusiei starea proastă a țării, de fiecare dată când erau reclamații și de a se scutura de orice reproș pretextând că dacă nu putea realiza binele de care era capabil, aceasta se datora faptului că era împiedicat. Din cele relatate până acum s-a văzut totuși că protectoratul n-a avut nici o influență asupra lui. După știința mea, singurul obstacol din partea acestuia, pe la începutul domniei sale, a fost opoziția la instituirea unei bănci patronate de Prusia[1], opoziție la care, de altminteri, s-a asociat și puterea suzerană. În rest, oricine se va putea convinge cu atât mai ușor cu cât, de la retragerea rușilor, deși a fost scutit de orice contact cu Rusia, lucrurile n-au mers mai bine; dimpotrivă.

S-a putut deja observa că firea principelui Ghica înfățișa un amestec curios de contraste, o lipsă totală de fundament care o făcea imposibil de definit și putea prevesti o stare psihologică excepțională. De aceea nu e de mirare dacă se întâlnesc câteva contradicții aparente în aprecierile ce fac în privința lui. Consemnând aici impresiile și observațiile care le-au dat naștere, nu pot fi acuzat nici de invidie, nici de părtinire. L-am iubit pe Grigore Ghica pentru însușirile sale bune și am deplâns defectele ce le-au umbrit adesea. Totuși m-aș desfide eu însumi de aceste judecăți, dacă n-ar fi fost întemeiate pe documente, pe fapte și gesturi autentice ce mi-a fost dat să înregistrez și pe care le pun la dispoziție spre apreciere celor care ar putea parcurge aceste amintiri.

Discernământul e o calitate care i-a lipsit principelui Ghica în lucrurile mari ca și în cele neînsemnate, în alegerea oamenilor ca și în aprecierea meritului acțiunilor sale. Într-o zi, însărcinându-mă să redactez un expozeu despre îmbunătățirile pe care le introdusese, ca să fie dat publicității, a pretins să fie pusă la socoteală sporirea taxelor vamale și a taxelor pe sare și a pus în două rânduri acest articol în textul meu. A fost necesar să revin nu o dată ca să-l conving că instituirea unui impozit nu era de fel un titlu de glorie.

NOTE

[1] În 1850, prusienii Nuhlandt și Oelschläger propun înființarea unei bănci de emisiune la Iași. Oferta n-a fost acceptată pentru că era vorba ca instituția să fie supusă în exclusivitate jurisdicției consulare prusiene.

XLI

Încă de la urcarea pe tron, principele a trebuit să treacă la remanierea completă a Sfatului. Nu putea face altfel; în afară de inaptitudine și antecedente proaste ale membrilor guvernului, Grigore Ghica, fie și numai ca să mulțumească opinia publică, a trebuit să înlăture moștenirea predecesorului său. Cu toate aceste motive majore, câțiva dintre foștii membri s-au așteptat să fie menținuți; trebuie să-l amintim în special pe Costache Catargi, aspirant neobosit la putere, dar incapabil, datorită excentricităților sale, să-și păstreze multă vreme postul; de aceea, după ce s-a agitat zadarnic în toate părțile spre a se sustrage măsurii generale, i-a păstrat pică principelui pentru că l-a înlocuit.

După matură chibzuință, noii membri au fost aleși dintre puținele capacități care se prezentaseră. Curând moartea lui Alexandru Sturdza a lăsat vacant primul post în Sfat. Alegerea s-a oprit asupra lui Constantin Sturdza, candidat veșnic la departamentul din Lăuntru și detractor perpetuu al celor care ocupau acest post, obiect al dorințelor sale. Din nefericire nu exista opțiune posibilă pentru acest post; fruntașii boierimii cărora le era destinat nu se remarcau decât printr-o stupiditate mai mult sau mai puțin accentuată, o îngâmfare care de regulă îi făcea să pună voința lor mai presus de lege, o pasivitate totală în serviciu și o înclinare irezistibilă de a-și satisface interesele și pasiunile. Constantin Sturdza era încă, mai mult ca oricare altul, capabil de oarecare activitate, neexcluzând însă majoritatea defectelor susmenționate; apoi era docil și ușor de mânuit, dacă aveai prevederea să-i strângi frâul. Dar principele

a făcut greșeala să se încreadă prea mult în declarațiile de devotament risipite de ministru; s-a pretat prea lesne la cererile acestuia și – mai mult ca oricare altul – Constantin Sturdza era omul care să profite de așa ceva pentru a domina. Reunind, ca interimar, departamentul Dreptății cu cel din Lăuntru și oferind celor doi fii ai săi posturi însemnate, a luat un ton de vicehospodar vrând să se amestece în toate celelalte departamente și fiind neobosit în a protesta contra a tot ce scăpa controlului său; așa, de la început, a jurat antipatie crâncenă departamentului Lucrărilor publice nou creat ca și titularilor succesivi ai acestui post, în vreme ce, dimpotrivă, principelui îi plăcea, socotindu-l drept creația sa și având pentru acest departament o predilecție specială. În cele din urmă a provocat grave încurcături și a făcut prezența lui în Sfat de neîmpăcat cu regularitatea serviciului. Fratele meu a fost însărcinat să-i ceară demisia; era în uniformă după o paradă și a profitat de împrejurări ca să se ducă așa la Constantin Sturdza. Ținuta oficială a impus acestuia, care s-a arătat foarte docil, dar s-a supărat pe fratele meu și i-a imputat adesea afectarea pusă la îndeplinirea misiunii în uniformă. Constantin Sturdza a fost înlocuit cu logofătul Nicolae Canta care nu și-a economisit făgăduielile de a face să i se uite trecutul.

Înainte de retragerea lui Constantin Sturdza, principele s-a văzut obligat să aleagă un logofăt al Dreptății; de vreme ce departamentele cele mai importante nu puteau fi girate mult timp de aceeași persoană fără a dăuna serviciului. Greutatea alegerii era mare. Domnitorul încercase de mai multe ori să-mi încredințeze acest post, dar am refuzat formal. În cele din urmă m-a chemat într-o zi la el în prezența logofătului Sturdza. Am bănuit de ce e vorba și am intrat hotărât să resping formal orice propunere. Văzând tentativele sale de convingere infructuoase, principele mi-a spus în cele din urmă:

– Acceptul dumneavoastră e de o necesitate indispensabilă; vi-l cer ca pe un serviciu și ca pe un sacrificiu pe care mi-l faceți. În fine, o doresc și nu mă refuzați!

Am înclinat din cap fără să scot un cuvânt, impresionat mai ales de primele cuvinte decât de cele din urmă ale principelui, căruia tonul de autocrat nu-i venea bine. Ieșind de la audiență în tovărășia lui Constantin Sturdza, am primit din toate părțile felicitări care contrastau izbitor cu gândurile mele. Resimțeam o silă de neînvins pentru serviciul activ. Ajunsesem la un moment din viață când, scutit de orice iluzie, nu-mi mai doream decât independența și liniștea și acum mă puneam

din nou la cheremul tuturor, deveneam sclavul serviciului cu ceasul în mână, îmi impuneam sarcini care aveau să-mi răpească toată liniștea sufletească, toate momentele de libertate, toată odihna; și aceasta pe când contrarietățile resimțite și sporite mai apoi îmi făcuseră uneori de nesuferit chiar îndatorirea redactării corespondenței principelui. Mă căiam de o sută de ori pentru această solidaritate morală care mă lega de el și mă împiedica să mă bucur de independența mea și să mă îngrijesc de sănătatea și de interesele mele. Aceste gânduri sumbre nu aveau să fie decât prea justificate de împrejurări. Cum eram gata să mă impresionez lesne de neplăcerile inerente administrării justiției, mi-era silă de sâcâielile întâlnite și – când lucrul a părut posibil – l-am rugat pe principe să-mi accepte demisia[1]. Am fost înlocuit cu Nico Ghica. Grigore Sturdza a luat atunci departamentul Cultelor și Instrucțiunii publice; cel al Lucrărilor publice a fost încredințat lui Bașotă[2]. Am să schițez în câteva cuvinte însușirile persoanelor pomenite.

Nico Ghica avea un caracter foarte asemănător cu cel al principelui; era binevoitor, de o probitate scrupuloasă și în general iubit și stimat pentru calitățile sale. Cunoștințele sale, dragostea de bine și moderația îi asiguraseră un loc de frunte printre tinerii de vârsta lui, dar adesea era asaltat de idei sumbre; părerile lui erau șovăitoare, scrupule excesive îl frământau în asemenea măsură că nu mai avea încredere în sine, simțind nevoie de sfat și îndrumare. Îmi arăta în mod deosebit multă prietenie și mă consulta adesea în probleme generale ca și în chestiuni private. Am stăruit mult ca să-l fac să primească departamentul Dreptății; eram îndemnat la aceasta de două pricini: dorința de a scăpa cât mai curând și convingerea că nu putea fi încredințat în mâini mai bune; dar mi-a fost cu atât mai greu să învinge reținerile lui Nico Ghica, cu cât de fiecare dată îmi aducea aceleași obiecții pe care crezusem că le-am înlăturat. Dau ca mostră a caracterului său o notiță pe care mi-a dat-o cu această ocazie, scrisă și corectată de mâna lui. Puțin după aceea, stăpânit de idei negre și contrariat în treburile sale intime, și-a pus capăt zilelor într-un fel deplorabil.

Am părăsit departamentul Dreptății dezgustat nu de responsabilitatea actelor mele, ci de piedicile puse de principe în virtutea puterilor sale extrajudiciare, care n-aveau limite fixe și prin urmare se pretau capriciilor arbitrariului. Procesul infam intentat de Vasile Ghica surorei sale, și ale cărui preliminarii fuseseră pe nedrept atribuite logofeției Dreptății, a umplut paharul neplăcerilor, fie din partea fiecăruia din

împricinați, care nu mai puneau stavilă protestelor lor pasionate, fie din cauza amestecului principelui, care mă încurca cu apostilele lui, complica ceea ce eu mă străduiam să simplific și mă expunea vociferărilor părții căreia nu-i putusem satisface pretențiile. De aceea această împrejurare m-a determinat în cele din urmă să părăsesc cu orice preț un serviciu pe cât de ingrat pe atât de neplăcut[3].

NOTE

[1] Lucrurile se întâmplau în 1851.

[2] Anastasie Bașotă (1796–1869). Vezi *Testamentul logofătului și cavalerului Anastasie Bașotă, fondatorul liceului din Pomârla, Dorohoi*, Dorohoi, 1930; A. Gorovei, *Folticeni*, 1938, p. 84–89.

[3] Urmează scrisoarea lui Nico Ghica în care declară că acceptă postul doar pentru că insistă N.S. și pentru că cunoaște „intențiile nobile" ale lui vodă. Își sacrifică însă liniștea și consideră necesar să facă o profesiune de credință astfel: 1. E unul din cei mai de seamă proprietari ai Moldovei și vede cu durere ruinarea proprietăților prin datorii. Aceasta apasă atât statul cât și pe particulari. N.S. e singurul „om capabil să redreseze situația economică a țării". 2. „Tendințele aristocratice" sunt periculoase în Moldova. „Trebuie crescut omul merituos acolo unde se găsește", nu folosiți în rosturi publice doar boierii. 3. E în interesul Moldovei să coopereze cu Rusia, puterea protectoare. Reformele radicale nu-s potrivite acestei țări. În încheiere recomanda ca lucrurile să fie lăsate „să meargă de bine, de rău".

XLII

Cuza n-avea nici una din însușirile cerute pentru gestiunea Cultelor și Instrucțiunii publice. Deși se bucura de oarecare considerație datorită atitudinii urmate sub Mihail Sturdza care, dacă n-a fost totdeauna scutită de reproșuri, dovedea cel puțin o tărie de caracter puțin

obișnuită, nu se deosebea totuși decât prin ceva cunoștințe de limba greacă, ca ale țăranilor de veche stirpe, cu purtări rămase mult în urma progresului. Asprimea comportării sale l-a învrăjbit curând cu tot clerul. Sub raportul instrucțiunii publice nu numai că nu era omul care să conceapă un plan, să constituie un sistem și să-i dirijeze aplicarea, nu numai că era străin de noțiunile cele mai simple de învățământ, dar a intervenit în executarea principiilor unui regulament școlar care luase șase luni de muncă asiduă unei comisii din care făcusem și eu parte în 1850 și a lăsat la o parte punctele esențiale. Curând avea să se întemeieze în întregime pe rectorul Laurian[1], savant distins în felul său dar care, neinteresându-se de supravegherea generală a învățământului, nu se gândea să-l conducă decât printr-un sistem de propagandă sistematică, ce nu era rusesc sau panslavist și cu atât mai puțin moldovean, după părerea mea, dar care sub numele atrăgător de *românism* tindea să servească pur și simplu politicii austriece. Cel puțin așa l-am considerat când mi l-a dat să-l pun în practică.

Eliberat de iluziile care seduc spiritul tineretului, învățând să mă feresc de cuvintele răsunătoare ca să nu văd decât esența lucrurilor, imparțial în aprecierile mele, n-am găsit nimic național în făgașul imprimat studiilor de domnul Laurian. S-a străduit, e adevărat, să inspire oroare față de panslavism, dar în loc a introdus elementul transilvănean curat. Prin extinderea naționalității române, incompatibilă cu condițiile politice în care se afla țara, el a înghițit și a șters naționalitatea moldoveană și a inoculat în mintea generației prezente germenii unor aspirații în mare parte utopice, pentru că realizarea lor depășea sfera însăși de acțiune a națiunii și ele nu puteau intra în prevederile gândirii celei mai îndrăznețe decât ca o consecință întâmplătoare a unei răsturnări totale a echilibrului actual.

Pretextând că apropie limba de originea ei romană, domnul Laurian a pervertit idiomul moldovean statornicit în timp și de uz generalizat și în loc să-l completeze, reformându-l progresiv după reguli fixe și raționale, i-a substituit brusc o nouă limbă deschizând astfel câmp vast înnoitorilor ignoranți care, cu o râvnă nesecată, nu s-au mai gândit decât să înlocuiască moldovenească prin termeni sau dezinențe în majoritate franțuzești, folosite fără discernământ și adesea în mod fals, în așa fel încât produceau un galimatias de neînțeles nu numai pentru alții, dar chiar pentru ei înșiși. Greaca, deși obligatorie, a fost surghiunită

într-al patrulea an de colegiu și această limbă atât de anevoioasă, atât de grea chiar pentru copiii din Grecia, n-a făcut decât să încarce o dată în plus elevul moldovean cu o sarcină și o pierdere de timp inutilă și stearpă. Latina a devenit baza învățământului și a înghițit toate studiile în așa fel încât elevul, revenind în societate, după ce uita, pe bună dreptate, latina lui, nu rămânea decât cu mintea tulburată dar semeață, gândurile pornite pe o cale greșită, naționalitatea sa stinsă prin extindere, limba denaturată și de nerecunoscut. Și totuși civilizația secolului și lucrările persoanelor cu totul competente în materie ne dispensau să cheltuim pe inventii și să ne ținem de experimente. Comisia care redactase regulamentul școlar – confirmat apoi de votul forului legislativ și de sancțiunea domnească – s-a oprit, după matură deliberare, la sistemul de învățământ al universității prusiene și a stipulat că manualele școlare folosite în Prusia vor fi traduse și adaptate spre a fi singurele întrebuințate în școli; în plus, regulamentul cerea înființarea de școli practice, extinderea la țară a învățământului elementar, crearea unei ferme model; toate acestea și multe alte dispoziții fundamentale au rămas literă moartă pentru domnii Cuza și Laurian.

Bașotă era un om a cărui întreagă știință se rezuma la noțiunile de toată ziua ale îndeletnicirilor rurale și în specularea sau exploatarea capitalurilor sale. Gestiunea lucrărilor publice, oricât de simplă și de corectă devenise, din moment ce partea teoretică fusese încredințată unor funcționari speciali, a depășit totuși capacitățile sale intelectuale. Dezorganizarea, lipsa unui plan, dezordinea și debandada au domnit în permanență sub administrația sa și au contribuit la compromiterea situației a mii de muncitori întrebuințați la lucrări. Cu toate acestea, Cuza și Bașotă ocupau un loc de seamă printre preferații principelui; de aceea n-a admis niciodată să se facă observații în legătură cu conduita lor până în clipa când generalizarea nemulțumirii și evidența faptelor l-au convins. Bașotă a fost cel dintâi înlocuit cu Mavrogheni[2], tânăr de bun-simț, cinstit și cumpătat în purtări. El va fi totdeauna prețuit pentru meritele sale, mai ales atunci când experiența lucrului va fi tocit unele asperități întâlnite în firea sa. E una din persoanele pe care o stimez cel mai mult pentru calitățile sale – care nu sunt obișnuite în Moldova – din numărul redus de indivizi în stare să se achite cu succes de orice funcție publică ce i s-ar încredința.

Trec sub tăcere postelnicia celui mai mare dintre fiii lui vodă, tânăr mărginit și care mi s-a părut că n-are stofă să devină vreodată capabil pentru cea mai simplă slujbă.

Vin la una din individualitățile, din fericire rare, care a exercitat o influență nefastă asupra spiritului domnitorului și a mersului afacerilor. Vasile Ghica, aspirant la postul de vistier, a succedat fratelui meu pe la mijlocul anului 1852. Intrând în serviciu, Vasile Ghica și-a propus să facă avere fără să se încurce în mijloacele folosite. Șiret în cel mai înalt grad și înșelător, priceput să-și atragă acoliți și să găsească punctul slab al adversarilor, îndepărtând din combinațiile și din purtarea sa orice principiu de moralitate și de probitate, intrigant neobosit, el a reușit în cel mai scurt timp să-l îmbrobodească pe vodă cu totul până la a-i lua vederea asupra fărădelegilor de care se făcea vinovat. Una din primele lui griji a fost să scape de sâcâiala provocată de relațiile mele apropiate cu principele. Era de altfel furios pentru că în timpul logofeției mele rezistasem cererilor sale în diferendul scandalos cu sora lui. N-a întâmpinat nici un fel de rezistență la mine pentru că mi-era silă să parez uneltirile surde ce țesea contra mea. Nu i-a fost greu să se insinueze tot mai mult pe lângă vodă prin toate resursele oferite de geniul răului, să provoace curând o răcire, pe care am observat-o fără s-o combat, adoptând o conduită asemănătoare, mărturisită doar mie însumi. De altfel nu eram singurul să servească drept țintă mașinațiilor lui Vasile Ghica. Toți cei care, prin situația lor, puteau contracara opiniile interesate ale favoritului intrau în aceeași categorie; în primul rând trebuie amintit Nico Mavrocordat, ginerele principelui. Dar abia mai târziu s-au făcut simțite efectele acestor intrigi în toată întinderea lor.

NOTE

[1] A.T. Laurian (1810–1881) a funcționat ca inspector general al școlilor Moldovei din 1852 până în 1858. Între alte manuale a redactat o *Istorie a românilor* în 3 volume care a cunoscut multe ediții, dar a fost foarte criticată pentru excesele latiniste. De altfel, acest reproș îi va urmări activitatea toată viața. În 1871–1876 a redactat, din însărcinarea Societății Academice Române,

în colaborare cu I.C. Massim, *Dicționarul limbii române* (3 volume); lucrarea a fost în asemenea măsură contestată încât a fost silit să se retragă din viața publică. Vezi monografia ce i-au consacrat I. Popescu Teiușanu și V. Netea (București, 1970).

[2] Petre Mavrogheni (1819–1887). Vezi V. Slăvescu, *Viața și opera lui Petre Mavrogheni*, București, 1939; același, *Corespondența Petre Mavrogheni – D.A. Sturdza. Treisprezece scrisori din 1860–1863*, București, 1943.

XLIII

Atunci s-a produs un incident ce merită a fi pomenit. Țarul Nicolae trebuia să se ducă la Vozniscenko[1] pentru o trecere în revistă a trupelor; principele ceruse cu mai multe luni înainte autorizația să trimită o deputație care să salute pe Majestatea sa, ceea ce i s-a admis. Mai târziu, venindu-i ideea să se ducă el însuși, însoțit de câțiva boieri de rangul întâi, a trebuit să prevină Poarta care, profitând de ocazie, a crezut necesar să-i dea o scrisoare din partea sultanului pentru țarul Rusiei. Această întorsătură a lucrurilor a displăcut Cabinetului rusesc, care nu voia să-i primească pe hospodari ca pe niște delegați ai Porții. Rivalitatea între cei doi domnitori era mare, fiecare ținând la cinstea de a duce scrisoarea. Știrbei n-a aflat decât în urmă de inițiativa luată de Ghica; numele său a fost pus întâi în textul scrisorii iar celălalt a dus-o. Cu toate acestea vanitatea lui Ghica n-a fost complet satisfăcută. În nerăbdarea lui febrilă, era pe punctul de a se urca în trăsură când consulul i-a atras atenția că nu putea pleca înainte de a fi prevenit guvernul rus, așa cum se obișnuia totdeauna în asemenea ocazii. Timpul trecea. Expediind cererea de autorizare, principele a pornit în același timp deputația. Autorizația a fost refuzată categoric; se prevăzuse chiar cazul în care principele ar fi depășit deja frontiera și se dăduseră ordine pe ce drum să se întoarcă înapoi; cât despre deputație, ea a fost primită cu răceală. La întoarcere, Gheorghe Ghica, aflat în fruntea ei, a început a divulga din recomandările confidențiale făcute de țar, înainte de a se fi prezentat principelui, care era unicul destinatar. Acesta, enervat

deja de tot ce se întâmplase și poate chiar de natura acestor recomandări, a resimțit o vie nemulțumire și n-a vrut să-l mai vadă pe unchiul său.

În mijlocul acestor neplăceri, dezgustătorul proces al lui Iepureanu a dus la descoperirea unei bande de falsificatori care de mai mulți ani exploatau buna-credință a tribunalelor, intervertind ordinea judiciară în mai multe pricini de seamă prin înfățișarea de documente false. Principele a fost extrem de impresionat. Scrupule de conștiință au surescitat imaginația sa înspăimântată de poziția pe care Nicolae Canta o avea pe lângă el și ale cărui relații apropiate cu Iepureanu erau cunoscute de toată lumea; i-au creat năluci cărora coincidența unor stări morbide a făcut să le dea un plus de consistență. E neplăcut că trebuie spus, dar unii din apropiații săi, care-l dușmăneau mai ales pe Canta, au profitat de această stare de spirit, atâtându-l zilnic și prezentându-l pe ministru ca pe un complice la crimă. Au reușit așa să-i înflăcăreze imaginația. Mă chema adesea să mă întrebe dacă nu-l socoteam compromis în urma afacerii falsificatorilor, dacă, văzându-se implicat acolo în mod subsidiar, Canta nu se ascundea în spatele numelui lui etc. La început un atare scrupul m-a mirat și nu mi-a fost greu să-l liniștesc, dar repetarea frecventă a aceleiași scene și preocuparea ce i se citea pe față mi-au dezvăluit curând că era stăpânit de o idee fixă. Am fost uluit văzând că nu dădea nici o atenție celor mai serioase probleme; abia dacă își arunca ochii pe scrisorile lui particulare, care în mod obișnuit îl interesau mult. Le punea la o parte fără să spună un cuvânt, ca să revină la subiectul care-l obseda. Eram izbit de toate acestea fără să bănuiesc totuși deznodământul fatal. Îi îndemnam pe cei din preajma lui și mai ales pe Grigore Suțu, care îi era credincios cu trup și suflet și folosea cu el un limbaj dintre cele mai deschise și mai apropiate, să caute orice ocazie să-l liniștească și să-i scoată din cap aceste idei posomorâte.

În sfârșit, la 26 ianuarie m-am dus ca de obicei la Curte. Mi s-a spus că principele e suferind. Nu i-am găsit în anticameră decât pe Grigore Suțu și pe Ștefanaki Gregorian; am băgat de seamă de departe figurile lor consternate și am avut un presentiment sinistru. Mi-au făcut semn să mă apropii și mi-au cerut să mă duc să-l văd pe principe.

– Ce e? am întrebat cu nerăbdare.

– Du-te să vezi, mi s-a spus.

– Dar mai întâi trebuie să știu ce se petrece aici. Ce s-a întâmplat?

Atunci mi-au dat să înțeleg, mai mult prin semne decât prin vorbe, că principele aiura. Am intrat la el, controlându-mi mimica. A început

să-și descarce sufletul povestindu-mi o istorie pe care e inutil s-o relatez aici unde, amestecând fapte și vorbe fără nici o legătură între ele, căuta să-mi argumenteze că dușmanii găsiseră calea să-l compromită, acuzându-l de fals. Am încercat să-l conving de contrariu, dar am băgat curând de seamă că în asemenea ocazie susținerile mele erau treabă zadarnică. Am ieșit cu inima frântă.

Cei din preajma principelui se consultau fără întrerupere asupra măsurilor de luat. Cea mai grabnică era aceea privind un guvern provizoriu. Ochii erau îndreptați spre mine pentru președinția Consiliului, căci nu mai putea rămâne în mâinile lui Nicolae Canta. La rândul meu, nu mă gândeam decât la greutatea unei responsabilități ce refuzam să-mi asum, acceptând într-un asemenea moment un post de care mi-era silă și pe care-l refuzasem în condiții mult mai puțin grave.

Starea domnitorului se înrăutățea de la un ceas la altul. În seara aceleiași zile am fost chemat la el. Era în pat, înconjurat de familie, care singură știa de întâmplarea fatală. Mi-a înmânat decretul de numire la departamentul din Lăuntru, cerându-mi să-l primesc. A adăugat un ofis prin care încredința provizoriu, din cauză de boală, frânele conducerii Consiliului sub președinția mea. Ezitam. Cei prezenți acolo m-au implorat să cedez în fața necesității, deoarece nu exista altă soluție posibilă. Aga Grigore Sutu a fost în același timp însărcinat să ceară demisia lui Nicolae Canta. Interesele serviciului și ale domnitorului cereau de la mine acest nou sacrificiu și l-am făcut. Divagațiile bolnavului luaseră între timp o notă și mai întunecată și o intensitate tot mai mare. Scenele de nebunie la care s-a întâmplat să fiu martor – mai ales când eram cu persoana în cauză într-o relație oarecare – mi-au provocat totdeauna o impresie puternică de durere și stupefacție care mă împietreau.

L-am lăsat pe principe și m-am dus la domnul Giers[2], consulul Rusiei, ca să-l previn de ce se întâmplă. L-am găsit, așa cum mă așteptam, cu o societate numeroasă, în jurul unei artiste care cânta acompaniindu-se la pian. Starea mea de spirit s-a resimțit neîndoios datorită acestei treceri bruște de la o scenă lugubră la alta de veselie pentru care nu eram pregătit. Domnul Giers a venit în întâmpinarea mea ca să-mi ceară să mă alătur invitaților. I-am făcut semn să trecem în cabinetul lui. O dată ajunși acolo, aprinzând lumânarea, mi-a spus:

– Ce e? Mă înspăimântați!

– Aveți de ce, i-am răspuns, și l-am pus la curent cu evenimentele.

Întorcându-mă acasă pe la miezul nopții, l-am găsit acolo pe valetul principelui; mă aștepta să mă poftească să merg la palat.

– Ce mai e? l-am întrebat.

– Până acum a stat de vorbă cu domnul Alexandru Moruzi[3] și m-a însărcinat să vin să vă caut.

Am crezut de prisos să dau ascultare acestei toane. A doua zi Moruzi mi-a povestit că principele, după ce vorbise cu el timp de trei ore, încercând să amestece idei incoerente și stăruind asupra bolii lui, a considerat necesar să se sfătuiască și cu mine ca să găsească soluția problemei care-l frământa. La rândul său, Moruzi, prinzând această portiță, n-a pregetat să-i sugereze să se lase în seama mea.

A doua zi am aflat că, în timpul nopții exaltarea bolnavului sporind, a încercat să-și pună capăt zilelor, rănindu-se cu foarfecele aflat pe biroul din cabinet, unde se dusese sub pretext că-i trebuie niște hârtii.

NOTE

[1] Voznesensk pe Bug, oraș în Ucraina.

[2] Nicolae Carlovici Giers (1820–1895), diplomat rus. În 1875 a devenit adjunct al cancelarului Gorceakov, apoi, din 1882, titular al departamentului Afacerilor Externe.

[3] Alexandru Moruzi Zvorișteanu (1804–1873).

XLIV

Am luat în primire ministerul dar gândurile care mă frământau nu-mi lăsau pic de liniște pentru lucru. Natura bolii domnitorului n-a putut fi totuși ascunsă încât a treia zi a fost divulgată. Am aflat că persoane particulare expediaseră deja ștafete la Constantinopol ca să informeze Poarta, exagerând fără îndoială faptele; la rândul său, con-

sulatul Rusiei a trebuit să prevină ambasada. Numai guvernul n-a luat nici o măsură ca să notifice cui se cuvine. Mă temeam nu numai că mi se va imputa această omisiune ca o neglijență, dar și ca Poarta să nu ia, după sfaturi indirecte, hotărâri nefavorabile în ceea ce-l privea pe domnitor și țara. Am împărtășit câteva din aceste scrupule colegilor mei, întrebându-i dacă nu considerau necesar să-i punem pe doctori să semneze o relatare, așa cum am fi socotit noi, și s-o trimitem la Constantinopol ca să prevenim vreo acțiune a Porții în această privință. Am putut constata că această idee, izvorâtă din precauții și prevedere, a trezit bănuieli în mintea neîncrezătoare sau răuvoitoare a unuia din colegii mei, pe care le-a împărtășit fiului domnitorului, spun bănuieli deși sunt convins că a fost mai curând ocazia pe care o aștepta, după obiceiul lui de totdeauna, ca să devin suspect și să-mi facă rău. În pofida acestei observații, am vrut să am cugetul liniștit și am convocat Consiliul, hotărât dinainte să nu stărui chiar de la prima obiecție ce s-ar fi făcut. Ceea ce s-a și întâmplat de altfel. Același coleg de care am vorbit mi-a propus atunci să mă însărcinez, ca președinte al Consiliului, să-l avertizez pe principele Vogoridi[1]. Am simțit cursa și am refuzat categoric.

Două zile mai târziu, constatând că boala principelui, slăbind după primul moment paroxistic și ne mai manifestându-se decât prin niște idei ce nu excludeau bunul-simț, am redactat din partea sa un raport succint către Poartă pentru a informa că, doctorul sfătuindu-l să se odihnească câteva zile la țară, încredința în mod provizoriu administrația țării Consiliului. I l-am citit și i-am sugerat să-l scrie. În timpul bolii principele nu s-a împotrivit la nimic din ce i se cerea.

– Să-l scriu cu mâna mea? a întrebat.

– Ar fi mai bine, i-am spus.

I-am dictat și spre marea mea surpriză a scris raportul corect și l-a semnat. L-am adus la cunoștința familiei sale și am încredințat expedierea fiului său.

Starea fizică a domnitorului îmbunătățindu-se în acest răstimp, s-a fixat și ziua plecării sale la țară. Câțiva membri ai familiei sale, care ajunseseră să bănuiască pe toată lumea, nu încetau să declare stângaci că era total refăcut și pentru a-l pune cât mai puțin cu putință în contact cu terți, aproape îl sechestraseră. Aceasta n-a împiedicat ca starea lui morală să fie constatată de mai multe persoane chemate la sine. În ceea ce mă privește, ținând seama de aceste suspiciuni nesuferite, am evitat

timp de câteva zile să-l văd și ori de câte ori eram silit s-o fac căutam să fie de față sora sau unul din fiii săi. În momentul plecării, m-a chemat și, într-o întrevedere care a durat o oră, și-a bătut capul să mă convingă de justețea ideilor sale, recapitulând tot ceea ce, de când se declanșase boala, imaginația sa crease la paroxism. Argumentarea era de o logică înspăimântătoare. Tăceam; eram torturat. Fiii săi, bănuind că această întrevedere prelungită putea da o dezmințire aserțiunilor lor, veneau adesea să ne întrerupă ca să-i spună tatălui lor că trăsura era gata; dar el îi dădea afară și închidea ușa spunând că nu terminase încă. Mai târziu i-a povestit ginerelui său că în această ultimă întrevedere cu mine m-a convins cu totul iar eu n-am avut de ripostat nimic.

Aveam toate motivele să cred boala principelui incurabilă sau cel puțin de o durată al cărei termen nu se putea prevedea; eram încredințat că însănătoșirea lui nu era compatibilă cu exercitarea puterii și că cei interesați sincer de sănătatea lui trebuiau să stăruie să se despartă de putere pentru a șterge din minte toate ideile întunecate legate de ea. N-am exprimat totuși această convingere decât ginerelui său, Mavrocordat, care o împărtășea în întregime. În convorbirile cu mine i se întâmpla adesea să mă întrebe, ca printr-o inspirație subită, dacă n-ar face bine să-și trimită demisia la Poartă. Un cuvânt de încurajare din partea mea ar fi avut efect imediat, dar m-am ferit să-l pronunț căci ar fi ridicat resentimentele familiei împotriva mea. Știam că mi se atribuiau idei ambițioase, care de fapt nu sălășluiseră niciodată în cugetul meu, așa cum faptele au dovedit-o, deși unii răuvoitori se complăcuseră să le răspândească, măcar și pentru a mă face suspect și a mă expune invidiei.

La câteva zile după plecarea domnitorului, l-am întâlnit la domnul Giers pe vistier care avea în mână un pachet ce mi-era adresat din Constantinopol. L-am deschis. Cuprindea două porunci ale Porții. Prima cerea supunerea principelui unui consult medical al cărui rezultat oficial trebuia expediat fără întârziere la Constantinopol. Câteva persoane, mereu aceleași, au încercat mai târziu să găsească o coincidență suspectă între moțiunea mea primitivă și hotărârea Porții – acolo unde nu fusese din partea mea decât prevedere. A doua poruncă conținea câteva dispoziții banale privind administrația țării. Aceste piese erau însoțite de două scrisori ale principelui Vogoridi, una oficială, alta particulară. Le-am parcurs în grabă; scrisoarea oficială îmi cerea, după voința ex-

presă a Porții, să convoc clerul înalt și pe principalii boieri ca să le citesc dispozițiile cuprinse în porunci și să mă conformez acestora întru totul. Simțind toată gravitatea, nu numai a aplicării dar chiar a simplei comunicări a unei asemenea măsuri, am ascuns cu îndemânare această scrisoare și am citit-o pe cealaltă în prezența vistierului. Când acesta a părăsit încăperea i-am împărtășit domnului Giers ce ni se cerea.

– Ați făcut foarte bine, a spus el, că n-ați vorbit de ea.

Am convocat deci pur și simplu Consiliul și, cum între timp starea domnitorului se ameliorase într-un chip nesperat, am decis să răspundem că era deja restabilită, că în câteva zile avea să reia frânele guvernului și că în această situație era imposibil și inutil de altfel să-l mai supunem unui consult.

Poziția în care eram impunea o atenție scrupuloasă în îndeplinirea sarcinilor. Dacă ar fi fost în intenția mea să-l deservesc pe principe, n-ar fi depins atunci decât de mine ca s-o fac, dar purtarea mea a dat o dezmințire permanentă bănuielii pe care unul sau doi intriganți se însărcinaseră s-o facă să planeze asupra mea. N-am încercat să mă mândresc cu aceasta pentru că mai multe împrejurări neputând fi divulgate, unde n-am făcut decât să urmez îndemnul conștiinței mele, sunt în mare parte ignorate până azi de toată lumea.

La începutul lui martie, domnul Giers, rugându-mă să trec pe la el, mi-a împărtășit, absolut confidențial, o depeșă ministerială care îi cerea să se ducă la principe și să-i ceară să semneze un decret prin care lăsa locotenența Principatului unuia din membrii Sfatului; dar dacă principele, se spunea acolo, nu era în stare să primească o comunicare de asemenea natură, Sfatul trebuia să prevină fără întârziere misiunea din Constantinopol, care era înzestrată cu instrucțiuni în această privință.

– Sunteți deci locotenent domnesc, a adăugat domnul Giers. Din fericire sunteți președintele Consiliului și nu e nimeni mai potrivit pentru această sarcină în asemenea împrejurări.

– Imposibil, i-am spus. Nu veți pune în aplicare această hotărâre a Cabinetului dumneavoastră.

– Dar e pozitivă și nu lasă nimic la latitudinea mea; în asemenea caz îmi iau o grea răspundere să mă abat cât de puțin de la ordinele ce mi-au fost transmise.

– Oricum, de data aceasta va trebui să luați răspunderea pe seama dumneavoastră. Nu vedeți că hotărârea Ministerului e bazată pe rapoartele dumneavoastră inițiale, că domnitorul era socotit atât de bolnav încât se admitea că nu i-ar fi cu putință să primească comunicarea dumneavoastră? Nu e cazul, sănătatea lui s-a îmbunătățit în așa măsură încât se poate garanta o dată apropiată pentru restabilirea lui completă. Cum o să vă duceți să-i propuneți instituirea unei locotenențe în momentul când, poate, nu se gândește decât să reia puterea?

Domnului Giers, care în rest judeca lucrurile ca mine, dar avea nevoie să fie încurajat ca să-și înfrângă scrupulele, nu i-a fost prea greu să cedeze în fața obiecțiilor mele și – ca să se conformeze întru câtva instrucțiunilor primite – s-a dus numaidecât la Hărpășești, hotărât totuși dinainte să nu le execute în litera lor. Și-a făcut raportul ca atare, nu fără a fi fost pradă unor serioase temeri. Mai târziu Ministerul i-a fost recunoscător pentru că atunci a apreciat în mod just împrejurările.

NOTE

[1] Ștefan Vogoridi, capuchehaia domnului la Poartă. Vezi I.C. Filitti, *Notice sur les Vogorides*, în „Revue historiques du sud-est européen", 1927, nr. 7–9, p. 314–321.

XLV

Îndată ce ameliorarea sănătății domnitorului a făcut să se întrevadă probabilitatea întoarcerii sale la putere, vizitele la Hărpășești au devenit foarte frecvente. Îndeletnicirile nu-mi îngăduiau să fac la fel, dar aflând că principele îmi reproșa aceasta, m-am dus într-o zi la el. Primirea a fost departe de așteptările mele; mi-a arătat răceală și am putut băga de seamă că fusese prelucrat de cei veniți înaintea mea. Oricine va înțelege

că mă refer la Vasile Ghica, interesat peste măsură să rupă relațiile mele deschise și intime cu principele. Aceste intrigi josnice, pornite dintr-o inimă necinstită și dintr-un spirit răutăcios mi-au inspirat doar un profund dispreț. Respectul oamenilor de bine mi-a fost singura satisfacție pe care am avut-o.

Peste câteva zile, domnitorul s-a întors la Iași și a reluat frânele guvernului. Nu era totuși greu de văzut că visele făurite în timpul bolii ori bănuielile care îi fuseseră sugerate se transformaseră în mintea lui în idei fixe, ca urme de neșters ale răului trecut.

Îl slujisem pe principele Ghica cu tot zelul și credința pe care mi le inspiraseră o anumită afinitate de vederi ca și solidaritatea morală stabilită între noi de la început. Amorul meu propriu era măgulit atunci când avea succes, necazurile și încurcăturile lui erau și ale mele; într-un cuvânt, mă identificasem cu soarta lui. Cunoscând gândurile sale cele mai intime, încrederea în mine, verificată în sensul că eram însărcinat cu corespondența lui intimă, trebuia să mă bucur de stima lui printr-o discreție ce fusese supusă încercărilor, un devotament lipsit de gânduri ascunse și o grijă permanentă să nu-i fac vreodată greutăți cu remarci și cereri inoportune. În momentele cele mai grave, așa cum s-a spus, principele obișnuia să convoace un fel de consiliu privat, format din bătrânul Mavrocordat, din fiul acestuia, care îi era ginere, fratele meu și cu mine. Chestiunea la ordinea zilei, îndelung dezbătută, ajungea totdeauna la o concluzie satisfăcătoare. Apoi principele avea o părere foarte bună despre domnul Alexandru Moruzi și a recurs adesea la părerea lui. Ei bine! tocmai pe acești intimi i-a suspectat, i-a îndepărtat fără milă după întoarcerea de la Hărpășești. Să fi fost urmarea directă a dispoziției facultăților sale intelectuale, cum se întâmplă adesea, sau mai curând consecința unor insinuări interesate care sădiseră în mintea lui idei fixe, de neșters? Oricum, s-a semănat pe un teren gata pregătit pentru a hrăni sămânța zâzaniei. În ceea ce mă privește, deși îmi continuam serviciul pe lângă el, nu-mi puteam face iluzii despre sentimentele sale adevărate ce se trădau printr-o neîncredere evidentă. Această situație îmi displăcea cu atât mai mult cu cât nu mă simțeam îndreptățit la vreun repros și până la urmă mi-a fost imposibil să obțin o explicație, deși l-am provocat în mai multe rânduri. Părea să evite cu grijă clintirea convingerilor sale chiar împotriva evidenței, dar preferințele ca și antipatiile sale nu mai puteau fi justificate; suferea

constrângerea ideilor sale fixe și, ca un copil gata să se emancipeze, cu cât se sfia de puterile sale, cu atât făcea paradă de ele, lăudându-se adesea de a fi avut o inspirație fericită, de a prevesti cu siguranță evenimente întâmplate la distanță, impunând tăcere la orice observație. În mai toate cazurile i se întâmpla să-și întrerupă interlocutorul cel mai familiar spunându-i că n-are nevoie de sfaturi și că nu trebuia să fie contrariat pentru că izbutise totdeauna.

De pe acum nu mai consulta pe nimeni în legătură cu planurile de lucru și suporta anevoie controversa. Astfel, prevenit, pe bună dreptate de altfel, împotriva agentului său, principele Vogoridi, căruia eventualitatea unei remanieri a hospodaratului îi sugerase câteva demersuri de precauțiune prematură, l-a expediat la Constantinopol pe domnul Argentis, însărcinat cu misiunea de a provoca demiterea agentului, flatându-l pe acesta cu speranța că-i va succeda. Tentativa era inoportună, nepolitică și de nerealizat. În afara motivelor personale care-l animau atunci pe principele Ghica împotriva agentului său, misiunea acestuia fusese socotită, cu îndreptățire, încă de la început, ca o nenorocire pentru Moldova. Dar condițiile de moment ofereau lui Vogoridi o poziție de nezdruncinat. De câte ori n-a vrut principele să bruscheze deznodământul prin demersuri necugetate, pe care a trebuit să le împiedic, cu toate greutățile de pe lume!

– Nu vă faceți iluzii, îi spuneam, nu aveți putere să-l înlocuiți pe Vogoridi; nu dumneavoastră l-ați numit, ci Poarta și nu-i momentul ca Ministerul otoman să vrea sau să poată măcar să jignească interesele unui om necesar, zdravăn susținut de cei de la care Turcia își așteaptă izbăvirea. Să admitem totuși, adăugam eu, că reușiți. Ce se va întâmpla cu el? Vogoridi, care ca agent al dumneavoastră, e silit oricum la oarecare rezervă, o dată liber în mișcări, va deveni dușmanul vostru declarat și nu va fi nici Argentis, nici altul în locul lui să-i poată face față și să poată împiedica relele urmări ale demersurilor sale potrivnice.

Fapt este că misiunea lui Argentis, cum era de așteptat, a fost cu totul infructuoasă.

În vâltoarea unor asemenea complicații, se înțelege lesne graba mea de a părăsi departamentul din Lăuntru, primit împotriva voinței mele și pentru care n-am avut niciodată înclinare, în ciuda prestigiului legat de el. Îndată după întoarcerea domnitorului, i-am cerut pe loc să avizeze asupra înlocuirii mele. Cercul candidaților era foarte îngust și nu

înfățișa decât individualități pline de păcate care anulau orice valoare. A trebuit să apeleze din nou la Constantin Sturdza.

Părăsind departamentul din Lăuntru, pe care-l girasem aproape trei luni, am fost însărcinat cu cel al Cultelor și Instrucțiunii Publice, care avea nevoie mai mult ca niciodată de o conducere reparatorie. Ce am putut realiza în scurtul răstimp al conducerii mele e consemnat în actele oficiale.

XLVI

Curând a urmat un eveniment ce va domina toate problemele mărunte, va schimba cursul lucrurilor și va însemna o nouă epocă în destinele Moldovei. La 21 iunie 1853 trupele rusești au trecut Prutul.

Ocuparea Principatelor[1] a fost însoțită de o comunicare *confidențială și rezervată*, pe care domnul Kalcinski[2] a adresat-o hospodarilor pentru a-i invita să înceteze relațiile cu Poarta și să oprească trimiterea tributului. Mai apoi domnitorul m-a însărcinat să fac o comunicare Porții. Prevăzând că avea să fie urmată de represalii, l-am întrebat dacă nu era mai bine să păstrăm tăcerea, de vreme ce tributul trimestrial fusese trimis; aveam înaintea noastră trei luni, timp în care, cu siguranță, lucrurile aveau să se limpezească.

– Perfect, mi-a spus el, dar poate că Știrbei a prevenit deja Poarta și mi se va reproșa această tăcere.

N-am avut nimic de obiectat la această observație, dar pentru liniștea mea i-am atras atenția asupra caracterului confidențial și rezervat al comunicării. Scrisoarea către Reșid pașa și-a avut, de asemenea, paragraful ei confidențial, ceea ce n-a împiedicat ca mai târziu să fie publicată în „Journal de Constantinople". Se înțelege de altfel lesne că obiectul însuși al comunicării mai sus-amintite nu era confidențial prin natura lui, principele neputând refuza tributul datorat Porții de capul lui. În ce scop fusese făcută o asemenea invitație? Nu

era pentru prima dată când Rusia îi punea așa, prin jumătăți de măsură, pe domnitori în cea mai mare dificultate și angaja răspunderea lor în chestiuni pe care nu voia să le ia asupră-și fățiș. De data aceasta a avut evident intenția să-i compromită față de Poartă ori să le facă situația imposibilă. Revocarea hospodarilor a urmat într-adevăr curând după anunțul pomenit mai sus. Încurcătura domnitorului a fost mare: aproape toți cei din preajma sa îl sfătuiau să rămână; rușii l-au lăsat să aleagă în voie. Totuși hotărârea depindea în mare măsură de intențiile colegului său din Țara Românească, căci era decis să-l imite dacă Știrbei ar fi ales să părăsească țara. A expediat curier după curier la București și neobținând răspunsul așteptat l-a trimis pe Mavrogheni să se înțeleagă direct cu Știrbei și să se lămurească asupra chestiunii.

În acest răstimp i-a venit ideea să provoace adrese prin care țara îi cerea să nu-și părăsească tronul în împrejurările dificile de moment și, din acea clipă hotărându-se să rămână, a trimis adresele la Constantinopol. La rândul său, Știrbei a procedat la fel, fără să recurgă la expedientul manifestațiilor folosit la noi. Se nădăjduia, pe bună dreptate, că acest procedeu stânjenitor va eluda efectele amenințătoare cuprinse în ordinul de revocare și că, în așteptare, chestiunea păcii sau a războiului avea să dea o soluție definitivă incertitudinii noastre.

Mavrogheni fiind la București, principele primea adresele municipalităților. Acest demers a făcut o proastă impresie asupra lui Kalcinski și Gorceakov[3]. Ei se grăbeau să scape de hospodari printr-o manevră care să nu le fie pusă în seamă și nu s-au putut stăpâni să nu-și manifeste dezamăgirea că pierduseră de fapt prilejul. Totuși la Petersburg au socotit altfel; aparent cel puțin, nu era pentru prima oară când opiniile lui Kalcinski erau dezaprobate. În împrejurările prezente nu era vorba doar de lipsă de perspicacitate, ci și de stângăcie să te superi pe domn pentru că întrebuințase un mijloc inofensiv spre a-și ascunde refuzul față de Poartă. Rusia nu voise să ia asupra ei sau să-i împiedice pe hospodari să părăsească țara, nici să-i îndemne să rămână. De aceea în fața faptului împlinit, Cabinetul rusesc a socotit conform cu politica lui să-și exprime aprobarea față de demersurile întreprinse de hospodari ca să-și justifice atitudinea.

Eram interesat să cunosc dinainte hotărârea principelui, în eventualitatea, ce părea certă, a repetării ordinelor de revocare. L-am

întrebat și l-am găsit liniștit, ca pe un om care și-a făcut socotelile. Apreciind în mod judicios poziția sa între două puteri potrivnice care-l trăgeau în sens opus, nu-și ascundea sieși că era în situația de a se sacrifica pentru unul sau pentru altul dintre protagoniști. Redusă la acest punct de vedere, chestiunea nu mai era decât o problemă de calcul. Lord Palmerston n-a făcut mai bine. El a spus, cu toată prestanța unui prim-ministru al Marii Britanii: „Comerțul nostru cu Rusia ne aduce 4, cel cu Turcia 5: diferență de 1/5 în favoarea acesteia din urmă; deci Turcia trebuie menținută cu orice preț". Dincolo de această rațiune de stat mercantilă, el a adăugat: „Prin urmare, Turcia, cu toate elementele sale de destrămare, religia ei antisocială, principiile exclusiviste, moravurile sălbatice, viciile și instabilitatea instituțiilor ei – e o națiune civilizată și civilizatoare". Grecii, cu superioritatea lor numerică, de cultură, cu industria, civilizația și obiceiurile lor creștine, sunt barbari. Raționamentul principelui, la fel de interesat, era departe totuși de a fi la fel de absurd.

– De ce m-aș sacrifica pentru Turcia, spunea el, care mă jertfește voioasă, după toate serviciile ce i le-am făcut, și ce șanse voi avea mâine dacă Reșid, singurul binevoitor față de mine printre turci, îmi plătește în acest fel? Sacrificându-mi poziția ca să fac pe plac Rusiei, am măcar în vedere cele o sută de familii ruinate de turci care au găsit azil în Rusia, asistență și ajutoare permanente. De altminteri, sau diferendul se va încheia printr-o pace și atunci există o șansă să mă mențin sau printr-un război și atunci sunt la cheremul rușilor. Îmi aștept deci ferm pe poziție revocarea și în acest caz, cum drepturile puterii protectoare sunt în joc, voi informa Cabinetul rus, care va face cauză comună cu mine și se va însărcina să mă apere în temeiul tratatelor sale, în așa fel încât persoana mea va fi inclusă în problema politică iar eu voi fi scăpat de responsabilitate. Dacă se vor mărgini să repete ordinul de revocare, atunci va fi mai greu, pentru că mă privește direct; dar în acest caz voi tăcea și tăcerea mea va fi urmată în mod necesar de revocare, numai dacă întârzierea iscată de aici nu va genera o altă soluție.

După cum se vede, principele avea păcatul comun, reproșat adesea altora, de a raporta totul la sine, în asemenea măsură încât credea că politica otomană, care era politica europeană, trebuie să se plieze după placul lui și să-l menajeze în fața marilor interese cu putere de lege.

Câteva zile mai târziu, principele a primit de la Reșid o scrisoare care părea să ofere o soluție vremelnică problemei. Evident, au vrut să evite formulele extreme; într-un moment în care deznodământul era aproape, i s-a spus să rămână, deși era liber pe faptele sale. Tributul netrebuind să fie plătit decât la sfârșitul lui septembrie, câștigasem un răgaz de aproape patru săptămâni.

Printre eventualitățile care-i preocupau mintea era și aceea că i-ar fi fost peste putință să se mențină dacă s-ar fi declarat războiul. Totuși declarația de război s-a făcut pe la sfârșitul lui septembrie, tributul n-a fost trimis Porții, domnitorul n-a fost informat, iar consulii Angliei și Franței și-au încetat relațiile oficiale cu guvernul. Dar principele continua liniștit să domnească, ca un om resemnat pentru orice împrejurare.

NOTE

[1] În urma conflictului ruso-turc izvorât din cererea țarului de a-și institui protectoratul asupra tuturor creștinilor ortodocși din Imperiul otoman, țările române au fost ocupate de trupele rusești, drept zălog, până la soluționarea diferendului. Cf. I. Nistor, *Principatele române sub ocupația rusească, 1 iulie 1853 – 17 septembrie 1854*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice", seria a III-a, tom XX, București, 1939.

[2] Kalcinski, consul general rus în Principate, apoi, în timpul ocupației, vicepreședinte al Sfatului administrativ.

[3] Mihail Dimitrievici Gorceakov (1793–1861), general rus, participant la campania din 1828 din Balcani, la cea din Polonia din 1831; în 1849 îi face pe unguri să capituleze la Villágos. A luat parte la Războiul Crimeii. În iunie 1853 a condus armata rusă care ocupa Principatele.

XLVII

Aceasta era situația când principele Uruzov, aghiotant al țarului Rusiei, a sosit de la București la 12 octombrie, spre a propune domnitorului să opteze între retragere și continuarea guvernării cu anumite condiții, adică cu o supraveghere mai accentuată a treburilor din partea autorităților rusești. Această propunere nu era altceva decât o îndepărtare învăluită în aparențe diplomatice. Domnitorul a declarat fără ezitare că opta pentru retragere, așa cum hotărâse la rândul său și domnul Țării Românești, dar această hotărâre, deși pregătită de mult timp în capul său, l-a afectat profund. E adevărat că a părăsit puterea sărac și că neputința de a răsplăti prin câteva gratificații pe cei care-l slujiseră l-a amărât de asemenea. În afară de aceasta, renunțarea la autoritate, atrăgătoare totdeauna pentru cei care au exercitat-o mai multă sau mai puțină vreme, ideea de a nu fi putut realiza îmbunătățirile ale căror proiecte le rumegase fără încetare, cu toată sleirea finanțelor, făceau să-i pună la grea încercare ultimele momente ale retragerii.

La 18 octombrie a anunțat oficial Sfatului hotărârea luată, înmânând președintelui ofisul prin care renunța la putere. Scena a fost înduioșătoare pentru toată lumea de față. Grigore Ghica, cu toate cusururile pe care boala din urmă le făcuse și mai bătătoare la ochi, era iubit pentru felul lui de a fi. Judecându-l ca domn, nu i se pot nega unele calități rare și de primă importanță pentru un șef de stat în Moldova. Animat de intenții cinstite, cu un fond de probitate refractară la orice seducție, aspirând în mod instinctiv spre îmbunătățiri, principele Ghica a făcut aproape iluzorii aceste însușiri de seamă pentru țară, deoarece n-a știut nici să le impună organelor puterii, nici să profite supușii de ele; n-a știut niciodată să fie ferm în aplicarea legilor, nici să aprofundeze detaliile de ad ninistrație. În loc să cerceteze rănile care paralizau bunele sale intenții și să caute să aplice leacul potrivit, el a cedat descurajării și protestelor, resemnându-se cu o indiferență tot mai vizibilă în fața progresării răului.

În plus, avea defectul de a pune adesea voința sa înaintea legii. Hotărârile sale, impregnate uneori de arbitrariu sau de patimă, erau

menținute cu încăpățânare, în ciuda observațiilor pe care unii își permiteau să i le facă. Ceda totuși de bună voie și fără să se gândească prea mult intervențiilor celor care aveau curajul sau interesul să abuzeze de bunătatea lui, chiar dacă se aflau în grațiile sale. Toate acestea dovedeau absența oricărui plan de conduită prestabilit, lipsa de inițiativă în lucrări, o șovăire înjositoare în hotărâri, o presiune extralegală care, legată de un principiu de echitate prost înțeles, jignea drepturile și interesele impricinaților și compromitea cursul normal al justiției.

De când se îmbolnăvise, lipsa de energie s-a complicat cu un rest de idei fixe și o politică versatilă, nesupusă vreunui sistem coerent, ci numai preferințelor sau resentimentelor de moment. Totdeauna Grigore Ghica a suferit influența persoanei de care era dominat. Niciodată această influență n-a fost atât de puternică și nu i-a făcut atât de mult rău ca după întoarcerea de la Hărpășești. Această influență a putut să se mențină și să crească progresiv datorită talentului neobosit al celui care o exercita și a stăruinței de a-l îmbrobodi pe domn, de a-i măguli înclinările, a-l predispune în favoarea sa și a-i face suspecți pe toți cei care, singuri, ar fi putut contracara ascendentul său ori i-ar fi spus adevăruri păgubitoare. De aceea, greșelile favoritului îl găseau totdeauna neîncrezător pe principe sau gata să le scuze; iertarea, favorurile și încrederea erau doar pentru el. Cu un asemenea sistem se poate ușor explica de ce corupția, stăvilită o clipă, a luat un nou avânt și de ce, cu toate bunele intenții mărturisite ale principelui Ghica, toată lumea era stăpânită de neliniște și nemulțumire.

Principele Ghica a părăsit țara la 22 octombrie 1853, luând cu sine lipsa de afecțiune a majorității boierilor și regretele câtorva oameni de bine și ale membrilor familiei sale.

După ce am suportat cu mare greutate și împotriva voinței mele povara serviciului, m-am ferit să mă angajez într-o nouă carieră, sub o administrație mai exigentă și în mijlocul unor circumstanțe ce implicau o responsabilitate extraordinară și îndatoriri aspre de îndeplinit.

Ca urmare, îndată ce am știut de hotărârea principelui, fiind cel dintâi care a aflat-o, l-am rugat să-mi accepte demisia ca să fiu degajat față de conducerea următoare. A făcut câteva obiecții pe motiv că alții ar fi putut să urmeze exemplul meu și că nu voia să lase administrația țării dezorganizată; am făgăduit taina, am pus în buzunar demisia

primită, dar n-am putut părăsi pe dată serviciul; guvernul nefiind încă constituit, nu erau în măsură să mă înlocuiască. A trebuit să aștept sosirea generalului Budberg, ceea ce a durat mai mult decât crezusem; peste aproximativ patru luni am putut să scap și să obțin un pașaport pentru străinătate ca să mă bucur de puțină odihnă și să-mi văd de sănătate.

În acest timp, Sacken i-a urmat lui Uruzov în calitate de președinte al Sfatului Moldovei. Nici unul, nici altul habar n-aveau de treburi, dar Uruzov, cu toată asprimea caracterului și purtărilor sale, în ciuda extravaganței fanteziilor sale, manifesta un zel plin de pasiune pentru serviciu, examina de aproape toate detaliile de administrație și a reușit chiar să introducă unele reforme salutare; celălalt, blând, mlădios, mieros, reducea știința administrativă la a recomanda linia de mijloc acolo unde trebuia căutată calea cea dreaptă, crezând că prin acest fel caraghios nu va nemulțumi pe nimeni. În genere, de data aceasta guvernul rus a dat dovadă de prea puțină aptitudine și talent. Proasta alegere a indivizilor a fost cu atât mai gravă cu cât instabilitatea ocupației Principatelor și incertitudinea zilei de mâine influențau în permanență bunul mers al lucrurilor, imprimându-le acea nehotărâre tradusă prin dibuiri timide și infructuoase.

Și acum, după ce domnii regulamentari pământeni au avut în mâinile lor, cel dintâi pentru 15 ani, cel de al doilea pentru patru ani și jumătate, soarta Moldovei și au lăsat posterității grija să aprecieze actele lor, să aruncăm o ultimă privire asupra individualităților lor și să recapitulăm, cu riscul de a ne repeta, portretul fiecăruia.

XLVIII

Mihail Sturdza era înzestrat cu un spirit pătrunzător și subtil, o memorie extraordinară, un limbaj ușor și cuceritor; posedând într-o măsură remarcabilă limbile franceză și greacă, era la înălțimea cunoștințelor secolului său și așa avea de ce străluci în contact cu lumea.

Aceste daruri naturale sau dobândite aveau reversul lor: viciile sale de căpătâi erau viclenia, falsitatea, neîncrederea, o argumentație cel mai adesea sofisticată, un caracter egoist și lipsit de orice sentiment generos. Calitățile sale i-au asigurat chiar înainte de a fi domn o poziție superioară între compatrioți; talentele administrative pe care le-a desfășurat de la urcarea pe tron n-au făcut decât să consacre această superioritate, cu toate că apucăturile sale s-au dezvoltat considerabil prin practica conducerii. Mihail Sturdza era răbdător la lucru, nu grăbea niciodată afacerile, nu părăsea niciodată o chestiune asupra căreia nu meditase îndelung, n-o aprofundase sau n-o întorsese pe toate părțile. Bun financiar, pe cât era de bun legist, excela în critica de amănunt a unui aranjament fiscal dar și a unui incident administrativ sau judiciar. Îndura cu răbdare contrazicerile, îi plăcea să consulte persoane care-i inspirau încredere și ceda fără greutate argumentelor lor.

Mihail Sturdza ar fi putut fi un excelent domn dacă aceste calități de seamă n-ar fi avut, așa cum s-a spus, reversul lor, adică dacă n-ar fi fost dominate și înghițite, ca să spun așa, de o lăcomie neînfrânată. Propunându-și ca scop strângerea de bogății, Mihail Sturdza și-a pus toate talentele în serviciul interesului personal făcând din ele tot atâtea unelte ale răului. Însușirile sale naturale i-au servit să-și bată capul asupra mijloacelor de a se îmbogăți și a supune legile și instituțiile la jugul pasiunii sale dominante, alegerea sa nu s-a oprit decât asupra celor care știau să-i slujească interesele, favorurile sale nu erau decât prețul unui devotament orb. Adunarea obștească fiindu-i totdeauna devotată, n-a cruțat nimic ca să pună cel mai mic act al său la adăpostul formelor. Atunci când interesul îi dicta o hotărâre, calitățile sale de legist și de administrator nu-i mai serveau să apere dreptatea ci să îngrămădească sofism după sofism ca să-l aducă pe interlocutor la părerea sa. Jucând cel mai adesea comedie, a sfârșit prin a se identifica cu rolul său în asemenea măsură încât până și cei mai apropiați din jurul său ajungeau să se întrebe dacă el credea că-i înșală pe ceilalți sau se înșela pe sine; la urmă luase apucături de credincios, dar sinceritatea credinței sale a găsit mulți sceptici.

Fapt e că a adunat o avere imensă, alocându-și excedente financiare, pe care le-a administrat cu zgârcenie și pe care s-a ferit să le întrebuințeze la lucrări de utilitate publică, luându-și partea din arenzile statului, atribuindu-și venitul exportului de cereale; în sfârșit, traficând posturile

și rangurile, ceea ce a constituit o sursă mănoasă de profit dar și de nemulțumire, dând câștig de cauză în procese celui care oferea mai mult.

Cu ce s-a ales țara care a contribuit la îmbogățirea lui Mihail Sturdza? Cu discreditarea instituțiilor, încălcarea legilor, o profundă demoralizare a societății, o neîncredere generală împotriva oricărei măsuri propuse de guvern, o neliniște și o nemulțumire unanimă provocată de acte care au dat lovituri crunte averilor particularilor ce vor rămâne în analele judiciare ale Moldovei ca tot atâtea dovezi de nedreptatea cea mai revoltătoare. Mihail Sturdza a fost strivit sub povara aurului adunat și a oprobriului public, nelăsând ca amintire patriei sale decât indignarea oamenilor de bine și câteva șosele udate cu sudoarea țăranilor care le-au lucrat.

Urmându-i la tron, Grigore Ghica a adus țării ca apanaj calități cu totul opuse. Lealitatea cea mai curată, o conștiință temătoare, o fire cu totul dezinteresată, uitarea treburilor sale personale, dragoste de progres, echitate dusă până la scrupul constituiau fondul caracterului său. Fermitatea în principii degenera uneori în încăpățânare, așa cum conștiința demnității personale degenera în semeție; n-avea mintea subtilă, ci corectă. Nu avea cunoștințe întinse, nici vorba înflorită dar avea luciditate în raționamente și vigoare împrumutată sentimentului intuitiv al căii juste. Cu acestea Grigore Ghica nu era, cum se crede în general, impasibil ci de un caracter pasiv. Deși muncea din greu, trecea lesne peste problemele care ar fi meritat o cercetare matură. Extrem de nerăbdător în afaceri, se grăbea prea adesea înainte de a fi avut răgazul să le adâncească; în ardoarea sa pentru îmbunătățiri, se ocupa puțin de mijloacele de realizare și de felul în care erau îndeplinite. Cel mai adesea alegerea nevoilor de satisfăcut și a oamenilor era greșită; în primul caz, prin grabă și lipsă de studii îndestulătoare în materie, în al doilea, fie din lipsă de discernământ, fie datorită unui sentiment exagerat de dispreț în care cuprindea și asemuia pe toată lumea.

Era acuzat de slăbiciune; sensibil la acest reproș, încerca să se justifice printr-o activitate intensă în treburile statului sau prin severitatea represaliilor. Dar obârșia acestui defect era în altă parte: el rezida în lâncezeala care îngăduia acte contrare principiilor sale, în indiferența pentru amănunt, în acea grabă ce prilejuia gesturi greșite, în acea renunțare în fața insistențelor ultimului venit care făceau să-și schimbe deciziile cele mai importante; în entuziasmul exagerat față de câteva persoane și care-l orbeau în ceea ce privește defectele sau păcatele lor.

În sfârșit, chiar în acea conștiință curată care adesea îl făcea să înlocuiască echitatea justiției. În cercetarea afacerilor judiciare provoca totdeauna nehotărâri pline de sfială ce aduceau grave prejudicii formei și dreptului. După cele spuse până acum, ar trebui conchis că principele Ghica a fost un incapabil, dacă n-a fost vorba mai curând de o neglijență apatică în detaliile administrației care lâncezește totdeauna când șeful statului nu conduce cu mână forte.

Trebuie însă să-i facem dreptate principelui Ghica, căci arareori întâlnea principiile sale la persoanele pe care le folosea. De aceea, simțindu-se rău apreciat, acuza pe toată lumea de ingratitudine și inepție. Caracterul i se acrise în asemenea măsură încât își vedea situația în culorile cele mai întunecate, făcându-l să-și dorească retragerea. Se știe la ce a dus această frământare interioară a unei conștiințe timorate la prima impresie, ale cărei temeri au fost mai puternice decât capacitățile sale mintale.

Nu e lipsit de interes să înfățișăm punctele de contact ale celor doi domni, în ciuda contrastului izbitor dintre caracterele, însușirile și principiile lor.

Mihail Sturdza, zgârcit, econom cu banul public, ca și cu al său, nu lăsa fiscului nici un excedent, căci într-un fel sau altul punea mâna pe el; Grigore Ghica, risipitor cu al său și cu cel al statului și puțin grijuliu de contabilitate, lăsa Vistieria goală ca să-și satisfacă dragostea de a face bine.

Cel dintâi îndepărta de silă oamenii corecți și cinstiți, se înconjura de unelte oarbe ale voinței sale și de complici ai fărădelegilor sale, folosea favorurile și pedeapsa ca să răsplătească indivizii pentru care avea predilecție și să-i descurajeze pe dușmani; al doilea, nu se ocupa niciodată de alegerea funcționarilor; solicitările, intervențiile apropiaților săi și mila determinau cel mai adesea o alegere proastă. Disprețuia persecuțiile și coarda recompenselor era frântă în mâinile lui; nepreocupându-se să discearnă meritul, n-a avut niciodată spontaneitate în favorurile acordate, nici n-a simțit nevoia să-i încurajeze pe cei care răspundeau intențiilor sale. Dacă unul îndepărta meritul din calcul, celălalt ajungea la același rezultat din lipsă de calcul.

Unul disprețuia în general societatea pentru că o considera ca pe o turmă de naivi buni să-i servească interesele; celălalt nutrea același dispreț pentru că o socotea coruptă, incorigibilă, neghioabă și incapabilă să răspundă vederilor sale și să aprecieze faptele bune.

Entuziasmul exagerat pentru unii indivizi la unul era premeditat și rece; îi răsfăța atâta vreme cât avea nevoie de ei și-i disprețuia îndată ce nu le mai putea cere nimic. La celălalt entuziasmul era pasionat; unul îngăduia cu bună știință păcatele și răutatea indivizilor preferați, celălalt nu le băga în seamă sau nu le credea până în clipa când, devenind evidente, își arunca tot resentimentul asupra persoanei copleșită odinioară cu favoruri.

Și unul și altul erau creduli. Credulitatea se întemeia pe scepticism la unul și pe slăbiciune de caracter la celălalt. La principele Ghica acest sentiment a luat prin boală proporții cu atât mai grave cu cât își ascundea părerile și bănuielile, disimulându-le cu grijă.

Ambii domni au fost acuzați că și-au impus prea mult voința în mersul lucrărilor și că s-au abătut de la legalitate. Adevărul e că amândoi au fost siliți să ia o alură despotică: unul ca să subordoneze legile și formele intereselor sale, celălalt pentru că nu le urmărea atent și pentru că era stăpânit de gândul că n-ai nevoie să recurgi la lege ca să faci ce e bine. Arbitrariul la Grigore Ghica, contrastând cu principiile și cu intențiile sale, își avea originea chiar în fondul firii sale; la Mihail Sturdza a degenerat în tiranie atunci când, iritat de opoziția care în cele din urmă l-a înfrânt, visa exterminarea boierimii.

Posteritatea, care uită ceea ce timpul șterge și nu-și amintește decât ce-i izbește simțurile, va ține seama la Grigore Ghica de câteva reforme esențiale, de câteva instituții umanitare care rămân ca tot atâtea monumente ale unei domnii de patru ani; ea nu va păstra nici o amintire despre Mihail Sturdza, cu toate că o succesiune de realizări reparatorii au ajuns să tămăduiască rănile cu care acesta a acoperit țara. Nici o faptă cu pecetea măreției nu va semnala trecerea sa pe tronul Moldovei.

XLIX

Dacă împrejurările care au motivat în 1853 retragerea de la cârmă a principelui Ghica au împrumutat evenimentelor o importanță excepțională, cele ce caracterizează domnia lui după reluarea conducerii

Moldovei, la întoarcerea de la Viena, sunt în aceeași măsură de natură să-i ilustreze valoarea și caracterul.

Mă voi mărgini să schițez în linii mari trăsăturile ieșite din comun oferite de această a doua perioadă a administrației sale.

Principele s-a întors în țară, la un an după ce o părăsise, plin de entuziasm pentru guvernul austriac[1], care sprijinise revenirea sa pe tron și în același timp plin de resentimente și de ură împotriva rușilor care fuseseră cauza înlăturării sale. Această stare de spirit își avea rațiunea numai în interesul său propriu; în zadar s-ar căuta un mobil cinstit, un instinct patriotic. Cu intenții lăudabile, de care făcea caz, principele Ghica ar fi putut păstra o atitudine consecventă și înțeleaptă. Departe de așa ceva. Trup și suflet rus, când Poarta a decretat revocarea lui, s-a devotat din nou Turciei îndată ce generalul Uruzov i-a notificat încetarea prerogativelor sale. Dar abia a rupt-o, ca să spunem așa, cu Rusia, că i s-a și adresat, de la Viena, ca să ceară o indemnizație sau o pensie. La întoarcere, Turcia și Austria au devenit obiectul afecțiunii și al devotamentului său. Atitudinea politică a principelui Ghica n-a fost prin urmare dictată decât de egoism; la fel a fost, cum se va vedea imediat, și cu actele sale ulterioare.

În timpul ședерii la Viena, intrând în legătură cu membri ai guvernului austriac[2], și-a închipuit că le-a vârât în cap idei de care habar n-aveau și le-a arătat calea de urmat în politică. Susținea adesea că războiul nu se va termina înainte ca Crimeia să nu fie înapoiată Turciei și Basarabia Moldovei, fără ca Polonia să nu fie răpită Rusiei și Finlanda dată Suediei. Socotea aceste rezultate de neînlăturat și pretindea a fi contribuit la adoptarea principiilor corespunzătoare lor ca bază a păcii. În această halucinație a spiritului, toate gândurile sale erau mai presus de sfera de acțiune încredințată unui domn al Moldovei, încât grija pentru bunul mers al treburilor în interior n-a mai fost decât un accesoriu nedemn de atenția sa. Aceasta a făcut în principal odioasă administrația sa și la sfârșit i-a atras aversiunea generală.

Reluând frânele guvernului Moldovei, principele Ghica a încercat un alt sistem, în funcție de noua sa politică: s-a străduit să se înconjoare de persoane care dovediseră cea mai mare animozitate față de Rusia și nu și-a mai recrutat funcționarii decât din rândurile a ceea ce el numea tineret[3], dar, după felul lui nepăsător și neglijent de a fi, n-a avut nici un discernământ în alegere; era de ajuns să fii imberb, să fii îmbibat de

câteva doctrine liberale de ocazie, ca să ai drept la o funcție publică; s-au văzut așa tineri încă minori stând în tribunale, chiar în Consiliul de miniștri. Capul departamentului Justiției, aflându-se o dată într-o societate unde fusese invitat, a văzut trecând pe lângă el un tânăr căruia abia îi mijise mustața; după ce l-a privit cu bunăvoință, a întrebat pe cineva de alături care apoi mi-a relatat întâmplarea:

– Cine e acest băiat drăguț?

Aflând de numele de familie al tânărului, a exclamat:

– Arată foarte bine, de ce n-am vreo 15 asemenea indivizi cu care să umplu tribunalele!

Se poate judeca după cele de mai sus, dacă administrația și justiția, încredințate unor minți nepricepute, fără experiență, mânate de pasiunile inerente vârstei fragede și de aroganța ce însoțește adesea lipsa de cunoștințe, puteau fi conduse spre mulțumirea administraților. Să mai adăugăm că unii din acești amploaiați, păstrând în viața publică obiceiurile de nepăsare împrumutate vieții de trândăvie de până atunci, obiceiuri încurajate de slaba vigilență a guvernului, se remarcau printr-un fond de lene care de fapt lăsa la discreția subalternilor soarta lucrărilor. Am cunoscut un asemenea administrator de ținut care, terminându-și toaleta la amiază, își petrecea ziua în prânzuri vesele sau în plimbări, iar serile în joc de cărți și la chefuri, neocupându-se de serviciu decât atât cât voiau slujbașii să-i smulgă o semnătură în timpul mesei. Am auzit de un altul care, pus de mai bine de un an în capul administrației unui ținut, se lăuda că nu stătuse acolo decât o lună, lipsind în rest fără să-și ia concediu. Neglijența guvernului fiind dusă atât de departe, se poate imagina dezorganizarea de amănunt a tuturor ramurilor administrației.

Atunci când protestele și nemulțumirea au ajuns unanime, fiind împărtășite chiar de cei cărora principele se grăbise să le flateze părerile, a aruncat asupra incapacității generale lipsa de succes a încercărilor sale. Îmbătat de părerea bună pe care o avea despre sine, disprețuind orice povață, nu se putea niciodată decide să-și pună la îndoială infailibilitatea, dar îi copleșea cu reproșuri pe compatrioții săi, acuzându-i că nu sunt la înălțimea vederilor sale, că în general sunt incapabili sau pătimași, în așa fel că nici o alegere și nici o schimbare nu mai putea servi, după el, la îmbunătățirea situației. De aceea s-a resemnat cu totul în fața răului, oferind o imagine grăitoare a firii sale.

Într-o zi, o femeie i se plângea, cu acea căldură pe care o dă buna-credință, de o nedreptate flagrantă a cărei victimă fusese într-o acțiune extrajudiciară a tribunalului.

– E ciudat, i-a spus femeia, că autoritățile superioare, deși recunosc ilegalitatea, o lasă să persiste!

La acestea principele a replicat cu un sânge rece imperturbabil:

– Sunteți prea bună, doamnă, să vi se mai pară ceva ciudat!

Pacea fiind încheiată, principele a văzut apropiindu-se termenul domniei sale, pe care o credea prelungită prin continuarea războiului. Expus manifestărilor nemulțumirii generale, pe care cea mai mare parte a slujbașilor nu puteau să n-o împărtășească, s-a apucat să măgulească opiniile partidei conduse de anturajul său; s-a străduit așa din răsputeri să-și atragă sufragiile și concursul acesteia și să dea presei motiv să exalte patriotismul ale cărei culori le arbora acum. Rezistența la tendințele manifestate de Austria, opoziția față de ideile de invazie ale Porții, măsurile liberale decretate prin Sfat i-au asigurat parțial succesul scontat, dar în timp răsunetul produs de actele sale slăbește mult în ochii celor care au analizat de aproape esența lor sau le-au aprofundat motivațiile. Măsurile liberale, însoțite de cel mai cras arbitrariu, au făcut ca lumea să bănuiască o doză de egoism, de vanitate și de sete de glorie măruntă; cât despre eficacitatea lor, ele lasă mult de dorit, fie prin lipsa de maturitate și de discernământ de care sunt îmbibate, fie prin graba cu care au fost decretate.

Proclamând libertatea presei[4] printr-o lege care reprima abuzurile, aceasta a ajuns ineficace prin aplicarea greșită a dispozițiilor ei; principele și-a pus în cap s-o completeze cu un juriu[5]. Cere un proiect de lege în 24 de ore pe această temă; e împrumutat de la prima legislație care le-a căzut în mână și i se prezintă o adevărată capodoperă de nerozii și caraghioslâcuri căreia se grăbește să-i dea curs; dar Consiliul și Divanul se opun în fața imposibilității de a aplica în țară o măsură ale cărei elemente lipsesc. I-am atras atenția într-o zi unuia din fiii principelui cât de gingașă era problema juriului, deoarece, nici moravurile actuale, nici organismul social nu se potriveau cu introducerea unei instituții de asemenea natură dintr-o dată și în chip subsidiar. În sfârșit, ca în ajunul unei organizări fundamentale – necunoscute – să decretezi legi organice derivate doar din principiul ce guvernează

constituirea puterii înseamnă să ridici pereții unei clădiri înainte de a-i pune temelia.

– Tata, a răspuns interlocutorul meu, vrea să decreteze legi cât mai liberale; mai târziu, sunt de acord, vor fi siliți să le îndulcească ori să le amâne și vina va cădea pe urmașul lui.

Rivalitatea plină de ură cu Toderiță Balș, socotit totdeauna drept concurent, a contribuit nu în mică măsură să-l lanseze în acest sistem pe care fiul lui i-l atribuia, îndată ce a bănuit că alegerea de caimacam se va opri asupra celui care îndrăznise să se prezinte ca oponent.

– I-am făcut atâtea greutăți lui Toderiță Balș, că-l desfid să se descurce!

Fără a diminua ce a fost merituos în esența unor acte din ultima parte a administrației principelui Ghica, cum să mai crezi că toate gesturile sale n-au fost sugerate mai mult din calcul decât din convingere, mai mult din semeție decât din dorința de a face bine?

NOTE

[1] În urma convenției de la Boiagikioi (14 iunie 1854) s-a hotărât ca Austria să ocupe Principatele, în cazul evacuării lor de către ruși. Ocupația austriacă a durat până în martie 1857. Prin urmare, toată partea a doua a domniei sale Grigore Ghica și-a petrecut-o sub ocupația chesaro-crăiască, exercitată de generalul conte Coronini. Cf. I. Nistor, *Corespondența lui Coronini din Principate. Acte și rapoarte din iunie 1856 – martie 1857*, Cernăuți, 1938. Apoi M. Popescu, *Documente inedite din timpul ocupațiunii Principatelor române de către austrieci între 1854 și 1856*, București, 1935; același, *Starea politică internă a Moldovei între anii 1854–1857*, în „Arhiva românească", IV, 1940; L. Boicu, *Austria și Principatele române în vremea războiului Crimeii, 1853–1856*, București, 1972.

[2] Relațiile cu oficialitățile austriece erau anterioare ședерii silite la Viena din anii 1853–1854, Cf. I. Lupaș, *Corespondența lui Grigore Ghica, domnul Moldovei cu Felix von Schwarzenberg, ministru președinte al Austriei, 1849–1850*, București, 1933.

[3] Radu Rosetti (*op.cit.*, p. 539) e mai cumpănit în aprecieri: „Imediat ce și-a luat iar în stăpânire scaunul, în urma retragerii mai mult grăbite a rușilor

din Principate și a ocupării acestora de către oștirile austriece, s-a grăbit în chip fățiș să întemeieze partida Unirii în Moldova și să lucreze din răsputeri la sporirea și întărirea ei. Fără să se îngrijească de nemulțumirea ce această purtare o pricinuia Austriei și Porții, ale căror trupe ocupau Principatele, el n-a neglijat nimic pentru ca să asigure izbânda ideii în care, împreună cu toți cei care se împărtășeau de dânsa, vedea temelia întregului viitor al neamului nostru. S-a grăbit să numească în toate posturile care puteau să aibă vreo înrâurire în această privință bărbați tineri, câștigați ideii mântuitoare fără a se preocupa dacă aparțin sau nu protipendadei, având totodată grijă să curețe, pe cât îi era cu putință, administrația de elemente nărăvite și înveninate de care consulatul rusesc și pașalele corupte din Țarigrad nu-l îngăduise până atunci să se mântuie".

[4] E multă patimă în spusele lui N.S. Vezi comentariile unui liberal, M. Kogălniceanu, pe marginea acestei măsuri de suspendare a cenzurii: articolul din 24 ianuarie 1856 al „Stelei Dunării", p. 25–26. Kogălniceanu pleda pentru libertatea presei „înțelept limitată".

[5] Legea juriului a fost introdusă în 1865. Cf. I.M. Bujoreanu, *Colecțiune de legiuirile României vechi și noi*, București, 1873, p. 766. Ea devenise inaplicabilă din cauza opoziției violente cu care a fost primită. Socotită „importațiune exotică", a fost în cele din urmă abandonată. Vezi M. Suțu, *Câteva cuvinte asupra instituțiunii juriului în România*, București, 1895.

L

Aceleași trăsături de care am vorbit s-au văzut dominând relațiile principelui Ghica cu colegul său din Țara Românească. La Viena, înlăturați amândoi și nădăjduind să-și reia tronurile, erau legați printr-o intimitate și o încredere reciprocă dintre cele mai grăitoare. În această privință trebuie să dau dreptate principelui Știrbei[1], care insista fără încetare asupra necesității și avantajelor unei înțelegeri cordiale între cei doi hospodari și a futilității pretențiilor unuia de a se face remarcat în paguba celuilalt. În 1852 mi-a vorbit mult în acest sens, în timpul întrevederii pe care a avut-o cu principele Ghica la Focșani; la fel mi-a vorbit la Viena. L-am asigurat că eram convins de justețea ideilor sale și dacă aceasta ar fi depins numai de mine, n-aș fi încetat să influențez

comportamentul principelui Ghica. Îmi atribuia un ascendent asupra gândirii acestuia pe care eram convins că nu-l aveam; îndoielile mele le lua drept modestie, în vreme ce eu, atât din datorie cât și din delicatețe[2], eram obligat la rezerve față de el. De fapt, în scurtă vreme relațiile între cei doi domni au ajuns mai reci ca niciodată. Principele Ghica n-a lăsat să-i scape nici o ocazie ca să-și dovedească superioritatea opiniilor, inserând în jurnale paralele umilitoare pentru principele Știrbei și exagerându-și meritele proprii în detrimentul colegului său. Ce însemna această tactică? Pur și simplu o vanitate copilărească.

La fel a fost cu ideile lui de progres. Departe de a izvorî dintr-un sistem rațional de utilitate publică, ele trebuiau să facă doar zgomot și să se audă în afara hotarelor. Dispoziții luate la întâmplare, fără legătură între ele, fără corelare cu moravurile și starea socială, fără studii pregătitoare, apăreau prin surprindere cu o grabă nemaipomenită și, dincolo de inutilitatea celor mai multe dintre ele, păcătuiau în esență chiar prin cusururi, lacune și pasaje obscure.

Răsunetul legat de ideea emancipării țiganilor[3] nu mă poate împiedica să nu critic felul în care s-a aplicat măsura în Moldova și de fiecare dată să-i găsesc aceleași lipsuri. Într-o bună zi s-a decretat eliberarea țiganilor aparținând particularilor contra unei despăgubiri; cu amortizarea ei s-a sperat să se constituie capitația acelorași țigani. Graba pusă în îndeplinirea acestei dispoziții, menită să ilustreze numele principelui Ghica, a fost așa de mare că n-au ținut seama nici de numărul familiilor asupra cărora se aplica, nici de mijloacele necesare spre a acoperi noua sarcină impusă statului. Studiile efectuându-se ulterior, s-a ajuns până acolo încât diferitele ramuri de venit afectate despăgubirilor nu ajungeau nici pe jumătate pentru rentele anuale create în acest scop; deficitul Vistieriei de șapte sau opt milioane s-a dublat prin vărsămintele pentru despăgubire. Mai mult, din 4 – 5 000 de familii de țigani care aparținuseră particularilor, pot susține, fără să mă înșel, că 3/5 erau mulțumiți cu soarta lor; la majoritatea proprietarilor țiganii agricultori aveau pământul lor, la fel ca țăranii liberi, nelucrând mai mult decât aceștia și în plus neîndeplinind nici una din sarcinile publice la care erau îndatorați țăranii. Cei legați de treburile casei erau întreținuți și adesea retribuiți de stăpânii lor. Eliberarea bruscă, rupând orice legătură între stăpân și rob, a aruncat un mare număr de țigani în cea mai mare zăpăceală asupra destinului lor, guvernul neglijând să prevadă

și să reglementeze dinainte situația lor și modul de a-i adăposti. Nepăsători până atunci pentru soarta lor, aflată în mâna stăpânilor, țiganii s-au văzut dintr-o dată lipsiți de protecție, plini de dări și de corvezi și lăsați la cheremul autorităților. Am văzut mai mulți cu lacrimi fierbinți în ochi cerând foștilor stăpâni să nu-i părăsească. Fără îndoială, pentru un mare număr dintre ei eliberarea a fost o binefacere; dar n-aș putea susține că o măsură de asemenea natură, care pune probleme sociale, umanitare și financiare, n-ar fi trebuit adoptată cu mai multă prevedere, mai multă precauție și realizată treptat, spre a proteja toate interesele în așa fel încât binefacerea să fie efectivă și rodnică.

În fața unui deficit iremediabil și în creștere de la an la an, principele Ghica n-a găsit ceva mai simplu decât să înmulțească impozitele. Nimic n-ar putea da o idee mai clară despre lipsurile care-l caracterizează decât această neglijență în ramura cea mai însemnată a administrației. În timpul celor 15 ani de domnie ai lui Mihail Sturdza veniturile au sporit progresiv fără să le vină în ajutor resurse extraordinare; cheltuielile n-au făcut decât să urmeze acest sistem fără să-l depășească. Lui Grigore Ghica i-au fost de ajuns cinci-șase ani ca să producă un deficit cel puțin egal cu venitul anual și aceasta în ciuda multitudinii de impozite noi, create ca de obicei nesăbuit, fără socoteală, fără estimarea prealabilă a corelării și a efectelor lor.

1. Asupra contribuțiilor directe și a proprietății funciare au fost puse inițial două zecimi care au dat mai mult de două milioane pe an.

2. Prețul sării a fost dublat.

3. Dreptul de vamă a fost ridicat de la 3 la 5%.

4. Capitația mazililor[4] a fost ridicată de la 30 la 80 de piaștri, ceea ce a dat un surplus de mai bine de un milion pe an.

5. Reforma jandarmeriei a prilejuit un impozit adițional de opt parale la piastru sau 1/5.

6. Cârciumarii au fost supuși unei patente de 2–6 ducați.

7. Dreptul de a folosi caii de poștă a fost taxat.

8. Introducerea timbrului a impus aproape toate tranzacțiile proporțional cu valoarea.

9 și 10. În fine, telegraful și capitația țiganilor eliberați au adăugat, de asemenea, veniturilor publice un spor important.

Iată, atât cât îmi amintesc, impozitele create sub administrația principelui Ghica spre a mări resursele fiscului; nu pun la socoteală

drepturile adăugate, în mare măsură ilegal, accizele municipalităților ca și contribuțiile accesorii sau temporare pentru pavări sau alte nevoi publice.

Ei bine, aceste diverse sarcini au fost impuse cu atâta neprevedere, dovedind asemenea ignorare a noțiunilor celor mai simple ale sistemului administrativ că până la urmă băuturile – între ceea ce plăteau municipalităților și ce dădeau fiscului – s-au aflat grevate de cinci, șase impozite sub diferite denumiri. Timbrul, la rândul său, fără a ține seama de sarcinile din agricultură și de contribuțiile deja impuse proprietarilor sub forma dreptului de export pentru cereale și vite, a însemnat cea mai grea povară în primul rând asupra culturii pământului din cauza lipsei de studiere a problemei. Așa, orice schimbare de proprietate este supusă unei taxe de timbru proporționale.

Arendașul pământului plătește dinainte timbrul, proporțional pe toată durata contractului. Dacă, dintr-o pricină oarecare, contractul e reziliat, timbrul trebuie plătit din nou pentru timpul rămas. Dacă arendașul are un asociat, contractul de asociere e supus unei taxe de timbru proporționale.

Dacă produsele pământului se vând sau se cumpără, ceea ce se întâmplă de mai multe ori pe an, tranzacțiile rezultate sunt de asemenea supuse unei taxe de timbru proporționale, sub pedeapsa de a fi considerate nule de autorități.

Guvernul însuși, care a decretat legea timbrului, a băgat de seamă fără întârziere aceste cusururi izbitoare, dar trebuiau bani cu orice preț; aceasta era important. De altfel, principele Ghica nu era omul să se oprească în drum; pregătea – n-a făcut o taină din asta – și alte impozite dar căderea nu i-a mai dat răgaz să le decreteze.

NOTE

[1] Vezi N. Iorga, *Corespondența lui Știrbei Vodă, I, Corespondența politică*, București, 1904.

[2] Trebuie însă aici amintit ceea ce un exeget al domniei lui Grigore Ghica a numit un „act de felonie" din partea lui N.S. Aflat, ca și domnitorul său,

la Viena, acesta a trimis două memorii, unul către Cabinetul austriac și altul către reprezentanții puterilor europene acreditați în capitala Imperiului în care îl defăima pe Grigore Ghica. Administrația sa de până atunci era socotită „drept cel mai trist episod" din istoria Moldovei, vodă fiind un trădător față de Poarta otomană, un „alienat mintal". Partea de „poltronerie și de mârșăvie" a acestor memorii, constată L. Boicu, ar fi fost suficientă ca să anihileze orice eficiență a demersurilor domnitorului (*Adevărul...*, p. 75–76).

[3] Vezi *Legiuire pentru desființarea sclaviei, regularea despăgubirilor și trecerea emancipaților la dare*, în „Gazeta de Moldavia" din 15 decembrie 1855. Comentarii asupra ei, cu respingerea acuzelor neîntemeiate, ca cele formulate de N.S., la L. Boicu, *op.cit.*, p. 102 și urm.

[4] Odinioară mici boieri fără slujbă; mai târziu, mici proprietari fără rang de noblețe sau slujbă (n. aut.).

LI

E de notorietate, înainte de toate, că teoria nu poate înlocui niciodată practica. Combinarea celor mai bune principii politice va rămâne o simplă himeră dacă n-are ca scop aplicarea lor pentru bunăstarea publică. Un principe care se fălește cu dezinteresarea și bunele intenții ar putea chiar și fără principii formal recunoscute să facă fericirea administraților săi printr-o cârmuire înțeleaptă a treburilor; dar ce să spunem când vedem acte ce contrastează în mod ciudat cu caracterul liberal pe care vor să-l îmbrace! Cum să crezi în sinceritatea și în lealitatea vederilor celui care proclamă libertatea presei[1], când cu o lună înainte a suspendat în mod arbitrar apariția unei foi pentru un articol aprobat de cenzură! Cum să te convingi că veleitățile de independență și liberalism care au marcat ultimele momente ale domniei lui Grigore Ghica provin de la același individ care a semnat memoriul din 1852 plin de imputări împotriva tendințelor tineretului. O dovadă în plus că principele n-a avut niciodată o măsură în conduita politică, nici n-a profesat cu adevărat vreun sistem ci s-a lăsat antrenat, fără să se îndoiască, de interesele sale sau de împrejurări de moment. Așa, s-a

aruncat pe rând în brațele Turciei, Rusiei, Austriei și Franței și în momentul când înlăturarea lui era deja hotărâtă, repudiind această atitudine, ca și orice rezervă, și-a pus masca principelui autonom și a legislatorului liberal.

Un principe bine intenționat poate, am spus-o, guverna în așa fel încât să facă cel mai mare bine fără să aștepte să-l constrângă legile. Dacă n-o face, dacă zilnic le calcă în picioare chiar pe cele existente, dovedește sau că e rău intenționat sau că e lipsit de aptitudinile necesare exercitării puterii. Printre îndatoririle pe care publicul e în drept să le pretindă de la o persoană care conduce destinele statului, fără discuție în primul rând trebuie pusă mențiunea *legalității;* or, pentru a-și face cineva o idee despre felul cum principele Ghica s-a achitat de această îndatorire n-are decât să deschidă la întâmplare codul legilor fundamentale și să constate cum au fost întrebuințate principalele garanții oferite de el.

Articolul 432 din Regulament, care-l învestește pe hospodar cu puterea executivă, prevede că acesta n-o poate exercita decât în conformitate cu principiile consacrate de lege; articolul 433 stabilește că nici un boier sau slujbaș nu poate fi pedepsit decât în urma unei judecăți prealabile. Totuși principele Ghica, călcând aceste principii, a exilat patru dintre cei mai de seamă boieri printr-un simplu decret ieșit din inițiativa lui. Nu mai vorbesc de alte pedepse arbitrare de mai mică importanță.

O lege specială a reglementat modul de împărțire a rangurilor boierești[2]. Principele nu i s-a conformat niciodată. Din marele număr de ranguri pe care le-a risipit putem îndrăzni să spunem că patru cincimi au violat legea.

Acordarea pensiilor a fost de asemenea reglementată și supusă aprobării Divanului general printr-o lege specială prezentată de principele Ghica, la propunerea fratelui meu, pe atunci vistier. La puține zile după promulgare, această lege a fost călcată chiar prin apostilele princiare care distribuiau pensii fără să țină seama de prescripțiile sancționate.

Articolul 281 al Regulamentului stipulează ca judecătorii să fie aleși dintre boierii pământeni, de o probitate dovedită, proprietari de bunuri imobile și cei mai luminați în magistratură etc. Aceste recomandări n-au fost niciodată ținute în seamă. Din zece judecători, nici doi nu întruneau însușirile prescrise de lege.

Articolele 284, 285, 389 și 406 ale Regulamentului pun bazele inamovibilității judecătorilor, abolesc sistemul schimbării lor anuale și recomandă menținerea în post a celor care au făcut dovada unei purtări merituoase, spre a putea dobândi experiența necesară în îndeplinirea îndatoririlor. Totuși încontinuu se decretau destituiri, fără motiv legal, la cererea primului venit și de obicei era îndepărtat cel care începuse să arate aptitudini în exercitarea slujbei, ca să fie înlocuit cu un neisprăvit sau un copil.

Anexa I a Regulamentului interzice funcționarilor administrativi superiori și subordonați amestecul direct ori indirect în antrepriza arenzilor statului. Sub Grigore Ghica membrii Consiliului său au fost în mod ostentativ antreprenori ai serviciilor care depindeau de supravegherea lor directă, fără ca să pară că el a băgat de seamă aceasta.

Impozite abolite nominal prin articolul 66 al Regulamentului au fost reactualizate și restabilite în folosul municipalităților.

Numai după aceste exemple se poate judeca ce se întâmpla în treburi de mai mică importanță și în amănuntele zilnice ale administrației. Garanția formelor constituționale și a instituțiilor n-a putut pune nici o frână acestei înclinări spre arbitrar ce compromite mereu puritatea legii și tinde să micșoreze speranța într-un viitor mai bun. Într-o zi, citeam cu fratele meu ziarul, când un articol, de altfel fără însemnătate, ne-a atras atenția. Se spunea acolo că numărul cavalerilor cutărui ordin din Danemarca fiind limitat la 24, regele nu putea, în absența unei vacanțe, să confere ordinul unei persoane care merita această distincție. Ei bine, în alte părți, fie el rege sau împărat, am țipat noi, în fața unei legi, a unui statut sau a unui regulament, nici nu se gândește măcar la posibilitatea să-l calce; domnii noștri nu se împiedică de atâta lucru, ei se cred atotputernici și mai presus de legi! Iată un ultim exemplu: numărul farmaciștilor e limitat la Iași și dreptul de a exersa această profesiune e acordat prin diplomă domnească după ce postulantul trece un examen. Un farmacist, protejat în mod special de principe, și-a vândut diploma unui confrate. La puțin timp după aceea, îi cere domnului o nouă licență; cererea e trimisă Consiliului sanitar, raportul acestuia recomandă respingerea pe motiv că solicitantul și-a cedat o dată dreptul și că numărul legal de farmaciști era acoperit. Apostila pusă de principe chiar pe raportul citat acorda pur și simplu licența și o nouă farmacie a fost deschisă în pofida numărului reglementar.

Apostilele nu lipseau nici în afacerile judecătorești și contribuiau nu în mică măsură la semănarea confuziei în procedură și la lezarea drepturilor împricinaților; ba ordine categorice stabileau dispoziții extralegale desfășurării procesului, ba se acordau termene, dispense pentru cauțiuni pecuniare sau amânări ce suspendau cauza – toate făcute cu cea mai desăvârșită credință de atotputernicie și infailibilitate. Oricât ai fi de optimist, mai poți după asta spera că eventualele reforme vor îmbunătăți administrația atâta vreme cât ea e făcută de indivizi incapabili și că sentimentul legalității n-a pătruns în moravuri ca un principiu sacru și inviolabil?

O întâmplare va încheia caracterizarea ideilor principelui Ghica în materie de legalitate. Într-o zi, cu ocazia unui proces important, principele discuta cu unul din intimii săi o problemă de drept. Opiniile celor doi interlocutori erau în dezacord. Neînțelegerea s-a prelungit mult timp cu aceeași înflăcărare de ambele părți. În cele din urmă principele l-a apostrofat pe cel care-l contrazicea cu aceste cuvinte:

– Dumneata îmi vorbești de lege, dumneata?

– Desigur, i s-a răspuns.

– Dar dumneata nu știi, a replicat principele, cu o expresie pe care mă feresc s-o dau în toată goliciunea ei, dumneata nu știi că eu îmi bat joc de lege?

Judecați, prin urmare, dacă rectitudinea și bunele intenții ale principelui Ghica au putut fi de vreun folos patriei.

NOTE

[1] Legea presei a fost promulgată în aprilie 1856. În ofisul adresat Consiliului administrativ, Grigore Ghica declara că „libertatea presei e singurul mijloc de a forma opinia publică, mai ales în țara noastră care e pe calea progresului; înțelept limitată, ea se face folositoare oricărei societăți..." (L. Boicu, *op.cit.*, p. 108). Suspendarea foii („Steaua Dunării" a lui M. Kogălniceanu), după ce primise aprobarea cenzurii, s-a produs la 15 ianuarie 1856. Publicația lui Kogălniceanu a fost suspendată de patru ori (într-un rând, în martie 1856, pentru un comentariu la volumul *Doine și lăcrămioare* de V. Alecsandri).

Pentru o singură dată N.S. e aici de acord cu Kogălniceanu, care socotea legea lui Grigore Ghica „pur șarlatanism". Ulterior însă, la sfârșitul anului 1857, Kogălniceanu va reveni asupra acestei judecăți caracterizând legea ca „un mare dar".

[2] În 1851 s-au publicat două liste de boieri (cu 2598 de nume) și aflate la Biblioteca Academiei sub cotele I 101 811 și II 224 276. Apoi pentru anii 1851–1856 există *Carte de rangurile boierilor din principatul Moldovii hărăzită de prea luminatul domn Grigore Alexandru vodă, domn țării Moldovii, orânduită sub direcția secretarului de stat cavaler Alexandru Sturdza* (Biblioteca Academiei, secția manuscrise, ms. rom. nr. 5374). Aceasta cuprinde 1803 nume. Pentru problema în genere vezi P. Cernovodeanu, *La structure sociale de la classe des boyards roumains pendant sa dernière phase d'existence institutionelle, 1831–1858* (raport la al XV-lea Congres internațional de științe genealogice și heraldice, Madrid, 19–25 septembrie 1982).

LII

Poziția cu totul confidențială avută pe lângă cei doi domni mi-a asigurat în mod obligatoriu un fel de influență ocultă asupra felului lor de a gândi, pe care altcineva n-a mai avut-o. Fiind la curent cu demersurile lor tainice și cu gândurile lor cele mai intime din cauza corespondenței ce făceam, am avut adesea ocazia să discut cu ei chestiunile cele mai delicate și să mă inițiez în misterele politicii lor. Această poziție excepțională trebuia în mod necesar să trezească invidia celor care nădăjduiau să capteze în exclusivitate bunăvoința domnească sau care vedeau în mine o piedică în calea planurilor lor.

Intriga lucra deci neîncetat și insinuări perfide pe seama mea ajungeau adesea la urechile șefului; mi-era silă să le combat, dar când mi se aduceau la cunoștință răsturnam cu ușurință tot eșafodajul de calomnii ridicat împotriva mea. Principele Sturdza, la fel de credul ca și urmașul lui, nu-și ținea totuși pentru sine gândurile, ca acesta din urmă, până la a le transforma în idei fixe; provoca aceste explicații, care în cele din urmă îl dezamăgeau mai mult sau mai puțin. Înainte de evenimentele din 1848, doi indivizi care dobândiseră posturi importante

și nu se gândeau decât să-și creeze o situație exclusivă pe lângă domnitor, s-au legat să mă piardă nedându-se în lături să și-l apropie pentru aceasta pe valetul principelui. În vreme ce-și țeseau dinainte urzeala, înțelegându-se ca insinuările lor să concorde, și fiecare să le fructifice de partea sa, rolul de căpetenie al valetului era fie să spioneze conversațiile mele cu vodă, fie să le întrerupă sub diferite pretexte, ori de câte ori se prelungeau prea mult. Această manevră sărea în ochi și eu rădeam; nu țineam de loc la postul meu, țineam în schimb mult la demnitatea mea. În mai multe rânduri i-am prezentat demisia principelui Sturdza, după ce îi dovedisem falsitatea imputărilor aduse; în cele din urmă revărsa asupra mea o mie de drăgălășenii și respingea demisia asigurându-mă că intriga nu-l convinsese deloc.

După ce s-a urcat pe tron, principele Sturdza a avut motive întemeiate să se plângă de mine deoarece nu făceam parte din partida care-l împinsese spre domnie; dimpotrivă, principele Ghica îmi era foarte obligat, căci contribuisem din răsputeri la alegerea lui și îi făcusem servicii de seamă. Nu l-am lăsat niciodată să simtă aceasta. Plătea devotamentul meu sincer printr-o încredere, pentru mine, îndestulătoare, zdruncinată doar de uneltirile unei minți dintre cele mai perverse cunoscute vreodată. În 1852, obținând postul de vistier, Vasile Ghica a venit în Consiliu cu ideea precisă să dobânească un ascendent exclusiv, în așa fel ca nimic să nu-i stea în cale pentru a face avere. Lipsit de orice sentiment religios, de moralitate sau cinste, nu se dădea în lături de la nici un mijloc ca să ajungă la țelul propus de imaginația sa veșnic la pândă. A reușit să-l îmbrobodească pe domn, măgulindu-i părerile și preferințele, arborând masca unui devotament adânc; mereu de față la scularea acestuia, începea prin a-l bine dispune cu bârfa zilei, spusele femeilor și cu poveștile scandaloase care circulau; pleca ultimul de la palat, pentru ca astfel ultima impresie să legene imaginația principelui în timpul odihnei; adesea lua masa la Curte și a fost văzut în mai multe rânduri așteptând, alături de valet, ca stăpânul să-și termine siesta pentru a fi din nou primul care să-l vadă. Și astfel, sfeterisind bani publici și corupând, ceea ce era cunoscut de toată lumea, a ajuns să orbească un principe care se fălea cu lealitatea, dezinteresarea și incoruptibilitatea sa, în asemenea măsură încât acesta nu mai admitea nici cea mai mică observație pe seama favoritului și taxa de calomnie orice informație care tindea să-i dezlege ochii asupra fărădelegilor comise.

În timpul bolii și absenței principelui Ghica, cum nimeni nu credea în însănătoșirea lui, vistierul a fost cel dintâi care l-a renegat dar, îndată ce starea ameliorându-i-se, i-a făcut posibilă reîntoarcerea, și-a început insistențele prin călătorii frecvente la Hărpășești. Acolo, găsind câmp liber și teren pregătit din cauza bolii, a semănat din belșug intriga și zâzania. Vodă s-a întors sănătos, dar cu idei fixe, așa cum singur a recunoscut. Unul din simptomele acestei stări de spirit a fost o repulsie violentă împotriva persoanelor pe care le stima ori le îndrăgise mai mult, chiar și dintre membrii familiei sale. Eram desigur în această categorie, dar avea nevoie de serviciile mele și m-a păstrat până la sfârșit în postul ocupat pe lângă el. E adevărat că relațiile noastre erau marcate de o silă evidentă, după care mi-am potrivit purtarea, fără să-i pătrund motivele.

Mai târziu (în 1854), întâlnindu-l pe principe la Viena, am provocat o explicație, cerându-i să-mi spună cauzele schimbării intervenite în sentimentele sale în ceea ce mă privea. Acceptând să-mi răspundă, mi-a înșirat o serie de povești absurde, contrarii adevărului; am recunoscut acolo mâna lui Vasile Ghica, și deși domnul s-a lămurit asupra acestuia, cum a făcut-o și în cazul altor indivizi pentru care se entuziasmase orbește, gândurile ce i le-a inspirat n-au rămas mai puțin înrădăcinate în capul lui. Am combătut cu înflăcărare și cu toată vigoarea unei conștiințe curate imputările aduse și care nu puteau rezista în fața unor fapte notorii, a părut zdruncinat și în cele din urmă mi-a spus:

– Ascultați, am fost socotit nebun, dar boala mea n-a fost decât urmarea unei descurajări profunde; am avut idei fixe, pe care le păstrez și le voi păstra totdeauna.

Cu atât mai rău, m-am gândit în sinea mea, și am lăsat conversația baltă.

Totuși, în timpul șederii la Viena, principele având nevoie de un redactor, fie spre a coresponda cu Ministerul turc, fie pentru a prezenta unele memorii Cabinetului austriac, m-a folosit în acest scop ca și cum n-aș fi încetat să mă aflu în serviciul său. Așteptând din zi în zi autorizația de a relua frânele conducerii Moldovei, m-a reținut la Viena mult mai mult decât socotisem eu. În fine, cum iarna se apropia și nu-mi aranjasem nici o locuință la Iași, nici nu făcusem pregătirile gospodărești corespunzătoare, a trebuit să mă gândesc la plecare. Luându-mi rămas-bun de la principe, l-am întrebat dacă la întoarcere va avea nevoie de serviciile mele, fiindcă altminteri mă gândeam să mă

stabilesc la țară. L-am făcut să înțeleagă că nu era o cerere, ci o simplă întrebare. Mi-a răspuns afirmativ și mi-a cerut formal să mă stabilesc la Iași. Chiar a doua zi după sosirea în acest oraș m-a chemat și m-a însărcinat cu corespondența lui ca și în trecut.

Curând a efectuat o remaniere aproape completă în rândurile personalului din toate ramurile și, ca să măgulească părerile la modă, a pus pretutindeni oameni tineri, chiar minori, repetând neîncetat că se înconjurase de *floarea tineretului moldovenesc*; dar puțina experiență a noilor slujbași, lipsa totală de discernământ care dictase aceste numiri, ca să nu spun alegerea nefericită făcută parcă într-adins, între altele un nepotism funest, care introducea în toate ramurile de serviciu indivizi de o neștiință notorie și incurabilă – toate acestea au produs curând roadele așteptate: dispoziții false raportate ca îndeplinite, greșeli zilnice, rătăciri în probleme judiciare, bâjbâieli și reveniri continui în administrație, angajamente și contracte formale neîndestulătoare, bunul plac al fiecăruia înlocuind legile și regulamentele, arbitrariul fără frâu al autorității domnești, scandaluri și încurcături apărând la tot pasul, deficitul sporit al finanțelor, tendința guvernului de a înmulți impozitele și măsurile forte. Într-un cuvânt, cea mai mare confuzie în rostul afacerilor și în validitatea drepturilor particulare au contribuit în cel mai înalt grad la nemulțumirea generală.

Scriind aceste rânduri nu vi se pare că reproduc o pagină din istoria Franței sub Ludovic al XVI-lea în 1788? Totuși aceasta era situația creată de un domn slab și nedestoinic care, la orice plângere primită, nu se jena să-i califice de *măgari*, de *chinezi* și de *tâmpiți* pe cei pe care odinioară îi cuprinsese sub frumoasa denumire de *floarea tineretului*.

LIII

În momentul instalării, pe la sfârșitul lui octombrie 1854, principele, așa cum am spus, m-a repus în funcția confidențială îndeplinită mai înainte; dar nu mi-a fost greu să-mi dau seama că încrederea sa, cedând unei constrângeri oculte, scădea pe zi ce trece.

În cele din urmă ajunsese să evite orice discuție privind administrația internă și să mă reducă la simplul rol de secretar. Fără a înțelege motivele acestei îndepărtări, mă socoteam avertizat și relațiile noastre au devenit pe atât de reci pe cât o îngăduia îndeplinirea strictă a îndatoririlor mele. Pe la începutul lui februarie 1855, Mavrogheni, luându-mă de o parte, mi-a spus că era însărcinat să-mi comunice din partea principelui că Alteța sa adusese un secretar francez pentru corespondență[1]; consulii puterilor occidentale îi făcuseră observații în ceea ce mă privea, socotindu-mă filorus și că împrejurările îl sileau să se lipsească de serviciile mele. I-am răspuns că principele n-avea decât să-mi spună el că-l încurc în politică și că eram cel dintâi care să-și sacrifice situația pentru liniștea lui, dar că pe de o parte pretextul de care se servea era stupid – și am înșirat motivele; pe de alta, dacă aveam să mă plâng de ceva, aceasta era forma prin care mă anunța că sunt concediat și putinele scrupule pe care și le făcea să rupă, după trei luni, acel soi de angajament contractat față de mine la Viena fără ca eu să-l fi solicitat, angajament care mă făcuse să-mi schimb hotărâri unde situația averii mele mă obligau.

Peste două zile m-am dus la domn ca să-i dau câteva hârtii rămase la mine și i-am vorbit ca și lui Mavrogheni:

– Părerile preconcepute pe care le are tineretul împotriva dumneavoastră m-au determinat, mi-a spus el, să mă separ, cu mare regret, de persoana dumneavoastră.

– Și aceste păreri, l-am întrebat, sunt împărtășite de Alteța voastră, care mă cunoaște mai bine ca oricine?

– Deloc, dar a trebuit să cedez pe moment exigențelor epocii.

Oricum, de atunci fiecare zi îmi sporea satisfacția de a mă vedea îndepărtat de la orice participare la activitățile publice. Altfel aș fi ajuns, ca de obicei, obiectul tuturor protestelor ridicate din toate părțile de nemulțumiți pentru că se convenise că tot răul trebuia să vină de la mine, fie că-l provocasem, fie că nu-l împiedicasem. Printre cei care mă calomniau au fost unii destul de naivi care să-mi mărturisească mai târziu că n-au făcut-o decât ca să mă desprindă de vodă, convinși fiind că eu îl sprijineam cu sfaturile mele. Între timp, înserând în ziare articole de tămâiere la adresa sa, principele n-a uitat să pună la socoteală printre binefacerile cu care se pregătea să înzestreze țara și îndepărtarea fanariotului Nicolae Suțu.

E timpul totuși să ne facem o idee justă despre termenii de fanariot și rusofil, pe care reaua-voință, în lipsa oricărei alte imputări, i-a fabricat cu intenția de a arunca oprobiul asupra purtării mele. Asemenea situații, atunci când nu se întemeiază pe fapte ca să le justifice, n-ajung decât să dezvăluie stupiditatea invidiei, după ce vor fi fascinat o vreme mintea proștilor, cu atât mai creduli cu cât înțelegeau mai puțin problema pusă.

Vreau să fiu calomniat, spunea un om de spirit, dacă printr-o faptă oarecare sau deosebită am oferit temei calomniei, numai urzeala să fie doar lucrătura de pe canava, să nu se inventeze în același timp și faptele și împrejurările; într-un cuvânt, calomnia să nu fabrice și forma și fondul.

Vreau să ating numai prin câteva trăsături generale chestiunea fanarioților, referindu-mă pentru mai multe detalii într-un apendice special[2], care va servi de răspuns la toate clevetirile puse pe seama lor în ultimul timp.

Să vedem mai întâi ce semnificație se dă cuvântului *fanariot*[3]. E o laudă, e o injurie sau un simplu apelativ? În toate cele trei ipostaze e un nonsens grosolan.

Sub numele de fanarioți, după cartierul constantinopolitan al Fanarului, era desemnată elita familiilor grecești care, dintr-un interes comun și național, se stabiliseră în capitala Imperiului și au avut șansa să fie ridicate la demnitatea domnească în Principate. Într-o vreme când ignoranța și barbaria turcilor ajunseseră la culme, fanarioții, ca agenți, ca dragomani sau hospodari, îndeplineau funcția cea mai delicată și cea mai primejdioasă ce a existat vreodată, deoarece grație inteligenței lor ei țineau în mână firele politicii unei puteri care nu putea decât pierde la fiecare conflict cu statele europene. Zilnic se aflau în contact cu un Cabinet bănuitor și gata – din cauza înfrângerilor, la cel mai mic pretext, foarte adesea cu totul neînsemnat – de răzbunare asupra creștinului copleșit până atunci cu onoruri. Deși călcau neîncetat pe un vulcan, fanarioții au purtat vreme de două secole greutatea politicii otomane și și-au legat numele de splendoarea care s-a revărsat asupra Porții. Cu toate dificultățile poziției lor și cu toată circumspecția extremă ce le era impusă, ei au contribuit din plin la dezvoltarea avântului națiunii grecești subjugate. Religia s-a întărit datorită lor; școlile create și întreținute sub patronajul lor răspândeau o dată cu învățătura spiritul național și dorința de eliberare de sub asuprirea cea

mai umilitoare. Orice fanariot, inițiat sau nu în Eterie, era animat de acest nobil sentiment care nu-și găsește loc într-un suflet josnic și când ora eliberării a sunat, averea și viața lor au fost prețul devotamentului pentru cauza libertății.

Ca hospodari, fanarioții scoteau din Principate un venit reprezentând cam un sfert din bugetul actual și după ce făceau față cheltuielilor cerute de serviciile publice, din excedentul modic rămas făceau danii însemnate și înzestrau Principatele cu așezăminte[4] de utilitate incontestabilă. Apeducte, fântâni, spitale, școli, coduri de legi vor rămâne ca monumente cu atât mai glorioase pentru ei cu cât le-au realizat din fonduri care le reveneau de drept. Siliți să hrănească lăcomia de nepotolit a turcilor, nu e de mirare ca – într-o poziție unde ziua de mâine nu era sigură – să fi căutat să profite mai mult sau mai puțin de latitudinea ce le era dată prin absența oricărei stavile legale formal statornicite.

Totuși, în răstimp de un secol, cât au beneficiat de dreptul la hospodarat, câte familii s-au îmbogățit ori s-au pus mai presus de nevoi? Puține sunt cele care posedă ceva proprietăți modeste, pe care au avut prevederea să și le asigure din excedente sau ca achiziții de zestre. Principele Caragea e citat că după o domnie de șapte ani în Țara Românească a luat cu sine câteva milioane[5] ce nu figurează în evidențe. Moruzeștii[6] și Ipsilățeștii au moștenit ceva moșii și încă nu e sigur că aceste averi neînsemnate au fost dobândite în întregime din resursele Principatelor; fanarioții de seamă din Constantinopol aveau un credit care adesea le asigura însemnate beneficii. Dar ce sunt toate acestea în comparație cu uriașa avere pe care și-a făcut-o Mihail Sturdza, primul domn regulamentar, care după o domnie liniștită de 15 ani n-a putut să-și graveze numele decât pe o biată fântână sortită să-și verse apele în grădinile de la Socola? Ce importanță avea venitul net al principilor greci în comparație cu dotațiunea anuală de aproape o sută de mii de ducați acordată principilor pământeni, dotațiune legală și liberă de orice sarcină? Când și-a văzut un fanariot datoriile stinse grație unui dar de 200 de mii de ducați luat din veniturile țării? L-am cunoscut pe Alexandru Ghica, primul domn pământean al Țării Românești după introducerea Regulamentului; el și frații săi trăiau într-o sărăcie lucie; la capătul a patru ani de domnie el și frații săi ajunseseră milionari. La fel a fost cu urmașii lui.

Utopiștii, care vor să suprime trei secole din istoria lor, nu s-au dat în lături să arunce asupra fanarioților aservirea Moldovei; au mințit, mai mult, au mințit cu bună știință. Ei știu bine că Moldova, înainte de a fi avut hospodari fanarioți, a fost aservită Turciei prin forța împrejurărilor, prin preponderența pe care o națiune aflată în expansiune în cel mai înalt grad a dobândit-o asupra unui stat slab și istovit; ei nu ignoră că vechile capitulații au fost nesocotite prin călcările succesive ale celui mai tare și că domnii pământeni care i-au precedat pe fanarioți s-au aruncat în brațele Rusiei ca să se apere împotriva ticăloșiei Porții; că mult înainte de venirea fanarioților, garnizoane turcești ocupau cetățile construite pe pământul Moldovei; că, în sfârșit, uneori Porții îi venea cheful să taie capul domnilor pământeni și al boierilor. Dreptul, existent de altfel dinainte, pe care și l-a arogat Poarta de a numi hospodari greci spune mai mult decât toată arguția sofiștilor. Prin urmare, fanarioții n-au fost cauza, ci consecința aservirii Principatelor; Poarta îi numea și-i mazilea cum voia, îi făcea pașale în provinciile sale[7].

NOTE

[1] Edouard Grenier, care scrie *En Moldavie, 1855–1856*, Besançon, 1894. Cf. Barbu Slușanschi, *Un poète français, patriote moldave: Edouard Grenier en Moldavie, 1855–1856*, în „Mélanges de l'école roumaine en France", XI, 1933, p. 49–151; V.I. Ghica, *O carte care ne privește și un om care ne interesează*, în „Convorbiri literare", 1909–1912.

[2] Capitolul LV al lucrării formează un apendice, datat 1857, și intitulat *Despre fanarioți*. Scrierea lui a fost prilejuită de recrudescența sentimentelor antifanariote observate în Principate în anii Războiului Crimeii, sentimente explicate prin teama opiniei publice românești față de o revenire a domnilor fanarioți. De altfel, dacă românii pot fi acuzați de această „înfierbântare", scrie N.S., publiciștii străini asociați acestei campanii au făcut-o doar din „patimă" și „lipsă de judecată". După ce face elogiul Greciei antice, „leagăn al științei, artei și civilizației europene", autorul constată că aprehensiunea față de greci s-a manifestat explicit la români în momentul când Rusia, invadând Imperiul otoman, și-a găsit aliați credincioși printre ei. Or, susține N.S., așa cum românii au căutat sprijinul puterilor occidentale, tot astfel grecii, oropsiți de turci, s-au

apropiat de o mare putere în nădejdea eliberării naţiei lor. Trecând apoi la istoria propriu-zisă a acelor greci desemnaţi, de la mijlocul secolului al XVII-lea, sub numele de fanarioţi, N.S. creionează cu spirit partizan ascensiunea acestora: insinuarea, graţie inteligenţei şi dibăciei, pe de o parte, inaptitudinii şi interdicţiilor Coranului pentru turci, pe de alta, în diplomaţia Imperiului prin monopolizarea funcţiei de dragoman al Porţii. Ocuparea tronurilor ţărilor române a fost „consecinţa", nu „cauza" aservirii acestora, susţine N.S., şi ea a prezervat în fond provinciile româneşti de perspectiva cumplită a transformării lor în paşalâcuri. Funcţia de hospodar a îngăduit fanarioţilor o amplă acţiune de mecenat, exprimată în întemeierea de şcoli şi tipografii, crearea de burse în Europa, fondarea de aşezăminte eclesiastice care, toate, au avut în vedere „un scop patriotic". Efortul lor îndelungat şi tenace a fost încununat de succes prin triumful revoluţiei greceşti de eliberare. N.S. admite însă că există şi un revers al acestei imagini idilice: de numele fanarioţilor lumea a legat în primul rând noţiunile de „viclenie, prefăcătorie şi intrigă". Numai că, cititor credincios al sofiştilor, N.S. vede aceleaşi vicii şi la români, generate de o cauză asemănătoare – prezenţa opresivă a turcilor – conchizând pătimaş că „principii greci au mers pe calea trasată de domnii români iar urmaşii lor n-au fost mai buni, deşi s-au bucurat de dreptul de a nu-i imita". În faţa evidenţei însă el trebuie să convină că regimul fanariot „nu era fără îndoială făcut pentru a asigura nici independenţa, nici progresul, nici drepturile Principatelor". Recunoscând eufemistic că unii fanarioţi au făcut economii „asupra excedentelor rezultate din veniturile modeste ale Principatelor", N.S. declară apodictic: „majoritatea principilor greci s-au ambiţionat să-şi sacrifice cel mai adesea interesul personal gloriei şi binelui ţărilor a căror conducere le-a fost încredinţată". În continuare el aminteşte dispoziţiile de expresie iluministă luate de Constantin Mavrocordat, Grigore Ghica sau Alexandru Moruzi în favoarea ţăranilor, precizând că niciodată fanarioţii n-au luat „vreo măsură de interes public care să nu fi fost în prealabil încuviinţată de Adunarea obştească a boierilor prezidată de mitropolit". Ca dovadă a nevinovăţiei principilor greci el citează caracterizările din cronicile moldovene, publicate de M. Kogălniceanu*, făcute câtorva dintre ei: Nicolae Mavrocordat** „s-a arătat domn bun; îi stima şi-i iubea pe boieri". Grigore Ghica*** „a fost pentru toţi o alinare", „a îndreptat relele ţării", a pus capăt obiceiurilor abuzive pe care le găsise în vigoare: impozitele pe stupi, pe mori, pe ţigani, pe cârciumi şi altele au fost suspendate în domnia lui. „Gândul său nu era decât la bine", „citea el însuşi jalbele care i se adresau", „a fost o binefacere dumnezeiască pentru ţară". Constantin Mavrocordat****, „pentru cel mai mic rău făcut ultimului dintre ţărani, îl pedepsea pe cel mai mare dintre boieri şi-l aresta", „a ordonat fiecăruia să nu ia măcar un ou fără să nu-l fi plătit", „a dispus în mod peremptoriu că pe viitor nu va mai exista şerbie". Constantin

Racoviță*****, care a desființat cornăritul, era „un om înțelept, cultivat, binevoitor și lipsit de îngâmfare". Grigore Alexandru Ghica****** a avut o domnie în timpul căreia țara se înscrisese pe calea prosperității și populația sporea considerabil, ușurată de orice obligație nedreaptă, ceea ce nu se văzuse de mult timp și sub nici un domn dinaintea lui.

N.S. acordă o valoare exagerată citatelor sale, care provin din cronica oficială a Curții, întocmită sub supravegherea domnilor vizați și prin urmare de o obiectivitate ce poate fi supusă cauțiunii. Imaginea pe care vrea s-o lase despre fanarioți este destul de rigidă: când au putut, au făcut numai bine, când au fost constrânși de turci, au trebuit să-și pună deoparte, pentru zile negre, ceva averi care, în orice caz, nu se pot compara cu cele acumulate ulterior de domnii pământeni!

În continuare, se angajează în dispută cu Elias Regnault, a cărui identitate i se pare suspectă, citând amplu din *Histoire politique et sociale des Principautés danubiennes******* a acestuia. După ce reține pasajele în care scriitorul francez descrie situația „de degradare și aservire a țărilor române" sub ultimii domni fanarioți, care le aduseseră la un pas de a fi transformate în pașalâcuri, cu o plăcere sadică N.S. reține caracterizările vitriolate făcute fanariotului: „grecul bastard care renegă Grecia, care-l disprețuiește pe turc, grecul parazit care ca să aibă un nume îl împrumută de la un cartier constantinopolitan, lașul și arogantul, apucătorul și josnicul fanariot". Cei ajunși hospodari ai țărilor române sunt „arendași, călăi în haină de mătase, accizari încoronați... persecutori nemiloși, hoți nerușinați".

Regnault critică fără cruțare reformele domnilor fanarioți, în primul rând pe cele ale lui Constantin Mavrocordat. Scutelnicii creați de acesta (vezi definiția dată *supra*, cap. XIX, nota 4 chiar de N.S.) sunt o „invenție monstruoasă a geniului fanariot /.../ fiecare boier după rangul său primește un număr de capete: zece boierul de rând, 50 cel din protipendadă. Acesta e minimul legal, drept compensație pentru desființarea șerbiei, dar maximul e nelimitat, în așa fel încât fanarioții primesc turme întregi". Aprehensiunea publicistului francez în privința fanarioților vizează și un alt aspect al politicii lor pe care N.S. îl respinge cu indignare: convenența cu Rusia țaristă : „în înțelegere cu Poarta ea a dat cele două Principate lui Mihai și Alexandru Suțu, complici siguri și care au justificat neîntârziat favorurile acordate de St. Petersburg", scrie Regnault.

Vizat direct, ca fiu al ultimului domn fanariot al Țării Românești, N.S. declară ritos: „Toți contemporanii știu că familia Suțu a fost patronată de Franța sub regimul imperial și n-a fost văzută cu ochi buni de Rusia".********

Al doilea istoric francez care se ocupă de fanarioți și ale cărui alegațiuni N.S. le contestă este Edgar Quinet*********. În „Revue des deux mondes" din 15 ianuarie și 1 martie 1856, acesta a publicat articolul *Fanarul.* Începutul

articolului era edificator: „Cititorul nu mă va sili, sper, să-l plimb un secol și jumătate prin grozăviile Fanarului, prin care se înțelege sistemul de arendare a provinciilor moldo-valahe unor venetici greci, a căror principală sarcină era de a smulge de la popor tot ce putea da în aur și sudoare stăpânului său".

În replică, N.S. declară că fanarioții veneau în țările române ca „personalități îmbibate de precepte creștinești, îndulcind ceea ce sălbătecia turcilor avea jignitor în ea, temperând duritatea exigențelor epocii, înzestrând Principatele – atât cât le îngăduia puterea lor vremelnică – cu instituții utile și așezăminte de binefacere". N.S. citează în sprijin omagiul fierbinte adus grecilor de Maynard, în relatarea călătoriei la Sevastopol, publicată de Al. Dumas. Călătorul considera că grecii au ajuns pe nedrept „țapi ispășitori", căci „Fanarul e sanctuarul unde s-au păstrat geniul și limba greacă".

Discutând cu luciditate situația Principatelor după încheierea Războiului Crimeii, N.S. constată că prosperitatea lor nu poate fi judecată în funcție doar de izgonirea fanarioților și înlocuirea lor cu domni pământeni. Că trebuie ținute în seamă „autonomia, garanția existenței politice, stabilitatea, ordinea și moralitatea în serviciu, conștiința datoriei, respectul legilor și un guvern în măsură să le ofere aceste binefaceri".

Și Suțu îi îndeamnă pe observatorii străini să privească scena politică românească din acest punct de vedere: „Urmăriți mai curând ce cer Divanele (ad-hoc, din 1857 – n.n.), apreciatoare irecuzabile ale nevoilor publice și ale dorințelor pe care ele le exprimă. Ele nu cred că fericirea Principatelor e asigurată doar prin înlocuirea principilor din Fanar cu cei pământeni. Divanele cer, o dată restabilite vechile drepturi, un principe străin ereditar spre a le conduce prin instituții mai potrivite obiceiurilor lor actuale și dezvoltării naționale realizate în ciuda tuturor".

* *Letopisețele Țării Moldovei*, publicate de M. Kogălniceanu, Iași, 3 volume, 1852 (I), 1845 (II), 1846 (III).

** Nicolae Mavrocordat, care a domnit în Țara Românească în 1716, 1719–1730 și în Moldova între 1711–1715.

*** Grigore Ghica al II-lea domnește în Moldova între 1726 și 1733, 1735–1739, 1739–1741, 1747–1748, iar în Țara Românească între 1733–1735 și 1748–1752.

**** Constantin Mavrocordat domnește de șase ori în Țara Românească între 1730 și 1762, și de patru ori în Moldova între 1733 și 1769.

***** Constantin Racoviță a domnit în Țara Românească între 1753–1756 și 1763–1764 iar în Moldova între 1749–1753 și 1756–1757.

****** Grigore Ghica al III-lea a domnit în Țara Românească între 1768 și 1769 iar în Moldova între 1764 și 1767.

******* *Histoire politique et sociale des Principautés danubiennes*, Paris, 1855. O traducere de Ioan Fătu, în 2 volume, s-a tipărit la Iași, în 1856. O analiză a cărții la A. Pătroaie, *L'activité philo-roumaine d'Elias Regnault*, în „Mélanges de l'école roumaine en France", XI, 1933, p. 3–45.

******** Totuși conciliabulele cu emisarii țariști, corespondența cu ambasadorul rus de la Constantinopol sunt notorii (v. *supra*, piesele reținute chiar de N.S. Apoi articolul lui A. Pippidi deja citat).

********* Istoricul francez a publicat în aceeași revistă și același an studiul *Les roumains*. Concomitent a apărut traducerea românească la Iași, *Românii Principatelor unite*, *2* + 58 p. + h. În 1861 a apărut versiunea *Românii. A lor istorie*, în „Almanah de învățătură și petrecere", XX, p. 9-28, cu prefața lui Gh. Asachi, socrul autorului, la p. 7-8.

[3] Cititorul a sesizat desigur că pana lui Suțu începe să fie înmuiată în venin. Pledoaria pentru fanarioți se explică în primul rând prin ascendența sa ceea ce îi anulează spiritul de obiectivitate. Or, formula politică de guvernare a țărilor române între anii 1711 (1714) și 1821 se cere apreciată mai nuanțat. Fără a respinge *de plano* toate elementele ei pozitive, nici nu i se poate face o apologie fără rezerve, căci realitatea impune o judecată cumpănită. Apelativul ca atare în literatură i l-a dat Andreas Wolf (*Beiträge zu einer statistische historischen Beschreibung des Fürstentums Moldau*, Sibiu, 1805). Apoi, numeroși călători, diplomați, istorici atrași de ineditul situației – căci era vorba de ortodocși în slujba musulmanilor, puși să exploateze în folosul acestora țări creștine – le-au consacrat nenumărate studii. Fără a stărui asupra lor, amintim doar de lucrarea vitriolată a lui Zallony, *Essai sur les phanariotes*, Marsilia, 1824 și apoi de critica necruțătoare făcută de Nicolae Bălcescu și de Mihail Kogălniceanu guvernării lor. Întemeiați pe un material faptic bogat și integrând administrația fanariotă într-un context mai amplu, Al. A. C. Sturdza, V.A. Urechia, N. Iorga, A.D. Xenopol formulează opinii pozitive asupra unora din reprezentanții ei. Evident, elementele pro și contra sunt atât de numeroase încât mulți istorici au simțit nevoia să-și spună cuvântul. Așa, de pildă, Pompiliu Eliade se arată potrivnic, în vreme ce I.C. Filitti caută să pună în evidență virtuțile lor politice. Nu intenționăm desigur să ne înscriem printre apărătorii sau detractorii fanarioților. Cititorul poate observa singur câtă cerneală a făcut să curgă perioada lor de proeminență politică și înțelege, fie și numai din criticile formulate de alții și reținute cu falsă obiectivitate de N.S., că regimul fanariot poate fi supus cauțiunii aproape în toate formele sale de manifestare. Chiar acolo unde e vorba de creații instituționale, ca cele la care se referă N.S., acestea au apărut în conformitate cu comandamentele vremii; ele au vizat fie exploatarea mai rațională, fie introducerea unui spirit de ordine

în justiție sau, în sfârșit, o ridicare pe plan cultural a Principatelor care în cele din urmă nu putea fi decât benefică fanarioților și clientelei lor. Exploatarea economică însă la care au fost supuse țările române în perioada aceasta a însemnat o vlăguire fără precedent a resurselor lor, demoralizarea unor largi pături sociale, întârzierea procesului firesc de dezvoltare a naționalității române.

Cel care vrea azi să cerceteze istoria Principatelor prin prisma dominației fanariote, spiritul care a dominat administrația acesteia și pasionanta polemică angajată în jurul ei dispune de o literatură cu totul impresionantă. În afara capitolelor consacrate secolului fanariot în marile sinteze ale lui A.D. Xenopol, N. Iorga, C.C. Giurescu, se mai pot consulta: P. Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, Paris, 1898; I.C. Filitti, *Rôle diplomatique des phanariotes de 1700 à 1821*, Paris, 1901; A. de Gobineau, *Le royaume des Hellènes*, Paris, 1905; *L'époque phanariote*, Salonic, 1974; A. Pipiddi, *Phanar, phanariotes, phanariotisme*, în „Revue des études sud-est européennes", nr. 2 din 1975; M.D. Sturdza, *Dicționarul* deja citat.

[4] Vezi, între altele, N. Iorga, *L'Académie de Bucarest*, în „Revue historique du sud-est européen", 1929, p. 1–11; același, *Byzance après Byzance*, București, 1934 (versiune rom. Liliana Iorga Pippidi, București, 1872); V. Papacostea, *Originile învățământului superior în Țara Românească*, în „Studii", XIV, 1961, nr. 5 p. 1139–1167; același, *La fondation de l'Académie grecque de Bucarest (1695). Les origines de l'erreur de datation et sa pénétration dans l'historiographie*, în „Revue des études sud-est européennes", IV, 1966, nr. 1–2, p. 115–145; nr. 3–4, p. 413–436; același, *Les origines de l'enseignement supérieur en Valachie, ibidem*, I, 1963, nr. 1–2, p. 7–40; Ariadna Cioran Camariano, *Academiile grecești din București și Iași*, București, 1971.

[5] Totuși I.G. Caragea rămâne prototipul fanariotului prevaricator. A. de Langeron, general rus de origine franceză, aflat în comandamentul trupelor ruse de ocupație în timpul războiului ruso-turc din 1812, scrie, poate cu exagerare, dar oricum nu admite „câteva milioane", că I.G. Caragea ar fi extorcat 93 milioane de piaștri în timpul cât a domnit în Țara Românească, adică între 1812 și 1818 (*Jurnal de campanie* al generalului rus publicat în Hurmuzaki, vol. III, supliment III, p. 108 și urm.).

[6] Vezi totuși Fl. Marinescu, *op.cit.*, passim.

[7] Vezi și capitolul următor.

LIV

Iată cine au fost fanarioții: sub raportul capacității politice, ca și al măreției sentimentelor, au meritat laudele de care eu n-am nici un drept să mă împărtășesc.

Din același motiv resping ideea insultătoare pe care unora le place s-o lege de noțiunea de fanariot; ca să fim drepți și cinstiți, fanarioții trebuie judecați în funcție de necesitățile determinate de poziția lor și de mediul în care trăiau. Oare aspiranții moldoveni și munteni, de când Tratatul de la Adrianopol a deschis pământenilor cariera hospodaratului, n-au toate defectele fanarioților, fără a avea calitățile lor?

În orice caz, eu n-am participat de fel la politica Fanarului. Părăsind Constantinopolul încă din prima tinerețe, m-am desprins de atunci de această politică, în care nici măcar n-am fost inițiat[1]. De aceea calificativul de fanariot nu-mi poate fi dat sub nici un raport. De altminteri, azi nu mai există fanarioți; politica Fanarului a încetat odată cu mobilurile ce i-au dat naștere. La Constantinopol nu mai poate fi vorba de rivalitate între puținii indivizi rămași acolo; resturile principilor fanarioți din Fanar au luptat în rândurile eliberatorilor Greciei sau au făcut parte din organele care au înzestrat-o cu legile și instituțiile ei fundamentale[2]. Printre cei stabiliți în Principate, majoritatea și-au păstrat naționalitatea și n-au luat cu nimic parte la viața publică. Câțiva s-au naturalizat prin alianțe de familie și s-au identificat cu noua lor stare. Mă număr printre ei.

Intrat în slujbă îndată după punerea în aplicare a legii organice și ocupând pe rând toate demnitățile superioare, am luat parte direct la toate reformele, la toate regulamentele introduse în administrația țării. Am fost în mod constant prietenul progresului și al legalității. Analele guvernului moldovean, în diferite ramuri ale serviciilor pe care le-am condus, vor sta într-o zi mărturie pentru aceasta.

Cu faptele în față, ce semnificație se poate da calificativului de *rusofil?* Dacă e vorba de sentimentele mele, nu e dat nimănui să le cerceteze și nu trebuie să dau cuiva socoteală. Preferința ce pot avea pentru o națiune sau alta, pentru cutare sau cutare principiu nu poate forma temeiul unei acuzații decât într-atât cât s-ar traduce prin acte

tinzând să trădeze interesele patriei mele adoptive pentru păreri sau interese opuse. Desfid să se găsească o dovadă de asemenea natură, un serviciu făcut Cabinetului Rusiei care să fi prejudiciat drepturile sau interesele Principatului. De altfel, un asemenea serviciu nu mi-a fost cerut niciodată.

Rusia privea cu invidie ingerințele companiilor străine în problema întemeierii de bănci sau a căilor ferate. Am fost la rândul meu unul din promotorii entuziaști ai acestor antreprize, pe care cabinetele Turciei și Rusiei, de comun acord, le-au împiedicat să se realizeze.

În 1848, fără să țin seama de recomandarea expresă a contelui Nesselrode, pe care consulatul Rusiei o comunica tuturor celor care-l frecventau, am luat parte la manifestația națională împotriva lui Mihail Sturdza și am suferit consecințele ce au decurs din ea[3].

În 1853, armatele rusești au ocupat Principatele și domnul a fost invitat de Poartă să părăsească țara, împrejurare ce l-a pus în cea mai mare încurcătură. Interesul care-l lega de tron era într-o continuă luptă cu ceea ce el privea ca o datorie. Majoritatea celor care-l înconjurau, mânați de interese personale sau crezând că-l măgulesc și-i încurajează dorințele secrete, l-au sfătuit să rămână. Cabinetul rusesc, fie că atunci nu era dispus sau nu era gata să schimbe forma de guvernământ, fie că a vrut, printr-una din acele lovituri de stat ireparabile, să-l desprindă pe domn de Poartă, folosea toate mijloacele spre a-l determina să nu se supună poruncii puterii suzerane. Pus în mai multe rânduri în situația să-mi spun părerea asupra atitudinii de urmat, am fost singurul care nu m-am pronunțat conform vederilor Rusiei.

— Situația, îi spuneam principelui, este dintre cele mai delicate; împrejurările pot da naștere la evenimente pe care nimeni nu-i în stare să le prevadă. Orice hotărâre în asemenea caz trebuie să vină din instinct; gândiți-vă și luați decizia dictată de spontaneitatea inspirației dumneavoastră.

Se știe că s-a hotărât să rămână, până în ziua când principele Uruzov a venit să-i comunice aproape demiterea.

Am fost primul care a aflat din gura lui că părăsea tronul și în același moment l-am rugat să-mi primească demisia, ceea ce a acceptat după ce i-am făgăduit să nu spun nimănui ceva până la plecarea lui. Dezgustat de mai multă vreme de asprele exigențe ale serviciului activ, mă gândeam cu neplăcere să mă văd angajat sub un nou regim, să mă

aflu în contact cu șefi a căror fire n-o cunoșteam și în mijlocul unor conjuncturi care agravau responsabilitatea funcționarilor. Hotărârea mea i-a surprins pe cei care mă credeau devotat Rusiei și o atribuiau unei tactici vizând să capăt departamentul din Lăuntru; dar abia scăpat de sarcini, am părăsit țara și n-am revenit decât la vremea urcării din nou pe tron a domnitorului.

Dacă refuz calificativul de rusofil, în sensul pe care înțelege să-l dea reaua-voință, nu pretind să-mi ascund convingerea despre binefacerile cu care tratatele Rusiei au înzestrat Principatele. Din acest punct de vedere m-am aflat în contradicție cu acei care nu încetau să proclame în chip absolut protectoratul rusesc ca vătămător. Această formă de patriotism e de neconceput pentru mine, martor al regimului anterior ultimelor tratate ale Rusiei; de atunci am putut măsura distanța străbătută de imunitățile Principatelor, grație acestor tratate, căci după ce le-au ridicat din starea de aservire față de Poartă, după ce au făcut să renască vechile drepturi călcate în picioare, le-au oferit cea mai solidă bază pentru a le pleda cauza în fața concertului european. Aceste avantaje incalculabile pe care strădaniile naționale nu le-ar fi dobândit niciodată, au fost smulse Turciei de armele rusești, în timp de mai bine de jumătate de secol de lupte diplomatice și de ciocniri sângeroase. E patriotic să-ți renegi istoria și să închizi ochii în fața realității, ca să nu vezi în binefacerile al căror obiect ai fost decât intenții perfide nerealizate până azi?

Să mergem mai departe.

În general am avut relații bune și onorabile cu majoritatea consulilor Rusiei, ca și cu cei mai mulți agenți ai altor puteri; și aceste relații au contribuit adesea la aplanarea multor dificultăți, în avantajul serviciului și pentru interesele țării. În mai multe rânduri am fost onorat cu dovezi de stimă acordate – vreau să cred cel puțin – unor lucrări anevoioase, asidui și laborioase, cu care am fost uneori supraîncărcat și unei conduite deosebite de cea a multor funcționari îmbogățiți în mai puțin de doi ani de serviciu.

Deși sentimental sunt foarte legat de națiunea greacă, din care mă trag, niciodată n-am ezitat în îndeplinirea funcțiilor mele între datorie și înclinații sau interese. Eram postelnic atunci când consulatul grec[4], înființat recent, insista cu perseverență pe lângă guvern să-și facă supuși, ceea ce nu se justifica nici prin condițiile cerute de legile grecești, nici

prin cele locale. M-am împotrivit cu încăpățânare, atâta vreme cât am fost la postelnicie. M-a urmat un patriot care dintr-o trăsătură de condei a acordat 800 de supuși consulatului grec și a fost recompensat pentru această condescendență cu Marea Cruce a Ordinului Mântuitorului; acest patriot e hospodarul de acum, Grigore Ghica.

Nu respect nimic mai mult decât opinia publică, atunci când are dreptate; când nu, nimic nu mi se pare mai de disprețuit. Am văzut atâția oameni care nu țineau seama de ea, nici măcar când avea dreptate, încât nu mi-a fost greu să rămân surd la vorbele răuvoitoare și la perversitate. Satisfacția o găseam totdeauna în mine însumi. Consider că am făcut pentru interesele țării mai mult decât și-a imaginat cel din urmă moldovean.

N-am contat pe recunoștința publică sau particulară, ceea ce mă consolează lesne de ingratitudine.

În fine, după o lungă carieră, care mi-a ruinat averea și sănătatea, am ajuns să cultiv *stoicismul și mizantropia.*

NOTE

[1] E o afirmație ce trebuie luată sub beneficiu de inventar. O serie de mărturii, coroborate atent, dovedesc insistența învăluită în taină și aparența de dezinteresare cu care N. Suțu a manevrat, zadarnic, e adevărat, să ocupe tronul Țării Românești la moartea tatălui său. Vezi A. Pippidi, *Nicolas Soutzo (1798–1871) et la faillite du régime phanariote dans les Principautés roumaines,* în „Revue des études sud-est européennes", IV, 1968, nr. 2, p. 313 și urm.

[2] Vezi în acest sens *Dicționarul* lui M.D. Sturdza, deja citat.

[3] Cititorul a constatat desigur că autorul revine asupra unor împrejurări descrise mai înainte.

[4] Consulatul grec s-a înființat în Moldova în 1842. A fost girat de un oarecare Filaret, până la venirea titularului, col. Voinescu.

LVI*

Datorită nenumăratelor inconveniente ale hospodaratului domnilor pământeni, rezultatelor funeste ale administrației lor, lipsei de oameni capabili pe care să se întemeieze speranța unui viitor mai bun – am fost printre cei dintâi care am conceput și am lansat ideea adoptării unui prinț străin[1], luat dintr-una din familiile regale sau ducale din Europa și – ca un accesoriu necesar – aceea a unirii principatelor, spre a face noul stat mai demn de un asemenea conducător. Într-adevăr, oricine, indiferent de partida căreia îi aparține, e blocat în fața imposibilității de a-și fixa alegerea asupra unui domn pământean capabil să reorganizeze țara; și ceea ce trebuie subliniat, fiecare admite că toate ramurile administrației, ca să meargă bine, au nevoie de oameni speciali, din care Moldova nu are încă și că trebuie căutați altundeva. Considerând deci că interesul primordial al țării constă dintr-o administrație luminată, regulată și legală, temelia oricărei îmbunătățiri și a oricărui progres, convins din experiență că cele mai bune instituții sunt condamnate să nu iasă din cercul teoriei simple atunci când cel chemat să le valorifice nu știe sau nu vrea să le aplice, sau, și mai rău, nu face decât să le denatureze menirea, am ajuns la concluzia că salvarea țării era personificată în puterea unui prinț străin.

Mai târziu, când Congresul european era întrunit la Paris[2] ca să semneze pacea iar domnia principelui Ghica se apropia de sfârșit, acesta a îmbrățișat ideea unirii Principatelor, al cărei adversar fusese până atunci[3]. Să fi fost o schimbare în convingeri sau a fost antrenat de presiunea anturajului său, ori poate instinctul de rivalitate și de invidie îi oferea mijlocul de a înlătura de la succesiune pe concurenții declarați? N-aș putea preciza. Fapt este că membrii Consiliului său au făcut un conciliabul cu 20–24 de boieri adunați la Mavrogheni. Mă aflam printre ei. A fost pusă pe tapet problema unirii; mi-am exprimat părerea cel dintâi că o consideram nedespărțită de clauza privind prințul străin și că eu n-o admiteam decât cu această condiție. Lucrurile astfel puse, am

---

* Pentru cap. LV, vezi *supra*, cap. LIII, nota 2 (n.ed.).

semnat un fel de program angajându-ne să-i răspândim conținutul fiecare de partea lui.

Între timp, demagogii n-au întârziat să prindă ocazia ce li se oferea. O a doua adunare a avut loc la Mihail Cantacuzino, unde demagogii s-au străduit să cheme, fără deosebire, pe oricine voia să participe. Văzând întorsătura pe care au luat-o lucrurile, m-am abținut. Însuși principele Ghica, constatând că intențiile sale erau depășite și că mișcarea pe care o provocase tindea să degenereze în agitație publică anarhică, a interzis orice adunare pe viitor. Dar impulsul fusese dat. Societatea s-a împărțit în unioniști și separatiști. Primii au format la București un comitet director, îngăduit de guvern, având ramificații în toate ținuturile. Mai numeroși decât ceilalți, ei erau recrutați dintre tineri, din care majoritatea nu făceau decât să asculte de o pornire socotită patriotică prin excelență, primind instrucțiuni de la comitet, format în cea mai mare parte din persoane cu principii radicale. Unirea a concentrat de atunci toate aspirațiile liberale, s-a confundat cu ele și a devenit stindardul progresist arborat împotriva retrograzilor. Cei mai înflăcărați propagatori ai ei au legat-o de ideea unui sistem panromânesc, care cuprindea toate provinciile locuite de români supuse azi statelor limitrofe; era un vis patriotic aproape imposibil de realizat, care a făcut să predomine ideea unirii simple, abstracte sau teoretice, prin excluderea oricărui principiu practic, a oricărei noțiuni de progres și de îmbunătățiri efective. Unirea Principatelor, văzută prin prisma celor care o cultivau în chip absolut, era singura în măsură să aducă puterea, extinderea teritorială, adunarea românilor, independența – într-un cuvânt să reconstituie statul român mai viguros și mai puternic decât fusese în timpurile cele mai înfloritoare.

Cu cât dificultatea de a face diplomația să accepte ideea principelui străin devenea mai evidentă, cu atât ea era înlăturată din programul unioniștilor puri. Ei mergeau până acolo încât atribuiau celor care continuau s-o susțină intenția perfidă de a face să eșueze unirea prin înlănțuirea necesară a celor două principii.

Sunt unul dintre acei care au susținut până la capăt ideea principelui străin; am făcut-o cu toată sinceritatea convingerilor mele. N-am putut să mă târgui cu conștiința mea, nici să-mi plec judecata în fața convenienței diplomatice ale cutării sau cutării puteri. Motivele mele

sunt expuse în memoriul de mai jos, memoriu redactat în timp oportun dar a cărui folosire am socotit-o inutilă.

CONSIDERAȚII RELATIVE LA CHESTIUNEA UNIRII CELOR DOUĂ PRINCIPATE

1857

Chestiunea unirii Principatelor dunărene a devenit azi cuvântul de ordine al celor care profesează opinii progresiste în Moldova; totuși printre persoanele care susțin principiul unirii sunt unele care-l sprijină în chip absolut și îl rup de orice alte considerente secundare, în vreme ce alții îl leagă în mod inseparabil de condiția aducerii unui prinț străin, iar un mic număr de cea a unui domn pământean. Astfel, partida unionistă în Moldova se împarte în trei categorii distincte, având drept adversari pe cei care susțin statu-quo-ul, adică pe separatiști.

Acesta e în general stadiul problemei ridicate în sânul Congresului de la Viena[4], reluată de Congresul de la Paris și care de atunci frământă populația moldo-munteană. O vom cerceta în amănunt, dezvoltând-o cu imparțialitate scrupuloasă, ceea ce nu exclude însă o opinie formulată dinainte ca și rațiunile care au generat diversele convingeri în această privință. Folosim dinadins cuvântul convingeri căci nu ne îndoim că, în afară de câteva păreri justificate prin interese cu totul personale, dorințele majorității sunt oneste, în ciuda diversității lor.

Unirea Principatelor, socotită în chip absolut, a devenit stindardul comun al celor care, fără să fie unanimi asupra părerilor lor mai mult sau mai puțin radicale, se întâlnesc în dorința vagă de a dezvolta societatea. Din aceleași motive care au amestecat în principiul unirii idei care la discutarea bazelor organice ale societății se pot afla în contrazicere, tot așa efectele unirii absolute au fost judecate din puncte de vedere mai mult sau mai puțin restrânse. Unirea, s-a spus, ne va da

puterea; va consolida naționalitatea noastră, înfățișându-ne în fața Europei ca pe un stat demn care, prin aceasta, și-a dobândit din plin dreptul la grija și solicitudinea ei. În fine, ea va deschide calea spre independența adevărată. Acestea sunt argumentele principale legate de unirea absolută. Altele le lăsăm deoparte – cele care, depășind limitele situației de față, nu pot fi taxate decât de utopie. Dar, alături de cei care au calculat cu înțelepciune efectele unirii, observatorul imparțial nu se poate împiedica să nu afle un număr oarecare de indivizi care, de frică să nu treacă drept retrograzi, au îmbrățișat ideea unirii duși de curent, fără să se ostenească să-i măsoare anvergura și urmările. Cei care pun alegerea unui principe străin ca o condiție inseparabilă a unirii judecă așa: ținta principală a unei schimbări a regimului actual este aceea de a asigura Principatelor o independență adevărată, fie și sub suzeranitatea Porții; să le sustragă influențelor și ingerințelor (din orice parte ar veni) care fac autonomia lor fictivă și le împiedică să progreseze, să le prezerve împotriva eventualităților ce pot încă naște din problema orientală; să le ofere elementele unei administrații regulate și legale fără amestec străin, însănătoșește moravurile, asigură bunăstarea tuturor și progresul social. Acestea sunt binefacerile la care aspiră efectiv românii, binefaceri care, fiecare luată în parte, e departe de a fi consecința necesară a simplei uniri a Principatelor. Domnii noștri, spun ei, nu au mijloacele necesare să se sustragă influențelor din afară, să reziste ascendentului pe care Poarta caută să-l obțină în tot mai mare măsură în treburile Principatelor și prin caracterul lor să împiedice orice veleitate de amestec străin. Un prinț dintr-o dinastie suverană din Europa va ști să îngrădească în limite legale dreptul de suzeranitate. Sub hospodarii moldoveni, consulii puterilor europene[5] și-au arogat puteri incompatibile cu principiile general acceptate de dreptul ginților ca și de dreptul public. Numai un prinț străin va putea restrânge dreptul internațional al consulilor până la marginile convenite în orice stat civilizat. Respectul legalității – primul element de ordine – e străin obiceiurilor, educației și moravurilor hospodarilor noștri; ei au călcat instituțiile noastre în picioare ca să-și facă interesele, au considerat legile noastre ca literă moartă, substituindu-le un arbitrariu aproape fără limită, supunând voinței lor dreptul, justiția, regulamentele, convenințele și interesele publice. De aici corupția socială, predominarea interesului individual asupra celui general, dezordinea financiară,

perpetuarea abuzurilor, disprețul legii, absența oricărui progres și recrudescența răului general imun la orice tentativă de îmbunătățire parțială; el nu va fi înlăturat decât printr-un tratament sistematic și radical. Nu e dat decât unui principe crescut în știința guvernării, pătruns de principiile de ordine și legalitate, atotstăpânitoare în mediul din care vine, pătruns de necesitatea de a proceda stăruitor la introducerea lor în țară și având mijloace s-o facă. Nu e dat, am zice noi, decât unui principe cu experiență și familiarizat cu practica puterii să regenereze o națiune care-și pune temelia viitorului ei.

Printre cauzele care au contribuit la întreținerea sămânței de dezordine, a elementelor de nesiguranță, de nemulțumire în societatea moldoveană, de paralizare a drumului firesc către progres nu pot fi trecute cu vederea cele provenite din unele inconveniente inerente însești condiției de domn pământean. Pe de o parte, rivalitatea concurenților la tron, relațiile de familie ce au precedat ridicarea candidatului la demnitatea domnească și care-i anulează prestigiul legat de puterea supremă; urmează uneltirile, partidele ce se formează și tulbură neîncetat societatea. Pe de altă parte, sunt preferințele, favorurile, hatârurile pentru unii, ranchiunile, urile, persecuțiile pentru alții, aceasta duce la un nepotism orb și la concesii forțate care lezează totdeauna interesele generale. Principele străin e absolvit de aceste inconveniente; eliberat de părerile preconcepute și de obligațiile morale contractate din relațiile precedente, deasupra pasiunilor sau slăbiciunilor, scutit de rivalități și de urmările lor, principele străin nu-și va căuta justificarea atitudinii decât în interesul public.

Unirea celor două Principate trebuie să trezească și să consolideze spiritul naționalității române; lucrul nu se poate tăgădui și de aici se așteaptă rezultatul cel mai însemnat; dar nici nu se poate ascunde faptul că sunt state mai mici decât Moldova unde spiritul național e foarte puternic; că sunt și unele mai mari unde alăturarea părților care le compun n-a făcut decât să nască incompatibilități, fără a întări în vreun fel sentimentul comunității naționale. Acest spirit, suflul vital al națiunii, stă mai puțin în sporirea teritoriului și a populației decât în respectul legalității, în credința manifestată pentru instituțiile proprii, în încrederea ce inspiră guvernul. Ansamblul acestor condiții determină participarea tuturor și constituie demnitatea, moralitatea, caracterul și spiritul unei națiuni. Or, domnii pământeni n-au făcut decât să

demoralizeze țara și să destrame una câte una legăturile care formează trunchiul societăților.

Acestea sunt rezultatele scontate sau gravele neajunsuri pe care înțeleg să le înlăture cei care condiționează unirea de alegerea unui principe străin.

Numărul restrâns de persoane cerând unirea doar cu un principe pământean nu-și întemeiază convingerile decât pe un scrupul patriotic, inspirat de teama de a nu aliena, ca să spunem așa, suveranitatea țării lor. Fără acest raționament, a cărui rigoare, oricât de onorabilă, nu rezistă argumentației practicii, le va fi greu să evite reprosul că urmăresc un țel preconceput și hotărât ori că se află la remorca câtorva demagogi refractari la consolidarea ordinii.

Împotriva acestor trei curente de opinie favorabile unirii sunt doritorii menținerii statu-quo-ului sau separatiștii. Oameni realiști, ei socotesc că rezultatele materiale și imediate ale unei schimbări vor imprima felului lor de viață o direcție necunoscută, le e frică să nu-și piardă poziția dobândită, dreptul cucerit, și-și întemeiază patriotismul pe imobilism și exclusivism. Principatele, spun ei, fiind unite, nu Iașii, aflați la frontieră, vor fi capitala noului stat, ci Bucureștii. Chiar în cazul în care s-ar conveni să se întemeieze o capitală în mijlocul teritoriului, vor trece mulți ani până când un asemenea proiect să fie executat și în acest interval nesfârșit reședința guvernului va fi în mod necesar capitala Țării Românești. Iașii și toată Moldova de Sus nu vor fi decât puncte excentrice ale noului stat; interesele lor nu vor fi puse decât în planul doi. Contactele comerciale, îmbunătățirile materiale se vor îndrepta tot mai mult spre capitală. O mare parte a Moldovei, inclusiv capitala ei, se va afla pradă unei deprecieri continui a capitalurilor și a produselor. Țara Românească, mai întinsă decât Moldova, are și un număr mai mare de locuitori. Dacă la aceste avantaje se adaugă dificultățile de deplasare pentru locuitorii Moldovei, nu mai există îndoială că majoritatea în organele guvernamentale, ca și în adunările legislative, va fi dinainte rezervată muntenilor iar moldovenii vor fi siliți să îndure legea celor dintâi și să fie, ca să spunem așa, absorbiți mai curând ca un popor cucerit decât ca unul unit cu Țara Românească. În ciuda similitudinii dintre locuitorii celor două Principate, în obiceiurile, moravurile și chiar în legile lor există deosebiri ce nu vor putea fi șterse fără să jignească interese mai mult sau mai puțin

importante. Industria celor două țări se află în stadii diferite. În Moldova, unde populația e relativ mai adunată, unde cultura pământului e mai bine înțeleasă și mai productivă, condițiile de exploatare ale moșiilor diferă în mod esențial de cele din Țara Românească; aceste condiții vor trebui să se modifice în funcție de legislația care va prevala în urma exigențelor și intereselor majorității, cea a muntenilor. În fine, apelând la antecedentele istorice, separatiștii pretind că a renunța la un stat care are de partea sa consacrarea timpului înseamnă renegarea unei naționalități dobândite, a tradițiilor trecute, înseamnă sinuciderea.

Nu se poate nega că există un grăunte de adevăr în argumentația separatiștilor și că unirea înseamnă inconveniente resimțite apoi multă vreme. Cei care judecă fără părtinire urmările practice nu se amăgesc de fel asupra realității unei mari părți din aceste neajunsuri. Ei le consideră drept sacrificii necesare, impuse generației prezente spre binele tuturor; ei le socotesc fără valoare față de transformarea unei stări de lucruri potrivnică până azi oricărui progres în Principate și care nu îngăduie nici o îmbunătățire eficace pentru viitor; într-un cuvânt, ei consideră aceste neajunsuri răscumpărate din plin de avantajele rezultate din stabilitate, extinderea puterii, transformarea autonomiei în realitate și într-un regim legal și regulat. Fie! Dar unde e izvorul acestor avantaje? Unde se află principiul ce trebuie în viitor să ne garanteze împotriva încercărilor îndurate odinioară? În unirea absolută? În unirea sub un domn pământean?

Așa cum, la o scară mai mică, alipirea la Moldova a unei părți din Basarabia[6] nu poate schimba ea singură, sub nici un raport, soarta viitoare a acestui Principat, tot așa reunirea Moldo-Valahiei într-un singur stat, chiar oferind o fuziune mai impunătoare, nu va prejudicia cu nimic asupra îmbunătățirii soartei lor. Dimpotrivă; izolând unirea de orice altă condiție, inconvenientele trecutului se vor menține la o scară mai mare și atunci sacrificiile din care separatiștii fac o armă se vor resimți mai serios.

Dar, se spune, unirea va fi însoțită de reforme și de asemenea garanții încât principele va fi silit să urmeze calea legală și să domnească spre binele statului. La această observație s-ar putea răspunde că reforma nu-i legată de unire; că ea se poate face oricum și că, în orice caz, va fi mult mai eficace dacă va veni în sprijinul aranjamentului celui mai avantajos în loc să fie asociată unei condiții care, prin ea însăși, nu oferă

o garanție suficientă pentru viitorul țării. Într-adevăr, niciodată o reformă introdusă în instituțiile noastre nu va avea un caracter atât de radical ca acela care a guvernat organizarea fundamentală introdusă prin Regulamentul Organic. Până atunci puterile erau amestecate, nici o ramură de serviciu nu era organizată, nu exista nici o garanție contra abuzurilor și ticăloșiilor de toate felurile care împilau poporul. Regulamentul a împărțit puterile, a reglementat intervenția guvernului și i-a opus controlul unei adunări elective; a creat ramuri de serviciu absente în dreptul public; într-un cuvânt, a consacrat principiile de ordine și legalitate ale țărilor celor mai civilizate. Ce s-a făcut cu aceste instituții tutelare? În loc să se servească de ele ca de o trambulină ca să se înalțe progresiv pe scara îmbunătățirilor, acestea au fost distruse prin neglijență, neghiobie, prin interes și arbitrariu. Țara a fost condamnată mai mult decât să stea pe loc, a decăzut în fața progresului general și – culmea nenorocirii – a fost demoralizată, făcându-i așa regenerarea și mai anevoioasă. Pe ce se poate întemeia nădejdea că viitorul nu va semăna cu trecutul? Chiar dacă printr-o fericită întâmplare – care nu e de prevăzut – s-ar întâlni reunite într-un singur individ, geniul administrativ, fermitatea, bunăvoința, abnegația pasionată, dezinteresarea, integritatea, vor rămâne mereu ca un deziderat principalele garanții al căror corolar sunt cele de mai sus, adică: stabilitatea, autonomia adevărată, suprimarea amestecului străin în administrație, încadrarea supușilor străini în dreptul comun, stingerea rivalităților care întrețin în societate germenii unor agitații permanente. Acestea sunt condițiile viitorului spre care e absolut necesar să aspirăm; reformele interne vor veni de la sine să le întărească. Or, aceste condiții nu se pot obține decât punând în capul țării un principe străin având calitățile verificate dinainte.

Unirea a fost un cuvânt sfânt, adunând sub stindardul ei pe toți cei care visează o soartă mai bună pentru țara lor. Adoptându-l ca profesiune de credință, multe persoane – așa cum s-a spus – nu și-au dat seama de dimensiunile și de consecințele lui practice, în vreme ce altele nu l-au despărțit în gând niciodată de singurul aranjament de valoare avut în vedere. Dar când va veni timpul să se lămurească chestiunea, să fie degajată de orice pasiune și să dăm gândurile pe față, se va vedea că ordinea a fost intervertită, că în mod greșit punctul principal a fost subordonat celui secundar; că, într-un cuvânt, ceea ce trebuia să

constituie temelia dorințelor de formulat nu era *unirea*, ci alegerea unui principe străin paralel cu unirea Principatelor.

Nu intră în intenția noastră să analizăm motivele care determină politica Cabinetelor în aprecierea chestiunii ce face obiectul acestui expozeu. În ochii puterilor celor mai favorabile unirii, dorința privitoare la un principe străin va fi privită în clipa de față ca o piedică ce ar compromite totul. Trebuie să conchidem că această dorință va rămâne subînțeleasă chiar în cazul când nu va fi formulată explicit ori că meandrele neprevăzute ale diplomației vor face un atare aranjament prin care, spre a împăca diferitele opinii existente, va lăsa de o parte dorința principală ca să nu se oprească decât la principiul unirii? Este același lucru, spun partizanii cei mai obstinați ai unirii absolute; numai să obținem unirea, fie și sub un domn pământean, căci perpetuarea relelor noastre, agitațiile ce vor urma și imposibilitatea de a menține un asemenea regim fără condamnarea Principatelor la răsturnări și la sacrificarea destinului lor, vor duce obligatoriu la alegerea unui principe străin.

Un asemenea raționament, trebuie să admitem, nu va găsi mulți aderenți; mai mult, el tinde, nici mai mult, nici mai puțin să transforme cu totul făgașul gândurilor noastre, întemeindu-se pe ideea necesității de a ajunge la țintă după ce va fi pregătit un viitor nenorocit, în vreme ce năzuințele tind să asigure, încă de acum, un viitor fericit pentru Principate. Care e de altfel garanția că o nouă perioadă de încercări nu va avea același rezultat ca cele precedente, atunci când împrejurările singure care le-ar fi putut pune capăt n-au intervenit favorabil decât după secole de suferință și de așteptări înșelate? Admițând că un caz identic se produce într-un viitor mai mult sau mai puțin îndepărtat, nu condiția cea mai practică va fi avută în vedere ca să atragă după sine ideea înlăturată în momentul de față din cauza greutăților de înțelegere; din contra, când un concurs de împrejurări va întruni condițiile în sensul vederilor unioniste, obținerea clauzei, care azi întâmpină greutăți insurmontabile, va lua înainte celei care e mai ușor de acceptat sau pentru a fi mai limpezi, alegerea unui principe străin va implica în mod necesar unirea Principatelor. Nu s-ar putea spune același lucru despre ipoteza contrarie.

În fine, dacă dorința de a avea un domn străin, inseparabil legată, în cugetul marei majorități a unioniștilor, de principiul unirii, nu e

susținută într-un fel sau altul în programul adoptat[7], o asemenea reticență nu va furniza oare un argument puternic Cabinetelor care încearcă s-o îndepărteze de pe terenul negocierilor? Această dorință, gândește lumea, oricâte menajamente comportă exprimarea ei, oricâte greutăți presupune pentru a fi realizată, va sluji cel puțin ca un reper ce va fi ținut în seamă la vremea cuvenită.

Un ultim cuvânt asupra chestiunii. Dacă unirea e menită să se înfăptuiască, nu trebuie pierdut din vedere, în momentul aplicării, ca un accesoriu, să se pareze argumentația separatiștilor în ceea ce poate avea mai părelnic, să se evite pe cât posibil jignirea intereselor capitale aflate în suferință, să se țină seama de deosebirile de regim în cele două Principate ca să nu se provoace schimbări bruște și păgubitoare, să protejeze, să asigure și să îmbunătățească măsurile dobândite pentru înlesnirea comerțului Moldovei. În plus, mai trebuie observat că unele ținuturi din această țară se vor afla, în urma unirii, la 100 sau 150 de leghe de centrul probabil al administrației; apelul la guvernul central va deveni atunci imposibil pentru majoritatea locuitorilor acestor regiuni excentrice. Aceasta se va putea remedia prin instalarea la Iași a unei administrații intermediare (ca cea de la Craiova), care ar cuprinde în raza jurisdicției sale localitățile cele mai depărtate de București, păstrând acolo Curțile de apel. În sfârșit, în perspectivă s-ar putea pune problema întemeierii unei capitale comune. Asemenea precauții ar contribui la atenuarea efectelor care-i sperie pe rigoriști.

NOTE

[1] Aducerea unui principe străin în fruntea țării a apărut ca o soluție posibilă pentru curmarea luptelor interne care zguduiau cele două Principate după Tratatul de la Adrianopol. În afara unei ipotetice stabilități politice, o atare formulă, prin legarea țării de o casă domnitoare din Europa, ar fi consolidat statutul ei internațional. Ideea a început să fie discutată chiar în 1834, în preajma alegerii noilor domni pământeni. Gheorghe Filipescu a pledat în acest sens în fața observatorului francez Bois le Comte, precizând că românii

nu doresc ca acest principe să fie ales dintr-o țară vecină sau dintre greci (Hurmuzaki, vol. XVIII, p. 434). Acest deziderat a fost reluat sub formă programatică de Divanurile ad-hoc. Cuza însuși era partizanul unei asemenea formule, pe care a invocat-o în momentul detronării, la 11 februarie 1866 (vezi mai departe).

[2] Congresul de la Paris, unde la 30 martie 1856 s-a semnat tratatul prin care se punea capăt Războiului Crimeii. Se înlătura protectoratul rusesc asupra Principatelor; noua tutelă era formată din suzeranitatea Porții și garanția puterilor europene. Regulamentele Organice trebuiau modificate conform dorințelor românilor. În acest scop, urmau să se constituie Divane ad-hoc. Rezultatul deliberărilor lor avea să fie supus concertului european. O convenție ce urma să se încheie tot la Paris avea să proclame noul statut politic al Principatelor, potrivit cu doleanțele exprimate de divane și cu interesele marilor puteri.

[3] Vezi totuși spusele nepotului lui Radu Rosetti (*op.cit.*).

[4] De fapt, Conferința de la Viena care a constituit preliminariile congresului.

[5] Vezi mai mult la I.C. Filitti, *România față de capitulațiile Turciei*, în vol. *Opere alese*, editat de noi, București, 1985, p. 2 și urm.

[6] E vorba de reintrarea în hotarele Moldovei, după Congresul de la Paris, a trei județe din sudul Basarabiei: Izmail, Cahul și Bolgrad.

[7] Într-adevăr, de când această dorință a fost prezentată ca o sperietoare, bună să compromită ideea unirii, majoritatea unioniștilor având ambiții să triumfe într-un fel sau altul, aproape s-a produs îndepărtarea ei din programul lor. Divanul [ad-hoc al Moldovei – n. ed.] poate n-ar fi menționat-o dacă Țara Românească n-ar fi dat exemplu (1858) (n.aut.).

LVII

DESPRE PROBLEMA ORIENTALĂ. RĂZBOIUL

ianuarie 1854

Marea problemă orientală[1] formează zilnic obiectul întrevederilor, al tuturor calculelor, al tuturor supozițiilor. Cu cât se complică și se înfățișează sub unele aspecte pe care analiza logică nu le poate determina, cu atât lumea își bate capul să arate ce e ascuns sub vălul viitorului, să caute justificarea faptelor și să vorbească de înțelegeri tainice motivând acțiuni ce nu pot fi înțelese.

Ar fi o îndrăzneală să reiei, după părerea mea, această chestiune atât de veche și atât de plină de urmări pentru viitor. Trebuie căutat în incidentul de la Sf. Mormânt motivul dramei care se desfășoară sub ochii noștri? Predarea cheii unui lăcaș sfânt să fi stârnit susceptibilitățile, pasiunile, marile interese ale Europei și fanatismul musulman? Nimeni n-o crede. De aceea mă voi abține să intru în detaliile argumentației diplomatice referitoare la acest incident, pe care de altminteri n-am încercat niciodată să le pătrund cum trebuie. La fel despre notele și alte acte invederate schimbate în acest răstimp. Nu voi discuta chestiunea decât în ansamblu și la modul general al cauzelor și al efectelor sale probabile.

Mergând cu un secol în urmă, ca să revenim apoi la zilele noastre, fiecare poate urmări progresele politicii rusești în Orient. Aceste progrese au fost determinate de un concurs de împrejurări felurite: barbaria și decăderea progresivă a turcilor, paralel cu ascensiunea Rusiei. Abținerea prelungită a puterilor europene de a interveni în diferendele celor două; religia Rusiei, comună cu a populațiilor supuse sceptrului otoman; avantajele și imunitățile obținute pe rând în favoarea lor. În fine, nevoia pe care creștinii de rit grecesc au resimțit-o totdeauna de a se aduna în jurul unei mari puteri, dușmana firească a opresorilor lor, spre a se sustrage jugului apăsător sau pentru a-l ușura.

Tratatele impuse de Rusia Porții au sancționat influența celei dintâi, ascendentul ei moral depășind curând cu mult limitele stipulațiilor existente. Moldova, Țara Românească, Serbia și Grecia au fost pe rând scoase de sub influența Turciei. Bulgaria s-a asociat neclintit politicii puterii din nord; la ora actuală Tesalia și Macedonia așteaptă poate semnalul ca să se răscoale, în vreme ce populațiile creștine din vecinătatea Austriei caută sub egida acestei puteri un adăpost împotriva vexațiunilor de care nu reușesc să scape. Toate acestea decurg din natura lucrurilor; patru secole de dominație n-au putut asimila populațiile subjugate națiunii dominante. De ce? Deoarece caracterul constitutiv al celor două naționalități e diametral opus; pentru că turcul ascultă de Coran, de principii exclusiviste și exterminatoare, în timp ce grecul urmează o religie ale cărei principii sunt menite să cucerească lumea pe calea perseverării; pentru că musulmanul nu va fraterniza niciodată cu creștinul și că acesta se va socoti totdeauna deasupra turcului prin inteligență, prin cunoștințe, prin meșteșug; pentru că cu cât Turcia se străduiește să progreseze, cu atât își pierde aspectul public, cu atât slăbesc legăturile care au însemnat odinioară forța sa, în vreme ce creștinul se alipește civilizației prin toate firele ce unesc popoarele Europei.

Nu trebuie să ne înșelăm; oricâtă toleranță a arătat guvernul otoman la un moment dat, ura grecului împotriva turcului nu se poate șterge; ea e înrădăcinată în sufletul lui, e în sângele lui și în laptele pe care l-a supt; e datorată jignirilor și spolierilor seculare și unor germeni de răzbunare acumulată; mama și-a învățat copilul să-l blesteme pe turc, să-i ceară socoteala de sângele tatălui, al fratelui, de numeroasele masacre și violări a căror amintire, transmisă prin tradiție de la o generație la alta, se perpetuează până și în cântecele populare. Cei care n-au cercetat Orientul decât după ziare sau după câteva dovezi transmise Cabinetelor Europei sunt singurii care ignoră aceste adevăruri.

Sultanul Mahmud[2] a simțit că nu mai poate domina prin forța sabiei și a căutat, prin reforma al cărei promotor a fost, un nou element de vitalitate. Urmașii politicii sale, și în special câțiva oameni de excepție ca Reșid, Ali, Fuad, au dus mai departe consecințele principiilor lăsate moștenire; au vrut să atragă populațiile pe care tendințe divergente le dezbinau tot mai mult. Neputându-i *musulmaniza* pe creștini, s-au apucat să-i *creștineze* pe turci. S-au amăgit cu posibilitățile de succes ale

unei concepții atât de îndrăznețe. De ce nu s-au înșelat și oamenii de stat ai Europei odată cu ei!

Să încercăm acum să analizăm rolul fiecăreia din marile puteri implicate plenar în chestiunea orientală.

Nu cutare sau cutare incident neașteptat, cum s-a spus, a trezit susceptibilitățile Rusiei. Ci pericolul ce amenința stipulațiile tratatelor ei, ingerința încercată de Turcia pe terenul politic cucerit de ea, ajutoarele date de turci cerchezilor ca să perpetueze o luptă dezastruoasă pentru rivala ei, sprijinul dat refugiaților, încurajarea ideilor liberale sau revoluționare, amestecul în afacerile unor provincii care de multă vreme fuseseră sustrase influenței ei; în fine, acea rivalitate deschisă dovedită de o mie de fapte și care mina puterea Rusiei: acestea au îngrijorat Curtea din nord și au determinat-o să ceară noi sancțiuni spre a controla o ascensiune periculoasă.

Ce urmăresc puterile occidentale prin atitudinea adoptată? S-a spus că nu era vorba de dorința de conservare a Turciei, ci că nevoia de pace le-a făcut să acționeze astfel, necesitatea de a împiedica tendințele expansioniste ale Rusiei. Aceste puncte de vedere sunt în asemenea măsură întrepătrunse, ca să spunem așa, că trebuie considerate ca inseparabile. Pentru menținerea păcii, Anglia și Franța au considerat indispensabil să împiedice extinderea limitelor imperiului rus și ca să ajungă la aceasta au sprijinit drepturile politice și teritoriale ale sultanului; dar pe de altă parte ele nu și-au putut ascunde că acest ajutor nu era decât efemer și că pericolul era inerent datorită chiar organizării puterii turcești. De aceea, acordând asistență sultanului cu flota lor, i-au oferit în același timp sfaturile lor, silindu-l la concesii menite să pregătească emanciparea populațiilor creștine pentru ca pe de o parte să le lege de guvernul turc prin recunoștință, iar pe de alta să suprime pe viitor orice pretext de intervenție din afară. Așa îi vedem pe creștini admiși prin firman să depună ca martori în justiție.

Să nu se supere oamenii de stat din zilele noastre, dar toate acestea sunt absolut ridicole pentru cei care cunosc în adâncime organizarea Turciei și felul de a fi al turcului. S-a crezut în mod serios că Turcia e pe cale să se civilizeze doar pentru că a schimbat *ciacșârii* pe pantaloni și turbanul pe fes? Dacă sultanul de acum[3] e înzestrat cu o fire blândă și inofensivă, dacă guvernul actual se străduie din răsputeri să maimuțărească purtările statelor civilizate, să încurajeze chiar liberalismul,

prima revenire de la aceste măsuri nu va resuscita fanatismul, decapitările, confiscările, masacrele ordonate odinioară de marele reformator al Turciei? Ce le-ar sta în cale?

E cuminte să judecăm progresele islamismului după mostrele oferite Europei de câteva personalități familiarizate mai mult sau mai puțin cu limba și cu moravurile străinilor? A abjurat pentru aceasta turcul credința sa, l-a renegat pe Profet? A dobândit el cunoștințe care-i deschid poarta spre civilizație? Încurajând ideile liberale, absolut incompatibile cu felul lui de a fi, a ajuns mai puțin despot, mai puțin superstițios sau sălbatic? Și-a schimbat el legea sa fundamentală, organizarea sa socială? A încetat să socotească femeia ca o vită de povară și pe creștin ca pe un necredincios demn de cel mai profund dispreț? Și apoi mărturia celui care-și răscumpără în fiecare an viața prin plata haraciului va prevala ea vreodată în ochii cadiului fanatic față de spusa musulmanului? Desigur, nu. Tot ce formează entitatea unui popor nu se modifică ca și cum ai schimba îmbrăcămintea și nu curmi prin dispoziții silite și fără sancțiune rivalități și uri înnăscute care despart două naționalități vrăjmașe.

S-a spus pe bună dreptate că moravurile vicioase se pot îndrepta prin instituții, dar viciile înseși inerente acestor instituții, sau mai bine zis viciile organice, nu se pot suprima de fel, ele sunt boli cronice de nevindecat, menite să ducă la pieirea corpului de care s-au lipit. Or, ca să schimbi corpul sau conștiința lui, ca să curmi aceste vicii mi se pare o utopie, deopotrivă de absurdă în politică și în medicină. Iată de ce am taxat de stupide eforturile ce par să se întreprindă pentru civilizarea Turciei și pentru a face legătura între două elemente eminamente și esențialmente refractare la aceasta.

Osteneala puterilor occidentale nu duce la altceva decât la reanimarea unui cadavru. Iau această expresie de la un ministru francez care a făcut-o să răsune de la tribuna Camerei deputaților. Lord Canning și-a reînnoit hotărârea la plecarea sa din Constantinopol* și publiciștii sunt în general de acord să recunoască în situația Imperiului otoman simptomele unei decadențe pe care nimic n-o poate opri.

Trebuie să fii observator perspicace pentru aceasta? Să vedem în ce constă această putere pe care caută s-o însuflețească. Pe ce se

---

* Pentru înțelegerea acestei fraze, cf. p. 280 (n. ed.).

întemeiază? Pe instituții seculare care pot salva un imperiu de prăbușire, cum e cazul Austriei? Pe organizarea ei socială, pe industria înaintată, pe legile progresiste, pe spiritul public al națiunii? Pentru Turcia elementele care au constituit forța ei în trecut sunt moarte iar cele care ar putea-o regenera în viitor nu există și nici n-ar putea fi create. Grecii i-au redus la nimic flota multiseculară doar cu vase comerciale și i-au distrus armatele cu o mână de oameni curajoși; egiptenii înaintau triumfători asupra Constantinopolului și numai ajutorul străin i-a oprit. Și acum cu ce se ține Turcia? Cu banii cerșiți în străinătate, cu sfaturi străine care o îndrumă mai mult sau mai puțin rău, cu generali străini care-i comandă armatele, cu flota altora care o protejează de o debandadă certă.

Luându-și sarcina ingrată de conservare a Turciei, ce mijloace au pus la bătaie Anglia și Franța ca să ajungă la așa ceva și în același timp să asigure pacea?

Întâi s-a admis ocuparea pașnică a Principatelor și – în speranța unei înțelegeri – s-a convenit să nu fie socotită un *casus belli* ; i se îngăduie totuși Turciei să declare războiul și să aibă inițiativa ostilităților. Turcia era în puterea țărilor occidentale ; fără ajutorul lor nu era în stare de nimic; încurajată de ele, e firesc că a vrut să profite de ocazie, care altfel nu s-ar mai fi ivit niciodată, de a câștiga teren în relațiile cu Rusia. Anglia și Franța militau în acest sens, preocupate totodată de perspectiva păcii, căci, dacă e să dăm crezare declarațiilor diplomatice, era țelul lor principal.

Mai târziu, o notă redactată la Conferința de la Viena[4] și sancționată prin asentimentul celor patru puteri, a fost propusă beligeranților. Rusia a acceptat, Turcia a refuzat. Nu voi stărui asupra acestei noi faze a chestiunii, pentru că s-a convenit să se atribuie intervenției contelui Nesselrode eșecul negocierilor. Totuși s-au dat explicații și Austria, autorizată fără îndoială de Rusia, declară că aceasta nu cere nici un drept nou, ci numai sancționarea stipulațiilor anterioare. În același moment Turcia, împinsă de ceva ocult să dejoace orice speranță de apropiere, proclamă, cel puțin în ziarele sale, că tratatele cu Rusia nu mai există și că trebuie negociat pe baze noi, distrugând așa paginile trecutului.

Rusia, fără îndoială, amăgită de puterea sa, ca și de piedicile care i-ar fi putut contracara proiectele, a dorit războiul; dar în clipa când

a văzut că se formează o coaliție de temut contra sa, trebuie admisă dorința ei sinceră de pace, onoarea să-i rămână nepătată și statu-quo-ul tratatelor sale să fie respectat.

În așteptare, turcii invadează teritoriul rusesc, escadrele turco-egiptene aprovizionează litoralul asiatic, furnizează muniții cerchezilor, capturează bastimente rusești – totul conform dreptului de război. Și e socotit reprobabil faptul că Rusia uzează de același drept și exercită represalii asupra flotei turcești.

Dacă pacea și păstrarea drepturilor Porții a fost motivul ajutorului acordat Turciei de Anglia și de Franța, pot aceste puteri, cu mâna pe conștiință, să mărturisească faptul că au acționat înțelept ca să ajungă aici? Ziarele nu încetează să acuze Rusia de a-și fi călcat promisiunile și de a instiga la război; dar atunci când a declarat că vrea să respecte tratatele, de ce n-a fost crezută pe cuvânt? De ce Turcia n-a fost silită, sub auspiciile celor patru puteri, să admită o înțelegere pașnică? Dacă au făcut-o, de ce îngăduie ca agresiunea Porții să se îndepărteze tot mai mult de scopul lor mărturisit? Nu era de prevăzut că, de vreme ce stipulațiile dobândite din timpuri imemoriale erau puse la îndoială, Rusia nu se va arăta chiar atât de naivă, fără a încerca să salveze rezultatele unui secol de lupte?

Ce se va întâmpla de altfel dacă populațiile creștine din Turcia vor lua în cele din urmă parte la război împotriva ei? Desfid atunci toate puterile din Europa să poată sustrage Imperiul otoman de la destinul său, admițând chiar că tunurile franceze, care au contribuit la eliberarea grecilor, s-ar întoarce contra acestora ca să le întărească jugul.

Din toate argumentările, adesea contradictorii, citite în articolele, remarcabile de altfel, din „Times", mă izbește un adevăr: „Că nu se pot prevedea rezultatele unui război general, dar ceea ce e sigur încă de acum e că la sfârșitul luptelor Turcia nu va mai exista". Într-adevăr, marile puteri își pot face mult rău, dar nu se vor distruge una pe alta, în vreme ce Turcia riscă să ajungă pe punctul de a nu mai putea fi susținută nici prin forța baionetelor, nici prin eforturile diplomației. Se va ajunge atunci – numai să nu fie prea târziu – la ceea ce de multă vreme trebuia să tindă prevederea Cabinetelor: să caute cel mai bun mijloc pentru desfacerea unei moșteniri vacante în așa fel încât să nu rupă echilibrul european.

În problemele care privesc marile interese ale Europei, Austria, prin poziția, ca și prin politica ei conservatoare și pașnică, a avut dintotdeauna o pondere de seamă în atitudinea Cabinetelor. Participarea ei la chestiunea care ne preocupă a fost aceea a unui mediator, fără îndoială interesat, dar încercând să împiedice continuarea războiului, care i-ar fi tulburat liniștea. Până azi eforturile ei au eșuat, așa că, în ciuda asigurărilor repetate, fie din partea beligeranților, fie din partea auxiliarilor, în favoarea păcii, ne aflăm, afară doar dacă nu are loc o revenire miraculoasă, în ajunul unei conflagrații generale.

Repet deci: dacă scopul alianței puterilor occidentale a fost restabilirea păcii și conservarea Turciei, ele au făcut totul ca războiul să fie inevitabil și existența Imperiului otoman să fie compromisă. Prin urmare, îmi va fi îngăduit să mă îndoiesc, până la proba contrarie, că Rusia e cea care dorește acum războiul și nu interesul celor câtorva puteri e cel care-l stârnește.

Anglia n-a pierdut niciodată prilejul să înăbușe în față aspirațiile unui stat care încerca să se înalțe cumva. Dacă scopul comun al alianței occidentale constă în a pune o stavilă preponderenței și ofensivei rusești, cel al Angliei nu pare că se oprește la acest rezultat aproape dobândit. O uzură surdă, sau dacă vreți o rivalitate de interese, o îndeamnă să slăbească cât mai mult puterea rusească, în așa fel încât s-o împiedice pentru mult timp să-și revină. Alianța cu Franța îi oferă toate atu-urile ca să-și atingă acest scop; de aceea e firesc să îndemne la război.

Din aceste motive închei repetând că, în clipa de față, nu pacea, ci războiul e în pălăria cu surprize a diplomației.

PACEA

octombrie 1858

După bătălii sângeroase, nemaiauzite în analele războaielor celor mai crâncene, după sacrificii imense în oameni și bani, s-a încheiat

pacea[5] pentru că Franța și-a atins țelul propus și Rusia a simțit că a continua războiul însemna doar să-și sporească pierderile, fără nici o perspectivă de câștig; a fost încheiată împotriva voinței Angliei, care nu s-ar fi supărat dacă putea profita de aliațele ei ca să zdrobească o mare putere. Nu era cazul Franței. Ea nu înțelegea să rupă echilibrul european, pe care-l apărase contra Rusiei, în favoarea Angliei. Distrugerea flotei baltice, pe care Anglia o urmărea cu stăruință, n-ar fi lăsat nici o contrapondere puterii deja preponderente a marinei britanice dacă n-ar fi existat marina franceză.

Dar, o dată Rusia respinsă pentru mult timp înlăuntrul frontierelor sale și lipsită de mijloace de expansiune, a trebuit garantat viitorul împotriva revenirii unor conjuncturi ce agitaseră Europa întreagă și pentru aceasta trebuiau suprimate cauzele care le-au dat naștere. Prin urmare, marile rezultate ale păcii, menite să compenseze pierderile enorme aduse de război au constat în primul rând în:

1. Consacrarea integrității Imperiului otoman și admiterea sa în sânul familiei europene.

2. Protejarea, nu izolată, ci colectivă, a creștinilor din Turcia și a populațiilor privilegiate sau bucurându-se de imunități excepționale.

Se poate judeca în ce chip aceste rezultate au fost sau vor fi materializate deoarece au trecut aproape trei ani de la încheierea păcii.

Înaintea ultimului război îi era îngăduit Europei să se lase amăgită în ceea ce privește Turcia, să nesocotească ceea ce noi ceilalți creștini din Orient învățasem să cunoaștem din copilărie, dar ca după contactul pe care 300 de mii de englezi și de francezi l-au avut cu musulmanii, chiar pe teritoriul acestora, oamenii de stat din Europa să mai creadă în posibilitatea regenerării Turciei, în asimilarea ei statelor creștine și chiar în menținerea integrității Imperiului, înseamnă să le atribui prea puțină perspicacitate, dacă nu consideri mai curând aceste formule atât de uzate ca un limbaj de circumstanță, prin care diplomația a convenit să dea o înfățișare statutului provizoriu odrăslit de Tratatul din 1856.

Atunci când țarul Nicolae a spus că Turcia era bolnavă, toată lumea a protestat și afirmația a fost taxată de insidioasă și interesată. Cu toate acestea, țarul Rusiei a fost foarte moderat în exprimare; cu mult timp înainte, generalul Sebastiani[6], care studiase Turcia de aproape în calitate de ambasador, a declarat, ca ministru, de la înalta tribună franceză, că *Turcia era un cadavru pe care nimic nu-l mai putea învia.*

Toți călătorii de seamă care au străbătut Turcia sunt unanimi în a constata decadența ei, barbaria ei de nelecuit, întepeneala firii musulmane și au recomandat să fie lăsată să moară în pace, *să nu fie tulburate ultimele momente ale muribundului, sub pretextul de a-l regenera.*

Lord Canning, după ce a încercat în zadar, cu toată atotputernicia lui, să înscrie Turcia pe făgașul civilizației, după ce a pus în mișcare toate resorturile diplomației pentru a o îndrepta pe calea de care el lega salvarea Imperiului otoman și dreptul său la solicitudinea Europei, a părăsit Constantinopolul disperat că n-a reușit, și nu s-a putut împiedica, despărțindu-se de personalul ambasadei, să-și manifeste dezamăgirea în termeni formali și violenți care la vremea lor au făcut senzație.

S-a crezut efectiv că Turcia e în stare să regenereze, să se civilizeze și să facă parte din familia statelor europene? Să căutăm soluția acestei probleme în unica sursă oferită, în istoria însăși a Imperiului otoman, de starea lui trecută și prezentă, rezumată în câteva cuvinte.

Islamismul și-a datorat măreția și izbânzile chiar principiilor naturii sale, săbiei și Coranului său, cu alte cuvinte, cuceririlor și fanatismului. Acesta a fost cercul în care l-a închis legislatorul lui inspirat, aceasta a fost dubla condiție a existenței sale și a expansiunii rapide. Sub asemenea stindard, islamismul a devenit periculos pentru creștini. Miliția ienicerilor, creată de Amurat[7] și recrutată în mod exclusiv dintre copiii creștinilor subjugați, devenise formidabilă. Acestei miliții îi trebuiau cuceriri, căci, izolată în mijlocul musulmanilor, și-a păstrat preponderența grație austerității regulilor de disciplină impuse. Fiecare cucerire adăuga contingentul ei la această miliție și fiecare nouă recrutare ducea la noi cuceriri. Așa starea de război permanentizându-se, puterea islamului s-a întins de la Munții Taurus până la Adriatică, de la Nistru până la Nil și a dus de două ori armatele sale victorioase până la porțile Vienei.

Dar creștinismul s-a deșteptat spre a ridica un dig în calea torentului. Au început insuccesele pentru turci, care s-au văzut siliți, contravenind preceptelor lor, să trateze cu creștinii; mai multe state mici au fost reduse la condiția de vasali. „Dacă atunci – spune un observator dintre cei mai competenți – principiile islamismului ar fi îngăduit o organizare internă, cu suprimarea spiritului de cucerire și o participare deschisă la dreptul public european, poate că Imperiul s-ar fi menținut,

dar puterea musulmană se rezema pe dreptul celui mai tare și orice tranzacție era o dovadă de slăbiciune".

Din acel moment, de la starea staționară Imperiul turcesc a trecut rapid la decadență, și toate strădaniile ulterioare de a-l salva n-au făcut decât să-l piardă.

Vieții războinice a sultanilor i-a urmat lenea și moliciunea.

Corpul ienicerilor, deschizându-și porțile tuturor musulmanilor, a degenerat într-o hoardă de tâlhari nesupusă vreunei discipline, ajungând pentru sultani ce era garda pretoriană pentru împărații romani.

Delapidările și furturile au istovit rezervele Imperiului care nu se mai hrănea decât din jaf și masacre.

Războiul devenind o artă și victoria prețul științei strategiei și al disciplinei, sălbăticia și ignoranța turcilor i-au dus, de fiecare dată când s-au aflat în conflict cu puterile creștine, din eșec în eșec.

De atunci Imperiul turcesc a început să se dezorganizeze și să se descompună.

Încercările de inovare, al căror promotor a fost Selim al III-lea, n-au făcut decât să-i sporească slăbiciunea, pervertind chiar principiile existenței sale, fără să schimbe nimic, afară de niște forme zadarnice, complet lipsite de fond.

Mahmud a sfârșit prin a distruge ultimele vestigii ale forței sleite a islamismlui, exterminându-i pe ieniceri și pe aianii[8] rebeli. I-a înlocuit cu recruți care ca disciplină n-au câștigat decât un costum nou și generali care habar n-aveau de știința militară.

Războiul de independență al Greciei[9] și lupta de la Nedjib au scos la iveală slăbiciunea extraordinară a puterii turcești. În cele din urmă, dacă flotele, armatele, banii și generalii străini nu i-ar fi venit în ajutor, ar fi fost de ajuns elementele distructive existente în sânul ei ca s-o reducă la nimic.

Civilizarea Turciei e o utopie, ea nu poate fi concepută de cei care-i cunosc pe turci și care nu se lasă înșelați de câteva aparențe cu lumină înșelătoare ce strălucește doar de departe. „Islamismul și civilizația, spunea un orator francez, sunt lucruri care țipă văzându-se alăturate".

După părerea noastră, azi ar fi mai lesne să civilizezi pe malaezi și pieile-roșii decât pe turci a căror structură civilă, morală și religioasă înseamnă negarea civilizației.

Văzând aparențele luate în fața europenilor de câțiva turci de seamă, care s-au luat după purtările acestora, s-a crezut că Turcia era pe cale să se civilizeze! Sub vesta galonată cu care sălbaticul indian își acoperă pieptul, goliciunea restului corpului nu arată starea omului care o poartă?

Ești uimit văzând persoane serioase că iau în seamă aceste simulacre de reforme față de sălbăticia și fanatismul națiunii întregi și apreciază înțelegerea guvernului turc față de scenele sângeroase al căror teatru sunt provinciile Imperiului, mai ales după tratatul care-i protejează pe creștini. Înțelegerea guvernului turc nu e surprinzătoare; înseamnă să-l întrebi pe un muribund dacă vrea să-și recapete sănătatea. Dar există mijloace să-l reînsuflețești? Poate civilizația vreodată pătrunde în Turcia, oricât de mult s-ar ține seamă de greutățile ce se împotrivesc? Aici e toată problema.

„Prețuiesc", se spune într-o lucrare recentă, cea mai bună, după părerea mea, care s-a scris despre situația Turciei, „îndrăzneala cui spune: sultanul a decretat asta, a reformat ailaltă. E un mare sultan cel care poate face asemenea miracole în Turcia; mi se pare însă că instituțiile nu se pot consolida decât prin organizarea regulată a statului. Se poate imagina ceva regulat într-un mediu dezordonat? De altfel instituțiile sunt rezultatul științei, artelor, într-un cuvânt al civilizației. Se împacă ele cu practicile din serai? Pentru a conduce o mare mașină administrativă trebuie oameni învățați; de unde să ia turcii învățătura? În Franța sunt necesare studii îndelungate și muncă neîntreruptă ca să te îndrepți spre o specialitate anume. Cum poate primul turc venit, fără noțiuni prealabile, să fie pe rând ministru de Finanțe, al Marinei, de Război, al Comerțului, mare maestru pentru artilerie, intendent al monetăriei etc.?"

Am amintit deja natura principiului constitutiv al națiunii turce: acest principiu e Coranul. Coranul, comentat, denaturat sau interpretat, după caz, de către ulemale[10], formează în esență religia, moravurile, legislația și știința musulmanului. Nu poți să te atingi de una din aceste ramuri fără să nu răstorni tot. Or, preceptele Coranului sunt esențial și diametral opuse civilizației și creștinismului; ele consacră principiul sabiei, al subjugării și ostracizării creștinismului; ele proclamă netemeinicia oricărui tratat cu necredincioșii; legitimează poligamia, sclavia și claustrarea femeii. La turci proprietatea nu e asigurată; nu există

familie, prin urmare nici societate. Toată știința ține de cartea sfântă. Deci nu există știință și nici cale deschisă progresului sau reformelor de vreun fel oarecare. Iată încă o dată de ce islamismul și civilizația țipă când sunt puse alături.

Poți substitui Evanghelia Coranului? Doar atunci îți va fi îngăduit să te gândești să-l civilizezi pe turc și să-l faci demn de a intra în familia europeană. Dar atunci nu turcul va ieși din creuzetul metamorfozei tale; materia frământată cu grijă va luneca și pe degete nu-ți va rămâne decât murdăria.

Să facem de altfel apel la fapte și la istorie ca să vedem care a fost rodul tuturor tentativelor de reformă încercate în Turcia în perspectiva decăderii ei. Nici una n-a făcut altceva decât să mărească slăbiciunea și descompunerea principiilor vitale ce îi mai rămăseseră.

Las de o parte reformele încercate de aproape două secole de diferiți sultani destul de deștepți ca să vadă prăpastia căscată în fața lor, reforme care încă de la început au fost literă moartă. N-o să le amintesc decât pe cele din mintea fiecăruia.

Sultanul Mahmud a reformat armata și i-a dat aparența de disciplină, îmbrăcând-o într-o haină pe cât de incomodă pe atât de ridicolă și degradantă în ochii turcilor. A contribuit el așa cu ceva la forța Imperiului său? A introdus organizarea, știința, strategia care fac forța armatelor? A trezit el spiritul public care dă soldatului curaj? A format ofițeri, generali învățați în arta războiului? De fel. Generalii și amiralii sunt, ca totdeauna, improvizați și luați fără alegere din toate clasele, din profesiunile cele mai străine de meseria ce sunt chemați să exercite. Astfel, în ultimul război, s-au văzut armate turcești conduse de ofițeri străini care în cea mai mare parte nu fuseseră nici măcar caporali în Europa. Se poate pretinde că Turcia are o armată disciplinată în accepția serioasă a cuvântului?

Degeaba a proclamat același sultan egalitatea în drepturi și amestecul între diferite populații ale imperiului său, că aceasta nu s-a putut realiza.

A urmat criza din 1839, înlăturată prin tratatul de la Londra. Dar, ca să justifice acest tratat, puterile care au oferit ajutor Turciei au pretins ca ea să se facă demnă de el reformându-și instituțiile exclusiviste și barbare. Nimic mai ușor: hatti humaiun-ul de la Gülhane[11] promite marea cu sarea, dar nici una din clauzele lui n-a fost pusă în aplicare.

Totuși, Europa pare că e mulțumită cu această mistificare și continuă să fie încântată că e păcălită.

Lord Canning, cu toată buna-credință izvorâtă din convingere și cu tot interesul de a face să domine politica britanică, dorind să întărească Turcia și s-o prezinte ca viabilă în ochii Europei, în cele din urmă a obținut, după eforturi stăruitoare, admiterea mărturiei creștinilor în justiție și a făcut să răsune sus și tare acest prim pas spre concesii mai largi; dar acest fapt izolat, oricât de neînsemnat a fost, n-a rămas decât o teorie pe care faptele de toată ziua o dezmințeau în mod flagrant. Anchetele făcute în provincii de același ambasador i-au semnalat cele mai deplorabile excese, abuzurile cele mai revoltătoare în administrație și în condiția raialelor.

În sfârșit, pacea din 1856 a provocat faimosul hatti humaiun[12], rod al unui sacrificiu de două miliarde de franci și a jumătate de milion de oameni, înghițite de război. Acest hatti humaiun repeta principalele promisiuni ale celui de la Gülhane; chiar de la promulgare, cunoscătorii l-au socotit un nou caraghioslâc al Porții. De altfel, aceasta s-a grăbit să acorde principelui Vogoridi titlul de membru în Consiliul Imperiului și la acest act de pură formă și atât de puțin interesant pentru creștinătatea suferindă s-a mărginit aplicarea promisiunilor ei. Totuși „Journal de Constantinople" n-a lipsit să releve că era o dovadă că nu mai exista deosebire între creștin și turc; câteva ziare din Europa s-au lăsat seduse de această asertiune; câteva spirite credule s-au întemeiat pe el și iată că Poarta și-a atins țelul, cel puțin o vreme.

Printr-o amară bătaie de joc, capitulațiile lui Mahmud al II-lea și drepturile acordate patriarhilor și care străbătuseră neatinse patru secole de sclavie, au fost declarate nule sub pretext că regimul hatti humaiun-ului nu mai îngăduia deosebiri între populațiile ce formau Imperiul otoman.

Singura clauză a noii carte pe care Poarta n-a lipsit s-o aplice a fost recrutarea în rândurile creștinilor; dar cum înarmarea unei sute de mii de supuși nemulțumiți i-a dat de gândit, a convertit obligația recrutării într-o redevență substanțială, ceea ce a făcut să apese asupra creștinilor o nouă sarcină de nesuportat. Acesta e singurul rezultat odrăslit de hatti humaiun și pe care, printr-o intervertire a înțelesului celui mai obișnuit, Poarta nu se jenează să-l treacă drept concesiune de drepturi. Cât despre rest, niciodată creștinătatea n-a avut atâta de suferit de pe urma jignirilor

turcilor ca de la promulgarea hatti humaiun-ului care a trezit fanatismul musulman. Nu numai că nu se pune problema fuziunii și asimilării între opresori și supușii lor, dar – printr-o revenire la vremurile cele mai barbare ale islamismului – bisericile au fost profanate, preoții au fost masacrați și târâți în uliță, onoarea familiilor a fost violată, spolierile și asasinatele au rămas nepedepsite și nimic nu lasă să se întrevadă că această stare de lucruri se va schimba. Poarta a fost sensibilă, fără îndoială, la fiecare observație provocată de aceste fapte, dar ceea ce s-a realizat e o dovadă, pe de o parte, că e prea slabă pentru a preveni și chiar pentru a reprima fărădelegile comise și, pe de alta, că orice încercare de îmbunătățire nu face decât să excite instinctele feroce ale națiunii musulmane și să aibă un efect contrar celui așteptat. Trebuie să conchidem astfel în mod necesar că reformele sunt de neaplicat în Turcia, că turcul luat în masă e de neschimbat și că civilizația e incompatibilă cu starea lui socială.

La ce servește bunăvoința presupusă a guvernului turc, în spatele căreia Poarta obișnuiește să se ascundă ca să justifice, cel puțin sub acest raport, solicitudinea arătată de Europa? La ce servește, de vreme ce nu poate profita de ea, decât ca să ia ochii lumii câtăva vreme? Am spus bunăvoință presupusă, căci în ceea ce mă privește n-am nici cea mai mică încredere în ea. Ceea ce e luat drept bunăvoință, nu-mi pare decât abilitate mai mult sau mai puțin rafinată, căreia s-a convenit să i se aducă omagii ca să nu se recunoască eroarea.

Unde sunt universitățile, academiile, tribunalele regulate preconizate de firmane, creații născute moarte dintr-un elan ale cărui articulații sunt frânte? Unde e maimuțăreala unei contabilități financiare pe care un decret recent a împrumutat-o de la statele civilizate? Toate aceste fantasmagorii de reforme nu sunt decât umbre chinezești care-i distrează pe turci și din nenorocire uneori și pe europeni; căci n-au nici o bază, deoarece orice reformă, pentru a se încetățeni și a prinde rădăcini, trebuie să fie legată de știință, de instituții coordonate și de o organizare socială ce n-ar putea germina pe pământul Turciei. De câte ori sultanii din ultima vreme, din cauza sărăcirii vistieriei, ceea ce e un simptom de decadență, n-au promulgat legi somptuare rămase literă moartă, ca toate proiectele de reformă și de reorganizare? Chiar acum, când debandada și cheltuielile nebunești din serai silesc Poarta să-și înmulțească împrumuturile externe, cum poate arunca praf în ochii

celor care i le acordă? Ea decretează cu cea mai mare solemnitate posibilă economii la care seraiul sfârșește prin a se supune dar efectele lor nu depășesc momentul împrumutului.

Urmările pe care pacea din 1856 le-a avut în general pentru creștini s-au făcut simțite în mod special în Principatele dunărene. Departe de a le lua în seamă, fie și numai din recunoștință pentru hotărârile solemne ale Europei, de care se amuză, Poarta a profitat mai mult ca niciodată de împrejurări ca să-și sporească dominația asupra Moldo-Valahiei. Complet necontrolată, din moment ce protecția parțială a fost suprimată iar garanția colectivă n-a fost până azi sancționată, ea le-a transformat în pașalâcuri conduse prin firmane și scrisori viziriale; toate acestea pentru a dovedi puterea pe care i-o atribuie Europa și pentru a fi primită în cadrul familiei europene.

Istoria lumii a sancționat de secole acest adevăr de necontestat: atunci când o națiune cuceritoare e mai civilizată decât cea cucerită, ea îi impune legile; în caz contrar, le primește de la aceasta din urmă. Și într-un caz, și într-altul cele două națiuni fraternizează și fuzionează. Dar acest botez de legitimitate a fost imposibil între musulman și creștin, între o religie a moralei și a caritații și dogme de distrugere și intoleranță. De aceea, creștinii au rămas, încă de la cucerire, izolați în mijlocul celor care i-au subjugat. Musulmanii nu s-au putut supune principiilor de civilizație și cu atât mai puțin s-au depărtat creștinii de moravurile și de preceptele credinței lor. Cu cât cei dintâi au pierdut din forță și vitalitate, cu atât supușii lor s-au înălțat prin inteligență, instruire și acea aptitudine de a asimila elementele de civilizație ce fac puterea popoarelor. Astfel că, în starea actuală a lucrurilor, orice ciocnire între supus și cuceritor – așa cum am avut exemple răzlețe – nu poate lăsa dubii asupra rezultatelor; la fel, orice încercare de a stabili egalitatea între două națiuni nu va putea da naștere decât la tulburări, zguduiri, revoluții care vor sfârși cu triumful creștinismului.

Interesele Europei occidentale cer ca Imperiul otoman să fie a doua oară salvat și să fie luat sub protecția ei. Dar se va putea acționa mereu așa? Va putea ea juca multă vreme rolul celui păcălit față de o națiune barbară, admisă în familia ei în ciuda incompatibilităților de înrudire și care-i răsplătește bunăvoința și sacrificiile prin masacrarea consulilor și coreligionarilor ei și prin profanarea simbolurilor sfinte ale creștinismului? În sfârșit, e de demnitatea și de umanismul Europei secolului

al XIX-lea să sacrifice populațiile creștine, ce fac parte firesc din familia ei, ca să susțină umbra de dominație otomană care, spre a fi conservată cu sila, va trebui să țină fără încetare diplomația cu răsuflarea tăiată ca și armele pregătite ale puterilor ca să o apere? Și încă, dacă va veni un timp când populațiile creștine, scârbite și exasperate de nenorocirile ce apasă asupra lor, se vor înțelege să scuture jugul care le apasă, Europa va putea sau va îndrăzni să-și întoarcă tunurile împotriva lor ca să apere islamismul?

Fără îndoială că remediul la toate acestea nu poate fi improvizat. De multă vreme interese europene divergente fac să iasă la iveală obstacole serioase în calea unei înțelegeri generale și imparțiale; dar dacă munca asiduă și sacrificiile uriașe impuse în ideea zadarnică de a învia Turcia ar fi fost folosite pentru a tăia nodul gordian, dacă într-un cuvânt, aserțiunea țarului Nicolae, care știa ce vorbește, ar fi fost luată în serios, azi am fi fost mai aproape de soluționarea marii probleme. Chestiunea orientală n-ar fi rămas întreagă și atât de plină de urmări pentru viitor și n-am risca într-o zi să fim luați pe neașteptate de necunoscutele închise în ea.

NOTE

[1] Problema orientală, constituită ca atare încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și care privea lupta între marile puteri pentru dobândirea supremației politice și militare în sud-estul Europei și în Orientul Mijlociu, a înregistrat numeroase episoade militare. Unul din acestea a fost Războiul Crimeii. Pretextul lui l-a format stăpânirea lăcașurilor sfinte de la Ierusalim și Betleen, disputate de ortodocși, susținuți de Rusia, și de catolici, sprijiniți de Napoleon al III-lea. Motivul real l-a constituit nevoia Rusiei de a-și trece flota prin Strâmtori, acțiune care-i fusese interzisă prin Tratatul de la Londra din 1841. În acest scop, țarul Nicolae I a clamat *urbi et orbi* decăderea Imperiului otoman și necesitatea împărțirii lui. Însă teama distrugerii echilibrului european a făcut să intervină în conflict Franța, Anglia și Sardinia spre a sări în ajutorul Turciei. Teatrul principal de război a fost Crimeia și înfrângerea rușilor a pus capăt

ostilităților. Lucrările clasice în această privință sunt: J. Ancel, *Manuel historique de la question d'Orient (1792–1930)*, Paris, 1931 și E. Tarlé, *Războiul Crimeii*, 2 vol., București, 1952. Apoi E. Thouvenel, *Trois années de la question d'Orient*, Paris, 1897; A. Oțetea, *Contribution à la question d'Orient*, București, 1930.

[2] Mahmud, sultan otoman (1785–1839), care în 1839 a distrus corpul ienicerilor.

[3] Abdul Medgid (1839–1861).

[4] Vezi capitolul precedent.

[5] Vezi capitolul precedent.

[6] Horace François Bastien, conte Sebastiani (1772–1851), mareșal al Franței, ambasador în Turcia (1806), ministru de Externe sub Louis Philippe.

[7] Amurat I, sultan otoman (1319–1389).

[8] Aiani, căpetenii militare ale cazalelor (districte administrative).

[9] Grecia s-a proclamat independentă în urma unei insurecții contra turcilor în 1821; sultanul și-a asociat pe pașa Egiptului pentru a-i înfrânge pe greci și numai intervenția concertată a puterilor occidentale a dus, la 2 februarie 1830, la proclamarea în fapt a independenței Greciei. Bătălia cea mai proeminentă în acest război s-a purtat la Navarino (20 octombrie 1827) între flota anglo-franco-rusă și cea turco-egipteană. La Nedjib, localitate la frontiera cu Siria, turcii au fost înfrânți în 1839 de către Ibrahim pașa al Egiptului.

[10] Ulemalele erau teologi musulmani interpreți ai Coranului. Corpul lor dispunea de puteri deosebite în Imperiul otoman.

[11] Prin hatișeriful de la Gülhane (3 noiembrie 1823), emis de sultanul Abdul Medgid și inspirat de marele vizir Mustafa Reșid pașa, s-au introdus o serie de reforme de expresie occidentală, păstrându-se în același timp numeroase instituții tradiționale. Conținutul lui se rezumă la: garantarea securității vieții, onoarei, avutului tuturor supușilor Imperiului otoman, indiferent de confesiune. Pe viitor procesele aveau să se desfășoare numai în public și în conformitate cu legea. Se constituia un nou sistem de impozite. Serviciul militar se limita la patru-cinci ani în loc să mai fie viager ca până atunci. Analiza legii și prezentarea amănunțită a cadrului social-politic la R. Davison, *Reform in the Ottoman Empire*, Princeton, 1963, p. 37 și urm.

[12] Hatti humaiun-ul din 1856 a fost promulgat la presiunea diplomației occidentale. Cel mai tenace a fost ambasadorul englez Stratford Canning (lord Redcliffe), spre a obține statuarea din nou a egalității totale în drepturi a supușilor creștini cu cei otomani ai Imperiului (*ibidem*, p. 52 și urm.).

PARTEA A II-A

1856–1863

PARTEA A II-A

1856–1863

LVIII

Pentru că s-a scurs un interval de timp de nouă ani de când am încetat să-mi consemnez pe hârtie amintirile și acum mi-e dat din nou să reiau condeiul, nu mă pot împiedica să arunc o privire retrospectivă asupra acestei perioade atât de fecunde în evenimente de seamă pentru Principatele dunărene. Fără îndoială, nu-mi propun aici să prezint istoria sau cronologia evenimentelor; ele se pot cerceta din publicistica epocii; dar atât cât memoria îmi va putea veni în ajutor, doresc să trasez aspectele generale ale schimbărilor operate, să mă aventurez a judeca rezultatele lor de acum sau pe cele de viitor și să amintesc împrejurările la care am fost chemat să particip mai mult sau mai puțin direct.

O dată Tratatul de la Paris încheiat, conducerea Principatelor a fost încredințată unor caimacami[1] sau locotenenți; s-au convocat Divane ad-hoc[2] menite să exprime dorințele națiunii române și puterile semnatare ale tratatului au delegat acolo comisari[3] care să adune aceste doleanțe, studiind și ei înșiși adevăratele nevoi ale țării.

Sub asemenea auspicii, în câmpul deschis vreme de trei ani nesfârșiți unor lupte intestine, în fața atitudinii absolut pasive a guvernului lovit de inerție datorită structurii lui efemere și provizorii, a revărsării aspirațiilor drepte sau pătimașe, antagonismelor provocate de ideile unui radicalism care în asemenea caz nu putea decât să câștige teren în fiecare zi – s-a produs o anarhie în idei, o dezlănțuire de pasiuni nedomolite și fără discuție domnului ales i s-au făcut puzderie de greutăți, pe care trebuia să le învingă.

La rândul lor, comisarii au întârziat destul de mult depunerea raportului comun, care a fost punctul de plecare al Convenției din 1858[4]. Nu cunosc, se înțelege, comunicările confidențiale făcute de acești domni guvernelor lor respective, dar în ceea ce privește raportul comun e greu să găsești o umbră de idee valoroasă, de opinii nete și

convingătoare, în concordanță cu împrejurările locale și cu caracterul lor de reprezentanți ai marilor puteri care au dispus de soarta Principatelor. Situația țării e prezentată cu ajutorul unor documente scoase chiar din legislația ei; dar orice apreciere asupra chestiunilor vitale la ordinea zilei, orice părere despre natura nevoilor publice, asupra oportunității sau utilității reformelor de introdus sunt eludate cu grijă sau lăsate pe seama conferinței.

Din toate aceste preliminarii n-a rezultat pur și simplu sancționarea dorințelor Divanurilor ad-hoc, ce n-au atârnat suficient în balanță ca să justifice nevoia de a fi răscolit țara în toate sensurile, ci Convenția din 1858. Dacă îndrăznesc să judec un act emanat de la cele mai eminente persoane ale Europei, o fac ca om realist, ca apreciator practic al situației țării mele, în vreme ce autorii Convenției, referindu-se la ideile preconcepute ale combinațiilor politice posibile la ei, au în plus mari dificultăți de depășit ca să ajungă la înțelegere.

Opera Convenției se resimte de pe urma acestor dificultăți. E o lucrare hibridă, care chiar ca tranziție nu era făcută să trăiască; de aceea, departe de a veni în ajutor pentru organizarea Principatelor, n-a făcut decât să complice o situație dintre cele mai delicate. Voi reveni asupra acestui subiect. Să reluăm pentru moment firul povestirii.

Profitând de inerția guvernului, se înțelege de la sine că demagogia, cum se întâmplă totdeauna în asemenea cazuri, a pus în mișcare toate resorturile ce agită pasiunile omenești ca să-și răspândească principiile în sânul națiunii. Toți cei care datorită poziției sociale mediocre, lipsei de merit sau de educație ori unor antecedente defavorabile rămăseseră până atunci neluați în seamă, au îmbrățișat cu căldură ideile egalitare, ceea ce în capul lor îi punea la nivelul celor considerați drept superiorii lor. Nu înțeleg să vorbesc propriu-zis de popor, de acel popor la care de regulă precumpănește bunul-simț, pentru că n-a fost pervertit printr-o zadarnică pretenție pentru știință; ci de acea categorie de oameni fără căpătâi care trăiesc de pe o zi pe alta, deranjează serviciile publice, n-au meserie și sunt incapabili să-și fie utili lor înșiși și țării lor; sunt tineri care se arată fanatici față de orice idee taxată drept liberală, spre a scoate în evidență o individualitate care altfel ar fi rămas obscură, acei stâlpi de cafenea care parcurg cu lăcomie orice publicație defăimătoare și subversivă pentru temelia societății, orice manifestare ce ultragiază tot

ce a fost înconjurat de respect și se pătrund de veninul unor maxime false și periculoase.

Luând drapelul unirii ca un talisman bun să împlinească cele mai absurde speranțe fabricate de imaginația lor, ei nu pierd nici o ocazie să laude toate manifestările zgomotoase. S-o spunem? Sunt aceleași persoane (bineînțeles nu vorbesc decât de Moldova) care, la șase luni după realizarea unirii, văzând că aceasta n-a răspuns în mod vag și nelimitat așteptărilor lor, că, dimpotrivă, interesele lor au fost jignite, uneltesc pentru separare. Principiile prost digerate pe care ignoranța i-a făcut să și le însușească ca o condiție în plus de patriotism curat nu sunt altceva decât nivelarea socială; umilirea oricui e o somitate prin avere sau prin merit, negarea dreptului de proprietate. E o egalitate imaginară și neputându-se înfăptui în ordinea morală și fizică, îi împinge pe cei ce o cultivă în acest chip să aibă purtări nepoliticoase sau grosolane față de cei cu care pretind că sunt egali, fără să-și dea seama că asemenea purtări îi izolează și mai mult. De altfel numai la această categorie de oameni vreau să mă refer și nu la acel număr însemnat de persoane distinse prin instrucție, pătrunse de principiile ce profesează și care, cu toate că după părerea mea poate le exagerează, își îndreaptă convingerile onorabile și înțelepte spre un scop patriotic mărturisit.

Nu pot împărtăși în toată întinderea lor ideile acestora din urmă, nici mijloacele folosite pentru atingerea țelului comun care e binele general; dar m-am asociat totdeauna aspirațiilor având drept țintă ameliorarea destinelor națiunii cu care m-am identificat. Convins că epoca actuală reclamă în mod imperios o reformă radicală a instituțiilor, a moravurilor, a unor obiceiuri caduce ce trebuie acordate cu exigențele secolului și ale civilizației, am îmbrățișat din suflet aceste cugetări fără regret sau gând ascuns. Progresul a fost totdeauna ținta tuturor eforturilor mele și am resimțit o satisfacție intimă ori de câte ori mi-a fost dat să particip la el. Dar ceea ce eu înțeleg prin progres nu sunt acele elanuri nesăbuite care, prin salturi periculoase, vor să facă o națiune să treacă prin timp și spațiu, fără să le fi parcurs firesc, acele încercări îndrăznețe dar sterpe care nu se întemeiază nici pe moravuri, nici pe educație și prin urmare n-au o a doua zi. Aceste imitații copilărești și incoherente ale vechilor societăți, neputându-se adapta încă situației noastre sociale, sfârșesc prin a fi înzestrat țara doar cu un

cuvânt zadarnic și pretențios dar stupid în aplicare. Armura unui Bayard[5] pe trupul unui copil nu face ecoul, ci doar caricatura. Națiunile, ca și indivizii, ca să ajungă la înțelepciunea vârstei mature, trebuie să străbată pas cu pas distanțele și toate gradele educației și ale luminilor civilizației. Orice se face în afara acestei condiții înseamnă un edificiu fără temelie, care nu e menit să se consolideze. De altfel, chiar când o națiune e în măsură să fie dotată cu instituții liberale, e pierdere de vreme să le introduci în chip izolat, dacă aplicarea lor n-a fost pregătită îndelung și însoțită de toate accesoriile indispensabile. Asemenea împrumuturi izolate sunt plante exotice aruncate, orfane și fără adăpost, pe un teren ce nu e gata să le primească, într-un mediu unde nu se pot aclimatiza.

Avem azi dovada în starea de dezorganizare a țării după patru ani de eforturi gigantice pentru asimilarea ei națiunilor a căror educație a traversat secole.

O libertate mereu neînfrânată în toate direcțiile pentru un popor ale cărui judecăți de valoare sunt departe de a fi formate ca și instituțiile de perfecționare politică, unde nu există oameni capabili să le înțeleagă și să le aplice – iată aspirațiile neîncetate ale democraților. Denigrarea sistematică a puterii, excitarea maselor împotriva proprietarilor și a celor bogați, propagarea ideilor anarhiste și a maximelor revoluționare, iată programul unei prese fără frâu, acționând zilnic asupra unor spirite neluminate și gata să-și însușească zeama otrăvită care formează hrana populației din ziua de azi și a generației de mâine.

Ca să judeci în ce măsură gândirea unei populații ignorante în fond se pervertește încet, încet, n-ai decât să urmărești cum se dobândește azi popularitatea. Printr-o viață de abnegație și devotament pentru interesul public? Prin binefaceri răspândite asupra țării? Defel. N-ai decât să defăimezi din înălțimea tribunei parlamentare sau a catedrei profesorale tot ce trebuie să fie respectat, să arunci discreditul și injuria asupra personalităților onorabile ca să-ți arogi titlul de bun patriot; și cu cât termenii acestor insulte sunt mai tari, cu atât ești mai sigur că ai să culegi aplauze, ai să fii obiectul ovațiilor și al manifestărilor zgomotoase. Acești patrioți contribuie în mare măsură la coruperea spiritului public, ei înșiși dându-se după gustul admiratorilor lor, ca acei cântăreți care, văzându-se aplaudați când strică armonia prin răcnete necontrolate și discordante, își sacrifică glasul și talentul prostului gust al publicului.

Să adăugăm la acestea neputința și neștiința unui guvern ce nu s-a priceput să facă nici un fel de ordine în administrație și în finanțe, a trăit de pe o zi pe alta, n-a trecut la organizarea țării în sens luminat și metodic; și am fost martorii cauzelor care ne-au dus la încurcături de nedeslușit, la o situație dintre cele mai precare și mai alarmante.

NOTE

[1] Caimacamii au fost numiți la 17/19 iulie 1856 în persoana lui Alexandru Ghica în Țara Românească (fostul domn regulamentar) și a lui Toderiță Balș în Moldova. Cel din urmă, murind, a fost înlocuit cu Nicolae Conachi Vogoridi (vezi și cap. următor).

[2] Divanul ad-hoc al Moldovei formulase următoarele deziderate: autonomia Principatelor conform capitulațiilor încheiate cu Poarta otomană; unirea Principatelor; principe străin; neutralitatea Principatelor; Adunări obștești. Aceleași principii le exprimase și Divanul Țării Românești în patru puncte (cf. *Acte și documente*, VI, p. 65–68 și II, p. 34).

[3] Comisarii puterilor europene erau: Lichman von Palmerode (Austria); baron von Richthoffen (Prusia), Edward Bulwer (Anglia), cavalerul Benzi (Sardinia), Basily (Rusia), Saavfet pașa (Turcia), Talleyrand Périgord (Franța).

[4] Prin Convenția de la Paris din 7/19 august 1858 s-a dat un nou statut Principatelor, oarecum în conformitate cu doleanțele formulate de Divanurile ad-hoc, transmise prin intermediul rapoartelor comisarilor europeni. Astfel: cele două țări se numeau pe viitor Principatele Unite ale Moldovei și Țării Românești, fiecare alegându-și domnitorul ei. Principatele se aflau sub suzeranitatea Porții și garanția colectivă a marilor puteri. La Focșani se crea o Comisie Centrală și o Curte de Casație ca instituții comune. Armata se organiza identic în cele două Principate. Caimacamii, în ființă la data încheierii Convenției, se înlocuiau cu alți trei în fiecare țară. Rangurile și privilegiile boierești se desființau. Toți cetățenii deveneau egali în fața legii. Pentru alegerea membrilor Adunării elective se elaboraseră „stipulațiuni electorale", care instituiau un sistem censitar cu trei colegii. (Textul Convenției în *Acte și documente*, VIII, p. 306–314).

[5] Pierre Terrail de Bayard (1473–1524), „cavaler fără frică și fără prihană" în slujba lui Ludovic al XII-lea și a lui Francisc I, cu fapte de arme devenite legendare.

LIX

Pacea, urmată de Tratatul de la Paris, a dus după sine retragerea principelui Ghica. Așteptând să fixeze soarta Principatelor, puterile europene au încredințat Turciei grija de a-i alege pe capii guvernelor interimare. Aceasta s-a grăbit să-l numească pe Teodor Balș[1] la căimăcămie. Într-un moment când toate năzuințele nu tindeau decât să se sustragă autorității pe cât de arbitrare pe atât de inconsecvente a Porții și să proceadă la progresul politic și social al națiunii române, această numire a însemnat o lovitură cruntă adusă nădejdilor pe care națiunea fusese îndreptățită să le aibă; a fost una din acele greșeli cărora le cad victimă cei mai mari oameni politici ai Europei atunci când judecă de departe o țară necunoscută. Să lași la cheremul Cabinetului otoman o țară frământată de anarhia ideilor și tendințelor divergente și să încredințezi puterea unui om care de atâta vreme cerșetorea domnia, dar în același timp să-l slăbești conferindu-i doar calitatea de caimacam în mijlocul unor împrejurări atât de critice era, în ochii mei, o dublă anomalie, ce nu putea atrage după sine decât consecințe funeste.

Teodor Balș fusese într-adevăr concurent al lui Grigore Ghica la tron și din 1849 îi despărțea o rivalitate surdă. În momentul când a abandonat puterea, Grigore Ghica prevedea candidatura mai mult decât probabilă a rivalului său și nimic nu-i stârnea mai mult gelozia decât să presimtă în el un urmaș. Îmi place totuși să cred că ideea unui principe străin, pe care a sprijinit-o către sfârșitul domniei, a fost lipsită de orice calcul egoist și nu i-a fost sugerată decât de aprecierea corectă a situației țării

Luând frânele guvernului interimar, Teodor Balș n-avea decât un țel: să ajungă pe tronul Principatului; dar de la început a urmat un sistem care-l depărta de la aceasta. Înșelându-se asupra exigențelor epocii și asupra scurgerii rapide a timpului, el a sperat totul de la devotamentul nemărginit față de dorințele Porții și ale Austriei care – de la intrarea armatelor chesaro-crăiești în Principat – își arogase o influență fățișă în treburile acestuia. A patronat, prin urmare, în mod exclusiv, partida statu-quo-ului și s-a rupt de toți cei care se identificaseră cu speranța unui viitor mai bun.

Totuși, Teodor Balș era un om înzestrat cu energie, bănuitor, neîncrezător, ascuns, acționând prin agenți și resorturi secrete, secondat în aceasta de soția lui care era dotată cu un spirit bogat în expediente și în resurse de intrigă și seducție. Cu aceste calități, bune sau rele, poate ar fi reușit, influențând alegerile, așa cum se pregătise, dacă moartea n-ar fi venit, la capătul câtorva luni, să-i curme firul speranțelor și al vieții.

Vorbesc de o epocă de rușine și de umilință pentru Moldova. Puterile, pregătind pentru Principate o eră de progres și de autonomie, încredințaseră Porții, cum am spus, soarta lor în această perioadă de tranziție pe care o traversam. A uzat în asemenea măsură de această îngăduință și mai ales atât de nepolitic încât reacția a fost inevitabilă. Turcia era însetată să recâștige ceea ce Rusia o făcuse să piardă ca autoritate, fără să se gândească la faptul că după un secol lucrurile și firea oamenilor se schimbaseră. N-a făcut deci decât să piardă cu totul ce câștigase ca prestigiu datorită antagonismelor cu puterea din nord, antagonisme care-i atrăseseră oarecari simpatii. A fost privită ca un instrument potrivit spre a neutraliza ascendentul pe care armele și politica clarvăzătoare a Rusiei o dobândiseră în Principate din cauza slăbiciunii, lipsei de grijă și atitudinii cu totul pasive a puterii suzerane, dar nimănui nu-i convenea să schimbe influența rusească – marcată de altminteri adeseori de binefaceri de mare însemnătate, și de necontestat – cu influența otomană, esențialmente oarbă, stupidă, arbitrară, aflată la cheremul fiecărui intrigant, a primului lingușitor dispus să trădeze interesele țării spre a câștiga favorurile divanului prin servilism.

Rusia a fost dintotdeauna cum nu se poate mai geloasă pe ascendentul ei asupra Principatelor și nu îngăduia nici o concurență în această privință. Le vedea, e adevărat, ca pe o proprietate care mai devreme sau mai târziu trebuia să-i revină și nu făcea decât să și le asimileze și să le țină la adăpost de influențele ce i-ar fi contracarat vederile politice. Aceasta era partea cea mai rea a amestecului pe care i-l asiguraseră tratatele; dar în afară de acest aspect, acțiunea ei asupra administrației interioare îmbrăca toate formele unei solicitudini dezinteresate, în exercitarea căreia domnii, sau mai curând Mihail Sturdza, n-au făcut decât să participe din plin. Așa, consulii Rusiei, luându-și misiunea să împiedice abuzurile autorităților, să sprijine instituțiile împotriva loviturilor la care erau expuse, să facă să se revină asupra unor nedreptăți generate adesea de corupție și ranchiună, și-au

putut spori influența datorită nevoii Principatelor de a recurge la ei. Dar Poarta prin ce mijloace putea contrabalansa această influență? Porții nu i-a păsat niciodată ce se întâmplă în Principate; ascendentul pe care a ținut să-l exercite, ori de câte ori împrejurările i-au fost favorabile, n-a însemnat decât că și-a arogat asupra conducerii țării o autoritate arbitrară, i-a restrâns independența identificând-o cu provinciile ei, i-a ocrotit pe cei care i se adresau ca să anuleze hotărâri și să răstoarne ordinea de lucruri existentă; în fine, a guvernat Principatele prin firmane și scrisori vizirale. Judecați dacă o asemenea politică, lipsită de succes sub regimul precedent, era de natură, la vremea de care vorbim, să câștige simpatiile țării pentru Poartă! De altminteri, alegerea de caimacam pe care a făcut-o e de ajuns ca să se înțeleagă până unde veleitățile sale de dominare erau paralizate de lipsa de tact și de sistemul apolitic și barbar.

Oricum, bătrânul Vogoridi, care de multă vreme se obișnuise să considere Moldova drept apanajul său, punându-și apropiații și creaturile în capul guvernului ei, a găsit prilejul potrivit să numească la căimăcămia Principatului pe fiul său, Nicolae[2], pregătindu-i astfel ocuparea postului de hospodar, a cărui alegere Poarta pretindea că și-o rezervă pentru sine. De aceea ea s-a opus din răsputeri sistemului electiv care totuși a prevalat la conferință.

Nicolae Vogoridi nu strălucise până atunci decât prin stupiditate și desfrâu. Având din întâmplare șansa să se căsătorească cu cea mai bogată moștenitoare din Moldova, s-a apucat imediat să toace averea imensă în orgii și cheltuieli nebunești. Necultivat, socotind cinstea drept o himeră, lipsit de orice noțiune de moralitate sau probitate, nu credea că onoarea bărbaților și virtutea femeilor rezistă în fața puterii aurului. Era un nătărău în toată puterea cuvântului, voind să treacă drept șiret, un Olibrius[3] care ajunsese jucăria și unealta celor care nu roșiseră să-l înconjoare. Într-un cuvânt, Nicolae Vogoridi nu putea fi comparat decât cu una din acele tinere pașale ieșite din scutecele haremului, căreia i s-a încredințat administrarea, sub ordinele Porții, a unei țări oarecum civilizate, chiar în clipa când aspirațiile spre independență și spre o îmbunătățire necesară se manifestau cu o ardoare mai mare ca niciodată.

Prin acea opinie exagerată a celor care judecă de la distanță și după date adaptate sferei lor de acțiune, tatăl caimacamului, lipsit de iluzii despre fiul său și temător de vreo mișcare greșită a acestuia, ce ar fi putut

să-i spulbere nădejdea urcării pe tron – tatăl său spun, a crezut că experiența care mi se atribuia în mânuirea treburilor ar fi putut fi pentru noul caimacam o călăuză sigură în țelul urmărit. Mi-a scris și a trimis diverși indivizi ca să mă convingă să lucrez pentru fiul său, fie acceptând funcții publice înalte, fie ca secretar sau consilier privat; la rândul său, caimacamul mi-a făcut ofertele cele mai strălucite în același sens. Am refuzat și m-am retras la moșie. Nu numai că nu-i puteam împărtăși vederile și nici ajuta în urmărirea unui scop funest pentru țară, dar mi-era silă, chiar restrângându-mă la un rol pasiv, să servesc sub un om care nu-mi inspira nici o încredere și pe care în zadar aș fi încercat să-l îndrept pe calea ce mi s-ar fi părut cea mai bună. N-am avut de ce mă căi.

Administrația lui Vogoridi a fost un amestec caraghios de neglijență, arbitrariu, confuzie și abuzuri. Încurajat de indivizi interesați să profite de slăbiciunea lui de caracter, Vogoridi își schimba hotărârile cedând totdeauna stăruințelor sau cererilor ultimului venit. Era singurul convins că merge cu pași mari spre tron; anturajul său, departe de a-l dezamăgi, profita de orbirea lui ca să-l facă să-și risipească din belșug averea și favorurile. Îl făceau să creadă că prin asemenea mijloace ralia la sine un partid de seamă și, în cazul alegerii, l-ar fi făcut să triumfe asupra oricărui concurent; cât despre alegerea lui de către Poartă, nu se îndoia de fel de ea.

– Am semnat, îmi spunea într-o zi frecându-și mâinile, mai mult de trei mii de decrete de înaintare; n-au decât să le revoce dacă pot.

Îndemnat spre mijloace nepopulare de către cei care singuri profitau de ele, Vogoridi își asigura o lipsă de stimă unanimă, pe când credea că-și sporește prestigiul și-și mărește clientela.

Un individ dintre cei mai prost văzuți avea o afacere necurată. A fost introdus la caimacam, care, asigurat că tipul se bucura de mare influență în ținutul său și că e important să și-l apropie, îl primește, se gudură pe lângă el, îl lingușește în chipul cel mai curtenitor – spre înmărmurirea celor de față – și rezolvă treaba așa cum voia acesta; încheind întrevederea, caimacamul a fost convins că a câștigat un sprijin important pentru interesele sale. Abia ieșit, individul n-a lipsit să râdă de caimacam și să reverse la adresa lui înjurăturile cele mai murdare din repertoriul său. Un acolit a venit să-i spună lui Vogoridi.

– Oh, știu de ce e vorba, a răspuns el cu un aer triumfător, procedează așa ca să-și ascundă intențiile.

În ajunul înlocuirii sale prin comisia interimară care trebuia să prezideze alegerile pentru Adunarea generală, s-a dus la el consulul Franței.

– Mă tem, a spus acesta intrând, să nu vă deranjez de la treburile dumneavoastră pentru că am văzut în curte o mulțime de trăsuri.

Cei care se grăbeau să obțină hatâruri țineau desigur să profite de ultimele momente.

– Ce vedeți nu-i nimic, i-a răspuns caimacamul, veniți mâine ca să constatați câtă lume o să fie în jurul meu.

Inutil să spunem că a doua zi era părăsit de toți.

Se înțelege lesne cum era în acest răstimp administrată țara. Vogoridi habar n-avea de afaceri, semna fără deosebire tot ce i se punea în față, atrăgându-și oprobriul general pentru avantajele conferite anturajului său.

Fostul director în ministerul din Lăuntru îmi povestea într-o zi că-i prezentase caimacamului spre sancționare un raport al Consiliului într-o problemă litigioasă. Vogoridi n-a ezitat să-l întărească. Peste trei zile, partea lezată de decizia Consiliului i-a înfățișat o jalbă solicitând o hotărâre exact inversă. Caimacamul o apostilează conform conținutului și o recomandă Consiliului spre executare. Directorul, având în mână jalba și raportul anterior, se duce la caimacam și-i arată că apostila infirma hotărârea Consiliului aprobată deja de el și sancționată printr-un început de executare. Dându-și seama de prostia făcută, Vogoridi smulge cu o mișcare bruscă hârtia pe care o ținea directorul în mână – care nu era altceva decât raportul confirmat – și o face bucățele.

– Ce ați făcut, strigă acesta, ați rupt raportul!

Fără să-și piardă cumpătul, caimacamul pune mâna și pe jalbă și o rupe. Directorul s-a mulțumit să ducă cu sine bucățile de hârtie care dovedeau neghiobia șefului.

Cel mai trist e să vezi că întâmplarea, în mijlocul acestor împrejurări excepționale și neprevăzute, a pus un om de teapa lui Vogoridi în fruntea guvernului unei țări, chiar în momentul așteptat cu atâta nerăbdare, când Principatele erau îndreptățite să nădăjduiască viitoarea lor regenerare, când aspirațiile latente formulate de atâta vreme erau pe cale a se realiza grație amestecului providențial al Europei. Toate acestea nu-s de mirare, nici de neîndreptat. Dar ceea ce este îndeobște

trist și lipsit de garanție pentru soarta țării este să-l vezi pe Vogorid înconjurat de indivizi tarați ocupând funcții înalte, care l-au încuraja în părerile sale, au profitat de neghiobia lui, s-au îmbogățit pe seama pungii și reputației sale. Și mai presus de orice, ceea ce trebuie să de mult de gândit e faptul că acești oameni, care s-au degradat astfel ș au demeritat de la patria lor, nepierzând nimic din poziția lor în societate, au făcut să li se uite trecutul; numai dacă, ivindu-se ocazia n-ar lua-o de la capăt. Aici e, deși poate nu s-ar crede, rana adâncă p care trebuie să ne străduim s-o tămăduim; atâta vreme cât sângerează atâta vreme cât onoarea, moralitatea, conștiința datoriilor patriotice nu vor fi pătruns în adâncul inimilor, cât educația nu va fi șters ultimel vestigii ale unui regim corupt și demoralizant, în zadar am aștepta un adevărat progres. Degeaba te înconjuri cu instituții care formează garanția socială a țărilor civilizate, ele nu vor da niciodată rezultatel scontate dacă aplicarea lor e încredințată unor agenți dispuși oricând să le falsifice și să le compromită. Să începem deci prin reforma moravurilor, pentru ca ele să poată asimila legile; prin a forma funcționari cinstiți și deștepți care să înțeleagă aceste legi și să le poată aplica. Fără asta nu va fi niciodată altceva decât o spoială de sub care se va zări goliciunea noastră; o fanfaronadă și nimic mai mult.

NOTE

[1] Un portret plin de savoare al lui Toderiță Balș și al soției sale, Catinca, face Radu Rosetti. El, „bărbat mărginit la minte și vanitos dar cinstit și neprevaricator". Ea, „femeia cea mai pierdută de reputație din toată boierimea Moldovei, cea mai răutăcioasă, cea mai intrigantă și mai venală".

Scurta căimăcămie a lui Teodor Balș s-a consumat, după constatarea aceluiași memorialist, „în zgomotul tunurilor austriece" și sub tutela consulului Gödel Lannoy. În afara persecutării furibunde a funcționarilor numiți de Grigore Ghica, Teodor Balș a reintrodus cenzura, suspendând, așa între altele, în iulie, prestigioasa foaie a lui Kogălniceanu „Steaua Dunării" (care din această pricină a transferat-o la Bruxelles, apărând acolo în versiune franceză: „L'étoile du Danube") și lăsând o singură publicație – a guvernului – doar cu articole

antiunioniste și elogii la adresa turcilor și austriecilor. A închis toate școlile din Moldova, suspectând pe profesori de sentimente unioniste. Teodor Balș a murit la 17 februarie / 1 martie 1857. Din această căimăcămie rămân ciudate pretențiile soției sale de a primi o pensie de la sultan „pentru serviciile aduse". Pensia (în valoare de două mii de galbeni pe an) i-a fost servită până în 1877, prin deducere din tributul datorat Porții otomane (*op.cit.*, p. 547 și urm.).

[2] După constatarea aceluiași Rosetti, N. Vogoridi a ajuns caimacam printr-un „tertip" izvorât din „creierii îmbătrâniți în intrigă" ai tatălui său, Ștefan. Deopotrivă l-a ajutat Victor Place, consulul francez, care s-a lăsat înșelat de promisiunea că o dată aflat la conducerea țării, tânărul Vogoridi va da o orientare profranceză politicii Moldovei (*op.cit.*, p. 557 și urm.). Nicolae Vogoridi era căsătorit cu Cocuța Conachi, fiica poetului și omului politic Costache Conachi.

[3] Olibrius, guvernator al Galiei în secolul al IV-lea. Prototipul fanfaronului plin de cruzime.

LX

Printre comisarii delegați de puterile semnatare ale Tratatului de la Paris, care în mod obișnuit stăteau la București, n-am avut ocazia să-l cunosc decât pe baronul de Talleyrand, retragerea la moșie neîngăduindu-mi să fac cunoștință cu alții. Am fost deci surprins când m-au prevenit la Făurei de vizita lui Basily, comisarul rus, în trecere spre București. În acest răstimp fusesem sâcâit de depeșile pe care caimacamul nu înceta să mi le adreseze ca să mă invite să mă duc la el și mă hotărâsem să merg la Iași ca să i-o retez scurt în ceea ce mă privea. Atribuiam deci vizita lui Basily unei înțelegeri cu Vogoridi al cărei scop ar fi fost o ofertă de serviciu. Nu m-am înșelat. Basily, după ce se înțelesese în prealabil cu Vogoridi, venise să-mi ceară să primesc, în calitate de comisar, administrarea părții din Basarabia alipită Moldovei[1]. Mi-a descris starea de confuzie și de măsuri greșite în care era cufundată populația acestei regiuni care, sub Imperiul rus, se bucurase de o protecție deosebită și de oarecari privilegii, ignorate acum. Mi-a explicat că, dacă starea de lucruri nu se îndreaptă fără întârziere, această

populație harnică avea să-și părăsească în cele din urmă căminele; convenise de aceea cu caimacamul că era necesar să confere puteri extraordinare unei persoane capabile să asigure liniștea colonilor din Basarabia și că toată lumea era de acord să mă desemneze pentru îndeplinirea acestei misiuni. Deși nu mă îndoiam de cele spuse, nu eram de fel dispus să mă încarc cu asemenea sarcină. Dincolo de greutățile materiale ale unei mutări care ar fi dat un cu totul alt făgaș felului de viață pe care abia mi-l statornicisem, cu intenția să nu-l schimb, dincolo de imposibilitatea în care mă aflam să întrerup lucrările de transformare a Făureilor, pe care-i cumpărasem, după nevoile mele, motive de importanță politică și morală ce intuisem – dacă nu eram chiar convins – ar fi fost suficiente să-mi scoată din cap orice veleitate de a accepta. Să mă însărcinez, mă gândeam în sinea mea, cu o treabă ale cărei elemente îmi sunt total necunoscute, n-ar fi încă un obstacol de netrecut; m-aș purta cu dreptate și spre binele populației pe care aș căuta s-o identific cu interesele noii sale patrii. Dar pot fi eu sigur că ordinele sau indicațiile caimăcămiei îmi vor lăsa libertatea de acțiune dorită? Pe de o parte, aveam toate motivele să-l bănuiesc pe caimacam – devotat în întregime Porții – că atâță populația Basarabiei ca s-o determine să emigreze în Turcia; în acel caz, mă gândeam, nu i-ar fi convenit să instalăm acolo o bună administrație. Pe de altă parte, nu știam dacă nu e și un gând ascuns în interesul ce Rusia continua să-l poarte unui teritoriu de care fusese lipsită. Aceste gânduri felurite îmi treceau prin cap ca un fulger și m-am mulțumit să-i arăt comisarului rus greutățile materiale care mă împiedicau să răspund dorinței sale. Cum continua totuși să insiste, în cele din urmă, ca să terminăm, i-am spus că urma să mă duc imediat la Iași, unde eram probabil chemat pentru aceeași treabă și că aveam să-i spun rezultatul întrevederii mele cu caimacamul.

Am plecat efectiv a doua zi, și o dată ajuns la Iași, m-am prezentat la Vogoridi. Mi-a vorbit de ministerul din Lăuntru, pe care l-am refuzat, dar de Basarabia nici un cuvânt. La rândul meu, m-am ferit să ating această coardă și m-am grăbit să mă retrag și să mă întorc acasă. Această tăcere în legătură cu propunerea lui Basily, cu care se înțelesese dinainte, era urmarea uneia din acele schimbări de părere, atât de obișnuită la caimacam, ori venea să-mi întărească bănuielile despre premeditarea de a-i nemulțumi pe colonii din Basarabia? Cât despre mine, am fost

încântat că mă scotea din încurcătură și la întoarcere i-am trimis lui Basily o scrisoare din care copiez aici pasajele cele mai importante:

7/19 octombrie 1857

„... Șederea mea la Iași a fost scurtă. Insistențele cu care m-a asaltat caimacamul aveau în vedere doar să mă facă să primesc departamentul din Lăuntru – cu îndatorirea de a forma Cabinetul. Plecasem cu hotărârea fermă de a refuza asemenea propunere. Tot ce am văzut la Iași n-a făcut decât să-mi confirme o decizie cerută de altfel de interesele mele cele mai urgente. A crede că situația actuală s-ar putea îndrepta, ar fi o utopie; e ceea ce i-am spus și caimacamului însuși, arătându-i că greșea gândindu-se la așa ceva în ajunul unei organizări necunoscute, dar mai mult sau mai puțin apropiate. În fața unui deficit ce depășește venitul anual al Principatului, paralizând toate serviciile datorită debandadei care face să se schimbe o hotărâre de mai multe ori pe zi, ca și actele autorității centrale și ale agenților puterii, ar fi nu numai prezumțios, dar ar fi o demență să se creadă că se poate ameliora starea fatală de acum a lucrurilor. Cât despre misiunea specială de care mi-a vorbit Excelența voastră, nu numai că nu a fost evocată, dar atunci când acest punct a fost atins, chestiunea a fost eludată prin răspunsuri vagi care fără îndoială se resimțeau de nemulțumirea provocată de refuzul meu. Vă asigur, domnule comisar, că un om care a consacrat 25 de ani de viață diferitelor servicii complicate se vede constrâns să nu mai aspire decât la liniștea lui. El n-ar putea să privească decât cu repulsie de neînvins orice atingere cu parodia de autoritate care e guvernul țării..."

Am aflat că în timpul absenței mele la Iași, comisarul englez, domnul Bulwer, trecând prin Focșani, a încercat să mă întâlnească ca să-mi ceară să primesc departamentul din Lăuntru și nu m-am supărat că absența mea m-a dispensat să refuz această dovadă de curtoazie sau de stimă pe care înțelesese să mi le dea fără să mă fi cunoscut.

Cele câteva fragmente de corespondență pe care le inserez în continuarea narațiunii mele vor completa, în ceea ce mă privește, fizionomia perioadei schițate în câteva linii.

Domnului de Talleyrand i-a plăcut să întreţină cu mine relaţii despre care păstrez o amintire agreabilă. Una din scrisorile sale, alăturată aici sub litera A[2], e o dovadă în acest sens. I-am scris cele ce urmează cu ocazia alegerilor pentru Adunare, pregătite de caimacam:

11/23 august 1857

„... Dacă alegerile[3] s-ar fi putut repeta, însemna să parcurgem altă perioadă de încercări, dar greşelile trecutului ar fi putut servi de învăţătură pentru viitor. Fără îndoială legalitatea nu ar câştiga nimic la o nouă încercare, dacă se păstrează neajunsurile izvorâte din manevrele necinstite care au falsificat tratatul, firmanul de convocare şi intenţiile congresului. Nu vreau să amintesc fapte pe care Excelenţa voastră le cunoaşte fără îndoială. Dar iată în rezumat cum s-au petrecut lucrurile în general. Ispravnicii au întocmit liste de alegători mai mult sau mai puţin cinstite, mai mult sau mai puţin complete. Aceste liste au fost supuse spre aprobare ministrului din Lăuntru care le-a modificat după placul lui, înlăturându-i pe unii îndreptăţiţi, vârând alţi indivizi care nu îndeplineau condiţiile cerute. Te plângeai departamentului din Lăuntru, ţi se răspundea: „Nu e treaba noastră, adresaţi-vă comitetului". Te adresai comitetului, răspundea aşa: „După cutare articol, nu sunteţi acceptat". Dar pe ce motiv?

Comitetul nu dădea alte explicaţii. Dacă vreun comitet încerca să ia în seamă reclamaţiile întemeiate era casat şi înlocuit prin noi membri mai docili; reclamaţiile contra înscrierilor nepotrivite nu erau de la început luate în seamă. Candidatul guvernului, sigur de această măsură care-i pregătise terenul, se ducea la faţa locului, cu buzunarele pline de aur şi de decrete cu ranguri boiereşti, asigurându-şi aşa voturi în plus. De aceea, oricare ar fi principiile care ar putea prevala spre a asigura stricta aplicare a firmanului, s-a făcut puţin pentru a înlătura neajunsurile trecutului; dacă formarea comitetelor e lăsată pe seama guvernului, dacă hotărârile lor sunt fără apel, dacă reclamaţiile contra înscrierilor nedrepte nu sunt admise, dacă facultatea de a boieri şi de a fabrica aşa alegători continuă să fie exercitată. Era poate mai bine să se înceapă prin publicarea listelor întocmite de ispravnici, ca să se ştie cine e de vină pentru schimbările survenite la Iaşi; revizuirea comitetelor, devotate guvernului, trebuie cel puţin să poată fi reclamată în faţa comisiei europene; reclamaţiile, fie pentru excluderi, fie pentru

admitere samavolnică, trebuiau îngăduite și discutate de un tribunal imparțial; în sfârșit, facultatea de a acorda ranguri, care a fost contestată datorită caracterului provizoriu al caimăcămiei, trebuie anulată sau ar fi poate rațional să nu fie admiși ca boieri electori decât aceia care aveau această calitate în momentul promulgării firmanului..."

Răspunsul domnului de Telleyrand e anexat sub litera B[4].

Se știe că alegerile făcute sub influența guvernului Vogoridi în cele din urmă au fost casate și noi alegeri au fost încredințate unei comisii interimare care a înlocuit căimăcămia[5].

Nu mă pot împiedica să nu citez, după aceste două scrisori, două piese ciudate cuprinzând un rămas-bun mișcător schimbat de Vogoridi cu Consiliul său de miniștri. În fața faptelor și a desconsiderării unanime a guvernului Vogoridi, ele sunt cu totul[6] ridicole.

NOTE

[1] Coloniile bulgărești din sudul Basarabiei (formate din 40 de sate întemeiate în 1819) beneficiau de unele privilegii consacrate prin ucazuri ale țarilor ruși. La revenirea județelor din sudul provinciei în hotarele Moldovei, aceste privilegii au fost confirmate încât s-a creat un regim preferențial în comparație cu cel existent în restul Moldovei. Statutele care reglementau viața comunităților bulgărești stipulau că acestea depind de departamentul Finanțelor. Între altele bulgarii erau autorizați să producă și să comercializeze băuturi spirtoase cu ridicata (cf. *Așezământul coloniilor bulgare. Instrucții pentru datoriile autorităților sătești. Privilegiile hărăzite coloniilor bulgare și hrisovul pentru școala din Bolgrad.* Bolgrad, 1866). În 1875 s-a elaborat legea pentru împroprietărirea colonilor bulgari. Fiecare familie primea câte 50 de deseatine de pământ iar capul familiei era scutit timp de zece ani de serviciul militar – ceea ce în fond prelungea sistemul de privilegiere. Cf. A.P. Arbore, *Informațiuni etnografice și mișcarea de populațiune în Basarabia sudică și Dobrogea în veacurile XVIII și XIX, cu specială privire la coloniile bulgărești din aceste regiuni,* Cernăuți, 1929.

[2] Baronul Talleyrand Périgord îi scria din Constantinopol, la 5 septembrie 1856, mulțumindu-i pentru scrisoarea din 14/26 august ca și pentru memoriile anexate în care a găsit „observații savante" despre starea actuală a Moldovei. Îl anunță că ședințele comisiei vor dura mai puțin decât se scontase. Poarta a trimis firmanul de convocare a Divanurilor ad-hoc și el nu conține „restricții față de dorințele exprimate de populația română". Mulțumea destinatarului și fiului său pentru graba cu care i-au făcut niște servicii.

[3] Ingerințele de tot felul la care s-a dedat administrația lui Vogoridi în alegerile pentru Divanurile ad-hoc au dat rezultate favorabile partidei antiunioniste. Dar protestele violente din interior, conjugate cu presiunea externă, au dus la casarea lor. Astfel, Victor Place, consulul francez la Iași, a trimis numeroase rapoarte guvernului său arătând că votul nu oglindește realitatea. Reprezentanții puterilor europene acreditați la Constantinopol au convenit asupra anulării alegerilor și, instruiți de guvernele respective, au amenințat cu ruperea relațiilor diplomatice în cazul refuzului Porții otomane de a dispune anularea. Soluția de mediere a adus-o Napoleon al III-lea care în întâlnirea de la Osborne (pe insula Wright) cu regina Victoria a convenit ca Anglia să consimtă la casarea alegerilor iar Franța să admită o unire limitată. În urma acestui aranjament și a consimțământului Porții otomane i s-a ordonat lui Vogoridi, la 12/24 august 1857, să anuleze alegerile și să procedeze la altele noi. Rezultatul lor a însemnat triumful partidei unioniste. Lista deputaților moldoveni, între care și țăranii „pontași", în *Acte și documente*, VI 1, p. 30–32.

[4] Scrisoare din 3 septembrie 1857, expediată din București. Deși așteaptă cu îngrijorare rezultatul scrutinului, e convins că influența guvernului nu va fi predominantă. Numai participarea la vot a celor *abținuți* ar putea modifica votul. Mai sunt apoi de luat în seamă „noii-veniți" – după explicațiile date de caimacamul Țării Românești.

[5] Ținem să rectificăm aici eroarea care s-a strecurat sub pana principelui N. Suțu. Noile alegeri pentru Divanul ad-hoc au fost făcute tot sub căimăcămia principelui Vogoridi; rezultatul lor a fost complet favorabil unioniștilor, alegătorii netrimițând în Divan decât doi adversari ai unirii. Comisia interimară n-a înlocuit căimăcămia decât după Convenția de la Paris, în 1858, ca să prezideze alegerile pentru Adunarea Electivă (n. Panaiot Rizos).

[6] Un ofis al lui Nicolae Vogoridi către Sfatul administrativ și „către națiune" din 13/25 octombrie 1858: E conștient că a venit la cârma Moldovei într-un moment mai bogat „în primejdii decât în cinstiri". Se consolează cu gândul că așa cum s-a întâmplat la toate popoarele, cel chemat să înfăptuiască schimbări radicale nu se bucură de rodul lor. Mulțumește tuturor amploaiaților pentru cooperare; instrucțiunea publică s-a ameliorat (s-a redeschis școala Normală de la Iași, cea de Arte și Meserii a fost reorganizată; s-a deschis „un curs industrial de instrucțiune medie" și s-a îmbunătățit funcționarea

gimnaziului. S-a fondat o școală de comerț la Galați, la Bârlad al doilea liceu, la Roman și Huși două seminarii, zece școli pentru fete, 25 de școli sătești. De la 4 496 elevi s-a ajuns sub căimăcămie cam la 10 000). S-au construit 30 de km de șosea; s-au pavat câteva străzi la Iași; s-au introdus trăsuri de piață și altele de poștă regulată între orașe. În schimb, mânăstirile închinate refuză să dea vreo contribuție bănească statului român. Mânăstirea Neamț e în debandată, cu „hoarde" de călugări și spitalul de alienați mintal total neîngrijit. Aceeași situație jalnică domnește în penitenciare. În administrația sa s-au produs nedreptăți fără ca el să fi fost încunoștiințat de ele. Încheie exprimându-și calda recunoștință față de moldoveni.

A doua piesă e adresa Sfatului administrativ al Moldovei către caimacam din 14/26 octombrie 1858: Mulțumiri pentru ofisul precedent și cuvinte extrem de flatante pentru Vogoridi.

LXI

Comisia interimară care a înlocuit căimăcămia lui Vogoridi era formată din trei membri: Ștefan Catargi, Anastasie Panu și Vasile Sturdza. Primii doi profesau principii opuse, în așa fel încât înțelegerea dintre ei n-a durat. Panu era campionul ideilor liberale și susținut de o prestigioasă popularitate ceea ce a făcut inevitabilă retragerea lui Ștefan Catargi. Vasile Sturdza nu se asocia întru totul la tendințele lui Panu, dar copleșit, ca să spun așa, de talentul de necontestat al acestuia și de influența pe care i-o acordaseră împrejurările, s-a întâmplat să urmeze calea colegului.

După caimăcămia lui Vogoridi, abuzurile Porții și presiunea rău înțeleasă exercitată de agenții Austriei nu puteau duce decât la o reacție în sens opus. Panu s-a descurcat bine; și-a văzut mărindu-i-se popularitatea, obsesia lui, căreia însă ministeriatul lui la Interne avea să-i dea o grea lovitură.

Alegerile pentru Adunarea generală chemată să-l aleagă pe domn au avut loc sub aceste auspicii. Am fost ales deputat în colegiul micilor proprietari din județul Putna și m-am dus la Iași pe la mijlocul lui

decembrie 1858. Eram nerăbdător să studiez dinainte fizionomia Adunării și să mă sfătuiesc cu amicii mei politici asupra actului politic de seamă pe care trebuia să-l săvârșim.

M-am prezentat chiar în seara sosirii la Mavrogheni, căci prevedeam că acolo va avea loc întâlnirea liberalilor moderați, la care mă asociasem din principiu. Nu fusese luată nici o hotărâre și numele viitorului domn nu fusese avansat de nimeni. Toate adunările secrete arătau dimpotrivă greutățile ce întâmpinau îndată ce era vorba să se fixeze asupra cuiva: exista temerea ca nucleul însemnat ce formasem să se dizolve și ca să evităm asemenea inconveniente am fost informat de existența unei declarații semnată înainte de venirea mea, de nouă-zece membri, prin care se angajau să dea votul lor persoanei desemnate de majoritatea partidului nostru. Am refuzat un asemenea angajament care-mi înlănțuia libertatea de mișcare și exercita asupra conștiinței mele o presiune ce mi-era silă s-o îndur; refuzul meu a atras după sine radierea semnăturilor altor doi membri și propunerea aceasta n-a mai avut urmare.

Înainte de a merge mai departe, să spunem un cuvânt despre înfățișarea Adunării. Din 60 de deputați, 14–15 reprezentau partida aristocratică; li se dăduse calificativul de reacționari, de retrograzi, de *strigoi;* erau persoane mai mult sau mai puțin înaintate în vârstă, conservatori curați, încremeniți, dușmani ai inovărilor. Ultraliberali propriu-ziși nu erau mai mult de 10–11 voci. Partidul liberal moderat era cel mai puternic; restul era format din persoane ale căror opinii nu erau exprimate cu claritate dar, fie din convingere, fie antrenate, se apropiau mai mult sau mai puțin de nuanțele liberale.

Pe atunci existau doi concurenți la tron, pe care liberalii de toate nuanțele îi respingeau deopotrivă: principele Mihail Sturdza și fiul său, Grigore. Acesta din urmă lucrase cu febrilitate să-și pună candidatura înainte de venirea tatălui său în țară; prin mașinații care din nenorocire au totdeauna putere, izbutise să facă să fie aleși în câteva colegii candidații săi la deputăție și cu ajutorul măștilor ce știa să arboreze și prin mijloace de convingere de care dispunea cu o rară inteligență, reușise să câștige de partea sa câteva persoane foarte stimabile pentru principiile și tendințele lor. Pretindea că poate dispune de 23 de voturi în sânul Adunării, fără a le socoti pe cele ale tatălui său care nu puteau lipsi să i se alăture – credea el sau lăsa să se creadă – îndată ce ar fi văzut puținele șanse ale acestuia din urmă. De fapt, nu dispunea decât de

nouă, zece deputați, al căror număr a scăzut și mai mult prin dezertări înainte de ziua scrutinului. Numai siguranța succesului reprezintă în asemenea cazuri garanția de fidelitate și de devotament a celor care nu-și supun opiniile unor principii invariabile.

Mihail Sturdza a venit la Iași cam cu două săptămâni înainte de ziua convocării Adunării, poftit de câțiva din vechii săi acoliți, indivizi tarați, lipsiți de orice influență și pierduți în ochii opiniei publice. Am aflat mai târziu că a cedat mai curând insistențelor ambasadorului unei puteri care, vrând să facă să cadă candidatura lui Grigore Sturdza, n-a găsit alt mijloc mai bun decât să i-o opună pe cea a tatălui său.

Mihail Sturdza, cu tot tactul și inteligența lui, a făcut o prostie prezentându-se la alegeri. Vârsta și imensa sa avere ar fi trebuit să fie suficiente ca să-l facă să renunțe, chiar dacă n-ar fi băgat de seamă că țara suferise, de când lipsea, o asemenea transformare socială încât revenirea lui la domnie devenise din punct de vedere moral, politic și social un vis irealizabil. Totuși azi toată lumea e de acord să socoată că dacă Mihail Sturdza ar fi venit cu o lună mai devreme în țară, ar fi exercitat asupra colegiilor electorale o influență cu mijloace verificate ce îi erau familiare și astfel și-ar fi asigurat sufragiile majorității. Dar era deja prea târziu; fiul său îl precedase în arenă și paralizase partida pe care ar fi putut conta tatăl său în așa fel încât, judecând bine lucrurile, Mihail Sturdza nu dispunea efectiv decât de cca. 14 voturi.

Acesta era spectacolul grăitor al luptei dintre tată și fiu, fiecare din ei străduindu-se să câștige voturile celuilalt și punând o încăpățânare asemănătoare să nu cedeze și să nu se înțeleagă.

În afara acestor două fracțiuni cu așa de puține șanse de succes, n-a mai fost nici un candidat mărturisit, dar restul Adunării, oricărei nuanțe ar fi aparținut, adoptase fără excepție, ca primă condiție a programului său, excluderea celor doi aspiranți sus-menționați. Totuși, pentru a fi siguri de rezultatul final, trebuia stabilită o înțelegere menită să concilieze vederile majorității. Aici era toată greutatea; se temeau ca pomenirea unor nume proprii să nu arunce zâzania și discordia în mijlocul partidei ce forma marele nucleu al Adunării și să asigure așa victoria vreunui candidat pe care nu-l voiau. Membrii acestui partid al Camerei, de nuanțe mai mult sau mai puțin progresiste, se adunau în fiecare seară într-o sală a cabinetului de științe naturale; un schelet de elefant pe care-l vedeai îndată ce treceai pragul împrumutase acestor reuniuni numele uriașului mamifer.

Totuși zilele treceau fără ca să se fi luat vreo hotărâre peremptorie; dar se putea ușor observa că tendințele extremiste câștigau puțin câte puțin în fața celor moderate. Trebuia cu orice preț să ne punem de acord, cu riscul de a da câștig de cauză adversarilor; în acest caz fracțiunea moderată, chiar dacă e mai numeroasă, cedează totdeauna la exigențele radicalilor. Principala țintă a acestora din urmă era excluderea de la candidatura pentru tron a oricui ar fi avut o tentă aristocratică sau exotică. Erau printre noi candidaturi parțiale sprijinite de mici fracțiuni de cinci șase membri, dar care n-aveau nici o șansă să fie puse pe tapet; chiar acești candidați, legați prin angajamente anterioare, sufereau ascendentul partidului radical și-și lăsau sacrificată libera decizie. Mai mulți membri, sătui de tărăgăneala și rivalitățile apărute, au încetat să mai vină la întruniri. S-a ajuns așa la preziua fixată pentru alegerea domnului. Conferința de seară, la care eu n-am participat, presată să ia o hotărâre, după ce a înlăturat numele care nu întruniseră decât puține sufragii, s-a hotărât pentru Cuza, care a avut adeziunea membrilor prezenți.

Numele acesta a fost ținut în rezervă ca să nu apară decât în ultimul moment sau a fost în adevăr improvizat? Cel puțin pentru cea mai mare parte dintre noi, ultima variantă e adevărată; nimeni nu se gândise până atunci la el și dacă unele persoane l-au ținut în rezervă, trebuie recunoscut că au procedat cu îndemânare, neprezentându-l decât după ce toate candidaturile propuse între timp se uzaseră și oboseala, surpriza și graba au contribuit să-i asigure succesul. Oricum, sufragiile s-au strâns cu atât mai lesne pentru acest nume nou cu cât Cuza nu avea în antecedentele sale nici o însușire care să inspire invidia, lipsa de stimă sau antipatia.

Scopul radicalilor, acela de a îndepărta familiile aristocratice, fusese atins. Totuși dacă Mihail Sturdza și fiul său, prin candidaturile lor rivale, n-ar fi împărțit aceste familii în trei grupuri, cei care urmăreau schimbări sociale prin alegerea principelui ar fi întâlnit serioase dificultăți ca să-și atingă ținta.

A doua zi era ședința Adunării. Au venit să-mi spună rezultatul deliberărilor din ajun, care deja reuniseră 21 de semnături și să mă întrebe dacă aderam. Nu aveam nici o obiecție care să mă silească să mă desprind de colegii cu care eram asociat și am semnat actul de aderiune cu alți câțiva, absenți și ei la întâlnirea din ajun. Alegerea principelui Cuza era astfel garantată cu 32 de semnături, majoritate mai mult

decât îndestulătoare, deoarece ținând seama de excluderea vicarilor, episcopilor și a unor deputați a căror alegere fusese casată, nu mai rămâneau în Adunare decât cam 50 de membri. Din acel moment, cele două candidaturi, care nu întruniseră, împreună, decât 23–24 de voturi, au căzut și alegerea de a doua zi, 5 ianuarie 1859, s-a făcut în unanimitate, exceptând două-trei abțineri sau absențe[1].

NOTE

[1] Pentru alegerea principelui Cuza și întreaga sa domnie vezi în ultim loc, cu bibliografia corespunzătoare, monografia lui C.C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza vodă*, ediția a doua, București, 1972.

LXII

Fusesem în relații foarte bune cu Alexandru Cuza: ca om de societate era, dacă nu cultivat, cel puțin fin și subțire; în afaceri dăduse dovadă de corectitudine iar în funcțiile ocupate fusese drept în judecăți. Adevărat că era socotit printre tinerii care divorțaseră de trecut, fără să se arate vreodată partizanul radicalismului sau să cultive păreri extremiste.

Chiar ținând seama de marile dificultăți existente, crezusem că principele Cuza va ști să discearnă cea mai bună cale de urmat și grație unei alegeri potrivite de miniștri să poată domina evenimentele și să contribuie cu succes la opera de reorganizare. Dubla sa alegere, întâmplată la 24 ianuarie, în împrejurări pe care fiecare le cunoaște, îl înălța la o nouă demnitate, dar îi agrava o dată în plus poziția.

Auzisem spunându-i-se tatălui meu că Moldova e mai greu de condus decât Țara Românească. Faptul fusese adevărat într-o vreme când

totul se făcea prin boieri; moldovenii, mai grijulii cu interesele lor materiale, mai ocupați cu exploatarea moșiilor și cu căutarea de slujbe, fuseseră totdeauna mai independenți și știuseră să reziste guvernului atunci când interesul public o ceruse. Muntenii erau prea mlădioși și prea preocupați să alerge după posturi, ca să nu fie și mai ascultători. De atunci rolurile s-au schimbat, fără să se fi modificat și caracterele: pe de o parte, boierimea a cedat misiunea ei Adunării elective, pe de alta, a apărut un partid stăpânit de ideile Revoluției din 1789, hrănindu-se din doctrinele școlii mazziniene și gata să se arunce în orice act de dezordine, de subversiune sau de anarhie. Poți să-ți dai seama după aprecierile făcute de unul din corifeii partidului radical din Moldova, după ce vizitase Țara Românească: „Suntem niște mieluși, îmi spunea Mihail Kogălniceanu, în comparație cu confrații noștri din Țara Românească, care duc apucăturile revoluționare atât de departe că te fac să tremuri".

Aceste greutăți inerente momentului nu erau singurele cărora principele trebuia să le facă față. Lupta între partide în arena Adunării avea să paralizeze orice progres, să facă sterpe sesiuni întregi și să piardă un timp prețios pentru interesele publice.

Convenția, baza dreptului nostru politic, a avut o concepție dintre cele mai complicate, neputând decât să îmbrățișeze cursul lucrurilor și să facă nașterea noii noastre organizări foarte anevoioasă, dacă nu imposibilă. Trebuie să ne gândim că după toate combinațiile guvernamentale inventate de știința politică, sau care și-au făcut dovada practică, nu mai rămăsese nimic de creat sub acest raport. Lectura Convenției mi-a sugerat această primă constatare. Ai fi tentat să crezi că elementele ei au fost culese din haosul obscur al confederației germanice, într-atât era plină de piedici, și asta într-un moment de criză când orice întârziere era o greșeală capitală.

Adeseori o Adunare, prin ea însăși, e un obstacol în momentul făuririi unei noi organizări; să ne imaginăm deci peripețiile prin care era silit să treacă, sub regimul Convenției, cel mai mic proiect de lege. Întâi trebuia să emane de la Comisia Centrală[1], fie din inițiativa acesteia, fie la propunerea guvernului – Comisia având latitudinea să-l lase să zacă la nesfârșit în dosarele ei. Proiectul adoptat de Comisie era supus domnitorului care-l înfățișa, când credea necesar, celor două Adunări. Dacă proiectul era amendat sau dacă cele două Adunări nu erau de acord

asupra modificărilor ce-i fuseseră aduse, se întorcea la Comisie. Rămânea după aceea sancționarea de către cei doi domni – după prevederile Convenției, gest care depindea de aprecierea lor sau de gradul de înțelegere dintre ei. Ca un proiect să devină lege trebuia deci să treacă un timp nelimitat și să participe la el, după voință, cinci puteri independente una de alta. Dubla alegere, e adevărat, a suprimat unul din aceste obstacole, dar greutatea inițială și-a păstrat totuși întreaga ei forță de inerție.

În mijlocul acestei confuzii, sistemul adoptat de principe în ceea ce privește treburile statului nu era nici el de natură să le ușureze mersul. El consta din a se servi deopotrivă de partidele adverse, ca să le opună unul altuia și să încline fără deosebire de partea balanței unde s-ar fi semnalat o lipsă de greutate. Aceasta denota deja absența oricărui sistem închegat ori o slăbiciune care excludea alegerea unei linii de conduită fermă – împrejurări care au provocat grave greșeli.

Prin urmare, încă de la început, serviciile guvernamentale au fost formate din elemente disparate. Alegea Adunarea membri conservatori în Comisia Centrală? Domnitorul și-i recruta pe ai săi dintre radicali, fără să facă deosebire în ceea ce privește capacitatea sau meritul. Urmarea unei asemenea practici nu putea fi decât un plus de încurcături, de ciocniri și de conflicte continui, care în cele din urmă paralizau serviciul și făceau să sufere interesele particulare.

Curând domnitorul s-a aruncat fără echivoc în brațele radicalilor, nemulțumindu-i pe conservatori și pe moderați, care totuși erau în majoritate în Adunare. A înființat faimoasa tabără de la Ploiești[2], unde a adunat trupe din toate armele, dând naștere la diferite comentarii asupra a ceea ce în general se considera a fi o lăudăroșenie zadarnică. Am avut ocazia mai târziu să-i fac unele observații asupra acestui lucru ca și asupra predilecției pentru partidul extremist. Iată ce explicație mi-a dat:

– După dubla alegere, mi-a spus el, nu eram sigur că o voi vedea sancționată de Poartă[3]; în caz de refuz eram hotărât să susțin, fie și cu forța și printr-o lovitură de stat, drepturile mele și ale națiunii și aceasta n-aș fi putut-o dobândi decât sprijinindu-mă pe nebuni.

Deși domnul ar fi putut lucra normal cu partidul majoritar, el se temea totuși de conservatori, bănuindu-i de intenții ostile și de înțelegere cu aspiranții la tron. Această neîncredere a devenit în cele din urmă

reciprocă, în așa fel că sesiunile treceau cu recriminări împotriva ministerelor, cu turnire parlamentare, plângeri și acte de acuzare împotriva Cabinetului. Remanierile guvernamentale și dizolvarea Adunărilor se succedau fără odihnă, dar organizarea serviciilor nu înainta nici măcar un pas.

Liberalii, ori de câte ori se aflau în fruntea treburilor statului, însemnau trecerea lor pe la putere prin inovații de mare efect, fără să țină seama de milioanele cu care grevau o vistierie aflată în deficit. Atunci a început să domnească cea mai mare confuzie în finanțele statului; socoteli vechi de șase ani n-au putut fi cercetate cu amănuntul de către Adunări. În tot acest interval nici un buget nu le-a fost prezentat în timp util.

NOTE

[1] Comisia Centrală de la Focșani, constituită în conformitate cu prevederile Convenției de la Paris, și-a început lucrările la 10/22 mai 1859. Despre activitatea ei vezi mai departe chiar *Memoriile* lui N. Suțu. A funcționat până la realizarea unirii depline, în ianuarie 1862.

[2] Tabăra de la Florești (lângă Ploiești) s-a constituit în aprilie 1859 ca un mijloc de apărare împotriva pericolului unei intervenții militare austriece sau turcești. La 30 august, după recunoașterea alegerii principelui Cuza, tabăra a fost închisă.

[3] Dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza a suscitat discuții vehemente pe plan internațional. Poarta otomană a socotit-o drept o violare a Convenției de la Paris și a cerut intervenția armată; nici Austria n-a recunoscut faptul, iar Anglia, în prima clipă, a rămas în espectativă. Campania diplomatică declanșată din țară pentru recunoașterea dublei alegeri a început chiar din luna ianuarie 1859. N. Negri și I.I. Filipescu au fost trimiși în fruntea unor delegații la Constantinopol, iar la Paris, unde se ținea conferința pentru discutarea cazului, și în alte capitale europene, au fost trimise misiuni de explicitare a votului românilor. Așa sunt antrenați în această acțiune Vasile Alecsandri, Ludovic Steege, principele Obolenski, Ștefan Golescu, Dimitrie Brătianu, Ion Bălăceanu. La Constantinopol, turcii continuau să refuze obstinat recunoașterea dublei alegeri, ajungând în cele din urmă, în luna mai, la formula inacceptabilă a

recunoașterii faptului doar pentru persoana lui Cuza. Câte un firman pentru fiecare țară avea să confirme alegerea. În timpul absenței dintr-o capitală (Iași sau București) vodă Cuza ar fi trebuit să numească un caimacam. În caz de neprimire a acestei soluții, Poarta amenința cu intervenția armată. Respingerea acestui *diktat* de către români ca și atitudinea favorabilă a puterilor garante au silit în cele din urmă Poarta să-și retragă pretențiile și să recunoască dubla alegere (firmanele în acest sens au fost trimise la 3 și respectiv 8 octombrie 1859 (Cf. C.C. Giurescu, *op.cit.*, p. 83 și urm.).

LXIII

În ciuda câtorva legi organice de mare însemnătate, a câtorva regulamente care semnalau venirea fiecărui nou Cabinet, țara nu se simțea înviorată; era departe de așa ceva. Ea nu resimțea decât sarcinile care apăsau asupra fiecăruia și dificultățile generale care paralizau orice tranzacție, împiedicau orice îmbunătățire materială, înăbușeau încrederea. Legile și regulamentele acestea, lansate fără metodă și fără continuitate, nu contribuiau deloc la întărirea mecanismului politic, nici la sprijinirea intereselor sociale. Veniturile publice se reduceau paralel cu sporirea impozitelor și puțina încredere pe care această stare de lucruri o inspira în afară îndepărta capitalurile străine care ar fi putut, creînd antreprize de utilitate generală, să contribuie din plin la progresul nostru.

Într-adevăr, nimic nu-i mai trist decât să compari actele pretențioase care au mâncat timpul legislatorilor noștri și al guvernanților noștri cu absența celor dintâi elemente pentru asigurarea bunăstării naționale. Industria noastră lâncezește în tiparele vechii rutine, comunicațiile sunt anevoioase, scumpe, întrerupte adesea deodată prin starea proastă a drumurilor; cheltuielile de producție sunt enorme, în absența agenților naturali și mecanici, a dobânzilor exorbitante, a neglijenței celei mai crase în tot ce privește ordinea, salubritatea, siguranța în provincie. Într-un cuvânt, cele mai simple noțiuni asupra primelor nevoi ale

civilizației sunt abandonate pentru visele unei imaginații necontrolate și a unor maimuțăreli copilărești.

În mijlocul acestor conjuncturi nenorocite și față de progresele înfăptuite pretutindeni în jurul nostru, orice concurență ne e interzisă; ne vedem condamnați să dăm înapoi relativ în fiecare zi în loc să înaintăm. Mergem anapoda cu progresul; națiunile care știu să se reorganizeze și să-și ridice pe baze solide edificiul lor social încep prin a pune la îndemâna populației mijloace pentru sporirea prosperității ei și apoi îi cer să contribuie la nevoile crescânde ale unei organizări desăvârșite. Am început să construim cu umplutură și ne mirăm că edificiul nostru nu se poate ridica!

Febra popularității care-i rodea pe miniștrii trecători ce s-au succedat le-a inspirat reforme[1], din acelea care fac oarecare zgomot, dar nu s-au preocupat niciodată de resursele disponibile, nici de povara lăsată urmașilor lor. Aceste reforme, în sensul unui liberalism intempestiv, încurajând o libertate pe care nu s-au preocupat s-o țină în frâu, au făcut ca demagogia să câștige teren, fără a mai putea fi oprită. Instrucțiunea publică, încredințată în general unor capete tinere, exaltate, formează noua generație după chipul lor și atâță zilnic spiritul de nimicire în niște suflete care se pătrund cu atât mai ușor de el cu cât ies din școli în mare măsură doar cu îngâmfarea ignoranței.

La rândul său, principele a greșit punându-se în spatele constituționalismului și nu i-a lăsat pe miniștri să lucreze cum au vrut. Conducerea supremă, care nu e incompatibilă cu dreptul constituțional, a lipsit în chip strigător. În măsurile de mare însemnătate e indispensabil ca echilibrul să fie menținut de șeful statului. Rigoarea legalității nu poate merge până acolo încât să-l constrângă pe domnitor a deveni organul pasiv al diferitelor Cabinete și de a consacra, pe rând, prin sancțiunea sa, cutare act, revocat a doua zi prin autoritatea aceleiași sancțiuni. Evident aici este o urmare a lipsei, semnalată deja, oricărui sistem închegat, numai dacă nu e o idee preconcepută de a încerca neajunsurile constituționalismului pur, invocat cu încăpățânare din toate părțile ca unica garanție de ordine, legalitate și progres. De altminteri, domnitorul iubea asemenea tactică; proceda așa cu miniștrii aleși de el, pe care nu lipsea să-i dezavueze și să-i defăimeze ori de câte ori avea interes să ponegrească vreun individ care înainte de a fi fost investit cu puterea, dobândise, prin excentricitățile sale patriotice, un prestigiu

de popularitate. Trebuie admis că această manevră i-a reușit dar și-a îndepărtat de la sine toate partidele.

N-a fost cuvânt de dispreț pe care să nu-l fi aruncat împotriva lui Kogălniceanu[2], atâta vreme cât acesta a ocupat postul de președinte al Consiliului de miniștri. Ministrul se răzbuna afișând o aroganță prea puțin democratică și manifestând o asprime care a ridicat împotrivă-i reprobarea unanimă. Dar aceste critici – care în alte părți doboară un om până la a-l împiedica să se mai ridice – la noi sunt trecătoare; cel aflat la putere e denigrat, persiflat, dar o dată reintrat în viața particulară, chiar dacă a arborat steagul opoziției, chiar dacă a atacat guvernul în scrierile și discursurile lui sau a profesat doctrine revoluționare, el și-a recăpătat întregul prestigiu.

Kogălniceanu e un om de spirit, înzestrat cu cunoștințe și având talent oratoric[3]; neobosit în urmărirea țelului său, îndemânatic la ripostă, cu prezență de spirit, și-a făurit piedestalul mai ales la tribuna Adunării. E chițibușar, nerușinat, certăreț în afaceri, șarlatan politic și posedă un fond de răutate care-l îndeamnă să se distingă prin înclinarea de a face rău de dragul de a-l face.

Luând puterea, Kogălniceanu a avut grijă să formeze guvernul[4] din indivizi nuli, instrumente docile ale voinței sale; el impunea linia fiecărui departament. Guvernarea lui s-a remarcat printr-o puzderie de lovituri îndrăznețe, dezordonate, arbitrare, de măsuri extralegale, suscitând proteste chiar în organele de presă ale partidului său. Nu pierdea nici o ocazie să umilească oamenii care, prin situația lor, ocupaseră primele locuri în societate și se purta mai arogant, mai rigid, mai disprețuitor decât au făcut-o vreodată aristocrații pe care-i combătea din răsputeri. Nerușinarea lui a mers până la a încrimina mai târziu, de la înălțimea tribunei, guvernul pentru acte ilegale care emanaseră din cabinetul său. Pronunțându-se totdeauna în favoarea libertății presei, a redus la tăcere, în timpul guvernării sale, toată presa moldoveană prin măsuri de o rigoare excepțională[5]; apărător vehement al drepturilor corpului legislativ, autor al articolului care stipula inviolabilitatea deputaților în timpul sesiunii, a arestat fără să ceară autorizarea Adunării și sub acuzații vagi pe mitropolitul Moldovei[6], președintele Adunării, fără să-i pese de caracterul sacru cu care era investit datorită acestui titlu și l-a exilat în mod rușinos, așteptând să fie judecat. S-a grăbit să lase vacant scaunul mitropolitan ca să încredințeze conducerea pastorală

a țării, în timpul cât era el la putere, în mâna unui șef spiritual ales de partidul său drept candidat de mitropolit.

Făcea administrație prin agenții puterii, ocupând toate locurile subalterne cu creaturile sale, mai ales când era vorba de posturi aflate în contact direct cu țăranii; dispunea de educația publică și-i alegea pe profesori dintre oamenii tineri care împărtășeau ideile sale subversive; se amesteca în presă, de care dispunea în exclusivitate, și prin agenții săi oficiali sau secreți pervertea spiritul populației pașnice, incitând-o împotriva proprietarilor și a clasei boierești care nu mai exista. Ca să-și completeze opera de răsturnare socială îi trebuia clerul încât mitropolitul a devenit victima lui.

Aceste fapte n-au întârziat să creeze neliniște și spaimă, să provoace nemulțumire și indignare generală. Toată lumea era de acord să grăbească sfârșitul acestei puteri dăunătoare și rău intenționate. A căzut curând în fața ostilității publice și a unui vot de blam al Adunării[7].

Lui Kogălniceanu i-a urmat un alt iubitor de popularitate, Anastasie Panu[8]; de la început acesta a revocat toate măsurile luate împotriva mitropolitului. Panu n-avea defectele lui Kogălniceanu, dar păcătuia printr-un exces de suficiență și o dorință nestăvilită de popularitate. În timpul ministeriatului n-a arătat mari aptitudini pentru serviciu; văzând cu necaz că pierdea în ochii lumii, s-a apucat, ca să se mențină, s-o facă pe curtezanul până într-atâta încât neglija lucrările departamentului său. Actele lui în calitate de ministru s-au resimțit adesea din cauza liniei false pe care au avut-o; ca orator era declamator, făcea să răsune tare fraze sforăitoare care atrăgeau aplauzele tribunelor, dar în zadar ai fi căutat în discursurile sale, de obicei pregătite dinainte, miez, referire la obiect sau argumente convingătoare.

NOTE

[1] Și până acum cititorul a constatat, desigur, spiritul partizan cu care foarte adesea judecă lucrurile N.S. Această atitudine s-a accentuat după ce a încetat a mai juca vreun rol politic, transformându-se în ieremiade fără sfârșit. Nu e locul aici să prezentăm întregul program reformator întreprins în domnia

principelui Cuza. Cel interesat are la dispoziție o documentație amplă în acest sens. Observăm doar că acum se creează ori se restructurează întregul sistem instituțional al României moderne. Cu greutățile inerente începutului, această vastă acțiune a cunoscut indubitabil și eșecuri. Ele s-au datorat unei multitudini de factori și a le pune doar pe seama proastei alegeri a colaboratorilor făcută de domnitorul Cuza înseamnă a reduce un proces complex la o simplă chestiune de simpatie sau antipatie.

[2] Și de data aceasta N.S. e pătimaș. Dacă relațiile dintre cei doi au cunoscut momente de tensiune, stima reciprocă și nevoia de colaborare au predominat. Dovada peremptorie în acest sens o constituie faptul că cele mai de seamă acte ale domniei principelui Cuza se înfăptuiesc în timpul când în fruntea guvernului s-a aflat M. Kogălniceanu. Cititorul poate afla amănunte din parcurgerea volumelor de *Opere* ale acestuia din urmă, seria *Oratorie*, editate de D. Berindei, Vl. Diculescu și Georgeta Penelea.

[3] Invidia față de Kogălniceanu, care-l stăpânește pe N.S., rămas deoparte în momentul când țara cunoștea un proces de primenire fără precedent, își are explicația în concepțiile politice diferite ale celor doi, în împrejurarea că unul e om de acțiune, care înfăptuiește, iar celălalt e redus la condiția de *raisonneur* acrit. Întreaga activitate a lui Kogălniceanu infirmă portretul creionat aici și cititorul nu trebuie să vadă, în acest caz, decât un detractor lipsit de șansă care totuși și-a avut momentele sale de glorie. În ședința Adunării deputaților din 13 ianuarie 1871, Kogălniceanu va susține acordarea pensiei celei de a doua soții a lui N.S. în termeni deosebit de călduroși, amintind că acesta a „fost ministrul de externe, fost cap al guvernului Moldovei, în timpul boalei domnului Grigore Ghica, fost membru al Comisiunii Centrale, un om care deși se trăgea dintr-o familie fanariotă, încă din tinerețe s-a alipit către locul nașterii sale, care e România [sic!] căreia i-a adus numeroase servicii, parte ca funcționar public și parte ca învățat. După domnul Cantemir, datorim principelui Nicolae Suțu cea mai bună carte de statistică... Nicolae Suțu a murit sărac, sărac, în cea mai mare lipsă, lăsând o văduvă și patru orfani..." (*Opere*, IV, *Oratorie*, II, partea a III-a, *1870–1974*, București, 1982, p. 71, ediție Georgeta Penelea). Un an mai târziu, la 26 februarie 1872, în Adunare se discuta cererea depusă de văduva lui N.S. de sporire a pensiei. G. Brătianu se împotrivise pretinzând că acesta „n-a figurat între oamenii distinși ai țării". Însă Kogălniceanu apără cu fervoare memoria economistului: „Un om care... s-a ocupat cu istoria țării noastre de la 1830... Nicolae Suțu a făcut onoare României... a fost un om de bine, un om de știință, într-o epocă când oamenii de bine și de știință erau cam rari". Se pare însă că la acea dată mai stăruiau resentimente față de N.S. încât cererea a fost respinsă cu 40 de voturi împotrivă și 32 pentru (*ibidem*, p. 149). Cu stăruința-i proverbială, care l-a făcut să transforme de atâtea ori culoarea bilelor de vot, Kogălniceanu revine la 2 decembrie 1872 cu un proiect de lege

pe care-l face să treacă cu 80 de voturi pentru și 17 împotrivă. Iată ce portret îi face în Adunare: „Repausatul Nicolae Suțu, fiu al unui domn fanariot, s-a rostit și s-a declarat român într-un timp când naționalitatea română nu era rădicată unde se află astăzi. La 1830, acesta, din toate beizadelele fanariote, s-a rostit pentru România, ceea ce atunci constituia un fapt de mare curagiu. De la 1834 a fost necontenit în serviciul țării; a fost secretar de stat, adică postelnic, a fost membru al Eforiei școalelor publice și pot zice că el a fost acela care a dat mai multă impulsiune instrucțiunii, așa încât putem afirma că a format generațiuni întregi.

Fac apel la onor. domn Lascăr Catargiu, actualul președinte al Consiliului de Miniștri, care a avut onoarea să servească sub repausatul Nicolae Suțu; fac apel la onor. domn Manolache Costache Iepureanu, actuale ministru al Justiției, să-și aducă aminte despre epoca de la 1853 și 1854, când repausatul întru fericită pomenire, prințul Grigore Ghica, se îmbolnăvise și rămăsese în capul guvernului, în calitate de caimacam, repausatul Nicolae Suțu, să-și aducă aminte dimpreună cu mine despre intrigile mari ce se făceau pentru a se declara Grigore Ghica neapt de a mai putea guverna, ca să se opereze o schimbare de domn, și aceasta nu prin țară, ci pe afară de țară.

Ei bine, Suțu a rămas credincios în hotărârea sa de a fi om onest pentru patria sa și respingând toate intrigile a dat timp repausatului domn de a se face sănătos și a ferit Moldova de o mare complicațiune.

În partea literară, domnilor, acest om, de la 1830, necontenit, a scris pentru folosul instrucțiunii, a făcut o statistică care se poate pune alături cu cea a domnului Dimitrie Cantemir, a scris pentru științe, pentru arte și pentru orice a socotit el că este folositor, a făcut istoria țării din timpul fanarioților și hârtiile care au rămas în familie, după moartea sa, au un întreit merit decât acelea care s-au publicat. El a murit cu pana în mână, scriind pentru patria sa". (*ibidem*, p. 200).

[4] Kogălniceanu a format primul guvern la 30 aprilie 1860 (în care gira și ministerul de Interne). La Finanțe era Eugeniu Alcaz, la Externe M. Jora, la Justiție Damaschin Bojinca, la Război col. Gh. Adrian iar la Culte arhimandritul Melchisedec Ștefănescu (după demisia acestuia și un trecător interimat al lui Kogălniceanu, departamentul va fi condus de Al. Romalo). Programul de guvernare l-a rezumat în formula : „Dezvoltarea și întărirea naționalității române". Evident că într-un moment când întregul edificiu statal se cerea reorganizat și restructurat, sarcinile principelui Cuza și ale primului său ministru erau copleșitoare. Și poate mai mult decât munca în sine, paralizante erau criticile de tot felul și din toate părțile, ale prietenilor și neprietenilor erijați în sfătuitori și asanatori ai vieții publice românești. În aceste împrejurări dificile, Cuza îi scria cu un incomparabil spirit de premoniție: „Curaj, Kogălnicene, urmează, nimeni, îți mai spun o dată, n-ar putea face mai bine decât

dumneata. Sunt acolo pentru a-ți da dreptate, a birui reaua-voință și calomnia; vor fi siliți, fireşte, ca într-o zi să-ți dea dreptate cu toții" (Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu. 1817–1891*, Biobliografie, București, 1971, p. XLXIII).

Printre măsurile luate în acest timp amintim: generalizarea învățământului sătesc, întemeierea Universității din Iași, desființarea prin lege și sub pedeapsă a bătăii, înființarea societății „Ateneul român".

[5] E vorba de fapte ulterioare, adică de regimul presei instituit în urma loviturii de stat de la 2 mai 1864, în timpul căreia Kogălniceanu era prim-ministru și ministru de Interne. Noua lege suprima paragraful din textul celei promulgate la 1 aprilie 1862 prin care orice persoană nesupusă vreunei interdicții putea întemeia o publicație. Foile comerciale erau amendate în cazul înserării de articole politice. Ziarele existente erau obligate să tipărească publicațiile oficiale iar directorii lor trebuiau să depună cauțiuni variind între 2 500 și 5 000 lei. Deopotrivă s-a repus în vigoare ordonanța din 2 octombrie 1859 prin care se pedepsea publicarea articolelor în care era defăimat domnitorul sau clerul, se incita la acțiuni sediționase, era ultragiat guvernul etc. Foile volante, afișele, într-un cuvânt orice tipăritură avea nevoie de autorizația prealabilă a ministrului de Interne. Discutată în sine, politica aceasta însemna neîndoielnic o restrângere drastică a dreptului de exprimare. Pe de altă parte, însă, lipsa de măsură în criticarea actelor guvernului, opoziția de dragul opoziției, limbajul corosiv dar sterp creau o stare de agitație goală, încât libertatea prost înțeleasă dăuna activității constructive avută în vedere de domnitorul Cuza și de colaboratorul său de excepție, Mihail Kogălniceanu. Judecată astfel legea presei din 1864 a însemnat o stavilă în calea verbiajului jurnalistic, un factor de disciplinare a opiniei publice, o contribuție la instaurarea climatului de liniște indispensabil înfăptuirii programului reformator așteptat de țară.

[6] Sofronie Miclescu a fost mitropolit al Moldovei între 1851 și 1860. Partizan, o vreme, al unirii (a și fost prezentat ca atare de răuvoitori opiniei publice austriece, cf. „Oesterreichische Zeitung" din 3 martie 1857), mitropolitul a fost admonestat de la Constantinopol prin canalul eclesiastic (cf. „L'étoile du Danube", Bruxelles, 1857, p. 213, 236). Peste un an însă și-a schimbat părerile și, ca președinte al Adunării, a întârziat deschiderea lucrărilor ei, contestând mandatele unor persoane cunoscute pentru militantismul lor în favoarea unirii. Mai mult, a trimis și un protest la Poartă în acest sens. Tendințele sale filoruse marcate au impus apoi îndepărtarea sa din scaun și surghiunirea la mânăstirea Slatina.

Nemulțumirea lui N.S. a fost provocată, în primul rând, de proiectul adoptat de Adunare, la recomandarea lui Kogălniceanu, prin care mitropoliții și episcopii erau numiți de domn. Din 116 deputați 105 au votat pentru (cf. Kogălniceanu, *Opere*, IV, *Oratorie*, II, partea I, ediția noastră, p. 57–60).

[7] Kogălniceanu a demisionat de la conducerea guvernului moldovean la 16 ianuarie 1861. Detractorii au încercat darea în judecată a Cabinetului prezidat de el. În zilele de 15 și 17 februarie a rostit un discurs memorabil, *Apărarea Ministerului din 30 aprilie 1860 înaintea Adunării elective din Iași* (cf. *Opere*, III, *Oratorie*, I, partea I, sub dată).

[8] Guvernul Anastasie Panu, care i-a urmat, a durat până la 5 octombrie 1861. La 11 decembrie s-a format un guvern Al. Moruzi, după care s-a produs unirea administrativă cu guvern unic, condus de Barbu Catargiu, care a început să funcționeze la 22 ianuarie 1862.

LXIV

În Țara Românească era încă la putere partidul radical. Fără îndoială nu dintr-o predilecție pentru doctrinele sale îi încredințase domnitorul puterea; nu făcea decât să-l opună ca pe o sperietoare partidului moderat, socotit ostil persoanei sale; cel puțin aceasta era ideea care-i intrase în cap. Dacă n-a avut altă intenție decât să-i sperie pe conservatori, a reușit de minune. În ciuda reținerii la care-și silea Ministerul – ce nu strălucea decât printr-o totală inutilitate, împletită cu un radicalism necugetat – actele acestuia, licențele presei, favorabilă lui vodă, discursurile incendiare rostite în numeroase mitinguri, ținute în aer liber, comportamentul comitetelor revoluționare care-și primeau cuvântul de ordine de la București – toate acestea au dus țara pe marginea prăpastiei și au răspândit teroarea în asemenea măsură încât la București, crezându-se în preajma unei ridicări bruște a maselor, oamenii nu mai ieșeau din case decât înarmați.

Domnitorul a fost asaltat cu critici și consulii puterilor garante au insistat în mod special să pună capăt acestei stări de lucruri vecine cu anarhia și revolta; au reușit să-l împace cu partidul conservator și noul Minister a fost format din membrii cei mai influenți ai acestei formațiuni[1]. Dacă primul ministru Barbu Catargiu n-a putut, în mijlocul controverselor inutile și neîncetat reînnoite, să facă să progreseze sistemul nostru, nici să îmbunătățească situația, cel puțin a știut să țină piept cu

putere partidului extremist, până la sacrificiul vieții, curmată de o mână asasină[2]. După moartea acestui om influent – căruia totuși nu i se atribuiau mari talente administrative – Ministerul condus de el s-a dezmembrat încet-încet. Cel care i-a urmat a fost o cârpeală de o nuanță mai liberală[3], dar persoanele din care era format – fără prea mare valoare individuală – n-au putut exercita în colectiv, dacă nu mă înșel, nici o influență asupra Adunării unde o parte visează întoarcerea anului 1848 iar alta revenirea principilor detronați.

Aceasta e situația în momentul când scriu rândurile de față. Gândindu-mă bine, îmi simt mâna reținută de un scrupul care mă face să mă îndoiesc dacă din pana mea nu se prelinge cumva o culoare pesimistă atunci când înfățișez aceste lucruri. Dar cum, întrebându-mi conștiința, nu găsesc nici un reproș pentru vreo idee preconcepută ori vreun gând ascuns, mă mărginesc să încredințez hârtiei impresiile mele, așa cum le prind în orizontul îngust al locului retras unde mă aflu, fără să stărui prea mult în deslușirea cauzelor complicate care au dus la rezultate fățișe și de necontestat. Or, iată ce-mi dovedește simpla contemplare a faptelor. Finanțele[4], grevate de un deficit uriaș și aflate în cel mai mare haos; nici o perspectivă de echilibrare a bugetului – ceea ce înseamnă răul cel mai mare; recurgerea la impozite și împrumuturi; o strâmtorare generală apăsând asupra tuturor claselor sociale; nici o măsură de natură să stimuleze industria, să îmbunătățească soarta locuitorilor; din toate binefacerile ce ar fi trebuit să aducă noul regim, aceștia n-au resimțit decât impozitele. Cât despre starea morală a țării, ea e pradă unei lupte crâncene în fața căreia spiritul public se pervertește tot mai mult; oameni de toate nuanțele sunt nemulțumiți și în mod deosebit ostili domnitorului, căci n-a favorizat punctul de vedere al nici unuia, și, credincios sistemului său de basculă, n-a făcut până acum decât să menajeze partidele opuse, întrebuințând doar jumătăți de măsură. Moldova întreagă suferă de părăsirea în care a fost lăsată în urma unirii[5]; de fapt n-a fost decât o anexare și o nimicire a ființei sale, din lipsă de prevedere ca să facă sacrificiul mai puțin dureros. Aceasta e situația, neatenuată de cea mai mică speranță de ameliorare. Ea nu se va putea rezolva decât, fie printr-o lovitură de stat dictatorială, fie printr-o catastrofă și o intervenție – două extreme la fel de funeste pentru libertățile și autonomia de care am știut să profităm până acum.

Cum am înțeles noi în general aceste libertăți și cum le-am folosit? Această investigare va fi de ajuns pentru a explica răul în care ne aflăm. Libertății, ca și autonomiei, i-am dat un înțeles nelimitat; am crezut că ne e totul îngăduit, am scuturat orice frâu și independența opiniilor noastre a însemnat denigrarea și înjosirea autorității, batjocorirea și defăimarea a tot ce ni s-a părut superior într-un fel oarecare. Ignorând adevăratul înțeles al patriotismului, cu cât ne-am pus mai de-a curmezișul, cu atât ne-am crezut mai patrioți. De altfel nicăieri, chiar în vechile și eroicele cetăți ale Romei și Atenei, nu s-au folosit atât de des și de abuziv cuvintele de *națiune* și *patriotism*; cutare care n-a adus cel mai mic serviciu patriei sale, altul al cărui trecut e mânjit de fapte infamante – și aceștia mai ales nu lipsesc să se refere la patriotism – sunt în apoteoza jurnalelor liberale pentru că i-au aplaudat pe Marat și pe Danton de la noi și au făcut paradă de principii revoluționare. Nu e stradă într-un oraș oarecare unde să nu întâlnești hoteluri și cazinouri naționale, farmacii, tutungerii, cofetării, cârciumi – toate decorate cu titlul național. Șomajul, rana generală a societății noastre, a absorbit partea ce ar fi putut fi utilă și a născut pasiunile și caraghioslâcurile ce sunt urmarea acestora. Familia, care e temelia și stâlpul societății, e în același timp oglinda ei. Putem spune că s-a înregistrat vreun progres în această privință? Sunt îndemnat să cred contrariul; slăbirea legăturilor de familie, asociată ideii de libertate prost înțeleasă, a progresat cu mai multă îndrăzneală și mai puțină reținere. Exemplele din fața noastră, chiar excepții să fie, sunt totuși atât de numeroase, încât devin îndestulătoare spre a condamna moravurile noastre și legile care le îngăduie.

N-aș putea arunca numai asupra domnitorului responsabilitatea acestei stări de lucruri. Constatăm că cei mai de seamă oameni de stat se văd pierduți în împrejurări asemănătoare și în mijlocul încurcăturilor ce înconjoară pe vodă. Influențate de multă vreme de o presă libertină și de instigațiile agitatorilor, spiritele se frământă în fața unor aspirații imposibil de realizat – doar dacă n-ar avea în vedere răsturnarea societății din temelii. Ceea ce nu încetează aceste spirite să urmărească este slăbirea autorității, desconsiderarea oricărui reprezentant al puterii, presiunea și ascendentul poporului asupra unui guvern despuiat de orice prestigiu moral; aceasta e misiunea împlinită zilnic de presa liberală; tribuna a ajuns o arenă în care diferitele partide se coalizează spre a

răsturna Cabinetul în funcție, oricare ar fi, unde cele mai mici acte ale guvernului dau naștere la interpelări nesfârșite și unde se văd trecând sesiuni întregi în dispute zadarnice, fără nici o preocupare pentru nevoile adevărate și interesele țării. Desele remanieri ale Cabinetului împiedică continuitatea serviciului și anulează cele mai bune măsuri din lipsa unei pregătiri corespunzătoare. Astfel, unirea mult dorită a fost făcută fără menajarea prealabilă a intereselor Moldovei. O concentrare grăbită și poate exagerată a puterilor a venit să completeze absorbirea acestei părți a țării de către cealaltă, justificând astfel argumentele separatiștilor cuprinse într-un memoriu pe care l-am redactat în 1857[6].

După toate acestea, nu e de mirare dacă toți oamenii pașnici și cu scaun la cap aspiră la o reînnoire, chiar de ar avea caracterul unei lovituri de stat.

Să aruncăm acum o privire retrospectivă în ceea ce mă privește.

NOTE

[1] Guvernul condus de Barbu Catargiu a fost adus la cârma țării la 22 ianuarie 1862. În acest timp se continuă acțiunea vizând consolidarea unirii pe plan intern. Acum se încearcă, fără succes, prin vocea unor deputați moldoveni, transferarea Curții de Casație la Iași, drept compensație pentru că acest oraș înceta să mai fie capitală. În mai 1862 se aduce în discuție proiectul de lege rurală care va da naștere la o confruntare aprigă între conservatori și liberali. Formula preconizată era cea avansată deja în Comisia Centrală de la Focșani, a vinderii sau închirierii unor loturi de pe moșiile statului ca și a „învoielilor libere" între proprietari și țărani. Împroprietărirea țăranilor nu era în vederile propuitorilor. Proiectul a fost combătut în mod strălucit de Kogălniceanu într-un discurs care s-a tipărit și în broșură sub titlul *Îmbunătățirea soartei țăranilor*, București, 1862. Publicat în ultim loc în vol. de *Opere* III, *Oratorie* I, partea a II-a, București, 1987, p. 162 și urm. Totuși, majoritatea conservatoare a făcut să treacă acest proiect de lege (votat cu 62 de voturi pentru și 35 împotrivă) dar care nu s-a aplicat. În focul dezbaterilor a survenit asasinarea lui Barbu Catargiu. Vezi nota următoare.

[2] În lupta strânsă purtată de liberali împotriva conservatorilor, în ceea ce privește legiferarea relațiilor agrare, cei dintâi decid organizarea, la 11 iunie 1862, a unei mari manifestații pe Câmpia de la Filaret, în amintirea Adunării ce avusese loc acolo în 1848. Barbu Catargiu a interzis manifestația. Ieșind de la ședința Adunării în care își anunțase hotărârea, a fost împușcat în trăsură de o persoană rămasă necunoscută. Dacă contemporanii ca și analiștii de mai târziu au fost unanimi în a admite că era un asasinat politic, făptașul ca atare n-a putut fi descoperit. Amintim că atunci s-au înlănțuit o serie de fapte cel puțin ciudate: întârzierea începerii anchetei, amenințări și șantaje, lăudăroșenia unor fanfaroni, dispariția la un moment dat a unor piese esențiale din dosar – toate acestea creând o atmosferă confuză, încât cazul a rămas neelucidat până azi. Vezi, între altele, Al. Lapedatu, *În jurul asasinării lui Barbu Catargiu (iunie 1862)*, București, 1933.

[3] Între 8 și 24 iunie 1862, interimatul președinției Consiliului de miniștri a fost asigurat de Apostol Arsaki. Cu acesta se încheie guvernarea conservatoare și conducerea guvernului o ia o formațiune liberală moderată condusă de Nicolae Krețulescu.

[4] Sunt constatările unui om dezabuzat. Fără îndoială prefacerile profunde suferite de societatea românească în timpul guvernării principelui Cuza au adus și o oarecare instabilitate financiară. Ea s-a datorat în primul rând lipsei de credit și, drept urmare, împrumuturilor oneroase pe care a trebuit să le facă România în străinătate. Cititorul interesat găsește amănunte la Gh. Dobrovici, *Istoricul datoriei publice a României*, București, 1913 ca și la V. Slăvescu, care a investigat minuțios situația financiară a epocii lui Cuza (în arhiva lui se păstrează, de altminteri, o lucrare în manuscris, consacrată acestui subiect). Gh. Dobrovici avansează ideea că principele Cuza ar fi căzut datorită acestor împrumuturi ruinătoare.

[5] Cu zelul noului convertit, N.S. se alătură lamentărilor moldovenilor în ceea ce privește defavorizarea părții lor de țară, ca urmare a transferării unor instituții la București după unire, a desființării altora ca și a mutării centrului economic de greutate dincoace de Milcov. Cea mai multă cerneală și cel mai întins debit oratoric au fost consacrate transferării Curții de Casație la Iași și despăgubirii materiale a acestui oraș pentru că pierduse calitatea de capitală. Curtea de Casație, preconizată prin Convenția de la Paris și înființată prin legea din 6 iulie 1860, s-a instalat la 15 martie 1862. Printre consilierii ei figura și N.S. Deputații ieșeni au încercat, fără succes, să transfere această instituție la Iași. În 1866, când se dezbătea Constituția, reprezentanții Iașilor au cerut transferarea cel puțin până la construirea căilor ferate. Adunarea a respins însă cererea și atunci C. Boerescu, drept compensație, a provocat un vot al Camerei pentru o despăgubire de un milion de lei anual, timp de 12 ani, acordați Iașilor. În 1867, Adunarea a votat totuși strămutarea, dar Senatul a respins-o. Vezi

amănunte la A. Rădulescu, *Din trecutul de 80 de ani al Curții de Casație*, București, 1943. Milionul acordat anual era destinat întemeierii unei case de credit pentru susținerea comercianților și industriașilor. Trebuie spus că în 1880 suma nu se plătise încă. Primarul Iașilor, Vasile Pogor, a obținut atunci ca în locul banilor urbea să primească mai multe moșii, 13 vii, 85 de imobile în oraș și județ ș.a.

[6] Vezi *supra*, p. 263.

LXV

Principele Cuza, așa cum am spus, mi-a arătat multă bunăvoință; relațiile cu tatăl său, întemeiate pe stimă reciprocă, au continuat cu fiul care n-a rămas indiferent în această privință. De altfel nu voiam să reintru în serviciu, nu eram pregătit pentru cariera parlamentară și nu mă simțeam în stare să figurez acolo în mod convenabil. Totuși, fiind stabilit la Focșani, sau nu departe de acest oraș, aveam ambiția să fiu din nou de folos spre binele public, luând parte la lucrările importante ale Comisiei Centrale. Vedeam în perspectivă un câmp larg deschis operei de organizare și participarea mea la toate legislațiile trecute, actele acestora, pe care le păstram, și asiduitatea mea neobosită pentru lucrul de cabinet mă îndrituiau să cred că serviciile mele ca membru al acestui corp vor avea tot atâta eficiență pentru interesul public câtă plăcere pentru mine.

Principele a venit în întâmpinarea dorințelor mele; nu numai că mi-a propus, dar a pretins să fiu numit membru de el, nu de Adunare; a mers până acolo încât s-a consultat cu mine asupra alegerii celorlalți membri numiți de el. Între timp, un coleg din Adunare mi-a cerut să semnez o propunere a cărei inițiativă îi aparținea, pentru a atrage atenția că un proiect financiar fusese ilegal pus în aplicare înainte de a fi fost supus Comisiei Centrale, așa cum o cerea articolul 37 al Convenției. Ministerul a văzut în această propunere o intenție de blam și principele s-a supărat pe mine, fără ca în aparență atitudinea lui să se fi schimbat. Urmarea a fost că, în ciuda cererilor, atât oficiale cât și oficioase, de mi-

niștri care să succeadă primului Cabinet, mi s-a spus că s-a încăpățânat să nu mă numească.

Alegerea Adunării a precedat-o pe cea făcută de domnitor. N-am cerut colegilor mei să mă aleagă, după asigurările date chiar de el; totuși numai niște împrejurări întâmplătoare au făcut să nu fiu ales de Cameră. Alegerea s-a făcut pe neașteptate, fără să fi fost pusă în prealabil la ordinea zilei și în timpul unei ședințe la care nici eu, nici mulți din colegii mei n-am luat parte; oricum, nu mi-a lipsit decât un vot și încă un coleg mi-a mărturisit în aceeași zi că vrând să voteze pentru mine, lăsase din neatenție să cadă în urnă bila neagră.

M-am retras la țară și am fost martor de la distanță al elucubrațiilor primei sesiuni a Comisiei Centrale, consacrată în întregime elaborării unei constituții din cele mai dezlânate. Coaliția[1], care mai târziu avea să-și arunce masca în Adunare, începuse deja să-și încerce puterile în lupta ce se deschidea: radicalii din comisie și-au dat mâna cu câțiva conservatori, care erau departe de a le împărtăși opiniile, dar erau încântați să facă imposibilă guvernarea principelui Cuza, s-o înconjoare de greutăți de netrecut – într-un cuvânt s-o aservească mașinațiilor primului demagog, primului ambițios.

E de ajuns să extrag din acest proiect de constituție câteva articole, a căror însemnătate n-ar putea fi suficient apreciată dacă nu s-ar aplica moravurilor noastre și statutului nostru social și moral. Iată începutul[2].

Și, în ciuda majorității conservatoare, asemenea principii au fost proclamate de Corpul ponderator al statului[3].

Se vede de aici că demagogii, care contau pe ascendentul talentelor lor parlamentare și pe popularitatea lor ca și ambițioșii, preocupați doar să înmulțească ițele intrigilor, își dăduseră mâna ca să confere Adunării suveranitatea absolută și să-l reducă pe domn ca și celelalte autorități din stat la condiția de marionete manevrate de ei.

În timpul anului am avut ocazia să discut cu principele despre această operă a Comisiei; era furios și m-a asigurat că n-o să vadă niciodată lumina zilei. Totuși din această combinație inițială, ale cărei ramificații au fost dezvoltate în trei ani de strădaniile unei coaliții disciplinate, s-a născut starea critică a situației actuale.

Ținta permanentă a coaliției partidelor extreme nu viza decât răsturnarea principelui Cuza; mijlocul folosit a fost extinderea fără stavilă a libertăților și neutralizarea oricărei inițiative a guvernului;

acesta trebuia redus la zero și pus la cheremul maselor dominate de demagogie. Încă mai cred că adevărații conservatori și moderații, majoritari în Adunare și în țară – fără a vorbi de poporul propriu-zis, care nu face încă politică – își sacrifică pe moment principiile ca să dobândească alianța cu partidul extremist, pe care până acum l-au combătut cu înverșunare; dar ceea ce nu pot înțelege este faptul că se resemnează să sprijine cele mai mari excentrități ale liberalismului, fără să judece că fiecare palmă de teren cedată adversarilor lor firești nu poate fi recâștigată decât prin lupte interne sau prin lovituri de stat; ca orice guvern legal, dacă ar fi să urmeze celui pe care vor să-l răstoarne, va fi dinainte lovit de deșertăciune, numai dacă nu încape pe mâna socialiștilor care, de dragul sloganurilor salvării naționale, vor exercita neîntârziat arbitrariul și dictatura cea mai tiranică. În sfârșit, ceea ce nu înțeleg e că cele două partide coalizate pot crede, a doua zi după ce și-au atins țelul, că-și vor găsi opinii, vederi și aspirații comune. Aceasta e o imposibilitate: momentul ce va marca succesul coaliției va fi cu siguranță semnalul sciziunii și al luptelor înverșunate, al manifestărilor de anarhie și de dezordine care vor duce la triumful radicalismului sau la o intervenție străină.

NOTE

[1] „Monstruoasa coaliție" a fost numele dat de Cezar Bolliac grupării politice constituite din radicali și conservatori care au făcut opoziție sistematică la toate actele guvernelor principelui Cuza. Boicotarea oricărui proiect de lege, critica funciară a tuturor actelor puterii executive, agitațiile din presă și manifestațiile de stradă au determinat în cele din urmă, la 2/14 mai 1864, pe principele Cuza și pe primul său ministru, Mihail Kogălniceanu, să procedă la lovitura de stat și la instaurarea unui regim de autoritate. Exponenții cei mai de seamă ai coaliției au fost: I.C. Brătianu, C.A. Rosetti, A. Panu, Șt. Golescu, I. Ghica, Ap. Arsaki, Dim. Ghica.

[2] N.A. enumeră o serie de articole făcând comentarii mușcătoare privind „suveranitatea națională", proclamată prin sufragiile unui corp electoral foarte restrâns. Proiectul a fost respins atât de Comisie, cât și de domn, încât nu a căpătat putere de lege.

[3] De fapt, Corp ponderator avea să se numească abia Senatul ieșit din lovitura de stat de la 2 mai 1864.

LXVI

În acest timp, domnitorul, revenind asupra părerii preconcepute despre mine, mi-a mărturisit că se căia, deoarece refuzase numirea mea în Comisia Centrală, recunoscând că dusese susceptibilitatea prea departe.

Totuși, înainte de sfârșitul anului, Adunarea fiind dizolvată, am fost ales pentru a doua oară deputat la același colegiu. Situația în care mă aflam nu-mi îngăduia să mă deplasez, de aceea eram obligat să renunț la mandat, dacă n-aș fi fost ales în Comisie. Sesiunea fiind deschisă, nu m-am gândit să mă duc și i-am scris președintelui ca să-i cer un concediu de 15 zile, sperând că în acest răstimp va avea loc alegerea comisiilor. Operațiile preliminarii ale Adunărilor luând mai mult timp decât crezusem, concediul mi-a expirat înainte de a se fi procedat la alegere. Din acel moment n-am mai putut întârzia plecarea fără să lipsesc de la obligațiile mele. Mă pregăteam în acest sens când o depeșă a președintelui Camerei mi-a notificat alegerea ca membru în Comisia Centrală. Era datată 22 martie, dar Comisia n-a putut să-și țină ședințele decât de la jumătatea lui aprilie.

Iată-i pe membrii Comisiei Centrale din a doua sesiune. Mă mărginesc să-i caracterizez sub raportul competenței în îndeplinirea misiunii lor.

Cei patru aleși ai Adunării muntene:

1. Arsaki[1]. Bătrân cu mare experiență, luminat, activ, energic, harnic, împăciuitor în afaceri, stimabil sub toate aspectele.

2. Brăiloiu[2]. Spirit luminat, mai ales în ceea ce privește legislația juridică, muncitor de nădejde, dar exclusivist în principii, incisiv în discursuri, încăpățânat la culme, adesea de neînduplecat.

3. Ion Cantacuzino[3]. Tânăr cultivat, de o mare corectitudine în gândire, tăcut, gânditor, capabil de muncă.

4. Th. Brătianu[4]. Om simplu, răscumpărând lipsa de învățătură printr-un desăvârșit bun-simț. Zero la lucru.

Cei patru aleși ai Adunării Moldovei:

5. Alexandru Moruzi (Pechia)[5]. Spirit vioi, hazliu, înclinat spre sarcasme și epigrame, având noțiuni despre principiile legislative, dar

interesat de paradox, renunță anevoie la o idee greșită ducând argumentația până la absurd. Munca lui se resimte de aceste însușiri.

6. I. Docan[6]. Înzestrat cu mult bun-simț, judecând într-un mod limpede și temeinic, dar incapabil să lucreze cu sine însuși. De altminteri s-a remarcat prin lungi și frecvente absențe.

7. D. Dăscălescu[7]. Cunoaște ceva literatură, versificator, dar fără studii solide, aprig în controverse, puțin apt să urmărească deliberările din Comisie din cauza infirmității auzului său, neasistând la ședințe decât ca să-și facă datoria, fără să participe efectiv cel mai adesea; nul în munca de legislator.

8. În fine al patrulea eram eu.

Membrii munteni aleși de domnitor:

9. Ștefan Golescu[8]. Din partidul demagogic, minte mărginită, zero la lucru.

10. Anghelescu[9]. În limitele unui bun-simț practic a dobândit experiența treburilor locale, exercitând unele funcții subalterne. Lipsit de valoare la treabă, neluând parte la discuții și votând în mod obișnuit cu Golescu.

11. Alexandrescu[10]. Poet stimat dar neavând prilejul să facă dovada calităților sale din cauza tulburării neașteptate a minții. A fost înlocuit cu Grigore Arghiropol[11], om mărginit, din partidul demagogic, puțin potrivit la lucru.

12. Predescu[12]. Avea ceva studii și îndeplinise multe funcții juridice încât poseda vagi noțiuni de drept. Extrem de indolent, iubindu-și mai presus de orice tabieturile și acel *farniente;* nu era bun de nimic la lucru și de regulă vota cu partidul demagogic.

Membrii moldoveni numiți de domn:

13. Dr. Steege[13]. Având o formație solidă și cunoștințe multiple, completate asiduu de studierea noțiunilor care-i lipseau. Unul dintre cei mai buni membri ai Comisiei, aprofundând cu conștiinciozitate materia tratată și din acest motiv cam lent la redactare. Vorbind logic, inteligent și cu legături între idei, deși tergiversând puțin. În fine, unul din membrii cei mai distinși ai Comisiei, sub toate aspectele.

14. Al. Teriachiu[14]. Având studii de drept și cu ceva practică în afaceri, s-a dovedit un participant la discuții îndemânatic dar aprins, susceptibil, gata să-ți trântească în față lucruri neplăcute. În stare să lucreze, dar leneș și foarte adesea absent de la ședințe. În afara câtorva texte

de circumstanță ce i-au fost încredințate, nici o lucrare de seamă n-a ieșit din condeiul lui.

15. Mălinescu[15]. Demagog exagerat, având oarecari cunoștințe scoase din cărți și din practica de ziarist; flecar peste măsură, dar fals, discuta mai ales îndelung și cu ardoare chestiuni unde erau în joc doctrine. De altfel n-a ieșit nimic din pana lui în tot timpul lucrărilor Comisiei.

16. N. Catargi[16]. Lipsit de cultură, zero la lucru.

Se vede din această schiță rapidă că alegerea membrilor Comisiei a fost dictată de considerații pur politice, mai curând decât de dorința de a înlesni munca de organizare și de a face lucrările ei fructuoase.

Adunarea alegând mai ales conservatori și moderați, domnitorul, urmând sistemul său predilect, și-a ales membrii din câmpul opus, fără să se preocupe de capacitatea lor. Din 16 membri., șapte, s-a văzut, erau moderați, cam tot atât cât cei profesând concepții radicale; restul înclinau mai curând spre idei liberale fără să fie angajați în mod explicit de partea extremiștilor. Cât despre mine, am ținut să-mi păstrez independența și am votat când cu unii, când cu alții, așa cum mă îndemna conștiința și aprecierea mea.

Potrivit principiului care dominase la alegerea ei, Comisia nu putea conta decât pe cinci lucrători adevărați, care și-au luat munca în serios, s-au văzut însărcinați cu toată povara celor mai delicate și mai complicate proiecte. Aceștia erau Steege, Arsaki, Brăiloiu, Moruzi și cu mine. Restul era format din șapte nulități desăvârșite și din alți patru membri care ar fi putut da, pesemne, un concurs mai eficace operei comune dacă n-ar fi fost stăpâniți de nepăsare, lene și grija intereselor lor personale.

Nu trebuie să vă mirați dacă Comisia n-a răspuns întru totul așteptărilor publicului. Lucrările ei ar fi fost mult mai ample, mai fecunde și mai utile dacă numărul lucrătorilor activi ar fi fost măcar în majoritate, dacă biroul însuși, însărcinat cu conducerea lucrărilor, ar fi avut conștiința îndatoririlor lui. Simțind nevoia de a clasifica diversele proiecte de organizare după importanța lor și de elaborare metodică a lor, am propus de mai multe ori să se însărcineze cu această clasificare un comitet special. N-a dus la nimic. Timpul trecea în discutarea fără sfârșit a unor proiecte de importanță redusă, de un interes cu totul secundar și care, propuse izolat, fără legătură cu instituția de temelie

a edificiului social, nu contribuiau de fel la înaintarea operei de organizare.

Totuși, în răstimp de doi ani, mai mult de 60 de proiecte au ieșit de la Comisie. În ceea ce mă privește, am făcut parte din 40 de comitete speciale, care s-au ocupat îndeosebi de materiile cele mai importante ca: proiectele financiare sau repartiția impozitelor pe noi baze, unificarea cursului monetelor, instituții de credit, legislație, industrie, chestiunea rurală etc.

Alte multe proiecte și propuneri elaborate de mine[17] n-au putut vedea lumina zilei din cauza greutății de a reuni comitetele cărora le fuseseră recomandate. Acestea sunt: proiectele privitoare la încurajarea industriei, libertatea individuală, responsabilitatea ministerială, organizarea judiciară, procedura administrativă, contractele de căsătorie, serviciul jandarmeriei etc.

Într-adevăr, în ultimul timp indiferența cuprinsese în asemenea măsură o mare parte din membrii Comisiei, încât ne era greu să păstrăm numărul de nouă, absolut necesar pentru ținerea ședințelor iar comitetele erau paralizate, neputându-se reuni ca să delibereze. De aceea, ultimul semestru al anului 1861 a fost aproape sterp: inepția biroului, debandada cancelariei, din cauza absenței, dintr-un motiv sau altul, a secretarilor, care ar fi putut veghea în mod mai eficace la mersul regulat al afacerilor – toate au contribuit în mare măsură la aceasta.

NOTE

[1] Apostol Arsaki (1789–1869), doctor în medicină de la Hale, medic la curtea lui Grigore Ghica; a lucrat de asemenea la spitalele Colțea și Pantelimon. Secretar de stat al domnului regulamentar Alexandru Ghica; secretar al generalului rus Duhamel, în 1849. Deputat de Vlașca în 1859. După moartea lui Barbu Catargiu a asigurat interimatul președinției guvernului (iulie 1862). A adunat o avere însemnată pe care a transferat-o în Grecia unde a întemeiat un așezământ de învățătură, Arsakeion, care funcționează și astăzi.

[2] C.N. Brăiloiu (1806–1889).

[3] Ion Cantacuzino, cumnatul lui Ion Ghica, amândoi fiind căsătoriți cu fiice ale lui Nicolae Mavros. Ministru în mai multe rânduri.

[4] Th. Brătianu, fratele mai mare al lui Ion C. Brătianu. Mai târziu avea să activeze în partidul conservator. A murit în 1881.

[5] Alexandru Moruzi (1815–1878), proprietar la Pechia. În tinerețe a fost ofițer în armata rusă. Revenit la Pechia, s-a consacrat studiilor economice și constituirii unei impresionante biblioteci. A fost implicat în evenimentele din 1848 și exilat. A participat la viața politică a țării ca deputat de Covurlui și în repetate rânduri ca primar al Galaților, la a căror prosperitate a contribuit plenar. Vezi mai mult despre el la V. Slăvescu, *Viața și opera economistului Alexandru D. Moruzi*, București, 1941.

[6] I. Docan (1825–1896).

[7] Dim. Dăscălescu (1827–1863). După studii neterminate la Berlin și Paris, se statornicește în județul Putna unde devine președinte de tribunal, apoi deputat. Vezi N. Iorga, *Un cugetător politic moldovean la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Analele Academiei Române. Memoriile secției istorice", XIII, 1932–1933. Pentru activitatea poetică, *Dicționarul literaturii române* (sub voce).

[8] Ștefan Golescu (1809–1874), ministru în mai multe rânduri. Vezi mai mult despre el la G. Fotino, *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boierii Golești*, 4 vol., București, 1939.

[9] Manuil Anghelescu.

[10] Grigore Alexandrescu (1810–1885). Poetul a îmbinat activitatea artistică cu unele funcții administrative între care cea de director al departamentului Cultelor și Instrucțiunii Publice (1859). Boala a început să se manifeste în timpul lucrărilor Comisiei, de unde a trebuit să fie scos și pus sub interdicție. Cf. art. Stănuței Crețu din *Dicționarul literaturii române* (sub voce).

[11] Grigore Arghiropol, născut în 1825, jurist. S-a retras din viața politică după 1876.

[12] Eugen Predescu.

[13] Ludovic Steege (1813–1872) și-a luat un doctorat în medicină la Paris. Protomedic al Moldovei; unionist fervent și colaborator al principelui Cuza, ministru de Finanțe al acestuia (1863–1865). Reprezentant mai apoi al țării la Viena, Petersburg, Paris. Vezi V. Slăvescu, *Ludovic Steege, 1813–1873*, București, 1943.

[14] Alexandru Teriachiu (1829–1893), ministru de externe în 1867.

[15] Vasile Mălinescu (1817–1866), redactor la „Steaua Dunării", foaia lui M. Kogălniceanu; deputat în Adunarea Moldovei.

[16] N. Catargi, vicepreședintele Comisiei; a murit în 1889.

[17] *Des moyens propres à donner l'impulsion à l'industrie* (1861). Studiu urmat de un proiect de lege; *Propunere pentru osebitele mijloace țintitoare la*

propășirea industriei. Ambele texte se află în manuscris la Biblioteca Academiei, Arhiva N. Suțu, nr. 1044, filele 483–494, 510–523. Proiectul s-a tipărit (un exemplar în același manuscris, fila 494–500) și poartă semnăturile colegilor săi I. Docan și C.N. Brăiloiu. În arhivă se mai păstrează, după investigațiile lui V. Slăvescu (*Viața și opera economistului Nicolae Suțu*, p. 89 și urm.), următoarele texte lucrate pentru Comisie: *Expunere de motive și proiect de lege privitoare la înființarea unei monede naționale* (1860), în vol. 1044, filele 320–323 (tipărite), fiind subscris și de I. Cantacuzino, I. Docan, A. Moruzi și L. Steege. *Question rurale*, în vol. 1036, filele 415–446, prima parte: *De l'amélioration du sort des paysans dans les Principautés roumaines et de la révision de la loi qui régle leurs rapports avec les propriétaires du sol considérée sous le point de vue du droit* (analizată de V. Slăvescu, *op.cit.*, p. 537 și urm.).

LXVII

La prima reuniune a Comisiei, partidul conservator și în primul rând ministrii trimiși de Adunarea munteană au vrut să mă facă președinte. Am declinat această onoare, convins că numele meu nu va întruni majoritatea pentru faptul că partidul demagogic era hotărât să voteze pentru Golescu și că domnitorul făcuse aceeași recomandare celor pe care-i numise. Nu voiam deci să-mi pun candidatura cu certitudinea eșecului. Mai aveam un motiv: îmi era silă să mă ocup, ca președinte, de partea materială și de amănunt a supravegherii operațiunilor birocratice și să pierd un timp pe care l-aș fi putut întrebuința mai cu folos. N-am putut totuși să-i fac pe prietenii mei să-și schimbe intențiile: mi-au dat cinci voturi. Golescu a avut 11, inclusiv al meu, căci ținusem să dovedesc că nu primesc lupta.

La 24 ianuarie 1862 unirea Principatelor a fost desăvârșită prin fuzionarea ministerelor într-unul singur și a celor două Adunări într-un singur corp. Comisia s-a aflat în continuare în mare încurcătură. Radicalii, susținând că inițiativa Comisiei trecea asupra Adunării elective, erau de părere că acest corp intermediar nu-și mai avea rațiunea de a fi, încetând să mai existe de drept și de fapt. Comisia, de comun

acord cu domnitorul, votase un proiect pentru constituirea unui Consiliu de stat care-i moștenea atribuțiile, în așa fel încât să nu se producă o întrerupere în exercitarea prerogativelor date de Convenție. În cele din urmă, faptul a ajuns să deranjeze pe toată lumea și nimeni nu mai știa cum să se descurce. Domnitorul nu-și putea asuma dizolvarea Comisiei, Adunarea nu-și chema membrii trimiși acolo. Comisia, în ciuda câtorva absenți, mai avea încă nouă membri și socotea că ar veni în contrazicere cu comisiile precedente dacă și-ar pronunța dizolvarea înainte de a fi fost în stare să-și delege prerogativele altui corp. Era o situație nedumeritoare: absența întâmplătoare sau intenționată a unui singur membru ar fi paralizat-o de fapt, fără ca ea să fie dizolvată de drept; ca o culme a neplăcerilor, se vedea expusă reproșului nedrept că-și dorea prelungirea doar ca să încaseze lefurile. În sfârșit, un vot al Adunării, sancționat de domn la 14 februarie și precedat de instituirea unui comitet provizoriu legislativ, a pus capăt tuturor acestor sâcâieli.

Fiindu-mi peste putință să mă stabilesc la București și întorsătura pe care o luaseră lucrurile nemaiavând nici o atracție pentru mine, am renunțat la mandatul de deputat cu intenția fermă de a abandona viața publică, căci nu mai aveam tăria să particip. Deși simt nevoia să mai lucrez în cabinetul meu, unde găsesc chiar plăcere și hrană indispensabile pentru facultățile mele, totuși odihna, ordinea, viața regulată, liniștită a devenit pentru mine o condiție imperioasă a existenței. Sunt convins că ar fi de ajuns câteva zile ca să-mi distrugă sănătatea, dacă aș fi chemat la o muncă silită, obligatorie, în afara voinței mele, ce m-ar duce, ca să spun așa, la o servitute și la un regim dezordonat de nesuportat pe viitor pentru mine.

Aceste considerente și multe altele la fel de hotărâtoare, m-au determinat să rezist cu strășnicie insistențelor repetate ale domnitorului și ale multor amici politici de a intra în guvern. Și să nu fi existat toate acestea, nu m-aș fi gândit la nebunia de a-mi asuma povara treburilor publice, să fiu jucăria trecătoare a pasiunilor, fără certitudinea că pot limpezi haosul în care eram cufundați, nici satisfacția de a compensa prin succese sacrificarea liniștei, aș zice chiar a averii, fără a fi, în sfârșit, grație unei firi răzbătătoare, cu totul pregătit împotriva insultelor presei, atacurilor de nelipsit de la tribună și chiar contra pumnalului asasinilor.

Într-o lucrare demnă de stimă găsesc următoarele cuvinte, ieșite din gura unui epicurian, e adevărat, dar pe care orice om cu bun-simț, afară doar dacă nu e devorat de o ambiție oarbă, le poate împrumuta în condițiile actuale, ca expresie fidelă a propriei sale gândiri: „Râd de dezbaterile atât de pasionate și de puțin înțelepte în care îi văd angajați pe toți ceilalți și aș prefera să fiu cavaler rătăcitor ca Don Quichotte decât să particip la furia politicienilor. Acum, că le privesc delirul de departe, îmi pot bate joc; dacă m-aș prinde, aș fi la rândul meu rănit. N-am nici un chef să-mi schimb rolul de Democrit pentru cel al rivalului său. Dorm bine, de ce mi-aș tulbura somnul? Mănânc bine, de ce mi-aș pierde de bună voie pofta de mâncare? Invit la mine pe cine-mi place, de ce să fiu în situația de a fi obligat să chem pe cine detest? În sfârșit, de ce să-mi stric buna dispoziție, să-mi scurtez zilele și să fiu în loc de cel mai fericit dintre înțelepți – cel mai păcătos dintre nebuni?"

PARTEA A III-A

1863 – 1865

LXVIII

LOVITURA DE STAT

1864

Sesiunea 1863–1864 a fost ocupată cu lucrări de la care nu s-a putut sustrage. Preocupat doar de ideea de a o găsi în culpă, împingând-o spre ultimele puncte de apărare, Kogălniceanu i-a oferit ca pradă toate proiectele înscrise în program. Lovitura de stat era de multă vreme pregătită în mintea domnitorului și a primului-ministru ales s-o înfăptuiască; lipsea doar reaua-voință a Adunării pusă în evidență ca să o justifice. Ea s-a pretat cu acea stângăcie dovedită în permanență în relațiile cu guvernul. Majoritatea moderată ar fi fost stăpână pe situație și ar fi făcut să prevaleze politica ei dacă, părăsind himera căderii domnitorului, care o ținea într-o atitudine militantă și într-o opoziție sistematică și nechibzuită, s-ar fi străduit să șteargă neîncrederea ce o îndepărta de putere. În loc de asta, ea îl punea încontinuu pe domnitor în situația de a-și alege Cabinetele în rândurile partidului ale cărui tendințe erau incompatibile cu principiile profesate, lăsând astfel țara pradă ardorii nesăbuite a înnoitorilor fără judecată sau neglijenței unor indivizi incapabili.

De la început Kogălniceanu a pus Adunarea la zid. Un proiect de adresă, depășind în virulență pe cel de anul trecut, a fost supus Camerei; ministrul a cerut ca deliberările să fie amânate până la încheierea lucrărilor.

– Dacă intrăm acum, spunea el, în discuția acestei adrese tot timpul ne va fi luat cu dezbateri pasionante și interminabile și sesiunea va fi la fel de stearpă ca și cea trecută. Supun discuției dumneavoastră toate proiectele pe care le-ați cerut în ultima adresă; vă îndeplinesc dorințele, n-aveți decât să vă ocupați de realizarea lor. Veți avea toată vremea să judecați actele noastre și să luați atitudinea corespunzătoare față de noi. Dacă după aceasta ne veți socoti demni de blam, o veți face în

cunoștință de cauză și va depinde de domnitor să hotărască între Cameră și Minister.

Această propunere, pe cât de logică, pe atât de înțeleaptă, a fost adoptată spre marea nemulțumire a șefilor opoziției, care voiau să precipite deznodământul, să pună guvernul în imposibilitate de a mai funcționa și eventual să pronunțe chiar căderea domnitorului.

Să proclame cu orice preț suveranitatea Adunării, să pună mâna pe atribuțiile puterii executive și să le țină sub tutelă, să refuze bugetul ca să pună Cabinetul în ilegalitate și să-i provoace încurcături de nerezolvat – acestea erau armele alese de coaliție pentru a lovi guvernul cu mijloace ocolite dar specioase.

Într-adevăr, rezistența parțială din cursul anului 1863 la plata impozitelor, încurajată de o presă anarhică și de declarațiile unor oratori din Cameră a luat, în cele din urmă, o extindere progresivă, în așa fel încât, dacă refuzarea bugetului s-ar fi repetat în 1864, guvernul ar fi avut de luptat împotriva celor mai grave complicații; nu-i rămânea decât alternativa de a se arunca cu mâinile și picioarele legate în brațele majorității ostile sau de a isprăvi printr-o lovitură de stat.

Lucrările Adunării s-au prelungit mai mult de șase luni, dar bugetul nu fusese încă votat. Legea rurală, din care Kogălniceanu voise să-și facă o glorie, modelând-o în așa fel încât să-i ruineze pe proprietari, suferise amendări care nu răspundeau țelului său iar votarea bugetului fusese subordonată răsturnării Ministerului și înlocuirii lui cu indivizi luați din majoritate. Astfel, în ciuda retragerii unor șefi ai opoziției, care abandonaseră lupta, nemulțumiți că Adunarea nu acceptase combinațiile lor îndrăznețe și tranșante, Camera a pus din nou în fața guvernului dilema opțiunii asupra situației.

Lovitura de stat din 2/14 mai 1864 a pus capăt dificultăților. Adunarea a fost dizolvată în clipa când pregătea o adresă furibundă și domnitorul a făcut apel la sufragiul universal. Manevra nu lăsa nici o îndoială. Se înșală complet cel care ar vrea să asemuiască ceea ce manifestarea opiniei unui popor civilizat are impunător și inviolabil cu votul smuls unei populații care nu-și dădea seama la ce încercare era supusă și care totdeauna n-a știut decât să asculte cu ochii închiși de autoritate, oricare ar fi fost ea.

La noi masele n-au altă opinie decât cea care li se vâră în cap de către agenții puterii; o primesc orbește pentru că niciodată nu le-a fost

dat să judece și asta pe bună dreptate. Se adaugă insinuarea îndelungată pe lângă țărani că pentru a înfrânge opoziția făcută la împărțirea pământurilor guvernul a avut nevoie de puteri excepționale.

Așa s-au pronunțat în plebiscitul[1] propus de guvern cam 700 000 de voturi, împotriva a 50 000 de abțineri. Totuși, cine ar îndrăzni să spună – oricât de convins ar fi de contrariu – că aici nu e voința națională și că apelul la mase n-a condamnat regimul patronat de Adunare și n-a verificat puterea domnitorului? Ar însemna să insulți poporul român și să negi principiul suveranității naționale, predicat de demagogi fără încetare pe toate căile de publicitate.

Din exces de precauție, o clauză intercalată în plebiscit dădea domnului dreptul să promulge legi până la convocarea Adunării. Principele s-a dus la Constantinopol[2] ca să-și reglementeze noua situație. Conferința, fără să adopte amănuntele plebiscitului, dar nici să le respingă în mod explicit, a recunoscut necesitatea de a modifica Convenția într-un sens restrictiv, dar prin aceasta plebiscitul n-a rămas mai puțin ca temelie a regimului dictatorial ce a urmat după dizolvarea Adunării.

Multe persoane de bun-simț – și mă număr și eu printre ele – au sfârșit prin a dori lovitura de stat. Experiența a cinci ani de regim constituțional demonstrase că departe de a produce vreun rezultat satisfăcător, țara fusese aruncată în haos și dusă la marginea prăpastiei; apoi ideile subversive și anarhice înfloriseră într-atât că ajunsesem să preferăm o forță care să răstoarce puterea dictatorială, fie ea și o forță opresivă.

Trebuia procedat, cu noi eforturi, la o organizare completă și în acest caz – sunt convins – numai o putere unică, luminată și bine intenționată putea rezolva problema. În Principate cel puțin nu s-a avansat și nu s-a făcut niciodată vreo reformă salutară decât cu această condiție.

Îi spuneam într-o zi principelui:

– Nu mai aveți obstacole, nu mai sunteți sâcâit de lupte parlamentare; dar gândiți-vă că toată lumea e cu ochii pe dumneavoastră și numai de la dumneavoastră așteaptă fapte pentru justificarea sau condamnarea actului de la 2 mai.

Nu mă îndoiesc că domnitorul era convins de acest adevăr și se apucase cu ardoare de treabă ca să-și îndeplinească sarcina a cărei responsabilitate și-o asumase. Dar mobiluri nedemne de o misiune atât de nobilă, pasiuni și spirit de răzbunare au influențat în mare măsură hotărârile lui și au compromis mult o operă ce ar fi trebuit să-l acopere de glorie.

Afară de această falsă linie dominantă, au fost unii pași greșiți, lipsuri în aranjamente datorate grabei de neiertat dovedită de guvern în aplicarea măsurilor anevoioase sau a celor foarte delicate; căci era dornic de a face să se reverse numai asupra lui gloria și să-și poată îndeplini programul înainte de a fi schimbat.

Această grabă, îngemănată cu lipsa de prevedere, e de altminteri chiar fondul caracterului lui Kogălniceanu. Spirit viu, îndrăzneț în combinații, se plictisește de amănunte și de tărăgăneli și-i lipsește acea însușire a reflecției care îmbrățișează printr-un studiu îndelung și aprofundat condițiile preliminarii și urmările unei măsuri de interes public. De aceea această fire îl duce zilnic spre contradicții, spre ordine și contraordine care încurcă treburile ca și spre greșeli de calcul ce denotă o ușurință de neiertat pentru un prim-ministru.

Domnul Kogălniceanu ar putea fi întrebat dacă lui, obișnuit să sfarme obstacolele din cale, fără să țină seama de legalitatea actelor sale, i-ar fi convenit să aplice serios constituția votată de Comisia Centrală, unde el a fost unul din campionii și promotorii cei mai fervenți. Despot la putere, radical îndată ce n-o mai are, schimbându-și politica și principiile după împrejurări, fără să se gândească la trecut, fără vreun plan judicios pentru viitor – acesta e ministrul care s-a făcut forte să execute lovitura de stat și pe care a pus-o în slujba însușirilor sale rele și pline de pasiune.

Nimeni nu s-a îndoit că Adunarea, rod al sufragiului universal, era compusă în majoritate din unelte docile ale guvernului; dispozițiile organice cele mai importante, măsurile de interes social acut au fost decretate la inițiativa puterii executive în așa fel încât noii Camere nu i-au rămas decât îndeletnicirile banale și votarea bugetului, a cărui respingere nu era de temut, deoarece cazul fusese prevăzut și putea fi ocolit printr-o clauză specială a Statutului.

NOTE

[1] N.S. însuși admite că motivul principal al gestului de mână forte nu a fost chemarea dictatorială a principelui Cuza, înclinarea spre „cesarism", cum a fost acuzat atunci, ci imposibilitatea în care s-a aflat de a mai guverna cu o

opoziție turbulentă și gata oricând să conteste orice acțiune a puterii executive. Factorul declanșator l-a constituit depunerea de către primul-ministru Mihail Kogălniceanu a proiectului de lege rurală care preconiza împroprietărirea țăranilor. Adunarea a dat un vot de blam guvernului. Kogălniceanu a vrut să-și dea demisia, dar Cuza i-a refuzat-o. La 2/14 mai 1864, Adunarea a fost convocată în sesiune extraordinară pentru votarea legii electorale și a bugetului parțial până la 15 august. S-a ridicat însă incidentul votului de blam care împiedica dialogul Adunării cu guvernul. Atunci Kogălniceanu a citit decretul domnesc de dizolvare a Adunării – ceea ce echivala cu o lovitură de stat. Cuza a dat o proclamație explicativă a gestului său, precum și Statutul dezvoltător al Convenției de la Paris, care, așa, devenea legea fundamentală a țării ca și textul noii legi electorale. Aceste acte au fost supuse unui plebiscit desfășurat în zilele de 10–14 mai. Au votat pentru 683 621 persoane, 70 220 s-au abținut și 1 307 s-au împotrivit. Cf. *Plebiscitul poporului român*, București, 1864, p. 17.

[2] Principele Cuza a plecat la Constantinopol la 25 mai spre a explica Porții acțiunea sa. Primit cu toată deferența, domnitorul României a obținut de la reprezentanții puterilor garante întruniți în capitala otomană următoarea formulare în Statutul dezvoltător: „Principatele Unite vor putea în viitor modifica și schimba legile care privesc ocârmuirea lor lăuntrică cu concursul legal al tuturor puterilor statului și fără nici o intervenție din afară, exceptându-se, bineînțeles, legăturile ce unesc Principatele cu Imperiul otoman" (cf. *Affaires étrangères. Documents diplomatiques*, Paris, 1865, p. 93).

LXIX

Guvernul a mers până acolo încât s-a crezut îndreptățit să dea o asemenea extindere puterii legislative atribuită provizoriu prin plebiscit, încât legile votate de Adunare și sancționate de domnitor au suferit, prin simple decrete, modificări esențiale.

Printre aceste decrete, unele depășesc în importanță orice idee ce ți-ar putea veni despre gravitatea unei măsuri de interes public. Nici o schimbare politică, nici o revoluție violentă n-au dat de fapt o asemenea dovadă de ușurătate, de nepăsare ca ordonanța promulgată în urma deliberării Consiliului de stat prin care a fost tranșată una din chestiu-

nile sociale cele mai delicate, cele mai adânc legate de interesele de căpetenie și de drepturile sfinte ale întregii populații.

Chestiunea rurală[1], dezbătută de câțiva ani, fără ca sofismele comuniștilor să fi putut zdruncina principiile de neclintit care formează baza societății și fără a aduce prin urmare o soluție convenabilă, era o problemă de interes general; ea implica unele considerații de drept și de fapt ce nu puteau fi abordate decât cu extremă circumspecție. În afara unei pături neînsemnate a populației care se ocupă cu comerțul sau negustoria, restul formează categoria proprietarilor funciari, a cultivatorilor și a arendașilor. Dacă sunt câteva începuturi în industrie, acestea sunt excepții. Masa populației este esențialmente agricolă și venitul țării se trage numai din agricultură. Se vede din aceasta cu ce precauții trebuie să înconjoare un guvern înțelept și grijuliu orice măsură care intervine violent în sistemul existent, dând o lovitură cruntă tuturor intereselor sociale.

S-a pretins că țăranul a dobândit un drept de proprietate asupra pământului ce i-a fost cedat în schimbul muncii prestate de el, dar argumentele nefondate folosite în sprijinul unei asemenea teze de nesusținut nu pot rezista în fața evidenței și a judecății sănătoase. Nu voi combate aceste argumente azi, când sarcina aceasta ar fi totuși de prisos.

S-a susținut că despăgubirea acordată proprietarilor n-ar trebui să fie echivalentul valorii terenurilor de care vor fi expropriați, ci aceea a muncii la care e obligat țăranul. Într-adevăr, munca, în urma perturbărilor intervenite în prețul pământului care i-au ridicat valoarea prin dezvoltarea comerțului și în cel al mâinii de lucru care a scăzut relativ prin sporirea populației agricole – munca, spun, nu era echivalentă, cel puțin nu în toate localitățile – cu terenurile exploatate de țărani. Dar să trecem peste asta. Observ totuși că însuși faptul unei despăgubiri oarecare dovedește în ce măsură argumentele în favoarea drepturilor țăranilor asupra pământului sunt insidioase și nefondate chiar în mintea celor care le susțin.

Chiar admițând despăgubirea muncii, era de așteptat ca aceasta să fie reală, să fie media estimării prealabile a prețului mediu al mâinii de lucru după localități, căci prezintă diferențe considerabile. În cutare parte de țară pământul se plătește cu 35–40 de galbeni falcia[2]; într-alta nu face mai mult de zece galbeni. Chiria anuală pentru o falcie de teren

variază de la unu la șase galbeni. La fel e cu munca, al cărei preț e determinat de înlesnirea mai mare sau mai mică în găsirea brațelor, de apropierea de graniță, unde se pot găsi lucrători cu salarii foarte modeste, de scumpetea relativă a bunurilor de larg consum ceea ce face să varieze prețul zilei de lucru de la doi la 12 piaștri în preajma Galaților.

Ei bine! S-a ținut seama de toate acestea pentru a compensa măcar sacrificiul impus proprietarilor? S-a ținut seama de repartiția inegală a populației agricole pe moșii? S-au gândit la acei proprietari care cu nici un preț nu pot înlocui brațele de care au fost lipsiți dintr-o dată? S-au gândit la scăderea extraordinară a producției agricole, unica sursă de venituri a Principatelor și la micșorarea bruscă, mai mult sau mai puțin sensibilă, mai mult sau mai puțin considerabilă a rentelor particularilor? S-au gândit cel puțin să atenueze șocul provocat de neprevăzutul acestei inovații, într-o vreme de lipsă generală, prin înființarea prealabilă a unei bănci funciare, prin prezervarea brațelor pentru localitățile complet lipsite de ele?

Nimic din toate acestea! Pentru despăgubire s-a stipulat o sumă comună, arbitrară, atât de redusă încât, chiar în localitățile unde mâna de lucru e ieftină, ea nu reprezintă nici jumătate din munca corespunzătoare terenului concedat, în vreme ce valoarea însăși a acestui teren a depășit în cele din urmă cu o treime sau cu o jumătate prețul muncii. Și — ca să iasă din încurcătură — nu s-a dat proprietarilor luați pe neașteptate decât răgazul anotimpului de iarnă, ca să se înțeleagă de bunăvoie cu țăranii, adesea recalcitranți și pretențioși, pentru măsurarea pământurilor pe care trebuiau să le dea, să rezolve toate contestațiile, să aștepte diferite măsuri stipulate până la o reglementare definitivă, să se descurce în fine cu arendașii și să se pregătească pentru o exploatare directă.

Lăsând la o parte aspectele abstracte și socotind sacrificiul la justa lui valoare, rezultă că fiecare falcie de care proprietarul a fost deposedat nu-i este plătită decât cu 8—8 1/2 galbeni, chiar dacă pe el l-a costat 10 sau 40. Că la suprafață și calitate egală de pământ și la o valoare medie de 25 galbeni falcia, cel care n-a avut decât 50 de țărani, fiecare cu patru fălcii, pierde la prețul terenului concedat, după deducerea despăgubirii, 3 220 de galbeni, în vreme ce proprietarul cu 200 de țărani pierde 12 872 de galbeni.

Toată lumea, fără excepție, aspira la soluționarea chestiunii agrare, la suprimarea obligațiilor reciproce; toată lumea acceptă un sacrificiu

ca să ajungă la aceasta și să-l pună pe țăranul român în situația cultivatorilor din toate țările civilizate. Dar toată lumea aștepta ca noua măsură să se aplice echitabil, cu circumspecția și solicitudinea reclamate de tranziție, pentru salvarea principiilor și intereselor principale, fără să se întoarcă țara pe dos printr-o lovitură de baghetă.

Să ne imaginăm pe toți arendașii renunțând în același timp la contracte ori ridicând pretenții cu atât mai absurde cu cât strâmtorarea majorității proprietarilor îi lasă la cheremul lor!

Iată cum a fost mânuit un interes vital al întregii populații ce afectează drepturi de necontestat și lovește singurul venit al țării până la a produce unui mare număr de proprietari o pagubă neașteptată de o jumătate și uneori și mai mult din venitul constituit de bună-credință, punându-și acolo agonisita și strădaniile de o viață. Ce poate fi mai dureros, mai ruinător pentru familiile, în majoritate copleșite de datorii și suferind lipsa provocată de opt ani de nenorociri, de absența creditului, să nu beneficieze de nici una din reformele care compensează pierderile și fac să prospere națiunile!

NOTE

[1] E o anume rigiditate în felul cum abordează N.S. chestiunea rurală, în care vede doar o problemă de proprietate. Formula preconizată de el, întâlnită și la Barbu Catargiu, ca și la economistul Alexandru Moruzi, colegul din Comisia Centrală, este cea a învoielilor libere, cu alte cuvinte stăpânul moșiei să fie proprietar deplin asupra pământului iar țăranul să dispună liber de forța lui de muncă. Opiniile în această privință și le-a exprimat în studiul *Question rurale*, amintit mai sus. Pentru dimensiunile acestei probleme prioritare din istoria socială a secolului trecut vezi I.C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele române până la 1864*, București, 1935. Republicat de noi în vol. *Opere alese*, București, 1985, p. 197–428. O analiză pertinentă fac Nichita Adăniloaie și Dan Berindei în *Reforma agrară din 1864*, București, 1967, unde cititorul găsește și sugestii bibliografice îndestulătoare.

[2] Măsură agrară echivalând 1 ha și 4 332 m^2 (n. aut.).

LXX

Rezumând observațiile generale sugerate de contextul legii rurale, modul ei de aplicare și tulburarea intereselor publice și particulare, n-am pomenit de urmările secundare generate de neprevederea pentru alte clase decât aceea a proprietarilor funciari.

Creditorii de ipoteci, de pildă, care și-au căutat securitatea într-o bucată de pământ și un venit anume, n-au mai găsit în ceea ce a mai rămas din terenuri și din venituri o garanție îndestulătoare pentru a-și acoperi creanțele, în vreme ce debitorii, care promiseseră să achite regulat dobânzile datoriilor lor și poate și parte din capital, s-au văzut în situația să suspende plățile și să fie expuși la vânzarea silită a unei moșii pentru care, în condițiile de azi, nu vor obține nici o treime din prețul ei normal.

Nu vorbesc nici de urmările dezastruoase ce amenință fiscul însuși; veniturile sale sunt departe de a se echilibra iar deficitul existent nu îngăduie altă perspectivă decât o creștere care, înainte de doi ani, va depăși de două ori venitul total al țării – afară numai dacă economii drastice nu vor restabili balanța.

Căci trebuie observat că, urmare firească a unor dispoziții din legea rurală, acest deficit riscă să se agraveze prin micșorarea venitului a mai mult de 1 000 de moșii moștenite de stat de la mânăstirile secularizate, prin încasarea despăgubirilor menite să compenseze pe cele datorate particularilor. În sfârșit, prin cedarea la prețuri modice a loturilor destinate înzestrării țăranilor rămași în situația de proletari.

Am spus că nu voi stărui mai mult asupra acestor grave inconveniente secundare, ieșite din graba ce a stăpânit rezolvarea unei chestiuni îmbrățișând toate interesele societății, dar aș întreba dacă acest zel de neconceput de a sări peste cal, închizând ochii asupra greutăților și obstacolelor întâlnite la fiecare pas, se va întoarce cel puțin în favoarea țăranilor, în avantajul cărora se consideră că a fost săvârșită această revoluție socială. Departe de a miza pe un astfel de rezultat, nici un om de bun-simț nu se îndoiește că situația de proprietar în care a fost pus țăranul e calea spre o ruină mai mult sau mai puțin apropiată[1].

Încă de la începutul aplicării legii rurale se va vedea apărând o clasă care nu exista în țară, clasa cultivatorilor proletari, fără drept la ajutorul proprietarului, nici la exploatarea unui lot de pământ pe moșia pe care s-au stabilit. Această clasă se va recruta în fiecare an dintre adulții capabili să se întrețină ca și din imigranții pe care proprietarii au avut interes să-i aducă pe pământurile lor, dar care acum vor fi izgoniți din toate părțile. Țăranul însuși, ajuns posesor a patru fălcii în medie, după ce a împărțit acest lot între copiii lui, va ajunge, în cele din urmă, cu mult înaintea expirării termenului de 15 ani, să se numere el și copiii lui printre proletari, după ce se va fi căznit în acest răstimp să lucreze fără întrerupere ca să achite anuitățile despăgubirii. De altfel încă de la început vor fi unii – și încă în număr mare – care se vor vedea cu toate cele patru fălcii ale lor copleșiți de nevoi; cel cu mai multe capete de vite, lipsit de posibilitatea de a le pășuna, îngăduită până atunci de proprietar, nu va putea da mai mult de două fălcii de pășune pentru întreținerea vitelor sale și una pentru livadă și-și va rezerva una singură pentru cultură, ceea ce oricum va fi neîndestulătoare ca să-i asigure hrana.

Sarcinile care apasă asupra țăranului în urma schimbării condiției sale pot fi evaluate, fără exagerare, la 15 sau 16 galbeni de familie sau cel puțin de șase ori mai mult decât cele avute până acum. Cum o să facă față? Câtă muncă excesivă va trebui să se resemneze să presteze ca să ajungă după 15 ani să nu aibă decât o treime sau un sfert din lotul cu care a fost împroprietărit?

Din acel moment nu se va afla el la dispoziția proprietarilor, lipsit de pământ și de dreptul la vreun ajutor din partea acestora, silit să primească condițiile ce îi vor fi impuse și ajuns la fel de mizerabil ca majoritatea răzeșilor[2], care-și amanetează lucrul la alții ca să se poată hrăni? Categoric că da, atunci când mașinile agricole, care sunt deja numeroase în țară, vor fi suplinit nevoia de brațe de muncă iar căile ferate vor fi făcut inutile transporturile atât de costisitoare cu carul, una din principalele lui surse de venituri.

Deci, sub noul regim, țăranul va avea un lot de pământ, va fi membru într-o comună independentă de proprietari, se va bucura de o libertate deplină de acțiune. Dar toate astea în teorie. În realitate, va fi copleșit de îndatoriri, de munci și de poveri.

Dacă, din nenorocire, trebuie să se ajungă la asemenea rezultate triste, ordinea socială se va răsturna, proprietarul va fi despuiat fără nici

o urmă de legalitate, industria și veniturile publice și particulare vor primi o lovitură serioasă, țăranul va fi împovărat de sarcini și i se va pregăti ruina. Se va ajunge ca toate clasele societății să fie nemulțumite și sărăcite!

O reformă a modului de exploatare a marilor domenii trebuia să se producă cu necesitate. Țăranul era supus unor obligații compensate de drepturile de care se bucura prin cultivarea unui pământ anume; acest aranjament bilateral impus de lege zăgăzuia liberul arbitru atât al proprietarului, cât și al țăranului. Ce poate fi mai rațional decât să asiguri fiecărei părți libertatea de acțiune și să-l asemuiești pe țăranul român cu cei din clasa sa care locuiesc în țările cele mai civilizate din lume! Mai mult: proprietarul ar fi lăsat, de bunăvoie, țăranului vatra satului, locuințele și curțile, fără a pretinde cea mai mică despăgubire. Și prin suprimarea îndatoririlor reciproce țăranul ar fi rămas liber să acționeze după plac și după interes în limita posibilităților sale și să încheie învoieli libere cu proprietarul. Aici era singura soluție firească și echitabilă care, fără să siluiască legalitatea și bunul-simț, n-ar fi îngreuiat nici o parte și n-ar fi nemulțumit pe nimeni.

N-au vrut așa.

Mai poți după asta să nu fi convins că revoluția săvârșită trebuie atribuită mai puțin unei studieri judicioase a intereselor adevărate și mai mult unui calcul pasionat și vindicativ?

NOTE

[1] Dincolo de patima cu care N. Suțu discută reforma, judecând-o numai prin prisma îngustă a intereselor unui mare proprietar, e de observat că rezolvarea problemei agrare a fost doar temporară. Înzestrarea țăranilor cu loturi limitate ca suprafață, absența creditelor necesare exploatării acestora, obligația de a le împărți între urmași, povara achitării despăgubirilor către foștii proprietari – toate acestea le-au agravat condiția socială încât, spre a evita noi comoții sociale în lumea satelor, autoritatea centrală a fost obligată să ia o serie de măsuri reparatorii. În afara concesionării de terenuri din domeniile statului și înzestrării țăranilor îndreptățiți la împroprietărire apăruți posterior reformei

(așa-numiții „însurăței"), începând din anul 1872 s-au practicat pe scară întinsă învoielile agricole. Legiferarea acestui sistem a dus la proletarizarea rapidă a unui număr însemnat de țărani, siliți să încheie angajamente oneroase cu marii proprietari deținători încă a unor însemnate suprafețe agricole.

[2] Mici proprietari (n. aut.).

LXXI

Am ținut să dăm aparența unui stat solid constituit în toate ramurile, fără să luăm în seamă nici cheltuielile, nici limita impusă nevoilor noastre de moravuri și de starea civilizației noastre.

Am format corpuri din toate armele și în fiecare an am mărit bugetul de război, l-am urcat până la mai mult de 40 milioane de franci și am ajuns să avem o armată care înghite un sfert din venitul Principatelor și totuși e prea puțin numeroasă, nepregătită pentru război, neluminată în strategie ca să se gândească să se opună vreunei puteri europene, fie chiar și Turciei, și mult prea numeroasă pentru trebuințele interne[1].

Avem o jandarmerie care nu păstrează din această instituție tutelară decât numele. Jandarmii din capitalele de județ nu-s de fapt decât portărei, ducând depeșile, în vreme ce satele rămân cu totul lipsite de poliție, de supraveghere administrativă. Fărădelegile trec cel mai adesea neobservate și când autoritatea centrală e chemată să constate o crimă sau să ordone urmărirea răufăcătorilor, e aproape totdeauna prea târziu pentru a ajunge la o reprimare eficientă.

Am creat consilii comunale[2], destul de costisitoare pentru comune, iar cei care le compun – țărani inculți – nu știu nici să scrie, nici să citească, nu înțeleg nimic din regulamentele ce li se impun, nici din îndatoririle ce li se pretind, făcând pentru toate apel la notar, recrutat în mod obișnuit dintr-o cârciumă și care de fapt e singura autoritate a comunei, nedându-se în lături să abuzeze de poziția sa.

Am înmulțit la nesfârșit numărul amploaiaților ai al birocraților. Pretutindeni avem ingineri, subingineri, conductori, arhitecți, silvicultori etc. și n-avem nici poduri, nici șosele – afară de cele construite sub

vechiul regim fără ostentație sau mari cheltuieli – și o bună parte din an comunicațiile sunt obligatoriu întrerupte iar orașele stau îngropate în noroi și murdărie și sunt invadate de friguri întreținute de apele care băltesc și acoperă șanțurile și curțile caselor.

Pentru administrație și contabilitate am maimuțărit resorturile complicate luate din alte părți prin aglomerarea populației, marea varietate de materii impozabile, operații cadastrale, o mulțime de ordonanțe și de legi care reglementează cele mai neînsemnate raporturi ale vieții sociale și ne-am rătăcit ca-ntr-o pădure de nepătruns din Lumea Nouă. În cele din urmă ne-am încurcat în așa hal că nu mai suntem în stare să încheiem un cont sau să închidem convenabil un exercițiu financiar. Pentru că, spre a ridica o greutate unde odinioară era de ajuns mâna singură, acum folosim pârghii complicate pe care nimeni nu le poate face să funcționeze.

În fine, am instituit un Senat, o Cameră electivă, un Consiliu de stat, o Curte de conturi, consilii județene, Camere de agricultură și comerț – tot ce au națiunile ale căror obiceiuri sunt pregătite de veacuri să asimileze aceste forme complicate; în general nouă ne lipsesc oamenii capabili, nu numai de a pune în practică atari instituții, dar să le și înțeleagă, să le sesizeze însemnătatea, într-un cuvânt să înlăture instinctele egoiste, pasionate și interesate – singurele mobile ale voinței și acțiunilor noastre – spre a nu avea în vedere decât omul și interesul public.

Într-o lungă perioadă de șase ani Adunarea a dovedit ce poate. Chemată într-o vreme de criză și de transformări politice la nobila sarcină a regenerării țării, a punerii bazelor prosperității și viitorului ei, n-a făcut decât să răstoarne guvernul, oricare ar fi fost el, să provoace lupte înverșunate și interminabile cu puterea executivă, fără să fi știut, timp de șase sesiuni în întregime pierdute pentru țară, să facă cel mai mic pas spre organizarea internă. Totuși, în acest interval, Adunarea a fost reînnoită de patru ori; aproape o sută de miniștri, luați din toate nuanțele evantaiului politic, s-au succedat fără a fi lăsat în urma lor decât un haos tot mai de nepătruns.

Cel mai aprins patriotism n-a constat decât din profesarea a tot ceea ce Revoluția franceză a oferit mai dezgustător, mai antisocial, din a săpa tot ce face prestigiul puterii, a aspira spre o libertate fără frâu, a răsturna ordinea socială și garanțiile cele mai solide, a introduce tirania și arbitrariul demagogic în numele libertății.

Nu-i aici un semn evident că educația noastră e încă în urma formelor politice împrumutate fără discernământ de la națiunile mai luminate? Că ne lipsesc personalitățile capabile să-și ia sarcina în serios, să procedeze cu deplină încredere în forțele lor la organizarea diferitelor servicii?

Și azi, când criza a trecut, când dificultățile au fost depășite prin actul de la 2 mai, când toate ițele afacerilor sunt în mâna puterii executive, astăzi, când guvernul, stăpân pe acțiunile sale, și-a asumat sarcina dificilă de a face țara să progreseze, de a dezvolta creditul, de a repara greșelile, de a restabili echilibrul finanțelor, de a aplica legile a căror execuție e anevoioasă – unde sunt oamenii cărora le revine această grijă ce ar da de gândit celor mai înțelepte și luminate spirite? Doi din principalii miniștri, luați din sânul Consiliului de stat, unul pentru Interne, altul pentru Finanțe, înlocuindu-i pe Kogălniceanu și pe Steege[3], i-au spus domnitorului, în momentul numirii, că neexercitând până atunci profesiunea de avocați, nu pricepeau nimic din ce li se cerea și că tot ce puteau făgădui era să dea dovadă de bunăvoință în îndeplinirea sarcinilor. Asta spune tot!

Așa cum se întâmplă în toate țările unde educația publică lipsește, unde nu s-au format specialiști potriviți pentru a organiza și conduce convenabil o ramură a serviciului, unde experiența, chiar empirică, e subordonată strălucirii frivole a unui tineret semeț, noi l-am crezut pe primul venit în stare să ocupe funcțiile cele mai anevoioase, unde specialiștii își petrec viața studiind principiile ca să devină capabili să le îndeplinească.

Am făcut ca în Turcia: un amiral dintr-un personaj care n-a văzut marea decât prin lunetă sau un general dintr-o pașa care n-a văzut decât împrejmuirea haremului său și n-a mirosit decât apă de trandafiri și pastile din serai. Și ne mirăm că nu putem progresa, că înseși instituțiile care ar fi putut avea un dram de utilitate adevărată nu-și îndeplinesc menirea, lâncezesc în aplicare și se rătăcesc în hățișul unor confuzii de nedeslușit!

NOTE

[1] N.S. vorbește din nou cu patimă încât cititorul neavizat ar putea crede că sub principele Cuza România ajunsese un stat militarizat și militarist în care întreaga capacitate a țării era subordonată trebuințelor armatei. Or, lucrurile

stăteau cu totul altfel. Pentru înzestrarea și instruirea armatei s-a făcut apel la o misiune militară franceză (care a venit în 1862 la noi, condusă de maiorul Lamy) și la furnizorul Alexis Godillot (în 1864). Armata permanentă, în vremea principelui Cuza și în anii imediat următori, s-a ridicat la 15 – 20 000 de persoane. Amintim că în același timp Serbia ținea sub arme 130 000 de soldați (cf. M. Kogălniceanu, *Opere*, IV, *Oratorie* II, partea a I-a, p. 618).

[2] Legea comunală s-a promulgat la 31 martie 1864 (cf. *Lege pentru comunele urbane și rurale a Principatelor Unite române*, București, 1864). Autorul ei a fost M. Kogălniceanu, secondat de C.A. Rosetti și L. Steege. Că ea era perfectibilă o dovedesc și remanierile – în sensul descentralizării – succesive al căror obiect a devenit ulterior de-a lungul anilor. Dar utilitatea ei nu poate fi pusă la îndoială căci a constituit unul din elementele de greutate a edificiului României moderne.

[3] L. Steege, ministru de Finanțe în guvernul M. Kogălniceanu, a demisionat la 21 ianuarie 1865, alături de ministrul Justiției, N. Kretulescu. Kogălniceanu i-a urmat la 26 ianuarie. Guvernul următor a fost constituit de C. Bosianu și a durat până la 14 iunie 1865. Dar nu la această formațiune guvernamentală se referă N.S., ci la cea condusă de N. Kretulescu, unde, cu excepția premierului și a generalului Savel Manu, ministru de Război, restul erau juriști: N. Rosetti Bălănescu, I. Strat, G. Vernescu.

LXXII

Slujindu-se de Kogălniceanu ca de un instrument bun să dea orbește cu capul în învălmășeala regimului existent, domnitorul, care n-avea nici o încredere în el, mai curând îl detesta și-l disprețuia, nu se gândea decât să scape de el după ce-i va fi îndeplinit programul; era chiar îndemnat la aceasta de observațiile unanime ale corpului diplomatic. Într-adevăr, Kogălniceanu abuza de poziția lui îndată ce se afla în fruntea treburilor, nefăcând altceva decât să raporteze totul la el spre a-și spori popularitatea, nemulțumindu-l în fiecare zi pe vodă prin pretenții trufașe și nestatornice. Devenea însă cel mai docil, cel mai supus dintre miniștri îndată ce se temea că ar pierde puterea. Rând pe rând, umil și mândru, întreprinzător și escroc, liberal și despot, inteligent și

certăreț, acest om era, prin natura sa, prin caracter și principii, versatilitatea personificată. În momentul de care e vorba era totuși sigur că inițiativa pe care o avusese în înfăptuirea loviturii de stat îl făcuse indispensabil și-i crease o poziție de nezdruncinat. Aroganța lui sporise în asemenea măsură încât trata cu trufie insolentă nu numai persoanele particulare, ci și corpurile reprezentative ale statului. Apostrofase de la înălțimea tribunei Adunarea care îndrăznise să facă unele obiecții la nu știu ce moțiune a guvernului.

– Domnilor, a spus el, nu uitați că ați ieșit din votul afirmativ al sufragiului universal, cu alte cuvinte, din acel DA ce a consacrat plebiscitul și nu vă aflați aici decât ca să spuneți DA la propunerile guvernului [1].

Și a continuat pe acest ton cominatoriu până când a trezit indignarea, mută e adevărat, în sânul Adunării pasive; cei mai îndrăzneți dintre deputați s-au plâns domnitorului. A doua zi după această insultă, i-a amenințat pe membrii Consiliului de stat, zicându-le:

– Amintiți-vă că eu v-am pus acolo și tot eu vă pot da afară!

Astfel acest campion înflăcărat al prerogativelor Adunării și al constituționalismului, apărătorul tuturor libertăților, acest Gracchus popular schimba masca pentru Tarquinus[2] de fiecare dată când se afla în fruntea guvernului.

Acestea se întâmplau în ultimele zile dinaintea ceremoniei de la 24 ianuarie; domnitorul era enervat. Prevenit, Kogălniceanu s-a dus la palat și – ca să-l îmbuneze pe domn – a început să-i vorbească de balul din ajun și de toaleta cucoanelor, dar domnitorul l-a întrerupt cu aceste cuvinte:

– N-am vreme de fleacuri; să discutăm treburi serioase. Spuneți-mi, sunteți nebun sau tâmpit să-mi ridicați în cap corpurile reprezentative ale statului cu vorbe necugetate și să provocați furtună în cea mai potolită Adunare care a existat vreodată? În timp ce eu, dimpotrivă, mă străduiesc să-i ascund nulitatea și să salvez aparențele, dumneavoastră proclamați aservirea ei, punând-o la grea încercare!

În fine, după o dojană aspră, domnitorul și-a luat rămas-bun spunându-i:

– Înțelegeți foarte bine ce aveți de făcut după asta!

Ministrul a vrut să se justifice, dar domnitorul l-a întrerupt și i-a cerut demisia.

Kogălniceanu era în stare să îndure palme decât să renunțe la putere; de aceea n-a găsit altceva mai bun de făcut decât să folosească interpuși să-l îmbuneze pe domnitor, dar acesta, departe de a ceda, i-a spus că dacă nu-i trimite demisia într-un sfert de oră, e destituit[3].

Așa s-a sfârșit a doua domnie a lui Kogălniceanu, caracterizată, ca și prima, prin acte arbitrare, răsturnări și nemulțumire generală, stingându-se printr-un fulger ca o stea căzătoare.

Să aruncăm o privire asupra situației la care au fost reduse în aceste împrejurări finanțele, piatra de temelie a unei administrații înțelepte, fundamentul creditului și al prosperității publice.

În 1834, la venirea domnilor regulamentari, bugetul celor două Principate nu se ridica la mai mult de 20–24 milioane[4]; în 1859, la epoca venirii domnitorului Cuza, a atins progresiv cifra de aproape 36 de milioane și țara fusese condusă tot timpul fără greș în toate ramurile de serviciu; contribuțiile erau percepute regulat, veniturile particularilor se întreiseră în 20 de ani, comerțul se dezvoltase tot mai mult; prosperitatea publică sporea și Vistieria, neavând datorii, înregistra excedente la fiecare sfârșit de an.

Acum bugetul se ridică la 160 de milioane, veniturile particulare scad în același timp cu creșterea impozitelor, comerțul lâncezește, agricultura decade, fiscul e grevat de un deficit considerabil, fără a mai socoti datoriile care-l copleșesc; după date oficiale, acestea se rezumă astfel:

22 023 358 datoria publică sub diferite titluri
61 372 000 împrumut la Londra[5].
1 350 534 sume luate din depozitele și casele comunale
150 000 000 despăgubiri de plătit la Sfintele Locuri
234 745 892

Și încă e foarte îndoielnic că cifra cuvenită ca despăgubiri pentru Sfintele Locuri se oprește la suma indicată mai sus. Secularizarea averilor mânăstirești[6] a fost decretată cu prea mare grabă, fără grijă pentru obiecțiile ce ar fi putut ridica marile puteri. Veniturile provenite din aceste averi au fost sechestrate și cheltuite, în timp ce conferința cerea păstrarea lor în depozit până la soluționarea definitivă a chestiunii, încât încurcătura va fi foarte mare dacă se vor găsi în situația de a reveni asupra acestui fapt împlinit și va trebui să ne considerăm fericiți dacă nu vom fi amenințați cu o sporire a despăgubirilor prevăzute.

Ca să scape de nepopularitatea riscată prin recurgerea la noi impozite pentru reducerea deficitului, guvernului i-a venit ideea să degreveze Vistieria de o parte din cheltuieli și să le pună în sarcina comunelor urbane și a consiliilor județene. Aceste consilii au fost deci silite să voteze o zecime adițională la contribuțiile directe, în vreme ce municipalitățile puneau accize mai mari sau mai mici pe obiectele de consum. Rezultatul era același pentru contribuabil, dar fiscul nu-și lua direct răspunderea.

În loc să afecteze pur și simplu aceste sume pentru degrevarea fiscului, s-a cerut consiliilor docile să voteze în onoarea domnitorului statui și monumente care au înghițit o jumătate din sumă. Acestea se întâmplau chiar în timpul în care regele Italiei sacrifica o parte din lista lui civilă ca să susțină deficitul tezaurului.

Pe de altă parte, în vreme ce guvernul italian, expus încă pericolului uneltirilor mazziniene și ranchiunei Austriei, recomanda o economie de 32 de milioane la bugetele armatei și ale marinei, noi, care nu eram amenințați de nicăieri, noi făceam în fiecare an adaosuri la cheltuielile militare, creând noi corpuri de armată și operând transformări frecvente în uniforma lor, fără a mai vorbi de sarcinile împovărătoare pentru comune datorită recrutărilor neîncetate.

Să mai observăm în plus solicitudinea tutelară cu care guvernul italian a încercat să atenueze prejudiciul și proasta impresie făcută la Torino pentru mutarea capitalei la Florența[7]; compensații, despăgubiri, restabilirea în capitala părăsită a Curții de Casație – nimic n-a fost neglijat din ceea ce putea slăbi efectul părăsirii bruște a orașului Torino.

Așa am procedat noi abandonând Iașii unui destin trist? Acolo, solicitudine, înțelepciune, prevedere; aici, grabă, nepăsare, neprevedere.

Nu se va crede oare că guvernanții noștri sunt niște scăpați din școli, care nu fac decât să maimuțărească ce au putut prinde acolo, fără să înțeleagă sau să potrivească exigențele celor dintâi nevoi publice, fără să țină seama de urmările catastrofale pe care o măsură aplicată fără pregătire sau oportunitate le poate avea pentru populație sau clase întregi de locuitori?

Mania imitării fără judecată n-a mers până acolo încât i-a împopoțonat pe judecătorii și pe procurorii noștri cu un costum dintre cele mai caraghioase, tolerat în alte țări dintr-o rutină desuetă, dar nicidecum dintr-o nevoie inerentă bunei administrări a justiției?

În vreme ce, pe de o parte, urmările legale pentru datorii sunt împiedicate de bunul-plac al puterii executive și, pe de alta, proprietarii sunt cufundați în lipsuri și strâmtorare – am găsit cu cale că e momentul potrivit să decretăm constrângerea corporală, dând Europei o dovadă grăitoare a valorii noastre, făcând să coincidă această măsură cu abrogarea proiectată de două din cele mai luminate state ale continentului a unei legi pe cât de barbare, pe atât de nefolositoare!

În momentul când chestiunea pedepsei cu moartea e dezbătută de cei dintâi jurisconsulți ai națiunilor civilizate, în momentul când, după o cercetare matură și studii dintre cele mai serioase, specialiștii popoarelor celor mai libere și mai înțelepte din lume socotesc că e nepotrivit să ștergi dintr-o trăsătură de condei această pedeapsă din legislație, cel puțin pentru totalitatea crimelor, noi o suprimăm implicit din noul cod penal, fără fază tranzitorie, fără discuții prealabile, iar celelalte pedepse le ușurăm, dând așa răufăcătorilor și ucigașilor sentimentul de umanitate care trebuie păstrat pentru victimele nevinovate. „Pedeapsa cu moartea să fie abolită", spune undeva Alphonse Karr[8], în felul său glumeț, „o doresc din toată inima, dar să înceapă domnii asasini!"

Toate aceste elemente învălmășite ale situației noastre actuale, superficial schițate, pot lesne prevesti viitorul.

Încotro ne îndreptăm? Unde duce, într-un cuvânt, calea pe care o urmăm? Cine ar putea-o spune? De fapt, ne găsim într-un labirint fără urme cunoscute, fără fir conducător și fără ieșire pentru că n-am urmat un drum deja croit, pentru că în loc să ne ocupăm de treburile noastre și de progresul nostru, am îngrămădit teorii, am vârât pretutindeni confuzia, am trecut de la o extremă la alta. Ne-am aruncat în cheltuieli nesăbuite, am supraîncărcat de impozite toate categoriile de locuitori, am sărăcit țara, am nemulțumit pe toată lumea, am răspândit sămânța unei libertăți prost înțelese care, în loc să înalțe națiunea, n-a făcut decât s-o demoralizeze prin incoherența instituțiilor prea devreme formate față de moravurile și obiceiurile noastre pentru a produce, după șase ani de asemenea regim, o reacție sensibilă chiar la cei care profesau doctrinele libertății celei mai anarhice.

„A da libertate unui popor aservit – a spus un publicist – înseamnă să dai copiilor o armă care va exploda în mâna lor. De ce? Pentru că respectul de sine însuși și față de alții, sentimentul de dreptate, de

dragoste pentru dreptate, aceste condiții esențiale ale libertății nu sunt articole de lege, ele nu se decretează".

NOTE

[1] E adevărat că tonul folosit de Kogălniceanu în sesiunea parlamentară care a urmat loviturii de stat este destul de aspru, dar absolut urban. Conflictul cel mai aprins l-a avut cu C.D. Aricescu; la un moment dat acesta s-a plâns că spusele i-au fost reproduse de stenografi în „doză homeopatică", încât nu-și mai putea recunoaște propriile-i cuvinte într-o dispută cu Kogălniceanu. Așa cum Suțu se încrâncenează împotriva atotputernicului ministru, existau și detractori care nu ezitau să transmită știri răuvoitoare în străinătate. În „Correspondance générale de Vienne" apăruseră pretinse comentarii ale lui Kogălniceanu pe marginea atitudinii Camerelor: „Elles ont acceptés les demissions, et j'accepte de même celles d'un tas d'idiots et de crétins qui ont peut-être envie de suivre votre exemple" (reprodus de D.A. Sturdza, *Domnia lui Cuza Vodă*, Iași, 1903, p. 34, nota 24). Numai că cititorul are azi la îndemână discursurile lui Kogălniceanu din epoca Statutului și le poate judeca forma (vezi Kogălniceanu, *Opere*, IV, *Oratorie*, II, partea I, *1864–1868*, București, 1977).

[2] Frații Gracchi (Tiberiu și Caius, morți în anul 133, și respectiv 121 î.e.n.), tribuni romani care au condus succesiv destinele cetății. S-au caracterizat prin democratismul măsurilor impuse, unele fără succes, concetățenilor lor. Cea mai cunoscută este legea agrară, care restrângea considerabil puterea marilor latifundiari. Primul a fost asasinat, cel de-al doilea silit să se sinucidă.

Tarquinius Superbus, al șaptelea și ultimul rege al Romei (decedat în anul 494 î.e.n.), e socotit personificarea tiranului, opresor al aristocraților. A interzis adunările publice dar a realizat importante lucrări edilitare. Domnia sa a ajuns odioasă încât a fost izgonit de pe tron.

[3] N.S. simplifică în mod răuvoitor lucrurile. Evident, relațiile lui Kogălniceanu cu domnitorul încep să se deterioreze în a doua jumătate a anului 1864. Alura în care conducea Kogălnice mu guvernul, călătoriile prin țară care-i sporeau autoritatea, conflictele cu subalternii ineficienți, intrigile inevitabile în cazul unei activități debordante și atât de diversificate ca cea a primului ministru nu puteau până la urmă să nu creeze disensiuni între el și Cuza vodă. Dincolo însă de susceptibilitatea lui Aricescu (demisionat în semn de protest pentru procesul-verbal neconcludent, vezi nota 1) sau a lui Ch. Tell (care a făcut

același gest), proprii săi colaboratori îl părăsesc. Miniștrii N. Kretulescu și L. Steege demisionează la 21 ianuarie 1865. Pentru sine pretextul de moment l-a constituit refuzul principelui Cuza de a semna un decret de grațiere pentru avertismentele primite de presă după 2 mai 1864 și pregătit de Kogălniceanu cu ocazia comemorării unirii.

[4] Toate sumele de care e vorba aici sunt date în piaștri. Piastrul era egal cu 37 de centime (n. aut.).

[5] E vorba de împrumutul Stern, contractat la 22 august 1864 de L. Steege cu Banca Imperială otomană și frații Stern (prin intermediul bancherului Zarifi). Se ridica la suma de 718 548 lire sterline (48 142 676 lei) cu 9% dobândă (cf. Gh. Dobrovici, *op.cit.*, p. 114). Cele 150 de milioane fuseseră votate prin legea din 12 februarie 1865 pentru despăgubirea Locurilor Sfinte în urma secularizării averilor mânăstirești. Împrumutul a fost denunțat la 11 iunie 1866 și statul român a pierdut cu această ocazie 52 848 de lire sterline, comisionul reținut de Societatea Generală a Imperiului otoman.

[6] Secularizarea averilor mânăstirilor închinate s-a produs prin legea din 13/25 decembrie 1863 prezentată de Kogălniceanu. 27% din suprafața țării, care până atunci aparținuse acestor așezăminte, revenea statului. Acțiunea era în întregime conformă politicii de întărire a autonomiei țării și în ciuda opoziției călugărilor greci, sprijiniți de Rusia țaristă, a avut un caracter ireversibil. Conferința reprezentanților puterilor garante din 2–5 mai 1864 a recunoscut secularizarea și a numit o comisie pentru fixarea cuantumului despăgubirilor călugărilor greci. Dacă mai amintim și legea din ianuarie 1865 prin care biserica română se declara autocefală față de patriarhul din Constantinopol iar în același an un decret domnesc stabilea că alegerea capilor bisericii e prerogativă domnească, se înțelege lesne că principele Cuza și colaboratorii săi aveau în vedere un întreg program politico-economic pentru consolidarea țării.

[7] Capitala s-a aflat la Florența între 1864 și 1870.

[8] Alphonse Karr (1808–1890), scriitor francez. În mod special i-au adus popularitate pamfletele din seria *Les guêpes*, publicate între 1839 și 1849 în „Le Figaro".

LXXIII

Am servit 25 de ani, aproape fără întrerupere, sub trei guverne diferite, fără a pune la socoteală munca de la Comisia Centrală și azi,

cu sânge rece, pot să-mi dau seama de rezultatele generale care au marcat fiecare perioadă, ca și de participarea ce mi-a fost dat să am la fiecare din ele.

Ei bine! Fiecare din aceste guvernări a putut avea cusururile, defectele, rătăcirile ei. Guvernul provizoriu rusesc a avut sistemul său exclusivist. Mihail Sturdza, înclinarea lui nemăsurată pentru îngrămădirea de bogății cu prejudicierea legii și a interesului public. Grigore Ghica a fost slab de înger și moale.

Dar guvernul rusesc a introdus în administrație ordinea și legalitatea; a semănat în pământul României sămânța constituționalismului, a organizat diferite servicii, a creat o armată națională și toate astea cu un buget anual de 20 milioane de piaștri pentru ambele Principate.

Domnitorul Sturdza, într-o domnie de 15 ani, a putut vedea pe rând comerțul dezvoltându-se, veniturile publice și particulare sporind de la an la an, bunăstarea răspândindu-se în toate clasele societății, administrația împlinindu-se cu strășnicie. Fără a greva fiscul cu cea mai mică datorie, el a putut lăsa urmașului său un buget ale cărui încasări au crescut neîntrerupt și fără nici o mărire de impozit de la 8 la 12 milioane. Principele Ghica, într-o domnie de șase ani, domnie frământată de evenimente extraordinare și de peripeții deosebite, a înzestrat țara cu câteva instituții liberale și a lăsat o stare de prosperitate, în ciuda sarcinilor inerente unei ocupații mixte și a unui război dus de alții.

De la sfârșitul acestei domnii, adică din anul 1856, a început o perioadă de stagnare în ceea ce privește progresul și bunăstarea țării și un drum înapoi care, de aproape zece ani, a mers neîntrerupt. De atunci, fără încetare, societatea a fost frământată de aspirații utopice, de idei de transformare și de răsturnare necugetate. Venirea pe tron a unui domn ales de națiune, în loc să impună o direcție sănătoasă avântului care stăpânea spiritele în sfere vagi și nedeslușite, în loc să sugereze mijloacele de a dobândi regenerarea țării pe baze noi, pe care vremurile au făcut-o indispensabilă, a antrenat-o în vâltoarea ideilor agitate în jurul lui și a cufundat țara într-o stare de marasm ale cărei elemente le-am amintit mai sus.

Am intrat în viața publică cu toată bunăvoința și cu deplina dorință de a mă face util. La începutul carierei mele, sub guvernul rusesc, neîntâlnind decât bună-credință, dreptate și dragoste de bine, am pus

umărul cu căldură la muncă și am fost încurajat de încuviințarea șefilor mei, având satisfacția intimă de a-mi vedea străduințile dând roade.

Poți să te ridici împotriva rușilor, al căror păcat capital constă în dorința de a izola țara spre a o supune influenței exclusive a Petersburgului, dar nu poți uita – fără să dai dovadă de nerecunoștință, pe care eu aș numi-o națională – binefacerile incalculabile cu care Rusia a dotat Principatele sub raportul existenței politice. Când erau subjugate de Imperiul otoman, care dispunea de ele ca de orice provincie, când garnizoanele turcești ocupau cetățile aflate pe teritoriul lor și făceau pustiu în jurul lor, când negoțul era inexistent în urma rechizițiilor care hrăneau Constantinopolul pe cheltuiala unei populații tot mai sărăcite, când nu exista nici cea mai mică perspectivă pentru Principate ca să se ridice, să se organizeze și să-și scuture ele însele jugul ce le apăsa – armatele victorioase și tratatele succesive ale Rusiei au fost cele care pe rând au îndeplinit această sarcină, au dărâmat cetățile și au alungat garnizoanele turcești, au suprimat rechizițiile, au proclamat independența administrativă a țărilor române, au dat avânt comerțului și agriculturii, până atunci înăbușite, au făcut să reînvie vechile imunități călcate în picioare de două veacuri, au stipulat dreptul de alegere a hospodarului și au făcut să înceteze stăpânirea domnilor străini. Rusia, în fine, e cea care a pus capăt haosului administrației arbitrare, întru totul asemănătoare celei a guvernatorilor provinciilor turcești, introducând prin Regulamentul Organic primele elemente de ordine și de legalitate ca și principiile de drept public ale națiunilor civilizate. Se poate presupune în mod cert că dacă Tratatul de la Paris n-ar fi găsit în plină vigoare toate aceste elemente de progres, întemeiate de tratatele Rusiei, n-ar fi avut motive pentru a înălța destinele Principatelor.

E deci firesc ca, pentru aceste reforme neașteptate care au coincis cu începutul carierei mele politice și care răspundeau așa de bine simțămintelor mele și dragostei mele de progres, să îmbrățișez cu toată înflăcărarea tinereții o carieră ce mi-a oferit satisfacția de a participa la o operă de utilitate categorică; cu atât mai mult cu cât – după mărturia tuturor celor care au fost de față la această epocă de transformări – s-a convenit, de comun acord, să se atribuie generalului Kiseleff, guvernator provizoriu al Principatelor, o mare doză de dreptate și de dezinteresare, multă bunăvoință, o dragoste sinceră pentru lucrul bine făcut și un geniu organizatoric dovedit de rezultatele obținute în scurtul răstimp de doi ani.

Mi-am continuat serviciul sub principele Sturdza; el mi-a acordat dintru început toată încrederea și m-a făcut, pot s-o spun, confidentul unic al gândurilor și politicii sale. Mă trata ca pe un frate și am profitat de situația mea, nu ca să smulg hatâruri sau favoruri, ci ca să fiu absolut sincer față de el și adesea să previn răul. Dar acest rol față de un principe stăpânit de interesul particular, care schimba ordinea legală pentru vederile sale egoiste, a ajuns cu vremea pe cât de supărător pe atât de dezagreabil; și de vreme ce un sentiment de silă și de dezgust pune stăpânire pe sufletul tău în îndeplinirea serviciului care – lipsit de orice atracție – nu-ți mai oferă nici măcar satisfacția datoriei împlinite, se înțelege de la sine că adesea mi-era scârbă de poziția mea și am părăsit-o bucuros. Am fost în continuu chemat, sub domnitorii Sturdza și Ghica, în fruntea diferitelor ministere și – ceea ce poate fi socotit în dezacord cu cele spuse mai sus – am acceptat împotriva voinței mele până când, în cele din urmă, o silă de neînvins m-a făcut să mă retrag.

De ce am primit? Din ambiție? N-am avut și de altfel nu vedeam cu ce m-aș fi putut înălța. În vederea unui profit? Nu eram făcut să-mi exploatez poziția; dimpotrivă, ea a dăunat tot timpul intereselor mele. N-am cerșit posturile ocupate pe rând (decât într-o singură împrejurare de care voi vorbi mai târziu); am fost însă adesea chemat cu multă stăruință. Mânat, ca fiecare pe lumea asta, de forța împrejurărilor ce ne poartă în cu totul altă parte decât am dori noi, sau cedând din slăbiciune și sfârșeală insistențelor care mă asaltau, am reluat serviciul neavând altă compensație decât speranța să-mi ocup timpul într-un mod util. Prieten al ordinii, la fiecare nouă funcție am început prin organizarea serviciului încredințat și punerea lui pe principii legale și clar trasate, ajunse apoi, în mare măsură, regula de purtare a urmașilor mei.

Sub principele Ghica, am luat parte activă la reformele ce voia să le introducă. Bucurându-mă de toată încrederea, am avut satisfacția să găsesc la el sentimente nobile și generoase și multă dragoste pentru binele public, în ciuda slăbiciunilor și a înclinării lui spre gloriolă. Această stare de lucruri a durat până în momentul când tulburarea minții și efectele ciudate care au urmat m-au determinat în mod categoric să-mi închei cariera și să ies definitiv la pensie. De aceea am rezistat cu toată tăria solicitărilor guvernului provizoriu rusesc, care l-a înlocuit pe cel al principelui Ghica, cu atât mai mult cu cât oamenii

aflați în fruntea administrației mi-au părut de o nulitate desăvârșită; în general serviciul se resimțea de această nesiguranță, de această versatilitate care domina politica și aranjamentele militare ale Rusiei.

Caimăcămia m-a găsit în aceeași stare de spirit și m-am ținut de o parte, în ciuda ofertelor lui Vogoridi, care nu m-au făcut să-mi asum responsabilitatea morală a celui mai stupid și mai caraghios guvern pe care l-am văzut, mai cu seamă într-un moment de efervescență, când ideile anarhice, incoherente, năpădeau din toate părțile, luându-ți vederea.

După alegerea principelui Cuza, am ținut să particip la organizarea țării doar ca membru al Comisiei Centrale. Acest serviciu mă atrăgea din mai multe puncte de vedere: era independent, ținea de inițiativa noastră și participarea masivă avută la toate reformele precedente îmi dădea speranța că voi putea fi de un real folos, aducându-mi prinosul de experiență și de trudă.

Pentru a rezuma acum în două cuvinte rezultatele generale ale diferitelor perioade străbătute în cursul carierei mele, aș putea oare să nu recunosc că sub domnii dinainte de Tratatul de la Paris serviciul se făcea în mod regulat, îmbunătățirile s-au făcut fără a reclama cheltuieli uriașe; că cele mai bune poduri și șosele care există datează de atunci, fără să fi fost nevoie pentru construirea lor de o armată de ingineri și de amploaiați de toate felurile; așezămintele de binefacere au progresat și au fost create altele noi; averile particulare înfloreau și erau pe calea progresului și a prosperității; fiscul nu era grevat de datorii și bugetul nu se ridica, pentru Moldova, dincolo de 12 milioane; în Țara Românească toate legile, toate reglementările organice, toate înfrumusețările Bucureștilor datează din timpul domniei principilor Bibescu și Știrbei.

Azi, în pofida unui buget de 160 de milioane pentru ambele Principate, în pofida instituțiilor libere aruncate de-a valma asupra țării vreme de șase ani, în care s-au depus strădanii rău înțelese, cu tot numărul de 10 și poate chiar de 20 de ori mai mare de slujbași decât în trecut — sau poate tocmai datorită acestei cauze — serviciile funcționează într-o dezordine nemaiauzită, nici o îmbunătățire nu reușește, pretutindeni e confuzie, risipă sau neglijență; averile se irosesc, comerțul lâncezește, impozitele se înmulțesc la toate categoriile de locuitori și țara, administrată în general prin teorii mai

mult sau mai puțin utopice și în orice caz inutile și premature, dă înapoi în loc să înainteze.

Iată rodul libertăților, așa cum le-au conceput și pus în practică tinerii noștri oameni de stat, care au sacrificat organizarea și adevăratele interese ale națiunii lor pentru vise și copilării și a căror știință politică consistă în a se amuza cu zorzoane atrăgătoare dar ruinătoare.

PARTEA A IV-A

1866–1868

LXXIV

SITUAȚIA DUPĂ 11 FEBRUARIE 1866[1]

Lipsa de dragoste al cărei obiect devenise principele Cuza se extindea zi de zi tot mai mult, pătrunzând în toate mințile, fără deosebire de partidă sau de opinie politică. Cei șapte ani de putere, devenită în cele din urmă dictatorială, conjugată cu trufia, defectul obișnuit al parveniților, provocaseră principelui Cuza o atitudine de dispreț pentru toată lumea. Simțindu-se ținta resentimentelor întregii societăți, s-a retras într-o izolare totală, în timp ce persoane care ar fi dorit să-l vadă sau să-i dea vreun sfat ori o sugestie se abțineau de frică să nu se compromită în fața opiniei publice. Nici unul din partidele doritoare să ajungă la guvern nu era mulțumit: conservatorii, jigniți de sistemul ce patronase aplicarea legii rurale sub auspiciile celor care nu avuseseră în vedere decât ruina proprietarilor, îi erau potrivnici pe față. Ultraliberalii, văzând că lovitura de stat contracarase aspirațiile lor neîncetate, unelteau necontenit o conspirație tinzând la schimbarea radicală și în aceasta erau de acord cu adversarii lor politici; acea parte a opiniei publice care gândește – căci nu vorbesc deloc de poporul propriu-zis, care n-are păreri – nu avea, după o domnie de șapte ani, nici un motiv să fie satisfăcută de starea lucrurilor. Instituțiile liberale, dobândite cu prețul unor imense sacrificii, departe de a face să prospere țara, o cufundaseră în deznădejde. Aceste instituții, aplicate nepotrivit, fără pregătire, fără prevedere, nu făcuseră decât să complice lucrurile cele mai simple și să trezească îndoieli asupra utilității și eficienței lor. Nici o îmbunătățire materială pentru a compensa măcar în parte sarcinile copleșitoare, cheltuieli inutile și nesăbuite sporind în fiecare an un deficit în creștere, o lipsă de credit tot mai apăsătoare, ceea ce a dus la dispariția numerarului în interior și a ridicat rata dobânzii în mod considerabil, iar în afară a secat sursa împrumuturilor, făcând imposibilă orice întreprindere de seamă, orice amestec al capitalurilor

străine. Aceasta era starea de lucruri ale cărei efecte vătămătoare le resimțea toată lumea; ele apăsau asupra tuturor claselor prin diminuarea producției, lipsa generală și stagnarea comerțului.

La aceste elemente de animozitate era cu totul firesc să se asocieze speranțele mereu la pândă ale numeroșilor competitori la tron ca și dorințele unei coterii care visase separarea Principatelor, împinsă în parte și de starea de părăsire la care fusese condamnată Moldova, mânată însă în parte de vederi interesate, învăluite sub masca interesului public.

Lucrurile ajunse aici, nu mai trebuia decât un brânci pentru răsturnarea lui Cuza. Acesta vedea limpede situația. Dar, obișnuit să privească tot ce se urzea în jurul său cu o indiferență dispreţuitoare și bazându-se pe armată, care în general îi era devotată, Cuza se socotea de neclintit și respingea orice povață menită să-i deschidă ochii. Așa se face că, în ciuda avertismentelor repetate care nu-i lipseau, în ciuda slabei prevederi a conspiratorilor, Cuza n-a vrut să ia nimic în seamă, nici măcar să se adăpostească în spatele unor precauții obișnuite. Lovitura de la 11/22 februarie 1866 s-a făcut astfel fără a fi întâmpinat cea mai mică piedică. Ofițerii însărcinați cu paza palatului, fiind vârâți în conspirație, l-au silit pe principe să abdice și l-au răpit ca să-l sechestreze într-o casă particulară; restul garnizoanei, care ar fi putut să se împotrivească acestui act neașteptat, a fost ținută de o parte fără a ști ce se petrece, până la convocarea Adunării și instalarea Locotenenței domnești[2], urmate imediat după răpirea lui Cuza. Între timp n-a lipsit ațâțarea a o mie sau două mii din acei indivizi gata la orice manifestație, care primesc totdeauna cuvântul de ordine de la partidul în acțiune. Această adunătură a străbătut strada scoțând strigăte de triumf și vociferând împotriva principelui căzut și a partizanilor lui.

Partea de garnizoană care n-a participat la mișcare, somată să presteze jurământ Locotenenței, a refuzat spunând că nu se socotea absolvită de jurământul făcut principelui Cuza înainte ca o autoritate constituită legal să fi venit să sancționeze faptul împlinit. Un mare număr de ofițeri au fost arestați și mulți alții și-au dat demisia, dezaprobând pe față acțiunea celor care, în disprețul jurământului lor și a datoriei de disciplină, dăduseră o grea lovitură onoarei întregului corp al armatei. Acest sentiment n-a făcut decât să sporească mai târziu,

generând remușcări celor vizați și a produs o serioasă slăbire în disciplina și ținuta armatei. Ca să facă o diversiune de la sentimentul dominant, ziarele partidului extremist n-au ezitat să-i ridice în slavă pe eroii de la 11 februarie și să exalte actul lor de patriotism.

Mai târziu, principele Carol[3] a făcut tot ce a putut ca să-i reabiliteze în ochii camarazilor lor, punând în fruntea ministerului de Război pe unul din principalii autori ai conspirației, pe colonelul Haralamb[4]. Dar aceasta n-a făcut decât să exaspereze și mai mult majoritatea ofițerilor. O întâmplare curioasă, pe care o pomenesc anticipând faptele, dovedește înadins starea de spirit existentă printre ei. Căpitanul An. Gherghel, fiind chemat de ministrul Haralamb să presteze jurământ pentru principele Carol, a răspuns că era gata să dea curs invitației, dar că pentru a avea conștiința împăcată dorea înainte să știe dacă în cazul când purtarea principelui nu ar fi fost conformă vederilor sale, îi era permis, fără a se compromite, să-l prindă și să-l silească să abdice amenințându-l cu pistolul.

Târguiala nu mai era posibilă. Trebuiau să se resemneze ori să aibă o armată dezorganizată, cu disciplina slăbită, minată de pasiuni ce anulează spiritul de grup sau, în interesul securității publice, eroii de la 11 februarie să fie sacrificați. Vom vorbi la locul cuvenit despre cele întâmplate.

O dată revoluția săvârșită, tribunii și ziariștii au început să laude fără încetare națiunea și poporul suveran. Trebuie să spun din nou, eu nu înțeleg prin națiune decât persoanele care gândesc și au opinii politice și au primit revoluția înfăptuită cu acea satisfacție resimțită la orice schimbare ce arată în perspectivă ameliorarea unei stări de lucruri a cărei povară o poartă fiecare. Nu-i iau în seamă nici pe puținii partizani ai principelui căzut, nici numărul însemnat al blazaților, indiferenți la schimbările fără un rezultat satisfăcător. Dar fapt este că, nici națiunea și cu atât mai puțin poporul suveran, nu se puteau lăuda că merită omagiul pe care se străduiau să li-l aducă.

Demagogii au luat obiceiul să se hrănească cu cuvinte mari și goale de sens. O tactică ce sub o aparență atrăgătoare produce efectul dorit dar care se reduce la fraze sforăitoare, iar autorii lor, asemeni augurilor lui Cicero, nu se pot uita unul la altul fără să izbucnească în râs. Dar neîndoios există persoane care iau aceste fraze drept monedă forte, numai că în general predomină bunul-simț.

Națiunea n-a participat, prin urmare, deloc la răsturnarea lui Cuza. Poporul asistă la desfășurarea evenimentelor cu cea mai desăvârșită indiferență și n-are nici o opinie. Mărginindu-se la cercul strâmt al preocupărilor individuale, nu-și formulează aspirațiile, chiar atunci când îi sunt lovite interesele, n-are păreri despre desfășurarea lucrurilor și purtarea guvernanților. Dacă suferă, atribuie cu resemnare suferința destinului și nu participă la o manifestare politică decât dacă e împins fie de guvern, fie de un partid în acțiune.

În 1864, poporul vota aproape în unanimitate plebiscitul privind lovitura de stat sau dictatura principelui Cuza. La 24 ianuarie 1866 sărbătorea alegerea acestui principe cu un Te-Deum și iluminații. La 11 februarie următor era chemat să-l aleagă pe contele de Flandra[5] și după trei săptămâni răspundea la un plebiscit care ridica la demnitatea de domn pe principele Carol de Hohenzollern[6]. Se purta așa din convingere? De fel. Micul număr de persoane care țineau soarta noastră în mâinile lor îi sugeraseră să spună *da* pentru un personaj necunoscut. A procedat pentru contele de Flandra cum ar fi făcut-o pentru oricare alt nume. Poți spune că acest vot, ca și cele dinainte, a fost expresia voinței naționale? Ar însemna să-ți bați joc în mod ciudat de cuvinte și să negi orice urmă de bun-simț al națiunii, să-ți faci iluzii asupra realității și judecății publicului.

Aceasta nu împiedică pe cei care nu se lasă înșelați să recunoască, și pe mine cel dintâi, că persoanele care au manevrat lucrurile în timpul crizei periculoase traversate de țară au acționat cu prudență și îndemânare și în cele din urmă au obținut un succes menit să trezească speranțele tuturor oamenilor pătrunși de adevăratele interese ale patriei. Legând strâns alegerea unui principe străin de unirea principatelor, promotorii acestor aspirații au prevăzut de zece ani că unirea necondiționată de aducerea unui principe străin nu putea da un rezultat serios, nici asigura stabilitatea – cea dintâi condiție a unui viitor reparator, progresist și prosper. La timpul său, cum s-a văzut din paginile precedente, privind anii 1855 și 1856, am susținut conexiunea inseparabilă a acestor două principii până la a-mi fi suspectată buna-credință. Faptele au îndreptățit punctul meu de vedere. Salvarea țării și speranța într-un viitor mai bun se bazau în principal pe venirea la tron a unui principe străin care să reunească toate însușirile unui bun administrator, lipsit de pasiunile ce dezbină

societatea, dominând partidele vrăjmașe prin imparțialitatea și dreptatea sa și făcând să dispară competitorii la tron, motiv permanent de intrigi și agitații. Urcarea pe tron a principelui Carol, legată de dreptul de ereditate recunoscut de Poartă și de puterile garante, ar fi trebuit, prin urmare, să îndeplinească dorința românilor și să pună pe baze solide viitorul țării. Dar aceste baze sunt de nezdruncinat? Aceasta depinde în primul rând de conduita înțeleaptă și luminată imprimată mersului lucrurilor de către un conducător căruia i se atribuie însușiri eminente. Evenimentele externe nu depind de noi. Felul în care vom ști să folosim autonomia noastră va răspunde într-o zi la această chestiune. Cât despre noi, nu putem prevedea decât destul de aproximativ soarta ce ne așteaptă după datele oferite până azi spre apreciere. Cum timpul nu și-a pronunțat definitiv verdictul, trebuie să ne mărginim să observăm că rezultatul coaliției celor două elemente eterogene a fost ca totdeauna favorabil partidului extremist, care a luat în mână frânele conducerii. Conservatorii au dovedit o dată în plus că, ori de câte ori și-au dat mâna cu oponenții lor, n-au făcut decât să slujească intereselor acestora și să le cedeze toate roadele victoriei. Totdeauna și-au dat concursul ca să distrugă, fără a se pune în prealabil de acord asupra mijloacelor de reconstruire. Acum noul principe va fi patronul exclusiv al unui partid sau șeful suprem al națiunii și observator imparțial al intereselor generale? Aici e punctul capital pe care viitorul apropiat nu va întârzia să-l dezvăluie.

1867

Principele Carol, urcat incognito pe un vas al Lloyd-ului austriac, a debarcat la 1 mai la Turnu-Severin fără ca autoritățile austriece sau căpitanul vasului să aibă cea mai mică bănuială. Fusese ales de națiune, cum s-a convenit să se susțină, dar poziția lui era încă departe de a fi asigurată față de Poartă și de puterile garante. Adunarea s-a întrunit în Constituantă. Ea a votat una din cele mai liberale constituții, chiar față de cele existente la popoare cu experiența de veacuri a exercitării libertății. Libertatea presei, cea de asociere, a reuniunilor pentru a discuta probleme politice, libertatea

învățământului – sunt drepturi pe care partidul radical-nu vrea să le reducă prin nici un fel de restricție – în vreme ce chiar un articol din constituție prescrie că ele vor fi reglementate prin legi suplimentare. Aceste libertăți, lipsite de frâul legal, la un popor care nu le-a cunoscut folosința și se inspiră de bună voie din doctrinele cele mai înaintate, nu pot în mod necesar degenera decât în licență și face din guvern jucăria pasiunilor populare. Ele subordonează uneltirilor demagogice puterea monarhică. Chiar de la început s-a văzut presa provocând nepedepsită toate excesele care inculcă progresiv în mințile oamenilor dezmățul, neascultarea și anarhia. Defăimările, calomniile, incitarea la disprețuirea guvernului și a urii unei clase de cetățeni contra alteia – asta a fost hrana zilnică pe care o presă bucurându-se de libertate o oferea lăcomiei cititorilor ei.

Partidul radical, deși e în minoritate în țară, biruie – așa cum se întâmplă în mod curent – asupra oamenilor cu judecată și principii moderate. Terenul o dată cucerit de părerile extremiste, el nu mai poate fi recucerit decât aruncând țara în vâltoarea unei crize mai mult sau mai puțin îndelungate și a unor mari catastrofe. Persoanele care conduc fracțiunea demagogică, pătrunse de doctrinele revoluționare, au știut, printr-o disciplină ce face din partidul lor un mănunchi unit, printr-o îndrăzneală ce nu e în firea indivizilor moderați, să-și asigure un piedestal nepieritor și să folosească toate mijloacele potrivite pentru a-și propaga principiile. La București, dispun de mase prin crearea gărzii civice[7] de 8 000 de baionete. Uzând în mod exclusiv de dreptul de întrunire, ei predică adesea în fața unui auditoriu numeros teorii măgulitoare ce încântă mulțimile. Un comitet central, format din corifeii acestui partid, concentrează în realitate puterea în mâinile sale și-și impune voința, pentru toate amănuntele de administrație, Cabinetului ieșit din sânul lui. E copia exactă a clubului iacobin; e imitația comportamentului marii Revoluții franceze, ale cărei consecințe le-ar fi dus cu dragă inimă la extrem, dacă aceasta n-ar fi însemnat negreșit amestecul străinilor.

Instrucțiunea publică, condusă în general de profesori tineri, mândrindu-se cu fanatizarea elevilor, e o pârghie importantă de care dispun. Zilnic profesorii vâră în mintea elevilor opinii exagerate și principii subversive care-i pervertesc și le strică judecata. Lipsa de experiență și îngâmfarea tinerească le conferă o exaltare neobișnuită.

De aceea s-au văzut școlari participând la manifestații politice[8], publicând în presă diverse dizertații despre problemele la ordinea zilei, încercând să întemeieze ziare prin subscripție și pozând în oameni de stat înainte de a fi părăsit băncile școlii.

Acestea sunt elementele pe care se sprijină soarta țării și îi pregătesc viitorul. Aceste elemente sunt manevrate de partidul radical; el le poate pune în stare de efervescență ori de câte ori va voi să schimbe fața lucrurilor sau să pună din nou mâna pe putere, pe care de regulă o deține în numele mântuirii țării, fără scrupule și fără să-i pese de criticile folosite până atunci ca armă împotriva adversarilor politici.

Sub asemenea auspicii nu e de mirare că încrederea slăbește, că relațiile sociale se destramă, că în general publicul privește cu dispreț orice autoritate, orice agent al puterii, că subalternii se revoltă împotriva șefilor ierarhici și publică prin jurnale diatribe și critici virulente ori de câte ori sunt amenințați cu pedeapsa ori cu destituirea. Și vor să spună că asta înseamnă progres, când în fond nu e decât anarhie sporită!

În fața acestor fapte îți poți face o idee prealabilă despre viitorul țării. Nici o dovadă asigurătoare nu vine în sprijinul unei judecăți imparțiale; orice om cu bun-simț nu vede la capătul drumului decât catastrofe sau intervenție străină. Uităm de bună voie că autonomia și imunitățile dobândite le datorăm numai influenței puterilor europene și visăm proiecte agresive împotriva statelor puternice înconjurătoare, deși predicăm neutralitatea, care în fond ar fi fost singurul element al forței noastre. Creditul nostru e compromis tot mai mult; instituțiile care sunt primul pas spre progresul material – precum căile ferate[9] și băncile funciare[10], instituții de care se bucură toate părțile lumii civilizate – fără a exclude națiunile socotite barbare – nu pot, cu toate eforturile noastre, să se implementeze la noi, într-o țară productivă, situată pe marele drum comercial între Europa și Levant. Din ce pricină? Pur și simplu din cauza instabilității, a nesiguranței zilei de mâine. Coloanele ziarelor radicale sunt pline de idei anarhiste care răsună și la tribuna întrunirilor în cluburi. Desele schimbări ministeriale modifică în mod diametral a doua zi lucrările din ajun.

Lui Cuza i s-au reproșat frecventele remanieri de Cabinet și dizolvări ale Camerei. Ei bine, abia a trecut un an de la revoluția din 11 februarie și s-au văzut succedându-se mai multe Ministere[11] și dizolvarea Camerei e iminentă pentru că ultimul guvern, format din nulități și abia asociindu-și câteva personalități marcante, nu poate conta pe majoritate și n-are alt mijloc să se întărească decât recurgând la noi alegeri făcute sub influența sa. Din acel moment nu va mai întâlni piedici în aplicarea programului antisocial al partidului cel mai extremist și consecințele ce ar putea rezulta din aceasta nu pot fi calculate încă acum. În orice caz, se poate spune că aceste prevestiri hrănesc neliniștea în cugete, nesiguranța și rezerva în afaceri și o stare de criză permanentă și ruinătoare.

Nu! O națiune cu mase absolut ignorante, cu o clasă mijlocie lipsită de luminile civilizației și care se pătrunde de doctrinele cele mai înaintate, spunându-i-se că reprezintă progresul, a cărei inteligențe e împărțită după concepții în două tabere ostile ce predomină alternativ, o națiune hrănită cu teorii sterile, căreia după zece ani de eforturi zadarnice nu i-au putut imprima cel dintâi pas spre progres material și spre prosperitate, nu poate sub asemenea auspicii decât da înapoi în loc să avanseze.

Decăderea morală și indisciplina au pătruns, cum am spus, în rândurile armatei pe care nu se mai poate conta. Ofițerii cei mai destoinici, cei mai experimentați, aș zice chiar cei mai iubiți de soldații lor, nu-și ascund indignarea împotriva celor care au pus o pată de nește pe armată; plângeri frecvente, directe și colective ajung necruțătoare la domnitor. A fost silit, prin urmare, să se despartă, și încă luând numai jumătăți de măsură, de câțiva ofițeri participanți activi la complotul de la 11 februarie. Dar în același timp o persecuție generală se întinde asupra celor care au apărat onoarea militară; destituirile, punerea în disponibilitate urmează fără întrerupere. Cei mai puțin reprezentativi dintre ofițeri au fost separați, trimiși, permutați, izolați de regimentele lor. În fine, forței nesigure a armatei i-au fost substituite gărzile naționale sub șefi devotați orbește partidului la putere; s-au ferit să dezvolte această instituție în acele județe care nu oferă suficiente elemente spre a servi de sprijin partidului radical.

Ce era de prevăzut s-a întâmplat. Nici doi ani n-au trecut și trei Adunări au fost dizolvate și au avut loc mai mult de zece remanieri parțiale sau totale de Cabinet. Extrema stângă, după ce a cucerit puterea, după ce a folosit toate mijloacele ca să se consolideze, a vrut să-și desăvârșească opera înconjurându-se de un corp reprezentativ care să-i asigure dominația permanentă și realizarea visurilor și planurilor sale.

În ciuda criticilor frecvente și repetate, în ciuda imposibilității de a forma un Minister ca lumea cu elemente de extremă stângă, dovadă îndestulătoare a repulsiei pe care orice om de bun-simț și de valoare o resimțea ca să adere le doctrinele subversive și la opiniile subiective – dizolvarea Camerei a fost pronunțată chiar a doua zi după convocarea ei. Domnitorul, fie din considerații pe care nu mi-e dat să le judec, fie dintr-o predilecție de neînțeles pentru corifeul demagogilor, a rămas surd la toate observațiile ce n-au întârziat să i se facă. Două personalități eminente, care la insistențele domnitorului se resemnaseră să facă parte din Cabinet, bucurându-se în mod special de prețuirea lui, au demisionat după ce au văzut că eforturile lor n-au putut împiedica o dizolvare care nu era motivată de nici o rațiune plauzibilă, menită să răscolească țara numai spre a menține la putere pe domnul I. Brătianu. Profitând de fascinația exercitată asupra domnitorului Carol, acesta a știut, ca un cavaler emerit, ca să nu spun ca un adevărat șarlatan politic, să-i bage în cap că partidul pe care-l conducea era singurul de expresie națională, unicul sprijin al tronului, că moderații, calificați de boieri, de aristocrați, de retrograzi, nu visau decât întoarcerea spre trecut și revenirea la un domn pământean. Aceste insinuări prindeau tot mai mult în mintea unui șef care n-avusese timp să judece țara fiindcă fusese chemat să conducă în necunoștință de cauză. Ovațiile, adulările, manifestațiile atât de ușor de provocat când îți cârma puterii, panegiricele din foile străine cumpărate sau înșelate despre adevărata stare de lucruri ce nu sunt decât ecoul comunicărilor ce li se fac – l-au convins pe domnitor că favoritul său era prin excelență idolul națiunii și i-au inspirat o neîncredere totală față de cei care nu împărtășeau punctul de vedere al domnului Brătianu. Era în adevăr amăgit ori suferea, dintr-o necesitate politică ocultă, o influență străină intereselor țării? Aici este o problemă pe care n-aș putea-o

rezolva. Cât despre Brătianu, în pofida falselor sale profesiuni de credință și a asigurărilor ipocrite care au mers până acolo încât a fost socotit drept conservator, este el oare sincer atașat dinastiei de Hohenzollern? Ori mai curând nu se gândește decât să-și completeze programul partidului, ajungând pe calea dezordinii și a anarhiei să proclame la vremea cuvenită republica? Destui oameni cu scaun la cap sunt înclinați să creadă în această ultimă alternativă.

Nu mai stărui asupra manevrelor ce tind să consolideze puterea unei fracțiuni politice fatale țării, să-i compromită viitorul; a unei fracțiuni care de fapt nu e decât o minoritate ce i-a dezamăgit deja pe mulți din aderenții cei mai independenți prin actele cele mai arbitrare, cele mai ilegale pe care și le-a permis vreodată un guvern.

Camerele au fost deci dizolvate. De bine de rău, trebuia făcut apel la națiune spre a ști dacă intenționa sau nu să-i susțină pe oamenii de extremă stângă. Prin urmare, libertatea votului se impunea mai mult ca niciodată ca prin rezultatul lui să dovedească intenția categorică a dizolvării. Dar acest țel n-a fost în mod evident decât o mască ce ascundea interesul Ministerului de a-și face o reprezentanță pe gustul lui. Căci niciodată, după mărturia unanimă a tuturor partidelor, alegerile n-au fost mai libere, mai cinstite, mai lipsite de orice influență guvernamentală ca cele din care ieșise, sub un Minister conservator, Adunarea dizolvată. Nu numai că guvernul se abținuse să se amestece în influențarea opiniei alegătorilor, dar nici măcar n-a avut de propus candidați pe gustul acestora. Să vedem cum s-a purtat Ministerul actual, care se fălește că e liberal și constituțional; a început prin a-și proclama candidații și a-i sprijini prin autoritățile județene. Pentru aceasta a pus mâna pe toți agenții puterii care nu prezentau garanții suficiente de docilitate oarbă și energie nedezmințită; prefecții, subprefecții, agenții de poliție, membrii tribunalelor, procurorii – toți au fost schimbați în ajunul alegerilor. Persecuții neîntemeiate i-au intimidat pe alegătorii care nu împărtășeau vederile autorității, inaugurând astfel un sistem de teroare dictatorială și – ceea ce nu s-a văzut niciodată – ministrul de Interne Ion Brătianu a început să cutreiere țara, oprindu-se în fiecare capitală de județ spre a stimula zelul agenților săi și a-și sprijini în mod public candidații. N-a fost de ajuns: în mai multe colegii, unde majoritatea nu era asigurată pentru guvern, primarii au refuzat sub

pretexte factice să deschidă ședința sau alegătorii minorității au luat urna cu buletinele majorității. În unele colegii, unde a fost încercată aceeași manevră, majoritatea impunătoare a alegătorilor s-a pregătit să respingă orice agresiune și ciocnirea iminentă n-a fost evitată decât datorită atitudinii amenințătoare și hotărâte a celor din urmă. Din cauza acestor fapte arbitrare mi s-au dat asigurări că în mai multe colegii alegătorii s-au înarmat cu revolvere și puțin a lipsit să nu se ajungă la conflicte sângeroase. În fine, acolo unde birourile, neluând în seamă refuzul primarilor, au trecut peste capul lor și au procedat la operațiile electorale, rezultatul a fost declarat nul de guvern și deputații aleși au fost opriți de poliție la ușa palatului reprezentanței naționale. Iată cum s-au făcut alegerile de la sfârșitul anului 1867[12] de un partid care-și arogă titlul de liberal și care nu și-a făcut nici un scrupul din a folosi arbitrariul, teroarea, ilegalitatea ca să se mențină cu orice preț la putere și să acrediteze în străinătate ideea prin publicații mincinoase – căci înăuntru nimeni nu poate fi înșelat – că majoritatea țării e cu el.

Acum, care a fost rezultatul alegerilor fabricate astfel? Pe de o parte, candidații guvernului, indivizi care în majoritate nu se remarcă decât printr-un devotament orb față de cei care au făcut să fie aleși; pe de alta, în număr aproape egal, fracțiunile de centru și de dreapta, având printre ei mulți oameni de treabă și independenți. Rezultă că, în ciuda mijloacelor violente folosite spre a influența alegerile, în ciuda prestigiului puterii executive care a dominat tot timpul măsele, guvernul nu e sigur pe majoritatea Camerei. Sperase mai mult. Crezuse, după presiunea exercitată asupra alegătorilor, că va ajunge să dispună de două treimi din deputați, număr cerut pentru orice modificare a constituției și prin urmare să se poată lipsi de Senat – care-l încurcă – și să făptuiască alte schimbări avute în vedere. De data aceasta țelul n-a fost atins. Proiectul de adresă[13], redactat de un comitet format în întregime din corifei ai demagogiei, în loc să sprijine mesajul, unde toată politica guvernamentală era prezentată în întregime, s-a mărginit la demonstrații ceremonioase, vagi, de suprafață, incapabile să dea naștere unei discuții de principiu, lăsând în rezervă o înțelegere cu miniștrii asupra problemelor de stat. Nu vorbesc de Senat, format aproape în întregime din conservatori și care

a copiat cuminte întocmai proiectul său de adresă după cel al Camerei deputaților.

În această situație atât de nehotărâtă, trădând toate simptomele unei lupte înverșunate, la ce trebuie să ne așteptăm? Va fi o remaniere guvernamentală? Acest expedient ar putea evita criza, dar partidul care a pus mâna pe putere va consimți oare la acest sacrificiu ca să salveze situația? E îndoielnic. Lumea e înclinată în general să creadă că va fi dizolvat Senatul (o piedică pentru demagogi și care, în orice caz, îi va da un răgaz de trei luni) sau cele două Camere deodată, măsură absolut nejustificată și cea mai crasă dezmințire față de toate asigurările publicate de Minister în foile străine; sau, în fine, o lovitură de stat, printr-un plebiscit, fără îndoială, reușit, ca urmare a docilității maselor, dar care ar putea genera pericole din cele mai grave. Mă opresc aici neavând sau neputând face presupuneri asupra viitorului și politicii ce ne rezervă guvernul.

După șase luni

Senatul, pus în situația de a se pronunța asupra diferitelor proiecte de lege afectând interesele generale cele mai importante, a recurs la un vot de blam împotriva Ministerului, în urma căruia a fost dizolvat. Ministerul a fost privit ca demisionat, dar chiar de a doua zi Camera, absolut devotată, dezaprobând gestul Senatului și taxându-l drept ilegal, i-a rugat stăruitor pe membrii Consiliului să-și retragă demisiile și a continuat să funcționeze singură. Câteva zile mai târziu, e adevărat, și-a întrerupt lucrările, dar aceasta în urma criticilor privind lipsa de constituționalitate a unui asemenea procedeu.

Înainte de a merge mai departe e necesar să luăm aminte la poziția pe care și-a creat-o Cabinetul prezidat de Golescu[14]. Inutil să observ că în acest caz președinția nu implică nici cea mai mică idee de supremație. De fapt, Cabinetul nu e condus decât de domnul Brătianu; restul miniștrilor nu sunt în general decât comparși la remorca politicii șefului lor adevărat. Brătianu, om de o activitate neobosită, de o rară energie, un spirit luminat dar întortocheat, de o inteligență care excelează în mijloace de a para sau îndrepta în altă direcție săgețile ce i se aruncă, declamator, zgomotos în exprimare,

mlădios, învăluind lumina în fumul vorbelor sonore și de mare efect – într-un cuvânt, orator de club, păcătuiește totuși prin aceleași însușiri, străduindu-se să denatureze adevărul, să înșele asupra intențiilor sale, să justifice procedee de neiertat, să arunce asupra adversarilor greșelile ce i se impută. De altminteri, nu s-ar putea susține că ideile sale în știința administrativă sunt totdeauna lucide și irefutabile; politica sa, izvorând de la comitetul revoluționar, urmează o linie încâlcită ce îl obligă la fiecare pas, fără încetare, să pareze în două direcții opuse.

Așa se face că printr-una din acele false măsuri pe care le-a crezut potrivite ca să-și facă popularitate, le-a inculcat ciracilor săi ideea izgonirii evreilor[15]. Mijloacele ilegale și jignitoare folosite pentru a pune în practică o asemenea idee, demnă de vremurile cele mai sălbatice ale Evului Mediu, au stârnit pe de o parte indignarea oricărui om de bun-simț și pe de alta au atras atenția puterilor garante asupra rătăcirilor guvernului nostru, justificând aspre imputări. Totuși, tot scuzându-se și dând ordine învederate care recomandau autorităților subalterne să curme persecuțiile, pe sub mână nu înceta să le încurajeze. Aceasta a dus la Bârlad, Galați, Bacău și în alte localități la scene de violență, de jaf și de dezordine, care nici măcar n-au fost reprimate. Astfel, pe de o parte, constrâns să salveze aparențele față de puterile garante și să dea satisfacție protestelor lor și, pe de alta, copleșit de acțiunea inițiată de el însuși, domnul Brătianu s-a văzut intrat în cea mai mare încurcătură, expus oprobriului unanim în afară și totodată presiunii din interior în partidul său. A pierdut în același timp sprijinul din exterior și pe mulți din acoliții care voiseră să ducă lucrurile la extrem. O urmare a acestei poziții false a fost moțiunea semnată de 32 de deputați prin care evreii erau puși în afara legii și privați de drepturile civile cele mai obișnuite. Brătianu nu putea, dacă nu voia să fie complice condamnabil, decât să combată o propunere atât de monstruoasă, ceea ce l-a făcut să-și piardă numeroși aderenți și a provocat primirea insultătoare ce i s-a rezervat la Bacău. Asemenea scene de dezordine și de anarhie erau totuși arareori reprimate. Brătianu, a cărui domnie se întemeia pe principii anarhice, nu îndrăznea să înăbușe neorânduielile mulțimii, căci însemna să se lipsească de un mijloc care, în mâinile partidului său, era o pârghie de seamă. S-a văzut adesea, în timp ce corpul legislativ dezbătea una

din chestiunile ce interesau pe demagogi, o adunătură amenințătoare întărâtată și năimită de indivizi, îngrămădindu-se la ieșirile Camerei și înjurându-i pe deputații care îi fuseseră indicați. În fine, s-au văzut oameni din drojdia societății lovind, la ieșirea din ședințe, pe senatorii care votaseră contra lui Brătianu. Cu asemenea mijloace, pe cât de odioase pe atât de contrarii ordinii legale, mai pot ei face să creadă că acționează opinia publică? Aici nimeni nu se înșală; iar în afară nu pot fi decât condamnați și fac cel mai mare rău țării, arătând-o ca fiind pradă anarhiei.

Politica domnului Brătianu, încurcat în chestiunea orientală pe o cale contrară celei a puterilor occidentale, l-a pus adesea în situația să se justifice față de aceste puteri. Ele au început să-și dea seama de situația noastră și să se convingă de faptul că actele atotputernicului ministru nu sunt de fel în concordanță cu spusele sale.

Asta e starea noastră actuală, deplânsă de toți; la capătul ei fiecare om înțelept prevede o prăpastie adâncă. Deoarece, în ciuda tuturor protestelor și relelor dinăuntru, în ciuda criticilor din afară, domnul Brătianu pare bătut în cuie pe scaunul său și este departe de ideea de a da satisfacție opiniei publice interne și celei europene.

Brătianu a mizat pe reînnoirea Senatului. Presiunea exercitată asupra alegătorilor a fost la fel de puternică ca și în trecut; interesele fiecăruia au fost puse în joc și intimidarea a mers așa de departe încât dincolo de zidul casei sale nimeni nu mai îndrăznea să împărtășească ceva prietenului său înainte de a se uita la dreapta și la stânga spre a se asigura că nu e spionat. Rezultatul alegerilor pare favorabil guvernului, dar, la rândul ei, opoziția a reușit să facă să pătrundă în Senat pe toți fruntașii ei de seamă.

Sesiunea ce se pregătește va fi din cele mai critice; de ea depinde soarta României. Dacă nu se produce o schimbare totală în politica guvernului, țara va continua să meargă pe panta fatală la capătul căreia nu e decât hăul.

Așteptând, țara suferă, e copleșită de sarcini și se teme de o nouă sporire a impozitelor pentru a face față proiectelor gigantice a căror execuție implică cheltuieli imense. Se preconizează chiar suprimarea Senatului, țel la care partidul demagogic n-a încetat să viseze. În așa fel că, dacă poate conta – ceea ce e încă îndoielnic – pe majoritatea Senatului și pe două treimi din Camera deputaților, va depinde de

el să scape de piedicile întâlnite la Senat și atunci va împinge lucrurile la extrem. Ca supliment la legea înarmării generale, care a trecut prin Senat cu majoritate de un vot, i se atribuie proiectul de impozite lovindu-i în primul rând pe așa zișii bogați, impozite proporționale asupra veniturilor, altele asupra oamenilor de serviciu, vitelor etc. E o maimuțăreală sistematică a cluburilor revoluționare din Paris care, cu diatribele aruncate de foile partidului zi de zi împotriva așa-numiților aristocrați, arată limpede sorgintea programului ce domnul Brătianu trebuie să înfăptuiască. În 1794, războiul împotriva aristocraților, deși a izbucnit din fanatismul nechibzuit ce pusese stăpânire pe mase la instigația unor oameni sângeroși ca Marat, avea totuși oarecare noimă: emigrația, rezistența din interior, pericolul haosului general justificau oarecum un exces de violență. Aici nu există nimic asemănător. Identificați cu regimul, prieteni ai progresului cumpănit, acești aristocrați au fost promotorii tuturor legilor liberale cu care a fost înzestrată țara și n-au încetat să fie cei mai fervenți susținători ai tronului, ai instituțiilor și ai legalității. La cârma țării, ei au făcut în mod constant dovada celui mai scrupulos respect pentru instituții și constituționalitate, în vreme ce clica aflată azi la putere, care își arogă monopolul liberalismului, nu se remarcă decât prin arbitrariu și o dictatură permanentă ce nu ține seama nici de legi, nici de echitate și continuă să se înverșuneze împotriva adversarilor săi, cuprinși sub numele generic de boieri și aristocrați. Neputând să atace inteligența și s-o aducă la același nivel cu ea, se mulțumește să compromită averile, să egalizeze prin sărăcire. Modalitatea de a urma programul proclamat de Marat: „Aristocrații trebuie reduși la condiția acelor *sans culottes,* nelăsându-le cu ce să-și acopere..." (Din decență suprim ultimul cuvânt).

Iată unde am ajuns pentru moment.

Sfârșit de iulie 1868

[1] Judecata majorității contemporanilor, deopotrivă cu cea a posterității, a fost aspră cu făptuitorii loviturii de la 11 februarie 1866. Iorga o numește „coup déshonnorable" (*Istoria românilor*, vol. X, București, 1945, p. 8). Departe de a întruni sufragiile națiunii, cum crede N. Suțu, ea a fost un complot urzit de oponenții înverșunați ai principelui Cuza. Caracterizarea lui C.A. Rosetti, redactorul „Românului", care vorbește de „mărețul act" și de „spectacolul sublim" e retorică pură. Unul din cei mai avizați exegezi ai domniei principelui Cuza, C.C. Giurescu, constată că totul s-a petrecut noaptea, pe întuneric, în mijlocul indiferenței generale (vezi amănunte în lucrarea acestuia deja citată, p. 373 și urm., cu bibliografia subsecventă).

[2] Locotenența domnească, constituită în ziua loviturii, era formată din Nicolae Golescu, Lascăr Catargiu și colonelul Nicolae Haralamb. Guvernul era condus de Ion Ghica. Locotenența a dizolvat Camera și a convocat Adunarea electivă pentru ziua de 28 aprilie. Ea a funcționat ca adunare constituantă până la 6 iulie 1866. Acest organism avea să elaboreze și Constituția, amintită în continuare de N.S. O analiză a acestui act la I.C. Filitti, *Izvoarele constituției de la 1866. Originile democrației române*, București, 1934.

[3] N. Suțu, alături de alte personalități ale timpului, între care M. Kogălniceanu, a văzut în aducerea principelui străin soluția pentru curmarea luptelor intestine și o modalitate de a ridica prestigiul țării. Cuza însuși îi va scrie lui N. Haralamb: „Dumneata știi că principiul proclamat de Corpurile statului a fost și rămâne scopul meu, căci după a lor părere numai un prinț străin poate asigura viitorul României; cred inutil să adaug că, dacă în calitate de domnitor al României, am lucrat totdeauna pentru realizarea acestei dorinți, tot așa ca prinț român, nu voi lipsi un moment să fac în acest sens tot ce va atârna de mine" (N. Iorga, *op.cit.*, loc.cit.). Pentru Carol I de Hohenzollern (1866–1914), în afara bibliografiei parțiale reținute în volumul *Bibliografia istorică a României*, III. *Secolul XIX*, tom. V, București, 1974, p. 77 și urm., editor V. Diculescu, sunt interesante amintirile politice ale lui Iancu Bălăceanu. Acesta își arogă meritul de a fi stăruit pe lângă Napoleon al III-lea pentru convingerea principelui Carol de Hohenzollern să accepte tronul României și în continuare de a fi asigurat intrarea tainică a acestuia în țară.

[4] Nicolae Haralamb (1835–1908) a devenit ministru de Război la 6 august 1866. A demisionat la 8 februarie 1867. În timpul Războiului de

Independență a fost înaintat general de brigadă și a condus atacul de la Smârdan.

[5] În legătură cu refuzul contelui Philippe de Flandra de a ocupa tronul României, vezi Iorga, *Histoire des roumains*, vol. X, București, 1945, p. 8 și urm.

[6] *Ibidem.*

[7] Garda civică s-a organizat în toate orașele țării din persoane în vârstă până la 40 de ani care nu ieșiseră la sorți pentru armata permanentă sau dorobanți. Accesul se făcea pe baza cuantumului averii imobile și varia între 2 și 5 mii lei (cf. „Monitor", nr. 62 din 1866, p. 277, col. 1). A fost într-adevăr o creație nu numai ironizată de Caragiale (vezi schița *Baioneta inteligentă*), dar reprobată fățiș de mulți contemporani și judecată cu asprime de istorici. Astfel Ion Popovici în lucrarea *Organizarea armatei române* (vol. I, Roman, 1900, p. 206) scrie: „Garda orășenească o putem socoti ca multe din acele imitațiuni franceze care nu-și puteau deloc motiva prezența la noi. Și suprimarea ei mai târziu fu un bine din toate punctele de vedere, fiindcă garda civică franceză a făcut mult rău acolo din cauza amestecului ei în politică, provocând totdeauna dezordine, până și războiul civil; era armata sediționilor și răsturnătorilor ordinei de stat".

[8] Vezi, de pildă, o manifestație a studenților bucureșteni împotriva foii „Scrânciobul" care ridiculizase ideea unirii Transilvaniei cu România. Revista a fost arsă de manifestanți. Ministrul Instrucțiunii publice a destituit câțiva profesori și unii studenți au fost deferiți justiției.

[9] Problema construirii de căi ferate a stârnit nesfârșite discuții în epocă. Numeroasele oferte ale unor întreprinzători străini (Salamanca, Pouteau, Ward, Rivolta, Cox, Sapieha, Delahante, Staniforth, Barcley, Waring, Strousberg, Offenheim etc.) au fost îndelung dezbătute (unele din ele fiind acceptate) și – fără a intra în amănunte – observăm că între 1869 și 1881 țara s-a acoperit cu o rețea feroviară de mare utilitate dobândită însă la prețuri extrem de ridicate. Vezi mai mult la C. Botez, D. Urmă, I. Saizu, *Epopeea feroviară românească*, București, 1977.

[10] Creditul funciar rural s-a înființat în 1873. Amănunte în articolul *Instituțiile de credit specializat* de Caius Bardoși, în *Enciclopedia României*, vol. IV, București, 1943, p. 593 și urm.

[11] Cum Mihail Kogălniceanu este plenar implicat în viața politică a țării în acest timp, cititorul interesat găsește în opera acestuia (seria *Oratorie* mai sus amintită) numeroase repere pentru înțelegerea climatului politic din deceniul al șaptelea al secolului trecut.

[12] Vezi cazurile generalului I. Em. Florescu și al lui Em. Costache Iepureanu în apărarea cărora s-a ridicat M. Kogălniceanu (cf. *Opere*, vol. IV, *Oratorie*, II, partea I, p. 356 și urm.).

[13] Comentarii pe marginea lui, *ibidem*, p. 369 și urm.

[14] Guvernul Ștefan Golescu, format la 5 august 1867.

[15] În 1866 evreii formau în România două categorii: cea a străinilor și cea a pământenilor. Aceștia din urmă erau asimilați românilor în ceea ce privește drepturile civile; drepturile politice le erau reduse și condiționate de o serie de factori: meserie lucrativă, instruire, cunoașterea limbii române. În Moldova numărul lor ajunsese la 400 000 de persoane. Concurența făcută micii burghezii române determinase încă pe principele Cuza (la 5 februarie 1866) să edicteze o măsură cu caracter restrictiv în sensul că pe viitor le era interzisă arendarea cârciumilor și a hanurilor. Un nou pas în această direcție a fost făcut prin votul Constituantei din 1866. Articolul 7 stipula că cetățenia română se acordă doar străinilor de rit creștin. Evreii născuți în România deveneau „români de rit mozaic". În aprilie 1867, I.C. Brătianu, în calitate de ministru de Interne, a dat o circulară prin care evreilor le era interzisă arendarea de imobile, hanuri, cârciumi, cât și ședera la sate. Puteau rămâne în țară doar cei care dețineau un capital de 5 000 lei. Restul erau socotiți „vagabonzi" și trebuiau expulzați. Măsura a stârnit proteste vii atât în țară, cât și în străinătate, încât guvernul C. Kretulescu – I.C. Brătianu a căzut. În martie 1868, un grup de 33 de deputați din fracțiunea independentă din Moldova (grupare politică nesemnificativă, dar excelând printr-o xenofobie zgomotoasă) a depus un proiect de lege cuprinzând măsuri drastice împotriva evreilor. Adunarea l-a respins, dar în Moldova agitațiile au luat proporții îngrijorătoare. S-au produs excese mai ales la Bacău. Spiritele aveau să se calmeze odată cu venirea cabinetului Dim. Ghica – M. Kogălniceanu. Atunci s-a adoptat o serie de măsuri care au însemnat tot atâtea concesii în favoarea acestor dezmoșteniți care erau evreii: accesibilitate la licitații, obligativitatea pentru autorități de a-i trata în mod egal cu restul cetățenilor țării etc. Vezi mai mult la J. Berkowitz, *La question des israélites en Roumanie. Étude de son histoire et des divers problèmes de droit qu'elle soulève*, Paris, 1923. De asemenea: I.C. Filitti, *Documente din vremea Regulamentului Organic*, București, 1935; N. Iorga, *Istoria evreilor în țările noastre*, București, 1913 (ed. franceză, 1914); Alexandru Lapedatu, *Evreii în țările noastre acum o sută de ani. După relatarea a doi misionari scoțieni*, București, 1934.

TABLA DE MATERII

Un fanariot întârziat, de Georgeta Penelea Filitti 5

Notă asupra ediției 29
Prefața autorului 31

PARTEA ÎNTÂI 1798–1854 33

1798 – 1820. Familia Suțu; primii ani ai lui Nicolae Suțu, *35.* Educația fiilor principilor fanarioți, *40.* Viața la Constantinopol, *43.* Distracțiile fiilor unui principe fanariot, *46.* Purtarea turcilor față de greci, *51.* Viața în familia lui Alexandru Suțu, *54.* O vară la Halki, *55.* Alexandru Suțu ajunge din nou domn al Țării Românești; ceremonialul de investitură al unui principe la Constantinopol, *57.* De la Constantinopol în Țara Românească, *61.* Frații și surorile lui Nicolae Suțu, *62.* Neînțelegerile între Rusia și Turcia, *63.* Canunnamé a celor patru familii din Fanar, *65.* Căsătoria lui Nicolae Suțu, *65.*

1821–1830. Boala și moartea domnului Alexandru Suțu, *69.* Revoluția grecească proclamată de Alexandru Ipsilanti, *70.* Nicolae Suțu și ai săi se refugiază în Transilvania, *71.* Emigrația munteană la Brașov, *75.* La vânătoare, *81.* La Mehadia, *86.* Unguri și greci, *90.* Nicolae Suțu își duce familia în Bucovina, *92.* Călătoria la Brașov și întoarcerea la Cernăuți, *93.* Nicolae Suțu se stabilește la Domnești, lângă Iași, *96.* Rușii intră în Moldova; depunerea domnului Ioniță Sturdza, *97.* Tratatul de la Adrianopol; conducerea rusească și Regulamentul Organic, *97.* Ciuma și holera în Moldova, *103.* Sora lui Nicolae Suțu căsătorită cu baronul Meitani, *105.* Vânătoarea în Moldova, *106.*

1831–1834. Redactarea și confirmarea Regulamentului Organic, *127.* Nicolae Suțu membru al unei comisii de revizie, *127.* Călătoria la București, *127.* Aplicarea Regulamentului Organic în Moldova; starea

anterioară de organizare a țării, *128.* Începuturile lui Nicolae Suțu în serviciul public, *131.* Componența Sfatului administrativ, *131.* Refacerea Regulamentului, *133.* Mihail Sturdza numit domn al Moldovei; portretele principalilor boieri moldoveni, *138.*

1834–1849. Instalarea lui Mihail Sturdza, *142.* Sfatul său administrativ, *143.* Caracterizarea domnului, *144.* Luptele sale cu opoziția, *144.* Adunarea obștească sub Mihail Sturdza, *146.* Consulii ruși; domnul Besack și Costin Catargiu, *148.* Mihail Sturdza și tineretul. Complot francmasonic, *150.* Căciula patrioților, *151.* Lipsa de scrupule a lui Mihail Sturdza, *152.* Cariera străbătută de Nicolae Suțu, *154.* O conspirație boierească în 1833. Spiritul sofist al lui Mihail Sturdza, *156.* Două scrisori ale lui Mihail Sturdza către Nicolae Suțu, *159.* Frații lui Nicolae Suțu, *160.* Călătorie în străinătate, *160.* Logofătul Nicolae Canta, *161.* Demisia mitropolitului Veniamin, *162.* Domnul Sturdza se duce la băi, *162.* Logofătul Constantin Sturdza prezidează Sfatul, *162.* Misiunea lui Sekib efendi, *163.* Prădăciunile lui Mihail Sturdza, *165.* Nicolae Suțu părăsește serviciul, *167.* Boala și moartea soției lui Nicolae Suțu, *169.* Fiii lui Mihail Sturdza se întorc în Moldova, *170.* Nemulțumirea publică împotriva lui Mihail Sturdza, *171.* Dașkov încearcă să-l facă pe domn să-și schimbe purtarea, *172.* Nicolae Suțu, logofăt al dreptății, *174.* Mihail Sturdza și hotărârile tribunalelor, *174.* Coteria lui Mihail Sturdza împotriva lui Nicolae Suțu, *176.* Evenimentele din 1848 în Moldova, *179.* Nicolae Suțu ostracizat la Pungești, *188.* Scrisoarea lui Nicolae Suțu către Mihail Sturdza despre mișcarea de la Iași, *189.* Reacțiunea, *189.* Corespondența cu Aristarki pentru înlocuirea lui Mihail Sturdza, *190.* Destituirea lui Mihail Sturdza, *191.* Grigore Ghica numit principe al Moldovei, *192.*

1849–1854. Sfatul administrativ al lui Grigore Ghica, *192.* Intrigile lui Petru Rosetti și ale lui Teodor Balș, *193.* Caracterizarea lui Grigore Ghica, *194.* Relațiile lui Nicolae Suțu cu vodă, *197.* Reglementarea cursului piatrului, *197.* Părerea lui Grigore Ghica despre starea Moldovei și despre necesitatea unui domn străin, *198.* Primii ani de domnie ai lui Grigore Ghica, *202.* Nicolae Suțu părăsește serviciul, fiind înlocuit cu Nico Ghica, *207.* Nota lui Nico Ghica cu acest prilej, *208.* Grigore Cuza și instrucțiunea publică în Moldova; activitatea lui Laurian, *208.* Bașotă, ministru al lucrărilor publice; Vasile Ghica, vistier, *210.* Nicolae I la Vozniscenko și domnii Moldovei și ai Țării Românești, *212.* Procesul Iepureanu, *213.* Principele Ghica are un acces de nebunie, *213.* Nicolae Suțu, președinte al Consiliului în timpul bolii domnitorului, *215.* Mutarea lui Grigore Ghica la țară, *216.* Intervenția și ordinele Porții, *217.* Depeșa Cabinetului

rusesc, *218.* Însănătoșirea domnitorului Ghica și întoarcerea sa la Iași, *219.* Neînțelegeri cu Vogoridi, *221.* Rușii ocupă Moldova, *222.* Situația încurcată a domnitorului Ghica, *222.* Grigore Ghica părăsește Moldova, *227.* Administrația lui Sacken și a lui Uruzov, *228.* Privire asupra domniilor lui Mihail Sturdza și Grigore Ghica; portretele celor doi domni, *228.* Grigore Ghica reia în 1854 conducerea Moldovei, *232.* Noul regim și măsurile liberale, *233.* Libertatea presei, *235.* Eliberarea țiganilor, *238.* Impozitele introduse de Grigore Ghica, *239.* Critica administrației și a politicii domnitorului Ghica, *241.* Situația lui Nicolae Suțu pe lângă domn și intrigile țesute contra lui, *245.* Demisia sa din funcția de secretar al domnului, *249.* Semnificația termenului de fanariot, *250.* Nicolae Suțu tăgăduiește că este fanariot, *258.* În ce constă rusofilia lui, *260.* Asupra problemei unirii Principatelor, *264.* Despre chestiunea orientală: Războiul, *272.* Pacea, *279.*

PARTEA A DOUA 1856–1863 291

1856–1859. Considerații generale asupra situației Principatelor după Tratatul de la Paris, *293.* Caimăcămia lui Teodor Balș, *298.* Moartea sa. Nicolae Vogoridi caimacam, *298.* Nicolae Suțu refuză ofertele de serviciu, *301.* Basily îl roagă pe Nicolae Suțu să ia comisariatul Basarabiei, *304.* Întrevederea cu caimacamul și scrisoarea lui Basily, *306.* Scrisoarea lui Nicolae Suțu către Talleyrand, *307.* Ofisul lui Vogoridi către Sfatul administrativ la părăsirea puterii, *309.* Adresa Sfatului către Vogoridi, *310.* Comisia interimară și alegerile pentru Adunarea electivă a domnului, *310.* Fizionomia Adunării, *311.* Mihail Sturdza și fiul său, Grigore, candidați la domnie, *309.* Progresiștii și reuniunile lor, *312.* Alexandru Cuza ales domn al Moldovei, *313.* E ales și domn al Țării Românești, *314.*

1859–1863. Poziția domnitorului Cuza, *314.* Starea de spirit în Țara Românească, *315.* Greutățile create de Convenție domnitorului și radicalii, 313. Domnitorul se teme de conservatori, *316.* Ministerele trecătoare din Moldova, *317.* Kogălniceanu, *320.* Anastasie Panu, *321.* Radicalii în Țara Românească, *325.* Barbu Catargiu și moartea sa tragică, *325.* Relațiile lui Nicolae Suțu cu domnitorul Cuza, *330.* Prima sesiune a Comisiei Centrale, *331.* Proiectul ei de constituție, *331.* Coaliția partidelor extremiste, *331.* Dizolvarea Adunării și noi alegeri, *333.* Compoziția noii Comisii Centrale, *333.* Activitatea acestei Comisii, *335.* Unirea definitivă a Principatelor, *338.* Dizolvarea Comisiei Centrale, *339.* Nicolae Suțu se retrage din viața publică, *339.*

PARTEA A TREIA 1863–1865 ..... **341**

Kogălniceanu și Adunarea, *343.* Amânarea adresei. Refuzul plății dărilor, *343.* Legea rurală și bugetul, *344.* Lovitura de stat și plebiscitul, *344.* Urmările loviturii de stat, *344.* Chestiunea rurală, *348.* Consecințe de prevăzut ale aplicării legii rurale, *348.* Lipsuri ale noii organizări a țării, *354.* Kogălniceanu după lovitura de stat, *357.* Căderea lui, *358.* Finanțele țării, *359.* Reforme nechibzuite: constrângerea corporală și abolirea pedepsei cu moartea, 361. Privire asupra situației țării sub administrația provizorie rusească, domnii regulamentari și principele Cuza, *363.*

PARTEA A PATRA 1866–1868 ..... **369**

Răsturnarea principelui Cuza, *371.* Atitudinea unei părți din garnizoană. Poporul și răsturnarea lui Cuza, *372.* Prudență și dibăcie din partea celor care l-au răsturnat, *374.* Domnul străin, *375.* Principele Carol debarcă la Turnu-Severin, *374.* Constituția din 1866 și situația țării, *376.* Extrema stângă stăpână pe situație, *376.* Ion C. Brătianu și principele Carol, *379.* Dizolvarea Camerei și noi alegeri, *380.* Dizolvarea Senatului, *382.* Cabinetul Golescu și politica lui Ion C. Brătianu, *383.* Situația critică a țării, *383.*

Tehnoredactor: CORNEL CRISTESCU
Bun de tipar: 2 VII 1997
Anul apariției: 1997
Nr. coli: 24,5

Tiparul executat la
S.C. ROMCARTEXIM S.A.
Tel. 211.30.16; Fax: 211.27.52
București

Reconstituirea trecutului s-ar dovedi searbădă dacă cei care-și asumă această sarcină ar utiliza doar acte oficiale, legislație, presă chiar. Abia corespondența, memoriile, jurnalele, însemnările zilnice fac să palpite peisajul istoric, îi conferă expresivitate și, trebuie să recunoaștem, incită la cercetări, confruntări de informații, dispute asupra veridicității cutărei relatări [...] Disputele pro și contra fanarioților au continuat și după dispariția sistemului, adăugând contribuții documentare care, în cele din urmă, au dat la lumină un adevăr: există un model, o tipologie extrem de interesantă care, dincolo de simpatie sau resentiment, merită să fie cercetată [...] Pornind de la deosebirea funciară de structură sufletească, de la modul diferit în care înțeleg să urce pe scara socială și, nu în ultimul rând, de la stăruința unora și nepăsarea altora, fanariotul rămâne în atenția publicului larg românesc, fie că e vorba de cel din veacurile XVIII-XIX, cu care conviețuiește, fie de cel de mai târziu [...]

Virtuțile și viciile fanarioților, subtila și solida lor cultură, uimitoarea arguție, disimularea perfectă, marea și statornica putere de muncă, rafinata școală a intrigii – toate acestea se regăsesc în Memoriile lui Nicolae Suțu.

GEORGETA PENELEA FILITTI

ISBN 973-577-084-9